



Blanka Henriksson

"Var trogen i allt"

*Den goda kvinnan som
konstruktion i svenska och
finlandssvenska minnesböcker*

1800-1980

"VAR TROGEN I ALLT"

”Var trogen i allt”

Den goda kvinnan som konstruktion i svenska och
finlandssvenska minnesböcker 1800–1980

Blanka Henriksson

ÅBO 2007

ÅBO AKADEMIS FÖRLAG – ÅBO AKADEMI UNIVERSITY PRESS

CIP Cataloguing in Publication

Henriksson, Blanka

”Var trogen i allt” : den goda kvinnan som konstruktion i svenska och finlandssvenska minnesböcker 1800–1980 / Blanka Henriksson. - Åbo : Åbo Akademis förlag, 2007.

Diss.: Åbo Akademi. – Summary.

ISBN 978-951-765-384-8

ISBN 978-951-765-384-8
ISBN 978-951-765-385-5 (digital)
Åbo Akademis tryckeri
Åbo 2007

Till Göran
som aldrig fick chansen att korrekturläsa

Det kommer en dag i varje flickas liv då hon
börjar drömma om ett Poesi, det vill säga ett
litet album med färgglad pärm, där hon kan
be sina kamrater skriva in minnesverser.
Olof Lagercrantz *Kattfötter på parnassen* (1961)

Innehåll

Förord

1 Att studera det triviala	1
Folklorens betydelse som forskningsobjekt.....	1
Minnesböcker som folklöre	3
Det triviala som forskningsobjekt.....	6
Från stambok till minnesbok	11
2 Att överblicka stora mängder material.....	17
Terminologi	17
Källmaterial	19
Varför en databas?	22
Databasen <i>Minnesbok</i>	23
Avgränsningar i databasen.....	24
Databasens postuppbyggnad.....	25
Album, namn och se även	25
Årtionde, topografi, ägare och intervju	27
Inskriften	28
Anmärkning	30
Metod- och teoridiskussion.....	32
Databasskapande som metod.....	33
Kulturanalys som teori och metod	34
Närläsning.....	35
Kön som social konstruktion.....	38
Kontextualiserande material	40
Användarnas syn på minnesböckerna	41
Kvinnofostran och kvinnoläsning.....	43
3 Den minnesboksskrivande kvinnan.....	51
Genrediskussion	52
Vem skriver i minnesboken?.....	53
Eftertraktade skribenter under 1900-talet.....	59
Uteslutande och införlivande i gemenskapen	63

Varifrån fick man verser?.....	66
Hur skriver man i en minnesbok?.....	67
Att gömma sig bakom kodspråk och chiffer.....	70
”Läs upp och ned” – lek med orden.....	76
”Mitt i boken skrev den token” – metapoesi.....	79
”Jag skrev med kvasten” – missförstånd och variantbildning.....	95
Inskrifter på främmande språk.....	107
Slutsatser.....	108
4 ”Stor i det lilla”.....	111
Lynne och hälsa.....	111
”Höljd i floret af ett blygt behag” – mild och oskuldsfull.....	112
”Glad och god skall mänskan vara” – den glada flickan.....	116
”Du vårens barn, du friska” – frisk och stark.....	122
”Fyll glad din pligt” – flitig och arbetsam.....	124
Äktenskap och hembygge.....	128
”En man är du värdig” – äktenskapslycka.....	128
”I hemmet qvinnans verke” – hemideal.....	139
Slutsatser.....	144
5 ”Jag glömmet aldrig dig”.....	147
”En trogen vän”.....	147
”Vänskapen är fastare än döden” – evig vänskap.....	154
”Ett minne utav mig”.....	157
”Minns den ljuva tiden” – nostalgisk vänskap.....	158
”Lef lycklig glöm ej mig” – att komma ihåg eller bli ihågkommen.....	164
”Ett minne jag skänker åt dig” – minnet som gåva.....	167
”När denna bok är skriven full” – att samla minnen.....	170
”När du vid sjutti åtti år” – att minnas som vuxen.....	172
Den bästa vännen.....	173
”Att intet fordra” – fromhet och gudsfruktan.....	178
”Haf kärlek för ditt fosterland” – Gud och fosterlandet.....	181
Slutsatser.....	187

6 På resa genom livet.....	191
Resan i rummet.....	192
"Vandra glad på livets stig" – livet som en stig..	192
"Han följer än idag din stig"	
– Gud som följeslagare.....	196
"Mörka måln" och "klara stjärnor"	
– ljus och mörker på livets stig.....	201
"Blomsterströdd må bli din stig"	
– blomstersymbolik.....	204
"Segla nöjd på lyckans haf" – livet som ett hav....	213
"En eftersträfvad hamn" – målet för seglatsen....	221
Resan i tiden.....	225
"Lefnadsdagen är förliden" – livet som en dag....	225
"Din lefnads korta vår" – livet som ett år.....	229
"Väx som en ängens blomma" – flickblomman ...	230
"Intill livets höst" – livets höst och vinter.....	233
Slutsatser.....	237
7 "Var trogen i allt".....	239
De samhällsbevarande minnesböckerna.....	241
Vidare forskning.....	242
Den goda kvinnan – den trogna kvinnan.....	243
English summary.....	247
Källor och litteratur	
Källor.....	255
Litteratur.....	257
Appendix 1 – Författarregister.....	275
Appendix 2 – Register över minnesverser med litterär förebild.....	277
Appendix 3 – Register över minnesverser med ursprung i Topelius diktning.....	289
Appendix 4 – Zacharias Topelius dikt "Till en flicka".....	291

Förord

När jag var sex och min syster fyra år gamla fick vi första gången se vår mammas och mormors minnesböcker. Genast tändes en önskan om att äga någonting lika fint hos oss och kort därefter inhandlades varsin bok med blanka sidor. I den första ivern skrev jag nio gånger i min systers bok, innan hon tröttnade och förbjöd mig att skriva, och de flesta verserna hittade jag i mammas och mormors böcker. Här någonstans lades grunden för det intresse som långt senare skulle resultera i denna doktorsavhandling, en avhandling som inte skulle ha kommit till stånd utan hjälp och stöd från en stor mängd människor. Helst av allt skulle jag vilja skriva en vers i alla era minnesböcker, men istället får jag tacka er här i min egen bok.

Först och främst vill jag uttrycka min djupa tacksamhet till min handledare professor Ulrika Wolf-Knuts som fick mig att bli folklorist. Utan hennes stöd, uppmuntran och entusiasmerande undervisning hade jag aldrig varit där jag är nu. Akademilektor Lena Marander-Eklund har invigt mig i universitetsvärlden och finns alltid där för att svara på frågor om både det praktiska och det vetenskapliga. Camilla Asplund-Ingemark, Johanna Björkholm, Patricia Gustafsson-Aelbrecht, Sven-Erik Klinkmann, Christina Sandberg, Mikael Sarelin, Sofie Strandén och Susanne Österlund-Pötzsch har alla deltagit i forskarseminarierna i folkloristik vid Åbo Akademi och kommit med konstruktiv kritik och glada utrop. Utan att nämna några namn vill jag också rikta ett tack till alla som på de gemensamma seminarierna i folkloristik och religionsvetenskap läst och kommenterat mina texter.

Birgitta Meurling gav mig värdefulla råd i mitten av mitt arbete och Maria Österlund läste noga igenom hela min avhandlingstext och gav mig givande uppslag inför den sista finputsningen. Ruth Illman var min kompanjon och tolk i forskarskolan tillsammans med Camilla Asplund-Ingemark. Nils och Siv Storå hjälpte mig på traven i början av avhandlingsarbetet. Det berömda "kaffebordet" där folklorister och religionsvetare vid Åbo Akademi samlas två gånger om dagen och dis-

kuterar allt mellan himmel och jord får inte glömmas. Här har jag lärt mig massor både om livet och om vetenskapen och här har man alltid chansen att få sig ett gott skratt och ett välkommet avbrott i vardagen.

Ett speciellt tack till förhandsgranskarna prof. Bengt af Klintberg och prof. em. Annikki Kaivola-Bregenhøj som grundligt gick igenom mitt manuskript och gjorde mig uppmärksam på inkonsekvenser och brister, samt gav förslag till förbättringar. Svenskt visarkiv respektive Institutionen för kulturanthropologi och etnologi vid Uppsala universitet bjöd vid olika tillfällen in mig att presentera och diskutera avhandlingen under arbetets gång. Personalen vid Folkkultursarkivet i Lund, Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi, handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek, Nordiska museets arkiv och Svenskt visarkiv hjälpte mig med material och kopiering.

Ett stort tack till alla informanter som ställt upp för intervju, och till alla de människor som beredvilligt lånat ut sina minnesböcker. Utan er – ingen avhandling! Tack också alla ni som inte kunnat låta bli att kommentera och komma med egna erfarenheter när mitt avhandlingsämne kommit på tal.

Min forskning har varit beroende av finansiering från CIMO, Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland, Frenckells stiftelse, Riddarhusets stiftelser, rektor vid Åbo Akademi, Tage Rohloffs fond, Stiftelsens för Åbo Akademis forskningsinstitut samt Finlands Akademis forskarskola *Kulturella tolkningar*. Avhandlingen är tryckt med hjälp av bidrag från Letterstedtska föreningen, Stiftelsen Långmanska kulturfonden samt Kulturfonden för Sverige och Finland.

Slutligen vill jag tillägna mina närmaste varsin minnesvers och en riktigt stor gammaldags glansbildsros. Heidi Henriksson, min mamma, som visste att jag skulle doktorera innan jag själv hade insett det, och som diskuterat med mig, läst mina texter och funderat över minnesbokstraditionen. Göran Bergengren, min pappa, som visade sin stolthet och som alltid var beredd att läsa korrektur och diskutera formuleringar. Min syster, Bolla Henriksson, som lånade ut sin minnesbok och glatt lät sig intervjuas, min bror Linus Henriksson, som inte hade någon minnesbok. Min man Andreas Häger, som inte tycker att minnesböcker är triviala, som läst och kommenterat och som snällt lyssnat när jag "talat avhandling" alla möjliga tider på dygnet, och som jag alltid kan få att skratta.

Blanka Henriksson
Åbo och Nagu juli 2007

1 Att studera det triviala

”Varför studerar man någonting som minnesböcker?” har människor ofta frågat mig under min tid som doktorand. De ser minnesböckerna som små, oansenliga, blomsterprydda böcker fyllda med trivialiteter som upprepas år från år, generation genom generation. Jag vill med min undersökning framhålla det trivialas betydelse.

I minnesböcker, eller poesialbum som de även kallas, har unga kvinnor och flickor samlat inskrifter av vänner och bekanta som ett minne av upplevd vänskap. Denna tradition har uppfattats som trivial av flera skäl. Den folkliga diktningen, folkloren, har överlag inte haft hög status. Minnesverserna hör dessutom till det som kallas epigrammatisk folklore, vilken karakteriseras av sin koncentrerade och kortfattade form. Andra exempel på detta är gåtor, ordspråk och vitsar. Den epigrammatiska folkloren har ofta ägnats mindre uppmärksamhet än de längre, episka folkloregenrerna som till exempel sagor och sägner. Dessutom präglades den vetenskapliga synen på folklore länge av kravet på muntlighet, vilket exkluderar de skriftliga minnesverserna.

Minnesbokstraditionen var under 1800-talet en utpräglad kvinnotradition, som under 1900-talet förvandlades till barntradition när användarna blev allt yngre och yngre, även om de fortfarande främst var flickor. Kvinnors och barns kulturella yttringar har ofta ansetts triviala i förhållande till mäns och vuxnas dito. Slutligen är estetiken i minnesbokstraditionen av det slaget att många uppfattar det hela som trivialt. I minnesböckerna är stora glansiga rosor och glittriga skyddsänglar inte bara vanliga, utan ofta också de mest eftertraktade och uppskattade motiven.

Folklorens betydelse som forskningsobjekt

Som folklorist har jag nästan alltid på min agenda att föra fram vikten av folkloren som forskningsobjekt. I folkloren hittar vi inte historiska fakta men väl människors syn på sig själva och sin omvärld. Förstår

man hur människor i ett samhälle tänker och resonerar är det så mycket lättare att förstå samhället i stort. Bland annat där ligger folkloristernas uppgift, och där menar jag att min avhandling har en plats. Inte så att jag förklarar samhället i stort, men genom min forskning blir ett litet utsnitt tydligare och den ger kunskap som man kan bygga vidare på. Bengt af Klintberg förklarar i en artikel varför det är viktigt att dokumentera nya former av folklöre även om man inte i insamlingsögonblicket vet vilka frågor de kommer att besvara. Hans formulering belyser även varför det är viktigt att studera folklöre:

[...] all folklöre är intressant redan därigenom att den har blivit folklöre och därmed många människors tillhörighet. Den rymmer väsentlig information om det samhälle där den existerar, och det är folkloristens sak att avtäcka dess betydelse (af Klintberg 1979: 227).

Folkloren har ofta ställts upp jämsmed och jämförts med litterär tradition, till litteraturens fördel. Problemet är att det inte går att jämföra ett alster av en enda författare med folklöre som skapats i generationer eller svängts ihop på en kort stund. Formen och innehållet är olika framförallt för att funktionen är olika. Trots detta drar ofta folkloren det kortare strået som forskningsobjekt.

Inom den folkloristiska forskningstraditionen har det dessutom åtminstone funnits, kanske rentav finns, en syn på vad som är viktig folklöre och vad som spelar en mindre roll. Främst syns detta i vad som har undersökts, men också i vad som har samlats in. Under 1800-talets insamlingar var det sagor, sägner, ballader, gåtor och ordspråk som efterfrågades mest (af Klintberg 1981: 75f). Dessa var de ansett gamla genrerna och därför de mest värdefulla som borde räddas åt eftervärlden innan de dog ut.

Insamlingen har missgynnat somliga genrer och typer av folklöre, olika tider har haft olika syn på vad som skall samlas in och varför. I folklöreforskningen finns dessutom en tendens till att den epigrammatiske folkloren kommer i skymundan, möjligen bortsett från gåtor och ordspråk, till vilka det finns en lång forskningstradition knuten. De episka genrerna har ofta undersökts mer omfattande och grundligare.

Ytterligare en dimension är minnesbokstraditionens skriftliga form och att verserna många gånger har kända upphovsmän i form av samtida eller äldre författare. Längre ansågs folklöre vara någonting som

traderades muntligt och som inte hade en känd upphovsman. Idag har man ruckat på denna definition och tillåter i viss mån avvikelser från reglerna, men frågan om allting i minnesböckerna faktiskt är folklöre och skall undersökas som sådan förekommer.

Minnesböcker som folklöre

Hur bestämmer man vad som är folklöre? Är allt som skrivs i minnesböckerna folklöre, även de verser som bygger på kända litterära alster, eller har vi att göra med booklore? Anna Birgitta Rooth skriver redan 1971 att "Anonymiteten kan idag inte längre användas som avgränsning för folkdikt" (Rooth 1971: 10f). Det är idag allmänt vedertaget att muntligheten inte heller är ett utslutande kriterium för vad som är folklöre. Därför skulle minnesböckernas skriftlighet inte vara någon orsak till att klassa dem som annat än folklöre. Anonymitetskravet som var viktigt i de tidigare definitionerna av vad som är folklöre har också förlorat sin tyngd idag. Tua Henriksson har uttryckt det som att för folklören är upphovsmannen ointressant och därför reduceras kriteriet anonym till ointresse för upphovsmannen (Henriksson 1990: 173).

Men om upphovsmannen är välkänd, är det booklore då? Booklore är ett svårt begrepp, och de flesta som använder det definierar det inte utan tycks förvänta sig att definitionen är klar. I *Nationalencyklopedin* står det:

den gängse beteckningen för sådan folktradition, främst på folkdiktens område, som inspirerats av det tryckta ordet. Som exempel kan anföras hur 1700- och 1800-talens skillingtryck förmedlade nya, efter utländska förebilder översatta former av folksagor, som i vissa fall mer eller mindre fullständigt ersatte de nedärvda inhemska versionerna av samma sagotyp (NE 1989–1996).

I ovanstående resonemang finns framförallt en svag punkt. När vet man att någon form av folklöre har "inspirerats" av det tryckta ordet? Hur kan folklöre idag och sedan årtionden tillbaka ha undvikit att inspireras av det tryckta ordet?

En annan definition av booklore är folklöre som hämtats ur tryckta källor, material som gått in i den muntliga traditionen men som härstammar, direkt eller indirekt, ur skrivna eller tryckta källor¹ (Hodne

1 Hodne skriver: "material encountered in oral tradition that stems, either directly or indirectly, from written or printed sources" och som källa anger han ett ofullbordat NIF-projekt i form av ett termllexikon (Hodne 1984: 69).

1984: 69; Herranen 1987: 177ff). En bredare definition menar att booklore bygger på litterära eller andra skriftliga källor (Schön 1987: 9).

När man samlade in folklöre i Svenskfinland för Svenska litteratursällskapets del fanns det en betoning på att det som upptecknades skulle vara "äkta" folklöre, det vill säga inte "ur bok". Gun Herranen menar att V.E.V. Wessman, en av Svenska litteratursällskapets insamlare, var medveten om att det måste finnas en viss växelverkan mellan litteratur och folklöre, mellan booklore och folklöre. Wessman skriver att han alltid bemödat sig om att övertyga sig om att hans meddelare "verkligt mottagit sin kunskap genom muntlig överlämning och icke inhämtat den ur litteraturen". Bekymrad är han däremot, menar Herranen, över att det förmodligen ändå är mycket av det upptecknade som kan härstamma från litteraturen i andra eller tredje hand (Herranen 1986: 227). Att folkloren skulle kunna leva opåverkad av den litterära traditionen är en önskedröm i den äldre tidens folkloristiska anda när man ville samla och ta vara på den genuina opåverkade folkkulturen.

Herdis Toft ger exemplet hur folklöre blir till booklore och sedan booklore till folklöre igen, när Perrault förändrar och trycker Rödluvan som sedan tas upp i muntlig tradition av berättare i Tyskland (Toft 1992: 21). Folkloren lever parallellt med litteraturen och tar och ger influenser från och till den. Tua Henriksson resonerar på ett liknande sätt när hon frågar när något blir booklore. Är det något ur den folkliga traditionen som trycks? Gäller det både t.ex. publicering av folksagor i folksagoutgåvor och i konstasagor (Henriksson 1990: 176)? Hennes exempel är folksagor som tryckts i skolböcker. Enligt hennes sätt att se på det är dessa sagor folklöre, inte booklore. De presenteras i en ny spridningsform, som är en naturlig tradering idag, och ingen revitalisering, eftersom deras form, innehåll och funktion fortfarande är desamma som innan folktraditionen togs upp i läroboken (Henriksson 1990: 179f). Hon menar att man istället kan se booklore som en undergrupp av folklöre eller ett spridningssätt (Henriksson 1990: 178f). I det fallet kan det vara vilken sorts folklöre som helst, och jämföras med skillingtryck, väggklotter och xeroxlore (Henriksson 1990: 179). Detta exempel skiljer sig något från mitt material, eftersom jag behandlar verser eller lyrik som ursprungligen är litterära verk och sedan, enligt min mening förvandlats till folklöre i minnesalbumskontexten.

Jag utgår i min undersökning från att det är funktionen som avgör vad som är folklöre, och sanktionen från dem som läser. Godkänns det som skrivs i en minnesbok av användarna som en minnesvers är den folklöre, oavsett om upphovsmannen finns med medvetet eller inte. Funktion och kontext blir nyckelorden. Samma vers med känd upphovsman som fungerar som folklöre i en minnesbok är inte folklöre när

den är tryckt i en diktsamling. Men på samma sätt är inte den tryckta traditionella minnesversen folklöre rent funktionellt när den trycks. Den blir folklöre igen först när den förs ut ur den tryckta samlingen och används som minnesvers eller på annat sätt blir folklöre.

För att illustrera detta vill jag ge ett hypotetiskt exempel. Pondera att det i en minnesbok finns följande uppslag: på vänstersidan har någon skrivit strofen "väx ej för världens villa" ur Topelius dikt "Till en flicka". Skribenten har kanske ingen aning om att det är Topelius som har skrivit dikten, och också albumägaren kan ha varit ovetande om det när hon första gången läste versen. Båda kan dock ha sett den tidigare i andra album och tycka att det är en fin vers, representativ för albumet och albumpoesin. Alternativt är båda personerna, eller bara den ena, helt medvetna om Topelius gärning utan att hans namn står utsatt. På samma uppslags högersida har någon annan skrivit precis samma strof ur samma dikt. Den är ordagrant återgiven och skribenten har varit noga med att erkänna Topelius författarskapet genom att sätta hans namn under. Skribenten vet att det är Topelius som har skrivit originalet och alla som läser det skrivna får också veta det.

Vilka av dessa inskrifter är folklöre? Den vänstra som har anonymiserats, antingen avsiktligt eller oavsiktligt, men inte den högra som inte är anonym? Men kan den vänstra vara folklöre utan att den högra är det när de är skrivna i samma minnesbok? Jag som läsare/forskare kan inte heller veta om den vänstra versen är medvetet eller omedvetet anonymiserad.

Ett kriterium som getts för att litterär diktning skall bli folklöre är att den är spridd. En folktraditions historia börjar inte då den skapas, utan i det skede då den blir accepterad av kollektivet (Rooth 1965: 14ff). Topeliusversen i exemplet ovan blir folklöre när den finns i tillräckligt många minnesböcker (diskussion med Bengt af Klintberg). Detta kriterium är dock inte heller helt vattentätt. Topeliusversen skulle då vara folklöre, eftersom den finns i åtskilliga minnesböcker. Men hur skall jag från mitt material veta om en vers som finns där finns någon annanstans, då jag inte har tillgång till alla existerande minnesböcker. Inte heller kan jag stryka alla verser som jag inte hittar mer än ett belägg för, inte ens alla med känd upphovsman. Jag kanske kan konstatera att den är atypisk för traditionen, men att helt förkasta den som folklöre vore att gå för långt. Till och med om versen bevisligen bara finns i en enda minnesbok på ett enda ställe och jag som forskare därmed anser att den inte är tillräckligt spridd, är den skriven i syftet att vara en minnesvers i en minnesbok. Alltså är det en minnesvers i en minnesbok. Alltså är det folklöre.

Att den vänstra versen skulle vara folklöre, men inte den högra, är att hårdra det hela menar jag. Oavsett om den vänstra versen innehåller avvikelser från originalet eller inte kan jag som forskare inte helt säkert veta hur versen har traderats. Kanske har även denna skribent skrivit av ur en bok, men skrivit av fel, eller kanske minns hon den från skolundervisningen.

I denna avhandling kommer båda verserna att behandlas likvärdigt som folklöre i den mening att de är skrivna som minnesverser i en minnesbok. Den variant som skrivits på vänstra sidan kan sedan innehålla element som är mer spridda än den högra och därför har den blivit mer populär än sin litterära förlaga, vilket är intressant i sig, utan att det förringar värdet på den litterära varianten av folklöre.

Det triviala som forskningsobjekt

Vad är då trivialt? Ordet trivial är negativt laddat och har klang av någonting mindre värt. Olof Östergren ger i *Nusvensk ordbok* (1981, ursprungligen utgiven mellan 1915 och 1972) en mängd synonymer till trivial "vardaglig, alldaglig, som man påträffar ofta, som alla andra, färglös, prosaisk, tråkig, ointressant, platt, utnött, banal". I *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL 2006) står det "alldaglig, vanlig, platt, utnött". Det triviala besitter knappast några positiva egenskaper med andra ord. I *Svensk ordbok* (SO 1999) definieras trivial "som inte i väsentlig grad avviker från det välkända och alldagliga och alltså saknar prägel av nyskapande o.d."

En disciplin som länge inte befattade sig med det triviala är litteraturvetenskapen, där det som kallades triviallitteratur inte ansågs vara ett intressant forskningsobjekt. Triviallitteratur är en "annan benämning på populärlitteratur" (NE 1989–1996) eller "enkel underhållningslitteratur utan litterärt värde" (SO 1999). Vad som är trivialt bestäms av de intellektuella, menar Birgitte Rørbye. I deras kultursyn ingår att det som är enkelt har mindre värde, är trivialt. Detta innebär dels en nedvärdering av populärt stoff, dels en idealisering av den egna gruppens produktion (Rørbye 1995: 36). Redan i benämningen på denna litterära genre har man lagt in ett värderande. Triviallitteratur är dålig litteratur. Att denna litteratur lästes av stora delar av folket gjorde den inte mer intressant för forskningen förrän på 1960-talet (Tvinnereim 1979: 15). Därefter har dock den typen av forskning småningom tagit fart inom litteraturvetenskapen.

Till det triviala och eftersatta inom folkloren hör, utöver det epigrammatiska och det skriftliga, det som av insamlare och forskare ansetts som "oanständigt". Trots att Fredrik Ström i sin bok om ordspråk (Ström 1926)

menar att det är orätt av forskningen att gallra i folkloren av anständighetsskäl, gör han det delvis själv i *Svenska ordstäv* (Ström 1929). Mats Rehnberg menar att denna redigering vid publicering ger en avskärmad bild av det folkliga materialet. Enligt honom har det existerat en större frispråkighet än vad som syns i publicerade samlingar. Rehnberg diskuterar främst så kallat oanständigt material (Rehnberg 1967: 107f).

En forskare som tagit sig an denna sorts material är Bengt af Klintberg som tillsammans med Christina Mattsson redigerat och publicerat oanständig och "ful" folklore i *Fula visboken* (1977). Också i samlingsvolymen *Svensk folkpoesi* (1971) har af Klintberg, tillsammans med Finn Zetterholm, medvetet tagit med även "fula" visor och ramsor eftersom de annars skulle ge en missvisande helhetsbild av folkpoesin. Ulf Palmenfelt har också samlat och kommenterat erotisk folklore av olika slag (Palmenfelt 1986; 1989; 1996). Andra former av olämplig folklore som enstaka forskare ägnat sig åt är till exempel klotter (Dagrin 1980) och de ofta mycket grymma "Alla barnen"-vitsarna som var populära i Norden under 1990-talet (Palmenfelt 1991; Selmer-Olsen & Søbstad 1996).

Inte bara den fula folkloren har sorterats bort av folklorister vid publikation. Till det som ratats hör även det som kategoriserats som dåligt, i bemärkelsen inte av god litterär art. Sagor som inte var tillräckligt väl berättade fick inte sin givna plats i till exempel samlingsverket *Finlands svenska folkdiktning*. Folklore som var inkonsistent, led av ologisk framställning, eller ansågs obegriplig har uteslutits och inte tagits med i undersökningar och antologier (se ex. Bergman 1981: 35, 37, 40f; Häggman 1990: 145f).

Mitt material är inte erotiskt eller oanständigt men kan av andra orsaker hänföras till det som uppfattas som trivialt. Det är en form av epigrammatisk folklore, med den kännetecknande komprimerade och lapidariska form som brist på utrymme ger (se Rooth 1965: 87). Minnesböckernas verser, som är objektet för min undersökning, uppfattas ofta som någonting mindre viktigt och mindre värdefullt. De har ett till synes banalt innehåll, motiven i verser och illustrerande glansbilder är "gulliga" och sockersöta. Den litterära kvaliteten kan ifrågasättas. Allt detta är karaktärsdrag som gör denna typ av folklore mindre attraktiv för forskarna.

Flera av de forskare som har undersökt minnesverser på ett eller annat sätt tycks känna att de måste försvara sitt val av undersökningsmaterial, vilket ju även jag paradoxalt nog gör. Valentin Golovin beskriver de ryska albumens förändring över en längre tid och talar om att man inte kan se denna förändring som ett förfall utan som en för-

ändring inifrån traditionen, på grund av ändrad social status och utbildningsnivå hos användarna. Han framhåller att begrepp som bra och dåligt inte går att tillämpa som bedömning av traditionen (Golovin 1996: 131, 136). Detta är intressant eftersom författaren tycks känna sig behöva ta upp termer som bra och dåligt samt förfall och försvara sitt material rent estetiskt.

Erik Kaas Nielsen skriver att dikterna i poesialbumen inte njutits av de litterärt kunniga, men att det dock visar sig att de har en "højt agtværdig litterær forhistorie". Sedan knyter han an dem till stamböcker och vishandskrifter från äldre tider (Kaas Nielsen 2000: 99). Det intressanta här är behovet att framhäva den äldre traditionen och hur den senare ger större värde, genom att vara mer litterär och kanske också just äldre.

Marcel van den Berg är inne på liknande tankegångar när han skriver att utomstående har liten förståelse för varför en forskare tar ett sådant barnfenomen som poesialbum på allvar. Därefter påpekar han att poesialbumet dock har respektabla förfäder (van den Berg 1999: 247). Liksom Kaas Nielsen har han ett behov av att försvara sin forskning och gör det genom att visa på de "respektabla" förfäderna, nämligen stamböckerna, den manliga högreståndstraditionen utövad av vuxna.

Efter detta försvar poängterar van den Berg dock att det är viktigt att undersöka barns kultur som självständig form (van den Berg 1999: 247), men den tidigare brasklappen kan inte bortses från. Dessutom är ett av hans slutliga budskap att poesialbumen delvis tillhör en negativ tradition av kitsch och att man borde lära barnen att vara kreativa och självständiga i sitt skapande, att uppskatta skönhet och äkta poesi. Gjorde man det skulle albumen kanske inte vara så fulla med banaliteter och klichéer (van den Berg 1999: 259). Forskaren ser med andra ord poesialbumens triviala innehåll som ett problem som borde åtgärdas.

Jag vill hellre framhålla vikten av att som forskare inte sätta sig till doms över informanternas kulturyttringar. Det är inte min roll som folklorist att bestämma vad som är bra och vad som är dålig folklore. Min roll som folklorist är att ta all folklore på allvar och behandla den med respekt som en kulturyttring bland andra.

Barns smak och kriterier för vad som är bra och vad som är dåligt sammanfaller inte alltid med de vuxnas. Det som uppskattats av kvinnor har inte alltid fallit män i smaken. Det litterära värdet i många sorter av folklore är inte alltid vad en litteraturvetare skulle önska, men det är inte heller rättvist att jämföra folkloren med litteraturen. Folkloren fyller en annan funktion, men för den skull inte en mindre viktig, än rent litterära alster.

Man kan inte alltid koncentrera sig på det som kan kategoriseras

som god folklöre, på samma sätt som man under 1800-talet och tidigt 1900-tal redigerade folklorens form och publicerade enbart de "goda" berättelserna. Det är viktigt, menar jag, att undersöka även det som inte kan betecknas som originellt, litterärt givande och inspirerande. Även de högfrekventa minnesverserna och massproducerade glansbilderna under minnesböckernas senare tradition, där en vers som "tre ord till dig, förglöm ej mig" kan skrivas elva gånger i samma album (Ekrem 2002: 103), är intressanta som ett tidsdokument eller en spegling av den kultur de använts i. Man bör inte som forskare välja bort det till synes triviala och alltid koncentrera sig på det mer spektakulära.

Till detta kommer att minnesböcker utgör en tradition som har sjunkit i fråga om användarnas samhällsskick, kön och ålder. Föregångstraditionens stamböcker användes av först adel och senare studenter, båda av manligt kön. Småningom spreds böckerna till ett bredare samhällsskikt och övergick från en renodlat manlig tradition till en renodlat kvinnlig tradition, för att sluta som barntradition. Minnesböckerna har gått från att ha varit en tradition omhuldad av en högstatusgrupp till att sluta som folklöre hos småflickor. Den albumpoesi som förekommer ses som dikt av sämre kvalitet. Kvinnor och barn som forskningsobjekt var länge åsidosatta och även om denna forskning tagit fart finns det gånger då typisk kvinno- eller barntradition inte anses vara lika intressant och givande. Trots att antalet verk om minnesverser i min litteraturförteckning är stort är det få av författarna som gör någon verklig ansats till mer djupgående analys. Ämnet har kanske inte riktigt tagits på allvar.

Gry Heggli som har undersökt norska skolflickors skrivande i så kallade *skoledagböcker* menar att barn och ungas kulturella uttrycksformer kan karakteriseras som det trivialaste av det triviala och hänvisar till Brian Sutton-Smiths artikel *Psychology of childlore: The triviality barrier*, en då tjugo år gammal artikel som trots sin ålder blev aktuell för henne när hon satte igång med sin forskning (Heggli 2002: 38). Sutton-Smith skriver att det finns en "trivialitetsbarriär" som hindrar forskare från att grundligare undersöka barnfolklöre, eftersom vi genom historien har lagt vikt vid det rationella och struntat i det lekfulla, irrationella och estetiska som kategoriserar det triviala (Sutton-Smith 1970: 4). För att ge ett något modernare exempel skriver Virginia Caputo 1995 om den trivialitetsbarriär som omger forskningsfält med låg status: "This triviality arises not only from the absence of studies of children in ethnographies, but other factors including the link between children and women, for example" (Caputo 1995: 22).

Det triviala har inte bara varit mindre attraktivt som forskningsobjekt utan också tillskrivits ett lägre innehållsvärde. Flera genrer väntar ännu

på att undersökas närmare. Hit hör till exempel vaggvisorna som rymmer så mycket mer än bara funktionen att få barnet att somna. Ett gott exempel på hur mycket underliggande det kan finnas även i folklorens smärre epigrammatiska genrer är Mats Rehnbergs undersökning om vällingklockans rim. Vällingklockan ringde in arbetsfolket på storjordbruken men också vid järnbruk och liknande. Till dessa klockringningar, olika från gård till gård, har ramsor diktats och spritts. Rehnberg visar i sin bok *Blå välling – sur sill* att denna typ av folkliga ramsor trots sina traditionella och stereotypa formuleringar har gett uttryck för attityder hos traditionsbärarna (Rehnberg 1967: 139).

I vällingklocksramsorna står kosthållet i centrum, vilket speglar verkligheten för dåtidens lantarbetare som bokstavligen arbetade för sitt bröd. I ramsorna finner vi uttryck för den verklighet som upplevdes av dem som levde under tjänstehjonsstadgan, där man bland annat inte fick vara vanvördig mot sin husbonde. Vällingramsorna blev en sorts humoristisk säkerhetsventil där man drev med husbonden och den enahanda maten (Rehnberg 1967: 140). Rehnberg kallar vällingramsorna för en oppositionell folklig satir mot tjänstehjonsstadgans husbondevälde. De är intressanta för forskaren dels på grund av det realistiska innehållet, dels på grund av den socialpsykologiska dimension de ger oss (Rehnberg 1967: 141).

Bengt af Klintberg har visat hur trollformlerna ger oss en bild av dåtidens folkliga trosföreställningar och sjukdomsuppfattning, men också att de besitter en poetisk och litterär kvalitet (af Klintberg 1965). Jan-Öjvind Swahn har å sin sida undersökt den till synes banala genren grötrim. I *Grötrim på skämt och allvar* skriver han att många av folklorens genrer har en funktion utöver den först mest uppenbara. Därefter poängterar han att trots att grötrimmens grundläggande uppgift är att roa finns det allvarliga dimensioner i dem också. Att roa genom att kanalisera kollektiva aggressioner eller tala om det som är tabu har varit, och är, populärt och detta sker just i bland annat grötrim (Swahn 1986: 75ff).

Swahn understryker att grötrimmen inte var enbart oskyldiga ordlekar, lustiga nödrim eller menlösa skämt, utan att de också ägde en socialkritisk kraft. I grötrim pikade husbönder anställda för deras lättja, drängar och pigor drev med arbetsgivares snålhet och dåliga arbetsförhållanden. Det gavs gliringar mellan arbetande och till förälskade par. Under en kort stund var det tillåtet att ge luft åt sitt missnöje. Förvånansvärt starka anklagelser kunde komma fram under rimmandet, och den anklagade hade bara att le och ta emot. Swahn kallar grötrimmen för en "social säkerhetsventil" (Swahn 1986: 76). Detta kan man jämföra med Rehnbergs syn på vällingklocksrimmen som en "humoristisk sä-

kerhetsventil” här ovan (Rehnberg 1967: 140).

På liknande sätt vill jag se vad det finns för underliggande innehåll och budskap i den långa traditionen med minnesböcker. Jag förväntar mig inte att nödvändigtvis finna samhällskritik av samma art som i väl-
lingklocksverser och grötrim i minnesböckerna, men det är inte heller syftet med denna undersökning. Snarare är det vikten av att undersöka även de mindre genrerna inom folkloren jag vill framhålla, samt vikten av att gå på djupet även i det som på ytan verkar vara innehållslöst nonsens. Minnesböckerna är trots allt en produkt av den tid de används i, på ett eller annat sätt. Kanhända är de konservativa och syftar bakåt, mot äldre tider, men de har använts av levande människor, i det här fallet kvinnor och småflickor, frivilligt och under en mycket lång tidsperiod.

Mitt syfte med den här avhandlingen är delvis att visa att även det triviala har en betydelse för de människor det berör. En nästan tvåhundraårig tradition lever inte vidare om den inte tilltalar sina användare på något sätt. Dessutom vill jag framhäva vikten av att studera specifikt kvinnliga traditioner och barns traditioner lika väl som mäns och vuxnas. Användningen av minnesböcker under denna långa period (1800–1980-tal) och över detta geografiskt stora område (Sverige och Svenskfinland) gör att jag tror att det finns ett genomgående tema att ta fram och peka på som talar till användarna om och om igen. I detta förment triviala material av kvinno- och barntradition finns en underliggande och sammanlänkande komponent, som gör minnesboks-
traditionen konsistent.

Från stambok till minnesbok

Man brukar tänka sig att minnesboken är en utveckling av den äldre stamboken. Stamboken uppstod förmodligen ur de böcker som tyska furstar och adelsmän använde i början av 1500-talet. När dessa adelsmän vistades vid olika hov, under fester och torneringar hade de böcker med sig i vilka de samlade vänners släktvapen. Vapnen målades av speciella vapenmålare, och kanske fogade ägaren till vapnet till datum och underskrift och ett valspråk och en symbolisk bildframställning. Från Tyskland spred sig sedan seden med stamböcker till andra delar av Europa, däribland Skandinavien (Davidson 1971; 1992: 5f; se även Helk 2001).

Jussi Nuorteva berättar i sin undersökning av finländska stamböcker att detta bruk kom till Finland med finländska studenter som studerat vid universitetet i Wittenberg på 1580-talet. Vid sekelskiftet 1500-1600 hade seden spritt sig till adel och lärda män i Finland, och vid den i

Åbo år 1640 grundade Akademien var stamböckerna i allmänt bruk. På 1700-talets slut och 1800-talets början kom impulserna till Finland dels från S:t Petersburg och Tyskland via Viborg i öst, dels från väst via Sverige till Åbo (Nuorteva 1983; se även Nuorteva 1996).

Den tidiga vapenboken (ty. *Standesbuch*) kallades *liber gentilicus* (släktbok), men ganska snart uppträdde termen *Stammbuch* (stambok). På 1600-talet började man också använda begreppen *album amicorum* (vännernas album) och *philoteca* (ung. vänskapens samlingsplats). Men detta slog igenom helt först med 1700-talets dyrkan av vänskap i Tyskland (Davidson 1992: 6).

1500-talets vapen med texter mestadels på latin och grekiska byttes under 1600-talet enligt Åke Davidson mot torr förståndsmässig poesi på flera språk. Senare kom galanta visor och idyllisk herdedikt också in i bilden. I slutet av 1600-talet satte pietismen spår i stamboksbidragen, och seden fick en mer och mer borgerlig prägel (Davidson 1992: 6f).

Upplysningen under 1700-talet ger bidrag kopplade till vetenskap och filosofi, samtidigt som den klassiska tyska litteraturen bildar underlag för många bidrag och på så sätt stärker det tyska språkets ställning i stamböckerna. På 1800-talet kommer stamboken så småningom att försvinna eller övergå till att enbart bli ett poesialbum och sedan är steget inte långt till nyare tiders autografalbum och gästböcker (Davidson 1992: 6f).

Stamböckerna bestod vanligen av volymer med blanka blad. Många av de tidigare böckerna bestod dock av tryckta böcker där blanka blad till exempel interfolierats eller häftats in i början och slutet av boken. Till detta kunde användas böcker som innehöll epigram eller bönböcker. Då kunde man skriva in sitt bidrag vid den text som passade in bäst (Davidson 1992: 10ff; Lindberg 1983: 222).

Tidigt i traditionen uppstod ett system där furstliga personer som ägarna av stamböcker träffade på under sina resor ombads att skriva på de första bladen. Detta utvecklades så småningom till ett system där den som skulle skriva i en stambok också måste se till att han skrev på rätt ställe i boken i relation till sin ställning. Dessutom blev följden att folk av blygsamhet sökte upp en blank sida så långt bak i boken som möjligt och tillskrifterna koncentrerades helt enkelt i slutet av boken (Davidson 1983: 100; 1992: 19; Lindberg 1983: 230).

Redan tidigt fanns det hjälpmedel för den som inte själv kunde dikta. Det gavs ut böcker som innehöll lämpliga dikter och liknande från 1500-talets slut och framåt. Förekomsten av dessa böcker förde dock, enligt Davidson, med sig att stamböckernas poetiska innehåll och dikternas form många gånger blev ganska stereotypa (Davidson 1992: 22f). Frågan är dock hur mycket dessa böcker faktiskt påverkade traditionen.

Samtidens litteratur gjorde insteg i stamböckerna under 1600-talet och i de olika ländernas album var det givetvis främst de inhemska författarna som citerades, i Tyskland exempelvis Schiller och Goethe. Davidson säger också att de litterära stamboksbidragen torde vara ganska goda värdemätare på vilka författare som varit på modet och i vilka kretsar de lästes (Davidson 1992: 23).

De valspråk som hörde till tillskrifterna i de äldre stamböckerna hade ibland formen av en rebus, ett anagram eller ett kronogram ur vilket man kunde utläsa en sentens, ett årtal eller skribentens namn. Vapnen försvann i takt med att studenter och borgerskapet blev de som framförallt nyttjade stamböcker. Med detta förändrades även illustrationerna. Under 1700-talet var porträtt i form av klippta eller målade silhuetter vanliga och med romantiken kom blommor av alla de slag, dock mest vid kvinnors tillskrifter och i deras egna stamböcker (Davidson 1992: 23ff, se även Sjöblad 1993).

Småningom övergick stambokstraditionen² till vad som i denna avhandling kallas minnesbok. Den största skillnaden är att det framförallt var kvinnor som hade böcker, ofta under en kortare tidsperiod än stamböckerna användes. Användarna blev också allt yngre och yngre. Inskrifterna i minnesböckerna är i huvudsak författade på svenska (i Sverige och Svenskfinland) och en särskild flora av albumverser växte fram. Själva böckerna har i de flesta traditioner gått från att vara läderinbundna böcker, till böcker med pappärmar, ofta med ordet *Poesie* eller *Minne* tryckt på (se bild sid. 87). 1900-talets andra hälft ger alltmer färgglada böcker, ofta med plastade pärmar, och på 1970-talet kommer de bolstrade böckerna, ibland i form av hjärtan eller liknande (Enerstvedt 1987: 24; van den Berg 1999: 250 m.fl.).

Bengt af Klintberg gör ett försök att utreda terminologin runt minnesböckerna. I Sverige kallas dessa böcker för poesialbum, men förmodligen användes ordet till att börja med som beteckning för de böcker som ägaren själv samlade dikter i, ett slags poetiska avskriftsböcker. Först under 1900-talet kallas albumen med vänpoesi för poesialbum, innan dess benämndes de minnesböcker eller minnesalbum (af Klintberg 1982a: 49). I Norge tycks utvecklingen ha varit den motsatta. Åse Enerstvedt tror att den norska termen *minnebok* troligen dök upp i samband med att barn började skriva verser till varandra. Så länge som det

2 För den som är intresserad av svenskspråkiga stamböcker finns flera artiklar koncentrerade på innehållet i enskilda böcker (se Bäckström 1937; Davidson 1983; 1984; Lindberg: 1983; Nikula 1983; Ryberg 1994). Kungliga Bibliotekets samling av stamböcker finns presenterad i Dillman (2005) och Kurras & Dillman (1998).

var vuxna människor och då främst unga kvinnor som skrev kallades böckerna poesialbum (Enerstvedt 1987: 11). I Finland är minnesbok eller minnesalbum den vanligaste benämningen under hela 1800- och 1900-talet. I mitt eget undersökningsmaterial från Sverige och Svenskfinland har jag märkt att även benämningen stambok lever kvar en bit in på 1800-talet genom att den förekommer i minnesverserna³. Det innebär inte att albumen kallats för stamböcker när man talat om dem, utan snarare att likheten med stamböcker känts igen av användarna när de skrivit. En vers känd från stamböckerna, som också hänсыftar till stambokstraditionen, kan utan problem användas utan omskrivningar i något som mer påminner om ett minnesalbum. Dessutom är skillnaden mellan stamböcker och minnesböcker flytande och det finns inget definitivt brott dem emellan.

Bengt af Klintbergs artikel *Förgät ej mig! Om alumpoesin i Sverige* (1982a) och Carola Ekrem's bok *Lev lycklig, Glöm ej mig. Minnesböckernas historia* (2002) utgör de två viktigaste genomgångarna av den svenskspråkiga traditionen hittills. Bengt af Klintberg har gått igenom ett stort antal svenska minnesböcker och delar in traditionen i fyra perioder som enligt honom kännetecknas av "ömma högreståndskänslor", "borgerlig moral och livsvisdom", "gratulation och kurtis" samt "en tillfällig fluga i klassen" (Klintberg 1982a). Dessa perioder kommer främst av att användarskaran förändrades. Traditionen spreds ner i ålder, från de giftasvuxna unga damerna till skolflickor, och i samhällsklass, från högreståndsmiljö till allmångods.

Carola Ekrem går grundligt igenom minnesböckerna i Traditionsvetenskapliga arkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland. Ekrem presenterar ett antal äldre album och skribenterna i dem, samt ett stort antal verser under olika tematiska rubriker. Minnesböckernas huvudsakliga innehåll samlas under rubriken "Vänskap, kärlek, änglar och blommor", men Ekrem belyser även andra teman som livets gång, levnadsråd och religion. Användarnas egen syn på minnesböckerna syns i frågebrevssvar och Ekrem framhåller att berättelserna om minnesalbumen är berättelser om de enskilda användarnas egna liv (Ekrem 2002: 167).

Det som jag vill tillföra med min forskning är en djupare analys av den svenska och finlandssvenska minnesbokstraditionen. Jag fortsätter

3 Ett exempel på en sådan vers är följande från en minnesbok använd på 1830-talet:

Jag will mitt namn
 Uti Din stambok skriva
 För att som vän
 Uti ditt minne blifva

där Bengt af Klintberg och Carola Ekrem slutar. Deras ingående beskrivningar av traditionen utgör en utmärkt grund att bygga vidare på för mig i denna studie. Min studie skiljer sig från tidigare forskning genom att den inte är starkt litteratur- eller språkvetenskapligt förankrad, som mycket av den tyska forskningen. Den har inte heller tonvikten på beskrivning av fenomenet, vilket flertalet nordiska publikationer har. Istället vill jag visa hur minnesböckerna är en produkt av sin tid och som exempel på detta hur kvinnobilden konstrueras i dem. Jag vill också visa att ett oskyldigt och "gulligt" fenomen kan vara fullt av budskap utöver de mest synliga (glansbildaaktiga verser om att minnas varandra).

2 Att överblicka stora mängder material

I detta kapitel presenterar jag mitt källmaterial närmare samt beskriver mitt metodiska tillvägagångssätt, både när det gäller insamling och hantering av källmaterial och under själva avhandlingsprocessen. Allra först definieras den terminologi som används i resten av avhandlingen, därefter beskrivs det primära källmaterialet, det vill säga minnesböckerna, och med dem den databas jag skapat. Den andra delen av kapitlet består av metodiska och teoretiska utgångspunkter, samt en presentation av det material som skapar en kontext till minnesböckerna och deras användare under äldre och yngre tid.

Terminologi

Här vill jag klargöra vad jag i den här avhandlingen menar med en del termer. Minnesböckernas uppbyggnad beskrivs ingående för att det senare i boken skall vara tydligt för läsaren exakt vad som hänvisas till. Många av termerna är använda på ett specifikt sätt för just den här avhandlingen och har med beskrivandet av minnesböckerna och deras innehåll att göra. De är oftast inte någonting som används av minnesboks innehavarna själva, eftersom dessa inte har haft något behov av att dela upp en minnesbokssida i olika komponenter.

I texten används främst den finlandssvenska benämningen minnesbok, men även minnesalbum och poesialbum förekommer. Dessa tre termer är här likvärdiga och det finns ingen betydelse- eller värdeskillnad mellan dem. Att bruket varierar beror på att informanterna haft olika benämningar på samma fenomen, vilket syns både i intervjuer och i minnesverser.

En minnesbok i den här undersökningen är ett häfte, en bok eller ett fodral/en kassett med lösa blad, där en person har samlat vänners och bekantas inskrifter i form av dikter, ordspråk, bibelord eller andra kortare texter. Dessa texter är oftast riktade direkt till bokens ägarinna eller ägare. En inskrift är allt det som en och samma person har skrivit

på en sida, på ett uppslag eller på flera sidor följande på varandra. Det kan finnas flera än en inskrift på en och samma sida, och då har olika personer skrivit dem. I undantagsfall kan även en och samma person åstadkomma flera inskrifter på samma sida. Då krävs att inskrifterna på något sätt utgör flera helheter; det kanske finns flera över- eller underskrifter.

Textmässigt kan en inskrift bestå av en överskrift, en eller flera verser och en underskrift. Överskriften är det som står över versen och underskriften det som står under. Därtill kan det finnas en illustration. En inskrift måste däremot inte bestå av alla dessa komponenter. Det finns många inskrifter utan illustration eller utan överskrift. Det finns de skribenter som inte har skrivit under alls, eller de som inte lämnar någon vers, bara sin autograf och ett datum.

Versen är ofta det mest framträdande i en inskrift. En vers kan vara orimmad eller rimmad. Den kan bestå av en mening eller flera, av en strof eller flera. Ibland är versen bara en enkel uppmaning som "Glöm ej vännen". Användningen av ordet vers i denna avhandling är felaktigt rent litteraturvetenskapligt, där en vers är en rad i en dikt. Ändå kallas det så i denna undersökning eftersom vers, eller minnesvers, är det som minnesboksanvändarna själva främst använder som benämning på sina alster. Bengt af Klintberg använder ordet albumpoesi och med detta menar han dikter eller verser som skrivits ner i en minnesbok av en vän eller bekant till dess ägare. De riktar sig i allmänhet direkt till ägaren och rör sig i en begränsad motivvärld (af Klintberg 1982a: 48). Det finns mycket albumpoesi som handlar om att skriva verser och som överskrift i en inskrift är det vanligt att skriva "Minnesvers". Ordet strof är däremot riktigt använt, en vers kan här således bestå av flera strofer. Ibland talas det om dikt, men då oftast om det är lyrik av en känd författare, eller om versen verkar vara ett verk av en enskild författare, även om namnet på denna inte nämns.

Skribenten är den som har skrivit inskriften eller i vissa fall den som menas ha skrivit versen. Till exempel förekommer det att en mamma skriver för sitt (ickeskrivkunniga) barn, men då finns det alltid en förklaring om detta. Ägaren eller ägarinnan är den person som minnesboken tillhör och därigenom den person som minnesverserna är riktade till. I beskrivningen av illustrationerna används genomgående ordet glansbild, när sådana förekommer, vilket i Sverige motsvaras av bokmärke. När det gäller citat ur intervjuer eller frågelistor har förstas den ursprungliga benämningen använts.

Alla minnesversexempel som finns i avhandlingen är tagna ur källmaterialet. Därför förekommer emellanåt stavfel och oväntade radbrytningar. De årtal som finns under verserna är inte att betrakta som ex-

akta, utan mer som en vink om versens användningstid. Versen är inte alltid representerad med det tidigaste belägget, eller den vanligaste varianten. Det beror på vad den skall illustrera. Årtal skrivna med normal stil visar vilket årtionde just detta versexempel är hämtat från, med alla specifika drag. Kursiverade årtal visar versens användningstid avrundat i decennier. En vers daterad (1810–1940) är med andra ord en vers skriven i en bok under 1810-talet, men varianter av den används in på 1940-talet. Dateringen (1930, 1890–1950) skall utläsas som att detta vers-exempel är hämtat från en 1930-talsminnesbok, men att versen börjat uppträda i olika former på 1890-talet och figurerat i minnesböcker in på 1950-talet. Då ett andra årtal saknas innebär detta att versens första belägg hittats under det givna årtiondet och att den levt kvar i åtminstone två decennier, förmodligen längre. Dessa gränser är inte absoluta och många gånger är antagligen användningstiden längre än vad som anges, men under de givna åren har versen definitivt varit i användning utgående från de källor som undersökningen bygger på.

Källmaterial

Mitt främsta empiriska material består av 262 minnesböcker från Svenskfinland och Sverige. Tidsperioden som täcks är ungefär 190 år, från 1800-talets första århundrade till 1980-talets slut. Det finns inskrifter som är daterade ända in på 1990-talet, och till och med enstaka från 2000-talet, men de yngsta böckerna är alla påbörjade under 1980-talet. Böckerna finns huvudsakligen i olika arkiv, men också ett antal privata minnesböcker, både från Finland och Sverige, ingår i undersökningen. De finlandssvenska minnesböckerna är framförallt från Åbo Akademis handskriftsavdelning. De två stora svenska samlingarna som har använts finns vid Nordiska museets arkiv och Svenskt visarkiv och är delvis resultatet av en insamling som gjordes genom ett upprop i Sveriges Radio 1968 (af Klintberg 1982a: 48).

De finlandssvenska minnesböckerna täcker en period från 1810- till och med 1980-talet. Totalt har 132 finlandssvenska minnesböcker undersökts. I Åbo Akademis handskriftsavdelnings arkiv finns 108 album från 1810- till 1930-talet (med tonvikt på decennierna runt förra sekelskiftet). Två minnesböcker kommer från Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi. Dessa båda är från decennierna runt förra sekelskiftet. De finlandssvenska privata böckerna är 32 stycken och kommer från årtiondena 1900–1980, med tonvikt på efterkrigstida album. Stora delar av Svenskfinland finns representerade samt även enstaka finskspråkiga städer.

De svenska minnesböckerna täcker en tidsperiod från 1800 till och med 1980-talet. Totalt ligger 130 svenska minnesböcker till grund för

undersökningen. Från Nordiska museet har använts 94 minnesböcker från perioden 1802 till 1955. Vid Svenskt visarkiv finns mikrofilmkopior av 25 minnesböcker från 1823 till 1945 och i Folklivsarkivet i Lund en från 1880-talet. Dessutom har jag fått låna 10 privata svenska minnesböcker relativt jämnt fördelade mellan decennierna 1930–1980. Geografiskt sett är södra och mellersta Sverige överrepresenterade, men det finns album även från norra Sverige, och 41 av albumen är Stockholmsbaserade, det vill säga merparten av inskrifterna är skrivna i Stockholm.

Alla böcker som har kategoriserats under minnesböcker i ovan nämnda arkiv har inte använts i denna undersökning. I till exempel Nordiska museets arkiv är den samlande termen visböcker, vilket innebär att i samma samling som minnesböckerna även finns olika sorters poetiska avskriftsböcker. De kan innehålla texter till visor, ordspråk och valspråk, samt även vanliga albumverser.

Dessa böcker karakteriseras av att ägaren själv har skrivit alla inskrifter och har därför inte tagits med här. Utelämnats har också äldre böcker som mer fungerat som stamböcker, med enbart deviser på latin. Dessutom har alla böcker med övervägande antal inskrifter på andra språk än svenska inte behandlats lika grundligt, eftersom avhandlingen koncentrerar sig på den svenskspråkiga traditionen.

Både i Sverige och i Finland har flera samlingar med enbart minnesverser publicerats. Materialet i dessa böcker har hämtats ur privata och arkiverade minnesböcker och de flesta av samlingarna saknar uppgifter om när och var verserna tecknats ner. Detta material har därför inte jämförts med minnesböckerna i min avhandling, utan jag har använt det mera som ett jämförande material.

Dessa böcker är förmodligen inte avsedda som hjälp för den som skall skriva i ett album, eftersom de alla är utgivna efter 1977 då minnesboksanvändandet stadigt minskat, utan snarare dokument över en tradition. I Sverige har Bengt af Klintberg gett ut *Du är rosen, jag är törnet...* (1977) med verser från den tidigare nämnda insamlingen och år 2000 kom det två böcker med minnesverser *Det gamla poesialbumet* (2000) redigerad av Annie Nilsson och *Rosor är röda: älskade verser ur gamla minnesböcker* (2000) redigerad av Leena Järvenpää. I en opublicerad seminarieuppsats från Sverige har tre lärarstuderande samlat minnesverser främst från 1970-talets Kvidinge i Skåne (Henriksson et.al. 1973). Denna samling är den enda som explicit också är avsedd som hjälp för den som skall skriva i ett album och behöver inspiration.

I Finland har Nylands svenska barn- och tonårsförbund r.f. gett ut *Vänners värme* (1983) med svenskspråkiga minnesverser från Nyland från slutet av 1800-talet och framåt, dock utan datering. Åbolands kul-

turråd r.f. har gett ut *Låt mig sitta i ditt minne...* (1986) med minnesverser nedtecknade i Pargas, också dessa odaterade. Slutligen har Arla Nyqvist samlat daterade och orsbestämda minnesverser i Svenskfinland från slutet av 1800-talet till ca 1960 i boken *Poesialbum* (1989). Leena Järvenpää har gett ut en samling minnesverser på finska *Muistoa minulta pyysit...* (1986), där materialet är odaterat och taget ur vänners och arbetskamraters album. På samma sätt har Tanja Huuhtanen redigerat en samling med verser i *Ystäväni muistokirja* (1983). Även detta material är odaterat och härstammar dels från privatpersoner, dels från arkiv vid Finska litteratursällskapet och Tammerfors universitet. Den danska traditionen finns representerad med ett stort antal verser (över 1600) i *Danske poesivers* (1984) redigerad av Hans Christophersen och *Danske poesivers 2* (1986) redigerad av Christophersen och Richard Roos.

I både Tyskland och USA tycks minnesbokstraditionen ha levt kvar i större utsträckning än i Sverige och Finland där den idag är så gott som utdöd. Enstaka förekomster av aktiv minnesboksanvändning kan säkert dyka upp sporadiskt. Detta syns bland annat på att de samlingar med minnesverser som getts ut där inte enbart är dokument över ett svunnet fenomen utan faktiskt riktar sig till dagens minnesboksskribenter. Den tyska marknaden tycks vara störst, här finns mängder av utgåvor med albumverser för den som behöver, både lite äldre och helt nya. Jag har tittat närmare på två böcker. Bellina Liebenows bok *Schöne neue Verse fürs Poesiealbum* (2005) riktar sig uttryckligen till den som skall skriva i någons album och innehållet är tematiskt grupperat. Urvalet är en blandning av klassiska minnesverser, lyrik av kända författare och tänkespråk av olika slag samlat under rubriker som "Levnadsvisdom", "Vänskap", "Lyckönskningar" och "Fräcka saker".

Gerald Drews *Die schönsten Sprüche und Gedichte fürs Poesiealbum. Von klassisch bis modern* (2005, originalutgåva 2002) är 157 sidor och har verser under tjugo olika rubriker. Dessutom finns ett ganska långt kapitel i början av boken som koncentrerar sig på hur man skall skriva i en minnesbok. Här finns tips om hur man väljer minnesvers, hur man komponerar en riktigt fin inskrift och hur man väljer underskrift. Råden skiljer sig åt för den unga skribenten och den vuxna, så boken riktar sig med andra ord till användare i alla åldrar. Dessutom finns ett otal böcker med blanka sidor och texten *Poesiealbum* på pärmen att köpa, flera av dem tryckta så sent som 2005.

Jan Harold Brunvand menar att minnesverserna är den största, mest varierade och mest långlivade traditionen av skriftliga folkliga rim i Amerika (Brunvand 1988: 157f). Till USA kom minnesbokstraditionen på 1820-talet (McNeil 1968: 30) och det som främst skiljer den amerikanska traditionen från den svenskspråkiga är att de förolämpande verser-

na (Davis 1956) och gattrimmen är så vanliga (Harder 1956: 9). Möjligen beror detta på att 1900-talets amerikanska minnesböcker ofta hade även manliga skribenter och dessa pojkar har många gånger valt att driva med bokens ägare i sina inskrifter. Benämningen på fenomenet har varierat med vanligast är *autograph album* eller *autograph book* och verserna kallas ofta *friendship verses* (se ex. Potter 1972; Clements 1997).

Åtminstone under 1990-talet har det i USA getts ut flera böcker som är avsedda att användas som minnesböcker. De har med andra ord blanka sidor, med undantag för eventuella förtryckta illustrationer, där man kan samla så kallade *autograph rhymes* eller *autograph verses*. Flera samlingar av verser finns också att få tag i, även om de är klart äldre än de tyska, alla riktade till barn, både som hjälp för den som skall skriva i ett album och som rolig läsning. Exempel på dessa är *Yours till banana splits: 201 autograph rhymes* (1995) och *Best wishes, amen. A new collection of autograph verses* (1989, originalutgåva 1974). I förordet till den förra boken uppmanar författarna läsaren att använda verserna för att skriva i så många album som möjligt "So use these rhymes to sign as many albums as you can", eftersom det gör att man stannar i minnet hos dem man skriver till. Dessutom poängteras vikten av att samla andras inskrifter i sitt eget album, så att man har något att se tillbaka på i framtiden (Cole & Calmenson 1995: 6f).

Att böcker av den här typen getts ut i USA under 1990-talet och i Tyskland ända in på 2000-talet tyder på att minnesbokstraditionen i dessa länder levt kvar något längre än i de nordiska länderna. Det kan dock även vara så att det är ett försök av en äldre generation att uppmuntra de yngre att hålla liv i traditionen, utan att för den skull lyckas. Det är inte säkert att det är barn som köper och använder dessa böcker – trots att de riktar sig till dem. Det kan också vuxna som konsumerar böckerna, som en nostalgisk blick tillbaka på en barndomstradition, eller för att föra traditionen vidare till nästa generation.

Varför en databas?

När jag började fundera på att skriva min avhandling om flickors minneböcker insåg jag inte att det källmaterial som enkelt fanns tillgängligt vid olika arkiv var så omfattande. Jag besökte först Svenskt visarkiv och såg på deras mikrofilmade samling minnesböcker. Att jag ville ha en egen kopia av detta material insåg jag ganska snabbt, efter att ha suttit och vevat mikrofilmen fram och tillbaka. Jag kopierade därför hela filmen på papperskopior. Samma sak gjorde jag med Nordiska museets samling minnesböcker och minnesböckerna från Åbo Akademi handskriftsavdelning.

När jag hade alla dessa hundratals kopior stod jag inför problemet hur jag skulle kunna få någon översikt över detta enorma material. Att jag måste sälla och koncentrera mig på en del framstod som självklart. Någonstans här föddes idén om att skapa en databas med minnesboks-material, en databas där jag själv bestämde vad som skulle finnas med och hur den skulle utformas. Det viktigaste var möjligheten till fritextsökningar och kombinerade sökningar så att materialet lätt skulle bli tillgängligt ur alla möjliga synvinklar.

Ett urval av dessa minnesböcker har sedan registrerats sida för sida, vers för vers i databasen *Minnesbok* och det är dessa registrerade böcker som har undersökts mer ingående, även om hela materialet ligger som grund för avhandlingen. Tidsspannet för de insamlade böckerna har delats in i perioder om trettio år, vilket motsvarar ungefär en generation. Det blir sammanlagt sex generationer mellan 1800 och 1980. Ur dessa generationer har sedan valts i medeltal sju böcker från vardera Sverige och Finland. Totalt finns 84 böcker inskrivna i databasen.

Urvalet är baserat på de befintliga böckerna med avsikten att få med ett så brett material som möjligt innehållsmässigt, geografiskt och tidsmässigt. När jag började med databasen hade jag ännu inte insett hur likadant materialet var och tänkte mig att jag skulle registrera allt, vilket gör att det finns en liten övervikt av böcker från perioden 1920–1949, i och med att jag började med dem. Sedan insåg jag att representativiteten inte ökade med mängden böcker och beslutade mig för att avgränsa materialet, hela tiden med tanke på att databasen var ett hjälpmedel i min undersökning och att allt material ändå skulle ligga till grund för undersökningen. Det fanns därför ingen orsak att skapa en enorm databas med allt material, utan det viktiga är att det är en representation av traditionen som sådan.

Databasen *Minnesbok*

De åttiofyra minnesböckerna som tidigare nämnts har kopierats sida för sida på papperskopior. Dessa kopior har försetts med nummer och inskrifterna som finns på kopiorna har blivit poster i en databas vid namn *Minnesbok*. Databasen *Minnesbok* innehåller nästan 3000 poster (2949) och är skapad i Trip, ett databssystem för fritextsökning. Med fritextsökning menas att all text som är lagrad i databasen är sökbar. Man kan således söka på vilket ord som helst i texten, men också sökningar begränsade till specifika fält är möjliga.

Trip är ett menybaserat system. Det innebär att man från menyer väljer vad man vill göra, t.ex. definiera en databas, söka i en databas, skapa ett utmatningsformat. För sökning i Trip används kommando-

språket *Common Command Language* (CCL). CCL har blivit ett standardspråk för fritextdatabaser. Kommandospråket har engelska kommandon, men för Trip finns det också en svenskspråkig version med alla kommandon på svenska. Databasen är en del av avhandlingsarbetet och dess utformning och de termer som används i samband med den förklaras här närmare.

Avgränsningar i databasen

De böcker som har registrerats i databasen har inte alltid skrivits in i sin helhet. Dels har alla inskrifter på ett annat språk än svenska uteslutits från databasen. Detta beroende på att de ändå inte är tillräckligt många för att man genom sökningar skulle kunna få ett grepp om motiv och innehåll. Att blanda språk i en databas som denna skulle förmodligen bara innebära mer material i databasen som är svårt att komma åt genom regelrätta sökningar. De vanligaste främmande språken, utan hänsyn till storleksordning, är finska (i de finlandssvenska böckerna), franska, tyska, engelska, latin, norska och danska. Dels har inte heller inskrifter som enbart består av en illustration och eventuellt datering och underskrift skrivits in i databasen, eftersom huvudsaken med databasen framförallt är möjligheten att göra fritextsökningar. Denna sorts inskrifter kommer dock att behandlas i själva undersökningen. Det samma gäller för inskrifter som består enbart av en namnunderskrift och eventuellt datering och/eller platsbestämning. Det mest intressanta fältet i en sådan här databas blir textfältet, eftersom det ger den bästa representationen av originalet. En beskrivning av en illustration ger mycket lite information i förhållande till själva bilden.

I de fall där minnesbokens pärm är kopierad, vilket den är på grund av att det står någonting på den eller har en illustration av något slag, och har fått ett nummer, liksom de andra kopiorna av boken, har pärmen dock inte skrivits in som en post i databasen. Samma sak gäller för första sidan i en bok där ägarinnan har skrivit sitt namn och sin adress, eller där den som har gett boken har skrivit ägarinnans namn. Finns här en vers eller längre text (mer än bara namnet och eventuellt bostadsadress) har denna dock skrivits in.

Andra inskrifter som inte fått sin plats i databasen är oläsliga och otydbara inskrifter. Det kan vara inskrifter där handstilen är så svåräst att det inte går att få något sammanhang i texten eller inskrifter där bläcket har blekts eller papperet mörknat så mycket att texten inte går att läsa. Många gånger har pappret i de äldre böckerna blivit skört av ålder och trasiga sidor gör att bitar av texten saknas. Svenskt visarkivs samling finns dessutom enbart som mikrofilmkopior med bitvis dålig

läsbarhet. I de flesta fall har dock ett försök till tolkning av det skrivna gjorts. Till alla osäkra eller svårtydda texter har fogats en anmärkning om detta i databasen.

Ibland har inte hela versen eller alla strofer av den skrivits in i databasen, men då finns det alltid en kommentar om detta. Att inte hela versen, eller alla strofer, har skrivits in beror främst på att det finns inskrifter som sträcker sig över flera sidor och dessa är sällan speciellt representativa för minnesbokstraditionen som helhet. Ibland närmar de sig mer personliga brev eller så är de långa dikter utan de typiska minnesversinslagen. Att de ändå finns med i begränsad form gör att de enskilda albumens representation i databasen blir komplett. I övrigt har allt annat skrivits in i databasen. Hänsyn har hela tiden tagits till att få med mesta möjliga information utan att för den skull försvåra och förlänga inskrivningsarbetet.

Databasens postuppbyggnad

Databasen *Minnesbok* är uppbyggd av poster. Varje post består av ett antal fält, dessa fält och deras namn och innehåll beskrivs här. De två obligatoriska fälten är album, vilket är versens signum, och vers. En post kan med andra ord som minst bestå av en vers och versförekomstens signum. Detta eftersom många verser inte är daterade, en del har ingen underskrift och många saknar illustration.

Album, namn och se även

Alla poster i databasen har ett individuellt signum. Detta innebär att varenda enskild versförekomst har en egen beteckning som skiljer den från alla andra. Detta signum finns i fältet *album*. Signumet kan se lite olika ut beroende på ur vilken samling inskriften är tagen. Alla signum börjar med en eller två bokstäver som anger från vilken samling inskriften kommer. Därefter kommer en kombination av siffror och bokstäver, vilken beskrivs nedan.

Minnesböckerna från Åbo Akademis handskriftsavdelning, Nordiska museet, Svenskt visarkiv och Folklichsarkivet har löpande numrering börjande från 1 på den första kopian i samlingen och fortsättande i en följd genom hela samlingen. Alla kopior är numrerade, även då t.ex. pärmen har kopierats, men finns inte alltid i databasen. Först i signumet står emellertid ÅA (Åbo Akademis handskriftsavdelning), NM (Nordiska museet), SV (Svenskt visarkiv) eller LU (Folklichsarkivet i Lund). De privata minnesböckernas speciella kännetecken är bokstaven P först i signumet. Därefter har varje bok fått en egen versal bokstav, börjande

från A och vidare alfabetiskt. Efter detta kommer kopians nummer och numreringen startar om från 1 vid varje ny bok. Detsamma gäller för böckerna från Folkloristiska arkivet, vilkas signum dock alltid börjar med IF.

Kopieringen gör att det ibland kan finnas enbart en inskrift på en kopierad sida, ibland flera stycken. Om minnesboken är tillräckligt liten har ett helt uppslag åt gången kopierats, däremot har kopian fått bara ett nummer. Samma sak gäller för albumsidor med flera inskrifter. Minnesböcker som består av lösa blad i en kassett kan få ända upp till sex blad kopierade på ett och samma papper. I alla dessa fall har signumet för posten fått en gemen bokstav sist, börjande från a och alfabetiskt från vänster till höger, uppifrån och ner. Detsamma gäller för en inskrift som består av flera verser, eftersom alla verser får en egen post.

Efter postens signum kommer fältet *namn*. Det är namnet på den vers som finns i inskriften och det är inte individuellt. Namnet är det som sammanbinder de olika förekomsterna och varianterna av en vers. Namnet består av de första orden i versen. Det är dock inte en första-radsregistrering. Namnet kan vara kortare än första raden, eller till och med längre. Första raden är dessutom ett vagt begrepp i dessa böcker, då den kan se så olika ut i olika nedskrifter av samma vers. Det viktigaste är att namnet särskiljer versen från andra verser men att alla förekomster och varianter av samma vers får samma namn. Därför är namnet på verserna av varierande längd. Det kortaste namnet kan bestå av bara två ord, ex. *Tre ord⁴*, eftersom det i materialet inte har funnits någon annan vers som börjar med de orden. I andra fall är namnet mycket längre, ex. *Nog vet jag vad jag ville vara, en liten blå⁵* och *Nog vet jag vad jag ville vara, en tanke⁶*, eftersom det är det enda sättet att med enbart namnet skilja de två verserna åt. Namnet binder ihop varianter

4 Tre ord till dig,

förgät (förglöm) ej mig.

(1810–1980)

5 Ursprunget är en dikt av Otto Lindblad (1809–1864).

Nog vet jag vad jag ville vara,

en liten blå förgät-ej-mig.

Fast stum jag skulle dock förklara

Hur innerligt jag älskar dig.

(1900–)

6 Nog vet jag vad jag ville vara

en tanke i dit ljuva bröst,

ok uppå bönsens vingar fara,

till gud ok bedja der om tröst.

(1900–)

av samma vers. Följande vers, som i databasen har fått namnet *När du vid* har även inletts med orden: *När efter förtio, När du efter, När du i byrålådan, När du blir, Om en 70–80 år*.

När du vid 40, 50 år
 uti din byrålåda går
 så tänk på Jonna token
 som skrev sitt namn i boken
 (1940, 1900–1980)

Gemensamt för dessa är att de alla har samma innehåll och att skillnaderna i struktur och ordval är mycket små. Om det är efter fyrtiofemtio eller sjuttio-åttio år som man går i byrålådan är inte så stor skillnad att det blir fråga om två olika verser.

Under fältet *Se även* i databasen finns information om liknande verser, som dock har hänförs till en annan verstyp. Ibland händer det att en längre dikt har gett upphov till flera olika minnesverser. Då kan här finnas hänvisningar till de andra minnesverser som härstammar från samma dikt. Till exempel har Zacharias Topelius (1818–1898) dikt "Till en flicka"⁷ gett upphov till åtminstone sju olika minnesverser, vilka alla har fått ett eget namn i databasen. I andra fall kan motivet i versen vara mycket likt motivet i en annan verstyp.

Årtionde, topografi, ägare och intervju

För varje post finns också information omkring inskriften och den bok i vilken inskriften finns. Varje post har ett fält med ett *årtionde* för inskriften. Ofta finns det en exakt datering i inskriften, men många gånger saknas dateringen. Därför har alla poster fått en ungefärlig datering. För de inskrifter som har exakt datering är det lätt, då är det bara att skriva det (jämna) årtionde som inskriften är skriven. Dateringen *2/3 1863* ger på så sätt årtiondet 1860. Då ingen datering finns utskriven i inskriften utgås från det årtionde som är mest välrepresenterat i de daterade inskrifterna i albumet i övrigt.

Topografi är det område där majoriteten av inskrifterna i boken är skrivna, det vill säga där albumägarinnan tycks ha tillbringat merparten av sin tid som aktiv albumanvändare. I inskriften kan då finnas en annan platsbestämning. Topografin kan vara en stad eller by, men också en kommun eller ett landskap.

⁷ Dikten i sin helhet finns som appendix 4 i denna avhandling. Där är också de delar som använts som minnesverser markerade med kursiv stil.

Ägare är minnesbokens ägare och därmed också användare. I några fall då det gäller de privata minnesböckerna är ägaren helt känd. I så fall står ägarens hela namn, med eventuellt namn som gift, och, om möjligt, födelseår. De böcker som finns i arkiven har sällan uppgifter om ägare, vanligare är uppgifter om donator, men de har inte registrerats i databasen. Om ägarnamn saknas i uppgifterna om boken har det namn som förekommer i boken getts som namn åt ägaren. Ibland är det lätt, ägaren har själv skrivit sitt namn först i boken, eller så är den en gåva och givaren har skrivit ägarens namn. Andra gånger kommer namnet fram i inskrifterna. Periodvis är det mycket vanligt att börja en inskrift med en dedikation i formen *Minne till Anna*. I detta exempel fall har minnesboksägaren kallats Anna i databasen. Detta för att det lättaste sättet att se i databasen att två inskrifter tillhör samma bok är att se om de har samma ägare och topografi. Om något namn är mycket osäkert, det kanske har stått i samband med boken någonstans i arkivet, men inte gått att hitta i själva boken, finns ett frågtecken efter. Namn inom parentes är smeknamn. *Margaretha (Greta)*, heter med andra ord Margaretha men kallas även för Greta.

I de fall då inget namn gått att hitta i boken överhuvudtaget har ett fingerat klassiskt grekiskt kvinnonamn getts åt ägaren. Detta står alltid inom citationstecken, ex. "Xantippa". Det är viktigt att det står något särskiljande under rubriken namn, för då finns möjligheten att göra sökningar på begränsade minnesböcker genom kombinationen namn och topografi. De klassiska grekiska kvinnonamnen valdes eftersom de skiljer sig markant från de äkta namnen och därför genast kan urskiljas som fingerade namn.

I vissa fall när det gäller de privata minnesböckerna finns en intervju gjord med bokens ägare på kassettband och i utskrift i Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi. Då står signumet för intervjun under fältet *intervju*.

Inskriften

Själva inskriften kan bestå av fyra delar: överskrift, vers, underskrift och illustration. I de tre första, vilka vanligtvis består av text, har radbrytningar, ortografi och grafologi behållits så gott det går. Det är dock inte möjligt att i databasen skriva snett över sidan eller uppochner, inte heller att skriva bakvända bokstäver eller bokstäver i olika storlekar, trots att allt detta, och mycket mer, förekommer i minnesböckerna. Alla inskrifter i minnesböckerna är handskrivna och detta är svårt att avspegla i datorskriven text. Alla speciella särdrag i inskriften har dock kommenterats under den sista delen av posten.

Överskrift är det som står ovanför versen. *Minne till, Minne från, Minnesvers, Minne, Till NN, Kära NN* o.s.v. Ibland består överskriften av datering och/eller platsbestämning. Hit räknas allt som står ovanför versen, med ett undantag: om versen är en dikt med utskrivet namn har diktens överskrift förts till versen.

I fältet som kallas *vers* finns själva minnesversen. Det är den individuella versförekomsten med alla egna särdrag som presenteras med hänsyn till ett så troget återgivande av originalet som möjligt.

Inskriftens *underskrift* består oftast av skribentens namnunderskrift, datum och platsen för inskriften. Den kan också bestå av en eller två av dessa. Dessutom kan även annan text finnas här, såsom en hälsning eller en bestämning till skribenten. Ex. *önskar NN, bästa vännen, av din kusin*. I detta fält skrivs allt som står under versen, utom om skribenten har skrivit ut versförfattarens namn under versen. Då skrivs det in i databasen under *vers*.

På samma sida, eller uppslag, som inskriften kan det finnas en *illustration*. Illustrationen beskrivs kortfattat vad gäller utformning och innehåll. Det finns alltid information om vilken sorts illustration det rör sig om: teckning, glansbild, klistermärke och motivet för teckningen eller glansbilden beskrivs i korthet. Här kan även finnas information om i vilken teknik en teckning är gjord: krita, färgpenna, blyerts, akvarell o.s.v. Detta är dock ofta svårt att se på mikrofilmskopiorna och jag har inte heller ansett det vara av större vikt, därför finns denna information oftast bara i fall där illustrationen är av stor betydelse. En liten tecknad blomma intill överskriften beskrivs till exempel sällan tekniskt.

Man bör vara medveten om glansbilder och andra insatta illustrationer faller bort eller medvetet flyttas på. Alla gånger är inte glansbilderna fästa utan bara löst instuckna och då är det svårt att veta var de ursprungligen hört hemma. Andra gånger har limmet som de fästs med förlorat sina häftande egenskaper, vilket är mycket vanligt, eller så har någon medvetet avlägsnat eftertraktade glansbilder. Försvunna illustrationer lämnar ofta spår efter sig i papperet, men det är omöjligt att veta hur de har sett ut.

Illustrationer lönar det sig alltid att söka upp i original eftersom en textlig återgivning blir skissartad. Men genom den information som ändå finns om illustrationerna i databasen kan man söka på motiv och få en bild av vad illustrationerna kan innehålla. Det ger också snabbt och behändigt information om i vilken eller vilka minnesböcker denna art av illustration kan återfinnas. Under undersökningens lopp har databasen också tjänat som referens till originalen. Söker jag på illustration och hund får jag upp alla poster där illustrationen innehåller en hund. Sedan kan jag utifrån denna information söka upp dessa illustrationer i källmaterialet.

Anmärkning

Sist i posten kan en *anmärkning* skrivas in. Är versens författare känd finns hans eller hennes namn här. Författarens namn kan vara känt sedan tidigare eller för att skribenten själv har skrivit dit det (då står det också under versen). Författarens levnadsår finns också med. I slutet av denna avhandling finns ett register över kända författare som bidragit till minnesverskorpusen (appendix 2)⁸. Det innebär att deras originallyrik har lyckats gå att identifiera som förebild för någonting som finns i de minnesböcker som har undersökts för den här avhandlingen. Det är med andra ord inte en uttömmande lista över alla författare som på ett eller annat sätt citerats i minnesböcker, det är författare som citerats i de minnesböcker jag har undersökt. Det är också troligt att en mängd litterära alster gått mig förbi oidentifierade. Inte heller är det säkert att alla författare är rätteligen uppmärksammade. Många gånger är det minnesboksskribenterna som tillskrivit författarna äran och det har inte alltid gått att hitta originaltexten.

I databasens anmärkningsfält kan också finnas väsentlig information om inskriftens placering på sidan eller dess grafiska utformning. Versen kan till exempel vara skriven uppochnar, på diagonalen eller i form av ett kryss. Något ord kan vara understruket, skrivet med fet stil eller kursiverat. Namnet i underskriften kan vara skrivet spegelvänt.

Det kan finnas flera inskrifter på sidan, eller flera verser i en och samma inskrift. Då ges en hänvisning till de poster som innehåller dessa andra inskrifter eller verser. Ibland har skribenten skrivit flera gånger i samma bok, och då finns en hänvisning till de andra poster som har samma upphovsman. Det kan i intervjun med ägaren ha kommit fram vilket förhållande skribenten hade till ägaren, ex. lärare eller släkting, eller annan information som kan vara intressant för just den här posten. Det kan synas klart att det är olika personer som har skrivit versen och underskriften, det förekommer till exempel att en vuxen har skrivit versen och ett barn underskriften.

Det kan finnas stavfel i inskriften, då har dessa bevarats i avskriften i databasen, men kommenteras för att det skall vara klart för en eventuell läsare att de är originalstavfel och inte något som uppstått i inskrivningsprocessen. Originalets text kan vara svårläst och ha tolkats så gott det går och då kan det dels finnas frågetecken inom hakparenteser i själva inskriften, dels kan detta kommenteras under anmärkningen. Speciellt namnteckningar kan vara mycket svårtydda.

8 Zacharias Topelius är så välrepresenterad i minnesbokstraditionen att han har fått ett eget register, se appendix 3.

Här nedan finns ett exempel på hur en utskrift av en databaspost kan se ut. Olika utskriftsformat finns med olika layout, men detta är standardformatet. Originalinskriften finns på sidan 85.

DATABASEN MINNESBOK
Minnesboksverser från 1800- och 1900-talet.

NAMN: Möter du en apa
ALBUM: PÅ15

ÅRTIONDE: 1980
TOPOGRAFI: Stockholm
ÄGARE: Bolla Henriksson, f. 1980
INTERVJU: IF mgt 2001/2-3

ÖVERSKRIFT: BOLLA

VERS: MÖTER DU EN APA
PÅ DIN STIG,
SÅ DRA DEN I SVANSEN OCH HÄLSA FRÅN MIG

UNDERSKRIFT: 7/2 1985 ERIKA, 5 ÅR

ILLUSTRATION:
Teckning av en flicka som drar en apa i svansen.

ANMÄRKNING:
Skribenten är dotter till en av ägarinnans mammas arbetskamrater.
Hennes syster och mamma har också skrivit i boken (se PÅ17 och PÅ16).

Jag ser databasen *Minnesbok* som en del av mitt avhandlingsarbete. Genom den har jag grundligt bearbetat mitt källmaterial och fått en uppfattning av vad som döljer sig i det. Hade jag skapat min databas och matat in material i den i avslutningsskedet av min avhandling hade den förstås sett annorlunda ut än den gör nu. De erfarenheter jag fått under databastiden och senare under avhandlingsskrivandet gör att jag ser på mitt material på ett annat sätt. Den uppnådda erfarenhet jag nu har fanns å andra sidan inte i början av arbetet och kunde därför inte påverka databasens slutliga utformning.

Möjliga förändringar är att jag kanske inte skulle lagt in hela böcker i databasen utan snarare fler inskrifter från flera olika album för att få

en större bredd. I dagsläget finns fördelarna med ett helhetsintryck av enskilda album, men hela traditionen skulle ha blivit bredare representerad på ett annat sätt. Fördelen med det existerande databasmaterialet är dock den mångfald varianter som finns av samma vers, just för att nästan inga inskrifter har uteslutits i de böcker som registrerats. Nackdelen med att inte utesluta ens de enklaste och otypiska korta inskrifter är att trots att de ger en representativ bild av genren är det svårt att komma åt dem genom sökningar. För att veta vilka sökord man skall använda måste man veta vad som finns att söka efter. Används inga typiska ord i inskrifterna, för att de inte är typiska minnesverser, kommer ingen sökning att fånga upp dem.

En annan mindre detalj som skulle kunna gjorts på annat sätt är fältet *Anmärkning*. Detta hade jag i nuläget delat upp i flera fält. Ett fält skulle innehålla uppgifter om relationen mellan skribent och ägare. Här skulle med andra ord stå om skribenten var till exempel albumägarens farmor eller klasskamrat. Ett annat fält skulle innehålla information om känd upphovsman om sådan finns för versen i inskriften. Slutligen skulle ett fält innehålla skrivteknisk information med kommentarer om stavfel, baklängesbokstäver och liknande. All denna information finns i den befintliga databasen under ett och samma fält: *Anmärkning*.

Det är dock denna databas och denna avhandling som lett till dessa nya idéer och förändringar, de fanns där inte från början och kunde inte heller göra det eftersom de bygger på den erfarenhet jag fått under arbetets gång. Hade jag inte alls skapat denna databas hade det förmodligen blivit en annan avhandling.

Skapandet av databasen var ett digert arbete, men min förhoppning är att den inte bara varit mig till hjälp utan också skall kunna bistå andra forskare och intresserade. Den kan ge välbehövlig hjälp till den som själv funderar på att göra någonting liknande för att överskådliggöra ett stort källmaterial. Den kan förhoppningsvis även vara till glädje för annan forskning inom folkloristiken eller andra discipliner som språkvetenskap och litteraturvetenskap. En digital korpus av den här typen, med material av samma art från en lång tidsperiod kan förmodligen besvara frågor som jag aldrig skulle kunna komma på att ställa. Istället kan någon annan göra det. Databasen kommer också att finnas tillgänglig för andra forskare vid Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi.

Metod- och teoridiskussion

Metodmässigt har avhandlingen främst påverkats av databasen *Minnesbok* och skapandet av den. Jag har använt en kulturanalytisk ansats

när det gäller metod och teori. Kulturanalysen som den beskrivs av Billy Ehn och Orvar Löfgren har både teoretiska och metodiska drag (Ehn & Löfgren 1982; 2001, se även Henriksson 2004). Teoretiskt är jag främst inspirerad av ett konstruktivistiskt synsätt på kön.

Databasskapande som metod

Den databas som jag skapade under insamlings- och sorteringsfasen av arbetet kom också att påverka min metod. Databasen blev ett metodiskt verktyg. I och med att jag suttit många timmar och skrivit av inskrifter ur mitt minnesboks-material har jag också lärt känna materialet närmare än om jag bara skulle ha bläddrat igenom minnesböckerna eller till och med läst igenom dem från pärm till pärm upprepade gånger. I avskriftssituationen har jag hela tiden varit tvungen att ta ställning till mitt material. Vad står det egentligen i texten? Hur är texten utformad? Vad finns det för metainformation som skall skrivas in i databasens post?

Redan skapandet av formulär för inskrifter av poster i databasen påverkade min tolkning av materialet. För att bestämma exakt vad som skulle skrivas in i databasen måste jag besluta vilken information som var viktig. Jag ställdes inför frågor som: Vilka delar skulle en post bestå av? Vilken information var det som jag trodde att jag skulle behöva i min undersökning? Hur noggrant skulle jag återge materialet?

Jag ser mitt databasskapande som en del av avhandlingsarbetet och menar att själva avskriften av minnesbokstexterna och därigenom inskrivandet i databasen blev en form av transkriptionsakt. Med transkribering brukar man i folkloristiska och etnologiska sammanhang främst mena överförandet från tal till text, till exempel vid transkriberandet av en intervju. Ordet transkribering har dock en vidare betydelse och omfattar också att transkribera från ett skriftsystem till ett annat, till exempel från kinesiska tecken till latinska. Transkriberingen sker från en skriven text till en annan skriven text.

Transkribering kräver alltid ett visst mått av tolkning. I intervju-transkribering måste man lyssna noga och tolka vad som sägs. Man måste också besluta sig för vilket transkriptionssystem man skall använda sig av. Hur nära materialet vill man komma? Det finns till exempel etnopoetisk transkribering där pauser och turtagning spelar en stor roll (Tedlock 1971; 1983; Klein 1990: 49ff). Andra transkriptioner lägger stor vikt vid dialekt och nära återgivning av hur orden sägs, eller känslouttryck, som skratt och gråt. I mitt fall fanns hela tiden tolkning av de handskrivna texterna med. Vad står det och hur skall jag återge detta på bästa sätt i ett annat medium än det ursprungliga? Jag har försökt åter-

skapa det handskriftliga i maskinläsbar form. Stavningen har bibehållits, eftersom det låter sig göras, men användningen av olika handstilar går inte att återge. Radbrytning går att få så lik originalet som möjligt, samma sak med indrag och radslut, men bakvända bokstäver och lutande rader går inte att avbilda. Många av de variabler som är omöjliga att återföra direkt finns dock med på ett eller annat sätt som kommentarer och tilläggsinformation. Självklart finns inte allt som kan utläsas av texten. Jag har inte skrivit att handstilen är lätt tillbakalutad, staplarna på bokstaven h lägre än på bokstaven l och i:na utan prickar. Inte heller har jag bedömt handstilar med till exempel termer som vacker, spretig eller ful, även om det är egenskaper som en läsare säkert skulle lägga i flera av dem. Under hela transkriberingsprocessen tog jag aktiva beslut och tolkade mitt material. Resultatet blev en databas med poster innehållande tolkningar av minnesbokstexter, på samma sätt som en intervjutranskription är en tolkning av en intervju.

I Barbro Kleins artikel om transkribering av intervjuer beskriver hon hur transkriberingen ger henne oväntade analytiska uppslag och associationer (Klein 1990). På samma sätt väcktes idéer och tankar hos mig redan i transkriberingsskedet. Under arbetet med databasen har jag kontinuerligt antecknat uppslag som jag har fått. Dessa uppslag har jag senare följt upp och somliga visade sig fruktbara medan andra inte ledde någon vart. Det är i det här skedet av avhandlingsarbetet som jag verkligen fått veta vad minnesverserna innehåller. Jag har gått igenom många fler böcker än vad som slutligen skrevs in i databasen, alla böcker i de presenterade samlingarna är genomlästa åtminstone en, oftast fler gånger. Jag har lagt ner tid på att tyda handstilar och fundera över stavning. Jag har analyserat bildkompositioner för att kunna beskriva dem i databasen. Jag har noterat hur man skrivit under och hur man dedikerat verser.

Kulturanalys som teori och metod

På samma sätt som kulturanalysen har koncentrerat sig på att undersöka det självklara och naturliga, till skillnad från det speciella och ovanliga (Ehn & Löfgren 2001: 10), undersöker jag den vardagliga traditionen att skriva i varandras minnesböcker. Inom kulturanalysen poängteras vikten av att skilja på form och innehåll. Man menar att formen tilldelas olika mening beroende på sammanhang (Ehn & Löfgren 2001: 11f), och detta försöker jag ta fasta på när jag studerar olika användares relation till minnesböckerna i tid och rum.

I kulturanalysen studerar man hur människor skolas in och blir delaktiga i en gemenskap (Ehn & Löfgren 2001: 9), man undersöker skill-

nader och motsättningar inom gemenskapen. Människorna ses som bärare av medvetna och omedvetna föreställningar (Ehn & Löfgren 2001: 10) och jag ser mina minnesböcker som uttryck för dessa föreställningar. Vardagslivet ses som en arena för både kulturöverföring och kulturskapande. Det gäller för forskaren att identifiera och förstå de förståelsematriser vi ser och upplever vårt vardagsliv igenom (Helle-sund 2002: 63). Birgitta Svensson poängterar att man måste förstå hur människor förenar konstruktionen av sociala och kulturella identiteter med sina vardagliga erfarenheter, annars bortser man från maktförhållanden och skillnader i samhället (Svensson 1997: 41).

Närläsning

Den metod som jag framförallt har använt mig av i min avhandling är närläsning. Närläsning är en metod som ofta används i kulturvetenskapliga undersökningar, även om den sällan förklaras mer ingående. Närläsning i det här fallet innebär framförallt att jag har en mycket materialnära metod. I allt jag har gjort utgår jag främst från materialet och dess innehåll. Jag har studerat mitt material utan att till att börja med ha någon speciell teori eller hypotes framför ögonen. Genom att läsa igenom materialet och stödja mig på mina egna erfarenheter och kunskaper har jag skapat mönster som jag sedan har analyserat.

Jag sällar mig till den kulturanalytiska traditionen där man som forskare försöker främmandegöra det alldagliga och vardagliga för att man skall kunna se på det med nya ögon. Jag menar däremot inte att jag som forskare helt kan bortse från min egen erfarenhet och kunskap utan anser istället att de ger mig fördelar i tolkning och bearbetning av materialet i och med att jag är insatt i traditionen. Jag har själv haft en minnesbok som liten och lånat verser från mammas minnesbok när jag skrivit i någon annans album. Den systematiska transkriberingen och den resulterande texten som jag beskrivit ovan blir led i den etnografiska processen att skapa distans och att göra det välbekanta främmande (jfr Ehn & Löfgren 2001; Klein 1990: 62). Transkriberingen har en distanserande effekt och transkriptet blir en särskilt analyserbar etnografisk artefakt (Klein 1990: 63).

Min närläsning har inspirerats av *grounded theory* enligt Anselm Strauss och Juliet Corbin där man systematiskt analyserar till exem-

pel intervjumaterial genom närläsning av materialet⁹ (Strauss & Corbin 1990). Under den systematiska genomgången av undersökningsmaterialet försöker man tolka och etikettera fenomen i det i form av begrepp eller koder. Genom att jämföra och leta reda på likheter och olikheter, kan liknande händelser och fenomen namnges och grupperas i kategorier som forskaren själv skapar. Kategoriseringen sker utgående från forskarens egna erfarenheter och ämneskunskaper. Forskaren ställer frågor till materialet som: Vad är det här? Vad betyder det här? Vad representerar det här? Begreppen som skapas genom detta samlas under en mer abstrakt kategori och på så sätt bryts materialet ner, sorteras och byggs upp igen på ett nytt sätt av forskaren (Strauss & Corbin 1990: 57, 61, 63). Analysen är cyklisk, eftersom forskaren går tillbaka till materialet och till begrepp, tolkningar och egenskaper, för eventuell omtolkning och omvärdering.

I närläsningsprocessen ingår den del av kulturanalysen som Ehn och Löfgren kallar tematisering. Tematisering går ut på att man i sitt material letar efter centrala teman för att se hur människors föreställningsvärld är organiserad i bestämda kategorier och vad det finns för grundläggande värderingar och förhållningssätt (Ehn & Löfgren 2001: 28, 31ff). Inom berättelseforskningen kallas denna metod ofta för temaanalys. Temaanalysen liknar *grounded theory* och har främst använts i analys av intervjuer. Jag har inte tillämpat temaanalys på mina intervjuer utan främst på minnesböckernas texter.

Inom temaanalysen använder man sig också av kategorisering av materialet i olika grupper, eller teman. Forskaren utgår från det egna materialet och försöker i det hitta olika kategorier med syftet att få fram mening. Metoden innebär inte bara skapandet av kategorier utan också att pröva dem, ändra dem till andra som fungerar bättre, kontrollera dem och revidera dem (Ely 1991: 159f). I materialet söker man efter teman. Ett tema kan vara genomgående i alla eller i relevanta fakta. Det kan också finnas i den lilla mängd fakta som har en stor känslomässig eller faktisk betydelse (Ely 1991: 165). Kategoriserandet och klassificerandet av innehållet gör att man hittar teman i intervjuerna som strukturerar materialet. Inom temaanalysen blir forskaren en aktiv läsare i kritisk och reflekterande dialog mellan det empiriska materialet och de

9 Att jag har använt mig av Strauss & Corbins (1990) utvecklade version av *grounded theory* istället för den ursprungliga av Glaser & Strauss (1967) beror framförallt på jag som forskare erkänner och utnyttjar den förförståelse jag menar mig ha, detta istället för att sträva efter att helt neutralisera min förförståelse och betrakta materialet så förutsättningslöst som möjligt, vilket tycks vara den främsta skillnaden mellan de två varianterna (se Alvenson & Sköldberg 1994: 94f).

olika teoretiska begreppen, antagandena och perspektiven (Johansson 2005: 283).

Min närläsning är med andra ord en blandning av *grounded theory*, tematisering från kulturanalysen och berättelseforskningens temaanalys. Under transkriberingen av materialet har jag fäst mig vid olika återkommande begrepp, som jag senare har fört till olika kategorier. Genom åtskilliga sökningar på nyckelord i min databas har begreppen förändrats och kategorierna utvidgats eller minskats allt efter resultat.

Ett exempel på sökningar är det som kom att bli en kategori med innehållet vänskap. Inom denna kategori har jag i mitt material funnit begrepp som evig vänskap, sviken vänskap, himmelsk vänskap, att bedyra sin vänskap eller att be om vänskap o.s.v. Begrepp som jag vid en första läsning har tyckt verkat innehållsrika och viktiga har vid närmare undersökning visat sig vara mindre vanliga än jag trott eller kunnat föras till andra liknande begrepp och kategorier.

Ett nyckelord och sökningen efter detta kan också ge nya nyckelord. I en sökning efter ordet Gud kanske verser med ordet fosterland dyker upp. En ny sökning, denna gång efter fosterland ger så en ny kategori och kombinerad sökning på verser som innehåller både ordet Gud och ordet fosterland ger en tredje överlappande kategori. Vi får kategorierna verser med Gud, verser med fosterlandet och verser med Gud och fosterlandet som motiv.

När det gäller termerna motiv och tema använder jag mig i avhandlingstexten av dem på samma sätt som man gör inom litteraturvetenskapen där tema betecknar en mer abstrakt formulering av de (huvud)idéer eller (grund)tankar som kan utläsas ur en text. Ett tema kan uttryckas genom olika motiv. I min undersökning är de teman jag funnit representerade av hela kapitel eller underkapitel. Minne är till exempel ett tema och vänskap är ett annat tema. Motiven är de olika sätt som temat kan uttryckas genom. Vänskapstemat kan uttryckas genom motiv som omöjlighetsmotiv (adynaton) och temat livet som en resa genom tiden kan uttryckas genom motivet den förmänskligade blomman.

När man som forskare läser igenom ett och samma material gång på gång börjar man se mönster i det. Ord eller symboler återkommer i text efter text och genom att sortera dessa i olika kategorier får man ett organiserat material att analysera utifrån dessa premisser. Viktigt är att poängtera att varje forskare är påverkad i sitt synsätt av egna erfarenheter, både på det personliga planet och som del i en forskartradition. Varje gång man läser igenom ett material kommer dessutom den förra genomläsningen att påverka ens sätt att se på det hela. Utomstående faktorer påverkar också läsningen och framförallt forskarens vetenskapliga intressen. Man ser delvis det man letar efter.

Detta brukar kallas den hermeneutiska cirkeln. Hermeneutiken är en forskningsmetod där tolkningen är central. Den hermeneutiska cirkeln är ett sätt att beskriva förhållandet mellan forskarens förförståelse av materialet som skall tolkas och de nya erfarenheter och idéer som leder till ny förståelse. Denna nya förståelse blir i sin tur förförståelse i kommande tolkningsansatser: tolkningen växer fram i en cirkel, eller ett spiralformat mönster. I tolkningen av en text är helhetsbilden beroende av den mening man finner i textens enskilda delar, samtidigt som delarna får sin mening av helheten. Den hermeneutiska cirkeln handlar om sambandet mellan helhet och delar, och betonar att tolkningar alltid bygger på andra tolkningar. Man kan inte heller gå tillbaka till en tidigare punkt i spiralen eller cirkeln, eftersom nya erfarenheter ständigt påverkar vår förståelse och ändrar vår förförståelse.

Om jag, efter att mitt avhandlingsarbete är helt avslutat, läser igenom mitt material igen kommer säkert nya kategorier och mönster att uppenbara sig. Detta gör inte att de gamla kategorierna är mindre giltiga eller falska på något sätt, utan min forskning i materialet leder till förnyad kunskap hos mig själv som förändrar mitt sätt att se på materialet.

Kön som social konstruktion

I denna avhandling studeras hur könskonstruktion i form av "den goda kvinnan" upprätthålls i materialet. Begreppet social konstruktion introducerades av Peter Berger och Thomas Luckman (Berger & Luckman 1966) och att se kön som en social konstruktion är att använda sig av ett socialkonstruktivistiskt förhållningssätt. Inom socialkonstruktivismen är ett kritiskt förhållningssätt till förgivet-tagen och objektiv kunskap om världen grundläggande. Detta innebär bland annat att förstå att världen blir tillgänglig för oss genom vårt sätt att kategorisera denna. Vår förståelse av världen är historiskt och socialt specifik och den kontext vi lever och verkar i bidrar till att konstruera vår förståelse av världen. Kunskap om världen skapas och upprätthålls genom sociala processer mellan människor. Slutligen har kunskap och social handling ett samband, vilket innebär att vissa handlingar framstår som realiserbara och tänkbara och andra inte (Burr 2003: 2ff).

Enligt Judith Butler finns det inga naturliga eller ursprungliga kön eller genus, alla sådana beteckningar är konstruerade (Butler 1990). Denna syn på kön har sitt ursprung i Simone de Beauvoirs syn på kön som konstruerat och samhällsbetingat (Beauvoir 2002, original 1949) och Michel Foucaults tankar om sexualitet som en historisk konstruktion, snarare än någonting av naturen givet (Foucault 2002: 114). Det finns inget naturligt, det vill säga inget oavhängigt social och kulturell

påverkan, i hur män och kvinnor, manligt/kvinnligt definieras i vår kultur eller i andra kulturer (Gothlin 1999: 4). Konstruktionen av kön är inte något en gång för alla fastslaget, utan en ständigt pågående och föränderlig process.

Genus, eller engelskans gender, introducerades som en term för att beskriva socialt eller kulturellt konstruerat kön i motsats till biologiskt kön (eng. sex), men bland annat Butler har kritiserat begreppet eftersom även den kroppsliga könsskillnaden skapas kulturellt. Begreppet genus ger ett falskt intryck av att vara oberoende av biologiskt kön. Därför väljer många forskare idag att använda kön hellre än genus, för att undvika en falsk polaritet mellan kön och genus (se ex. Andræ 2000: 31f, Österlund 2005: 5), vilket jag också kommer att göra.

I konstruktionen av kön utgör kvinnligt och manligt ett motsatspar och skillnaderna mellan könen blir därför viktiga att definiera. Vanligen ses normen för att vara människa i att vara man och kvinnan definieras som avvikande. Förväntningarna som finns på respektive kön är kulturbundna och samhället som helhet och delar av det är konstruerat av människor i samspel med varandra. Kvinnlighet och manlighet är socialt skapade kategorier.

Enligt Butler är kön är inte något vi har, att vara man respektive kvinna är något som konstitueras i en livslång interaktionsprocess. Det handlar om att *göra* kön, inte om att *vara* kön, eftersom könsskillnader inte är naturgivna (Butler 1990: 33). Könskonstruktioner avspeglar inte sociala omständigheter utan skapar kön inom en särskild social och ideologisk diskurs (Österlund 2005: 5). Yvonne Hirdman skriver om hur man "gör genus" och menar att tankar om vad en kvinna är, vad en kvinna bör vara, vad en kvinna bör göra, vad en kvinna kan göra och vad en kvinna inte kan göra är dominant i kvinno- och genushistorien (Hirdman 2001: 23). Hirdman lyfter fram studiet av berättelserna om stereotyperna Hon och Han. Vilka är stereotypernas ingredienser – hur och med vad är de uppbyggda? (Hirdman 2001: 26). Joan Scott framhåller vikten av att studera hur kategorier som män och kvinnor får sin betydelse. I samhället finns en kunskap om skillnad som ger mening åt kvinnligt och manligt och enligt Scott är det viktiga inte att dokumentera dessa skillnader utan att studera hur de skapas. Kön som kategori är inte absolut eller sann, utan någonting som förändras i tid och kontext (Scott 1988: 1f, 6, 27). Kvinnlighet är något som förhandlas fram människor emellan i ett socialt sammanhang. Representationerna återskapar och förändrar kontinuerligt uppfattningar om könstillhörighet (Österlund 2005: 5).

Ørving (1973) talar i sin forskning om den anpassade flickan och Österlund (2005) om den duktiga. Den anpassade kvinnans dygder

är att vara oskyldig, from, underdånig, att veta att tuga samt att vara själfull och eterisk (Ørvig 1973: 12). I Österlunds flickmatris ligger den duktiga flickan i andra ändan av ett kontinuum från den dåliga flickan (Österlund 2005). Dessa anpassade eller duktiga flickor motsvaras i minnesbokstraditionen av den goda kvinnan. Det är till att bli en sådan god kvinna minnesboksanvändarna skall sträva.

Kön är något vi imiterar, kvinnor härmar koden för att vara kvinna, en kod som måste förstås i en historisk kontext. Det original som härmas finns inte (Butler 1990: 141). Det finns inte heller en äkta "god kvinna" som minnesboksläsarna kan härma för att själva bli goda kvinnor. Den goda kvinnan är en konstruktion som reproduceras i minnesverserna. Texter är dock inte enbart återspeglade av en verklighet, tvärtom påpekar Österlund att skönlitterära texter deltar i att skapa verklighet (Österlund 2005: 5), på samma sätt som folklöre, här i form av minnesböcker är del i detta verklighetsskapande. Konstruktionen av unga flickors och kvinnors könsidentitet reproduceras i minnesböcker främst i form av den goda kvinnan.

Kontextualiserande material

Inom kulturanalysen lägger man vikt vid användningen av källmaterial av vitt skilda slag. Detta är någonting som är mycket vanligt bland folklorister och etnologer. I en folkloristisk/etnologisk undersökning bemödar man sig ofta om att belysa ett fenomen från så många olika vinklar och källor som möjligt. Tone Hellesund menar att kulturanalysen kanske speciellt använder de "triviala" kulturdokument som traditionella historiker räknar som subjektiva och därmed obrukbara källor. Detta beror delvis på att det kulturanalytiska perspektivet koncentrerar sig på det vardagliga, triviala och "lågartikulerade" för att få syn på viktiga mönster (Hellesund 2002: 64).

Utöver minnesböckerna, som är mitt primära undersökningsmaterial, har jag använt mig av en mängd andra källor för att skapa en kontext. I en del av dessa källor kan också minnesboksanvändarna själva ge sin syn på fenomenet i fråga. Detta gäller främst intervjuer och frågelistsvar samt traditionsuppteckningar. När det gäller det äldre materialet (större delen av 1800-talet) är det svårt att nå samtidens syn på minnesböckerna. Jag har därför valt att se på undersökningar av samtida litteratur som dels handlar om unga kvinnor och deras situation och dels riktar sig direkt till de unga kvinnliga läsarna.

Användarnas syn på minnesböckerna

I samband med att jag samlat in privata minnesböcker i Finland och Sverige har jag också intervjuat vuxna minnesbokanvändare. Mina intervjuer innehåller med andra ord alltid en vuxens syn på sin barndoms minnesbok, vilket man måste ta hänsyn till. För dessa vuxna informanter är minnesboken någonting annat än vad den var för dem som barn. Deras syn på sig själva och sin egen barndom är på grund av det liv de levt en helt annan än den var då de använde böckerna. Trots detta är det mycket intressant att se vad människor lägger in för värde och känslor i sin barndoms minnesbok. Minnesboken blir ofta en representation för barndomen och det som de berättar för mig under intervjuerna är en efterkonstruktion av barndomen i ljuset av den sparade minnesboken.

Totalt har jag intervjuat sexton minnesboksanvändare, fyra från Sverige och tolv från Finland. Den äldsta är född 1917 och den yngsta 1980 och spridningen är relativt jämn däremellan. Under så gott som alla intervjuer jag har gjort har informanterna bläddrat i sin egen bok under samtalet och kommenterat inskrifterna i den. Intervjuerna varierar i längd och under insamlingens gång blev jag bättre på att göra intervjuer om detta ämne. Detta berodde framförallt på att jag visste mer vad jag var ute efter, vilket blev att låta dem berätta så fritt som möjligt utan störande frågor från mig. Jag insåg nämligen att människor som haft en minnesbok i barndomen inte minns så mycket av den praktiska användningen och att de är rädda för att inför mig, forskaren, svara fel. När jag istället för att ställa frågor om hur det gick till när minnesboken användes lät dem tala fritt om det som föll dem in när de bläddrade i boken, fick jag ihop ett material som belyser minnesböckerna på ett bättre sätt. Nu fick jag deras egen syn på minnesboken som kontakt till eller artefakt från barndomen. Inskrifterna fick dem att minnas sin barndom och sig själva, snarare än vännerna som skrivit, och de uttryckte vad minnesboken betydde för dem idag, snarare än som barn.

Jag gjorde flera intervjuer med mina egna anhöriga och dessa intervjuer blev ofta mycket givande. Här blev närheten mellan mig som intervjuare och min samtalspartner en fördel. Detta eftersom de inte tyckte att det var konstigt att jag frågade dem om minnesböcker, vilket många andra gjorde, och de dessutom talade väldigt fritt och länge eftersom de känner mig väl.

Vid ett tillfälle fick jag också förmånen att sitta med då Folkhälsans diskussionsgrupp i Åbo tog upp minnesböcker och minnesboksanvändandet som diskussionsämne. Flera av de närvarande hade sina gamla minnesböcker med sig och det samtalandes fritt om innehållet i böckerna och minnen från skoltiden.

Utöver mina egna intervjuer har jag använt arkiverade intervjuer. I Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi finns en intervju gjord 1981 med en kvinna (född 1908) från Dragsfjärd i Åbolands skärgård. Denna intervju är gjord av en folkloristikstuderande vid Åbo Akademi. Från Folkklivsarkivet i Lund har jag använt fem intervjuer och sex samtalsreferat, utförda av en etnologistuderande för en c-uppsats vid Lunds universitet (Lagesson 1991). Intervjuerna är utförda med två högstadieelever, en mellanstadieelev och två kvinnor födda 1948 respektive 1950. Intervjuerna med skolbarnen behandlar alla 1980-talet och de två andra intervjuerna 1950- respektive 1960-talet. Samtalsreferaten i sin tur berör album använda på 1920- (två album) och 1930-talet (ett album). De två övriga samtalen var med två bokförlag som antingen sålde eller hade sålt minnesböcker i Sverige.

Alla de intervjuade har gett tillstånd till att deras riktiga namn används. Kutymen är ändå att man som forskare anonymiserar sina informanter. Jag har valt att välja en medelväg som jag hoppas mina informanter skall vara nöjd med. De har fått behålla sitt förnamn och födelseår, för tidsbestämningen, samt topografi, men jag har uteslutit efternamnet. Detta för att jag vet att de vill kunna känna igen sig om de läser min avhandling. På detta sätt är det inte genast uppenbart vem som är informant, men den som vill kan lätt känna igen sig själv. Genom hela avhandlingen refererar jag till dessa intervjuer med förnamn och födelseårtal. På detta sätt vet läsaren vilken ålder informanten är i och kan placera henne i tiden. Närmare uppgifter om var intervjun finns och förekommande accessionsnummer får man i källförteckningen genom att leta reda på rätt förnamn och födelseår.

De två studenter som skrivit seminarieuppsatser om minnesböcker (Lukala 1981, Lagesson 1991) har båda skickat ut frågelistor till barn om deras minnesboksanvändning. Vid Folkloristiska arkivet finns en mindre frågelistas som besvarats av 54 elever i åldern 13–16 år i högstadieskolan i Dalsbruk i Åboland år 1981. I Folkklivsarkivet i Lund finns en frågelistas med svar av 68 högstadie- och gymnasieelever i Sölvesborgs kommun i Småland. De flesta av svaren är ofullständigt ifyllda, men det finns även en del längre svar.

Under ett flertal tillfällen har jag också berättat om min forskning i olika sammanhang, både officiella (seminarier och föredrag) och inofficiella (på fester och i umgänget med andra människor). Nästan alltid är det någon som själv har haft minnesbok, eller på annat sätt kommit i kontakt med traditionen, som har berättat om sina erfarenheter för mig. Dessa människors erfarenheter finns också med i avhandlingen, även om jag inte har gjort regelrätta intervjuer med dem eller frågat dem mera om deras minnesböcker och bakgrund. Därför

finns det flera gånger i texten hänvisningar till dessa samtal. Jag har, trots att informationen om traditionsbäraren ofta är bristfällig, tyckt att dessa spontana kommentarer varit värda att ta vara på och låta belysa minnesbokstraditionen ur en användarsynvinkel.

Kvinnofostran och kvinnoläsning

För att skapa någon slags kontext för den period där användarna inte kan nås, och även senare perioder har jag som tidigare nämnts använt mig av undersökningar om den litteratur som handlade om de unga kvinnorna eller riktade sig till dem. Utöver detta kontextualiserar jag materialet genom att se vad andra forskare har kommit fram till om uppväxtvillkoren och uppfostran av de kvinnogrupper som kan tänkas ha använt minnesböcker.

Kvinnotraditionen med minnesböcker, till skillnad från männens stamböcker, växte fram under 1800-talets första hälft och blev som störst före och efter förra sekelskiftet. Av förstaeliga skäl koncentrerar jag mig därför på kvinnornas uppväxt och fostran under denna period.

De äldsta minnesböckerna i min undersökning är från 1800, vilket gör det viktigt att se även på tiden före detta. De unga flickor som använde sina minnesböcker under 1800-talets första årtionde har alldeles säkert påverkats av det sena 1700-talets ideal och normer. Under det tidiga 1800-talet var det till att börja med främst unga flickor av adlig familj som hade minnesböcker. Sedan spred sig traditionen till prästdöttrar och flickor ur det högre borgerskapet (af Klintberg 1982a: 49). Jessica Parland-von Essen (2002; se även 1997; 2001; 2005) har undersökt adelsflickors uppfostran under 1700-talet. Denna flickuppfostran hade som mål att skapa goda kvinnor av de unga flickorna. Parland-von Essen visar att de adliga flickorna huvudsakligen uppfostrades i hemmet genom att iaktta och delta i de vuxna kvinnornas arbete och sociala liv. Det var en blandning av uppfostran, formering och utbildning inför vuxenlivet, mycket inriktad på den yttre formen (Parland-von Essen 2002: 3). Minnesböckerna har inte fyllt denna formerande funktion, men i dem finner vi påverkan av dåtidens syn på den goda kvinnan och hur och vad hon skulle vara.

Enligt Parland-von Essen skulle högreståndsflickorna under 1700-talet tillägna sig praktiska färdigheter som främmande språk, samt sociala färdigheter som konversation, sång och dans. De skulle uppfostras till att bli förståndiga, mjuka och känsliga, med moderat smak och utan passioner. Genialitet ansågs som onyttigt och farligt för en kvinna och ambition troddes göra henne intrigant (Parland-von Essen 2002: 4).

Parland-von Essen skriver vidare att det var viktigt att en kvinna hade sunt förnuft och tålmod. Hon måste kunna konversera vem som helst, hon skulle äga behagliga talanger och smak för litteratur. Detta behövdes eftersom hon var skapt för att styra ett hushåll, uppfostra barn och vara beroende av sin man, som krävde både råd och lydnad av henne. Dessa ideal var de rådande och de som styrde formandet av kvinnans karaktär i hennes uppfostran (Parland-von Essen 2002: 5).

Kvinnor borde vara måttligt bildade, då hade de förutsättningar att fostra sina barn. För flickors del, i motsats till pojkar, var det viktigare att fostra hjärtat än förståndet. Hjärtats bildning var detsamma som att forma seder och sedlighet (Parland-von Essen 2002: 6). Högreständsflickornas edukation byggde på kunskaper i modersmålet, innantilläsning av latin, bibliska historien och katekesen, räkning, tyska, franska, sång, spel, sömnad, och förmåga att förestå ett hushåll. Denna adliga edukation kom att stå som förebild för den framväxande medelklassens döttrars bildning (Parland-von Essen 2002: 8, 26).

När det feodala samhället ersattes av det kapitalistiska samhället i början av 1800-talet uppstod också nya strukturer och sociala regler. Uppfostran, utbildning och socialisation blev viktiga områden dels som medel för makt och social kontroll och dels som medel för mänskliga frihetssträvanden (Sidebäck 1992: 15).

Denna nya medelklass som växte fram strävade efter att erövra en plats i det gamla ståndssamhället. De viktigaste ingredienserna i klassens självbild var upplysning och bildning; med dessa markerade de sin överlägsenhet och sin rätt till makt och inflytande (Bjurman 1991: 130). Socialisationen av barnen hade stor betydelse för den borgerliga familjens fortbestånd, eftersom faderns ställning för varje generation måste erövrats genom bildning. Barnens uppfostran blev en central angelägenhet för familjen (Ambjörnsson 1978: 97).

Bildningsprogrammet för kvinnan byggde dels på 1700-talsfilosofen Rousseaus tankar om kvinnans egenskaper, fostran och samhällsställning där flickan tidigt skulle lära sig att vara underkastad tvång och endast borde ha mycket liten frihet. Hon skulle uppfostras till den underkastelse som skulle följa henne genom hela livet, underkastelsen mannen. Dels fanns det en ny utvidgad syn på kärleksförhållandet mellan man och kvinna där de båda kompletterade varandra, genom att mannen var mest lämpad för produktiv utåtriktad verksamhet och kvinnorna för inre, människovärdande uppgifter. I teorin betydde detta rum för kvinnans andliga frigörelse, eftersom hon inte bara var beroende av mannen utan han också av henne, men i praktiken blev den dominerande diskursen kvinnans roll som självutplanande hustru och upprätthållare av hemmet (Lundbergh 1986: 77f, 81f; Qvist 1978: 14ff;

Schänberg 2004: 40; Åström 1986: 25). Yvonne Hirdman beskriver dessa tankar om mannen och kvinnan som motsatsparet form versus formlöshet (Hirdman 2001: 35ff).

Gunnar Qvist skriver att kvinnans underordnade ställning främst motiverades med ideologiska argument. Viktigast var den religiösa traditionen från Gamla testamentet, Paulus, kyrkofäderna och Luther, sammanfattad i den lutherska katekesens hustavla. Qvist menar att kvinnan där skildras som en fysiskt, moraliskt och intellektuellt undermålig varelse, som endast under mannens fasta ledning kan göras samhällsnyttig. Det kall som Gud hade gett henne var som maka-morhusmor och hennes domäner var hemmets. Qvist poängterar att denna uppfattning ännu långt in på 1800-talet speglades i svenska kyrkoböcker, andaktsböcker, predikningar, bröllopstryck och gravskrifter. Bilden av den stilla, ödmjuka, underdåniga, hängivet tjänande kvinnan, som i subordination under mannen, i äktenskap och barnafödande såg sin livsuppgift och nära nog enda väg till salighet (Qvist 1978: 94).

Romantikens kvinnoideal hade en mycket markant och entydig profilering, skriver Qvist. Det genomsyrade alla slag av skriftliga framställningar av den borgerliga kvinnan och hennes gärningar i den västliga världen: officiella skrivelser, skönlitteratur, artiklar i tidningar och tidskrifter, uppfostrings- och rådgivningsböcker. Samma kvinnliga värdekomplex återfinns vi också i tidens böcker och tidningar för barn (Qvist 1978: 17; Åström 1986: 25f). Detta stöder min användning av undersökningar av liknande källor för att skapa kontext till den äldre minnesbokstraditionen och deras användare.

Exempel på detta finner man i Beate Lundberghs doktorsavhandling om flickfostran i Sverige på 1800-talet, där hon utgår från den samtida uppfostringslitteraturen (Lundbergh 1986). På samma sätt har Ingrid Otto studerat tyska borgarflickors uppfostran som den speglas i illustrerade tidskrifter från 1865 till 1915 (Otto 1990). Mary Ørving har samlat textexempel ur rådgivningsböcker, så kallade uppförandeböcker eller dotterråd, mellan 1727 och 1910 och konstaterar att dygderna för det hon kallar den anpassade kvinnan är att vara oskyldig, from, underdånig, att veta att tiga, samt att vara själfull och eterisk (Ørving 1973: 12). Eva Lis Bjurman har i flertalet skrifter studerat borgerliga flickors bildning i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet (Bjurman 1988; 1991; 1996a; 1996b, 1998). Ingela Schänberg redogör för kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen (Schänberg 2004).

Utöver undersökningar om uppfostrings- och bildningsideal, använder jag mig av kontextualiserande material i form av undersökningar av den litteratur som de kvinnor som hade minnesböcker kan tänkas ha kommit i kontakt med. Till exempel har Eric Johannesson studerat

svenska familjetidskrifter, och då framförallt *Svenska Familj-Journalen* och *Förr och Nu* under perioden 1850–1880 (Johannesson 1980). Dessa tidskrifter lästes framförallt av kvinnor. Även i flickböcker under 1800-talets mitt skildras flickors uppväxt och fostran till goda och kristna människor och målet för romangestalterna var att utöva självkontroll, vilket ledde till hustru-, husmor- och moderskap (Andræ 2001: 48).

År 1861 grundade Carl Anton Wetterbergh barntidningen *Linnea* i Sverige. Han redigerade och skrev mycket i tidningen själv under de följande tio åren under sin redan tidigare kända pseudonym Onkel Adam. Wetterbergh blev så förknippad med tidningen att den ofta kallades Onkel Adams *Linnea* och den blev den mest kända och omtyckta tidningen under 1800-talets mitt. Brita Tornell har undersökt tidningens historia och innehåll under Wetterberghs tid (Tornell 1982).

Linnea nådde den köpstarka medelklassens barn, till skillnad från den senare *Folkskolans Barntidning* som riktade sig till folkskolebarnen (Tornell 1982: 20). Läsekretsen speglades i Onkel Adams berättelser och romaner, det var barn från borgerliga miljöer som skildrades. I insändarbrevser ser man att de läsande barnen ofta var barn till Wetterberghs läkar- och officerskollegor. Barnläsarna tycks ha varit mellan fem och sexton år, men även deras mödrar kan tänkas ha läst delar av *Linnea*, där det fanns aktuella scener från kvinnans värld (Tornell 1982: 30, 33f). *Linnea* hade med andra ord en läsekrets där flertalet flickor kan tänkas ha haft minnesböcker. Samtidigt med de profana barntidningarna fanns också mer långlivade religiösa tidskrifter för barn (Tornell 1982: 19).

Finlands första barntidning, den svenskspråkiga *Eos*, kom ut 1854–1866. Zacharias Topelius var dels en av förgrundsfigurerna och dels en av de flitigaste medarbetarna (Gullström-Portin 1984: 1ff). Onkel Adam angav också *Eos* som enda förebild för sin *Linnea* (Tornell 1982: 16). *Linnea* kom sedermera att bli en stor konkurrent till *Eos* i Finland och annonserade också flitigt i finlandssvenska tidningar (Gullström-Portin 1984: 49). I Topelius prospekt för vad den kommande barntidningen *Eos* skall innehålla beskrivs syftet att hos barnläsarna inplanta levande kristendom, kärlek till fosterlandet, vördnad för ålderdomen, samt redbar häg för allt ädelt, nyttigt och skönt i livet (Gullström-Portin 1984: 12).

Eos lästes, liksom *Linnea*, förmodligen främst i borgerliga kretsar, och den uttalade läsekretsen var barn från 6 till 15 år. Tidningens genomslagskraft var stor och läsekretsen betydande. Dessutom sparades förmodligen exemplar av tidningen, ofta i inbundet skick, och lästes om och på nytt av exempelvis yngre syskon i samma familj (Gullström-Portin 1984: 54, 89, 93ff).

Under 1800-talets slut börjar minnesbokstraditionen spridas till andra samhällsskikt än de tidigare diskuterade adliga och borgerliga högreståndsflickorna. Detta påverkade självklart innehållet i verser och illustrationer. Sonja Svensson undersöker i sin doktorsavhandling *Folkskolans Barntidning* mellan åren 1893 och 1914 (Svensson 1983). Tidningen grundades 1892 och kommer ut än i dag som *Kamratposten*. Även om tidningen explicit riktade sig till folkskoleelever fanns det barn i andra samhällsklasser som läste tidningen. Åtminstone i början prenumererade också barn från välbärgade familjer på tidningen (Svensson 1983: 145f). Detta gör att den blir ett intressant jämförelsematerial för min undersökning. Enligt Bengt af Klintberg fanns minnesböckerna från och med förra sekelskiftet i alla samhällsskikt i Sverige (1982a: 62), och förmodligen gäller detsamma Svenskfinland. En del av de flickor som hade minnesböcker kan också ha kommit i kontakt med *Folkskolans Barntidning*. Tidningen är dessutom ett tidsdokument, på samma sätt som den tidigare diskuterade *Linnea*, i vilket man kan möta samtidens syn på hur barn (inte bara flickor) skulle vara eller inte vara.

Folkskolans Barntidning hade som syfte att arbeta för de stora målen, vilka tidningens grundare och redaktör under perioden, Stina Quint, uttryckte som gudsfruktan, fosterlandskärlek, nykterhet och djurskydd. Quint ville att *Folkskolans Barntidning* inte bara skulle vara en roande tidning, även om det också eftersträvades, utan också en "ledande och uppfostrande vän". Läsarna skulle formas till goda och rejäla människor, gudfruktiga, patriotiska, flitiga och hjälpsamma (Svensson 1983: 75, 164).

Svensson skriver att de kardinaldygder som framfördes i texterna var ett gott och glatt uppförande, arbetsflit och sparsamhet, god kroppskultur och omtanke om djuren. Detta skedde genom att önskade karaktärsdrag och beteenden framhövdes hos barnen i berättelserna. Ärlighet, fosterlandskärlek, kristen offervilja, ståndaktig kristen tro, nykterhet, mod och djurskydd var egenskaper och handlingssätt som premierades hos de agerande barnen (Svensson 1983: 184f).

Två undersökningar av samtida sånger och verser ämnade för barn har också ingått som referenser i denna studie. Finn Zetterholm har undersökt barnvisorerna kring förra sekelskiftet. Med barnvisor menar Zetterholm visor skrivna för barn. Han använder dock ordet barnvisa även för icketonsatt lyrik, så länge som den är skriven explicit för barn (Zetterholm 1969: 9f).

Sekelskiftets barnvisor är många och behandlar flertalet motiv och ämnen. De är dock också en spegling av sin tids förhållanden; några genrer och motiv är återkommande hos alla barnviseförfattare. Genrerna är enligt Zetterholm religiösa, hurtiga, moraliska, nationella, ko-

miska och romantiska visor. De mest förekommande motiven är djur, naturen (speciellt blommor), årstiderna, julen och barnen själva (Zetterholm 1969: 37).

Den andra undersökningen i kategorin sånger och verser för barn är av Märta Netterstad som vill klarlägga vilka värderingar och attityder skolsångerna innehåller och förmedlar och därför har undersökt skolsångböcker från 1842–1942, vilket täcker en senare period än *Folkskolans Barntidning*. Hon menar att skolsångboksredaktörerna valt ut verser med didaktisk avsikt. Utöver att skolsångerna skulle vara roande och stimulerande finns där även fostrande budskap, visar Netterstad. Långt in på 1900-talet var denna fostrans mål dels att skapa en kristen och solidarisk medborgare, dels ett gott, glatt, lydigt och snällt barn här och nu (Netterstad 1982: 8, 99).

I 1900-talets skola fostrades barnen också genom läseboken. I Anna Maria Roos flitigt brukade läseböcker om Sörgården och Önnemo (Roos 1912a; b) är texterna centrerade till hemmet och familjen (Båtshake 2006: 88). I Sörgården härskade enligt Lennart Hellsing ”den oöverbinnerliga tryggheten och idyllen, hur än stormarna rasade ute i den stora vida världen. Som en yttersta försäkring mot det onda fanns Den Gode Guden” (Hellsing 1964: 380). Dygderna som predikas är gudsfruktan, förnöjsamhet, sanningsenlighet, lydnad, arbetsamhet, personlig hygien, hjälpsamhet mot de fattiga, djurvänlighet, kärlek till fäderneslandet och konungahuset (Hellsing 1964: 380). Sagorna som valts ut för läseboken illustrerar att livet innehåller svårigheter, men härdar man ut och kämpar vidare så ordnar sig allt till sist (Båtshake 2006: 90).

Böckerna om Sörgården och Önnemo avlöstes i många skolor av *Vill du läsa?* (Beskow & Siegwald 1935), som kom ut i totalt 16 upplagor, och enligt utgivarna var den första läseboken för nästan tre decenniers svenska skolbarn (Båtshake 2006: 18). Den användes även som läsebok i Svenskfinland. Under 1950-talet var *Nu skall vi läsa* (Borrman et al. 1948) vanlig i svenska skolor (Båtshake 2006: 8, 83). Gemensamt för båda läseböckerna är att de förmedlar en bild av att yrkesutövare är män och att kvinnor sköter hem och hushåll. Fostran av barn är kvinnans arbete och kärnfamiljen lyfts fram (Båtshake 2006: 137). Den kvinnliga huvudpersonen i *Nu ska vi läsa* får boken igenom lära sig att lyda. Hon lär sig att äta på ett anständigt sätt och att leka respektabelt. Syskonparet, en flicka och en pojke, som står i berättelsernas fokus har tydligt könsindelade intressen. Pojken är aktiv och leker medan flickan läser eller hjälper sin mamma i hushållet (Båtshake 2006: 95, 136f).

Forskning om senare flickläsning visar också hur den duktiga flickan i flickböckerna anpassar sig till samhället och genom sin lydnad förväntas stöda de rådande könsmönstren. Hon beskrivs med adjektiv

som snäll, vanlig, prätig, dygdig, rådig, måttlig, käck, glad, vänlig och omhändertagande (Stephens 1996: 18f; Andrae 2001: 97).

Genom att använda uppfostringsidealen, kvinno- och flickläsningen, barnvisorna och skolböckerna, och deras innehållsliga budskap, som kontextmaterial när jag tidens konstruktion av en duktig flicka och sedermera god kvinna. Detta kan jag jämföra med konstruktionen av den goda kvinnan i minnesböckerna. Vad innehåller konstruktionen "den goda kvinnan"? Vilka egenskaper har en god kvinna och vad skall hon sträva efter? Hur reproduceras denna konstruktion i minnesbokstraditionen och varifrån får den sitt innehåll?

3 Den minnesboksskrivande kvinnan

Jag sade till min hand:
 ”Var god och skriv!
 En liten minnesvers
 åt Fröken Måna giv!”
 Men handen svarade:
 ”Jag kan ej versen skriva.
 Får jag då ej mig själv
 i versens ställe giva?”
 (1930)

Minnesverserna som folklore präglas mycket av sin skriftliga form. Genom att de traderas skriftligt (även om muntligheten också spelat roll) kan man leka med formen på ett annat sätt än i muntlig tradition. I det här kapitlet ser jag på själva skrivakten. Första delen handlar främst om *vem* som skriver. Här blir av förklarliga skäl en tonvikt på den senare traditionen, eftersom den äldre är så mycket mer kontextlös. Vem som skriver kan man få ledtrådar till ur texterna i böckerna, men hur man väljer skribenter är mera ogenomskinligt. Den andra delen av kapitlet koncentreras på *hur* man skrivit i en minnesbok. Vad finns det för införstådda regler för skrivandet och hur behandlas skriftligheten i själva genren?

Texterna under de olika underrubrikerna är uppbyggda så att jag försöker presentera traditionens beståndsdelar relativt kronologiskt. Jag håller dock inte alltför hårt på kronologin, dels eftersom mitt mål inte är att ge en kronologisk redogörelse för traditionens utseende och innehåll, utan mer att analysera traditionens beståndsdelar som helhet. Dels avviker jag ibland från det strikt kronologiska eftersom de exempel jag ger är varianter av verser som ofta förekommer både tidigare och senare i traditionen. Populariteten har ibland fått råda. En vers som varit mycket populär i en form får vara exempelgivande hellre än dess mindre använda föregångare.

Genrediskussion

Minnesböckerna är en speciell form av folklöregenre i och med sin skriftlighet. Men vad är en genre? Här måste man skilja på forskarens genre och användarens genre. En genre av folklöre för en forskare är ett sätt att undersöka ett speciellt material och hur det skiljer sig och liknar annan folklöre. Lauri Honko säger om berättartraditionens genrer, som sagor och sägner av olika art, att de är ungefärliga och opreciserade om man försöker tillämpa dem på berättelser inom ett visst traditions-samfund. Rena genrer är sällsynta och genredefinitionerna uppbyggda genom betoning av vissa drag, som är få men ansetts ha särskiljande förmåga. Genrerna är ett slags idealtyper, inte exakta spegelbilder av verkligheten, och blandformer är vanliga (Honko 1981: 25).

För folklörebärare är konceptet genre förknippat med förväntningar på vad som skall komma. Genren minnesverser är för minnesboks-användarna någonting som följer speciella regler, regler som förbjuder och tillåter. Dessa regler kan man bryta emot, avsiktligt eller oavsiktligt. De ändras också över tid och plats. Man skriver vissa saker på ett visst sätt i en minnesbok för att det skall bli en minnesvers. Ofta finns det bestämda åsikter också om vad som *inte* passar i en minnesbok. I Folkkultursarkivets frågebrev år 1970 frågades också efter vad en minnesvers *inte* får innehålla och både pojkar och flickor som besvarade frågan hade en mängd åsikter om detta (Ekrem 2002: 79f). Informanterna talar ofta om att vissa verser var mer uppskattade än andra och ger exempel på "dåliga" eller illa omtyckta inskrifter. Den som inte följer reglerna, medvetet eller omedvetet, kommer att skapa en "dålig" minnesvers ur användarnas synvinkel.

Roger D. Abrahams för minnesverserna till något som han kallar statiska genrer, genrer där utövaren uttrycker sig själv i en konkret form som blir bestående efter akten. Verket får så att säga "tala för sig självt", något som är självständigt från sin skapare (Abrahams 1976: 206). De skriftliga genrerna (som Abrahams tar upp) sprids ändå i mångt och mycket på samma sätt som de muntliga (även om dagens elektroniskt spridda folklöre kan anses vara ett undantag), genom att de bärs i minnet på traditionsbäraren och skrivs ner när rätt tillfälle ges. De talar till varje medlem av åhörarskaran som individ, eftersom de använder ett direkt första persons-tilltal. Detta är uppenbart i minnesböckerna, varje inskrift är riktad uteslutande till ägaren, trots att den kommer att läsas av andra (Abrahams 1976: 211f).

Abrahams och Barbara A. Babcock jämför minnesboksverserna med ordspråk, trots sin skriftliga form, i och med att de är kortfattade, kvicka och skenbart kloka, men talar från en given plats och lutar sig därför mot mycket konventionella och begränsade sociala relationer. Minnes-

verserna använder sig av ordlekar, och hänvisar till de fysiska platser där läsaren läser dem. Till skillnad från ordspråken har de däremot ett mycket starkt "jag-du"-fokus. Det är som om den öppna opersonliga minnesboken (eller toaletten med klotter) uppmuntrar motdraget att införa ett mer personligt element, liknande ordspråkets ansikte mot ansikte-situation (Abrahams & Babcock 1977: 420).

Vem skriver i minnesboken?

Minnesboksansvändandet är, under de 180 år som denna undersökning täcker, en utpräglad kvinnotradition. Det är framförallt unga kvinnor och små flickor som har haft minnesböcker. Även enstaka pojkar förekommer, men det är sällan deras album ser ut på ett annat sätt än flickornas. Speciellt i början av traditionen förekommer minnesböcker använda av män, liksom enstaka stamböcker använda av kvinnor finns bevarade. Detta beror på att det inte finns några vattentäta skott mellan de två olika traditionerna. Minnesböckerna kallades ibland stamböcker i sin barndom och stamböckerna på slutet av 1700-talet kan ibland väldigt mycket likna minnesböcker. Davidson skriver att dekorerandet av stamböckerna i och med 1800-talet urartade genom att hårarbeten, pressade växter och dylikt sattes in och stamboken utvecklades till "enbart ett illustrerat poesialbum" (Davidson 1992: 27). Det är nu kvinnorna tar över traditionen och den blir helt kvinnodominerad, samtidigt sjunker den i status, både under sin levnadstid och i efterhand som forskningsobjekt. Under 1800-talet och även i viss mån 1900-talets tidiga början var det unga kvinnor eller äldre flickor som bytte minnesböcker med varandra och även lät manliga skribenter bidra. Tidiga 1800-talsalbum kan ha lika många manliga som kvinnliga skribenter, men med tiden kom kvinnorna att dominera helt.

Hur minnesboken användes i sällskapslivet av unga överklasskvinnor under 1800-talets första hälft ger Marie-Louise Forsell¹⁰ (1823–1852) exempel på i sin dagbok från 1842 där hon skriver om familjens resande för att besöka släktingar och bekanta. Många gånger kommer hennes och andra unga kvinnors minnesböcker fram under samvaron. Så ofta att det för henne blir lite tröttsamt. "Dagen förflöt rätt småtrefligt, tack

10 I *Nordisk familjebok* får man veta att Marie-Louise Forsell senare gifte sig med en löjtnant som blev professor och att hennes syster gav ut valda delar av hennes dagböcker i flera volymer, med titlar som *Sällskapslif och hemlif i Stockholm på 1840-talet* (Forsell 1915) och *Herrgårdslif i Bergslagen för sjuttio år sedan* (Forsell 1916) (*Nordisk familjebok, Supplement Cambrais-Glis* 1923: 967f).

vare mammas goda tal-förmåga, de sköna körsbären, våra förträffliga minnesböcker, hvilka jag är hjärtans led åt ...” (Forsell 1914: 24). Hon skriver i andras minnesböcker, låter andra skriva i sin minnesbok och man jämför minnesböcker sinsemellan (Forsell 1914: 101, 161). ”D. 14: de, Söndag. Ett fasligt skrifvande i minnesböcker.” (Forsell 1914: 38). Under ett besök hos bekanta blir hennes syster föremål för en löjtnants uppvaktning och hon själv får nöja sig med att läsa och skriva i en minnesbok.

Mig syntes han [löjtnanten] böjd att beundra [min] syster Emma, åtminstone ägnade han henne det öfriga af kvällen hela sin uppmärksamhet, och jag ägnade hela min uppmärksamhet åt Ulla Löhrs minnesbok (Forsell 1914: 134).

Småningom kom själva skrivandet i minnesboken att ritualiseras och det fanns situationer då det hörde till att minnesboken kom fram och skulle fyllas av minnesskrifter. Alice Trolle (f. 1872) beskriver i sina memoarer ett typiskt tillfälle för de jämnåriga flickorna att skriva i varandras album.

I de olika hemmen förekom vad man kallade ”läsbjudningar”. Då samlades man än hos den ena, än hos den andra av vännerna. Vi åto apelsiner och karameller, skrevo i varandras poesialbum sentimentala och religiösa dikter, som vi läst och tyckte särskilt mycket om. På det hela taget voro vi sentimentala. Det tillhörde vår tidsålder (Trolle 1944: 138).

Den amerikanska minnesbokstraditionen hade en speciell vers för liknande tillfällen. Den sista skribenten visste vilken vers hon hade att skriva när albumet hade gått laget runt och alla hade skrivit i samma minnesbok (Potter 1948: 8). Genrens regler både hjälper och begränsar. För den som har svårt att hitta på någonting att skriva kan det vara skönt att veta att vissa verser inte kan vara fel.

Round went the album; hither it came,
So here's an attempt to scratch my name.
I would write better if I could,
But nature said I never should.
(Potter 1948: 8).

Äldre informanter berättar att det under 1800-talets slut och det tidiga 1900-talet var vanligt att minnesboken låg framme i hemmet för

besökare att skriva i, eller så var man mån om att ha den med sig när man gick på visit (LUF M 7973: 3–7). Så här berättas det från 1900-talets första årtionde om ett album använt av en 10-årig flicka:

Så skulle alla besökande skriva ned vad de kunde eller hade lärt av poesi och det blev att bry sin hjärna och att forska i minnet allt man orkade för att finna något lämpligt för personen. Poesialbumet skulle ligga framme när besökande kom, bläck och penna bredvid, så att besökaren kunde passa på att skriva dit några strofer då ingen märkte det, så blev det en glad överraskning för ägarinnan (LUF M 7512: 1–9).

Album från förra sekelskiftets landsbygd, använda av kvinnor i 20-årsåldern kom ofta fram när bekanta kom för att dricka kaffe (se ex. LUF M20917: 9, LUF 109173). I en uppteckning från LUF står det "En annan på [18]90-talet modern sak var poesialbumet, sådant höll sig alla flickor med, o de glömde inte heller att komma fram med det för att locka en besökande att fresta sin hjärna med att skriva dit någon efter förmågan välklingande vers" (LUF M 11803: 16). Minnesböckerna kunde också vara med på lördagarnas och söndagarnas danstillställningar (LUF M 11731: 6; LUF 73), där det var givet att man träffade jämnåriga som kunde bes att skriva. Småningom kom traditionen att sjunka också i ålder inte bara i samhällsklass och i en uppteckning från Folklivsarkivet i Lund berättar Edith, född 1895:

I slutet av 1890-talet och i början av 1900-talet blev det modernt med poesialbum. Man gav unga flickor till födelsedagspresenter, till julklapp. Det fanns poesialbum med sidenklädda pärmar, pärmar i kartong. De mest utsökta exemplaren var i guldtryck de enklaste var i vanligt snitt. Det fanns inget mer glädjande att få som present för en fästmo av sin fästman t.ex. än ett poesialbum eller för en ung flicka att få av en kamrat t.ex. eller god vän än just detta.

Jag erhöll ett poesialbum 1905 av en flicka som var min allra bästa väninna och vi har förblivit vänner alltsedan.

Det var till min födelsedag den 24/2 1905 och så glad jag blev. Jag var ju bara 10 år men kände mig nästan som en stor flicka då jag höll detta lilla enkla album i min hand. Jag hade inte velat byta mig till något annat för det om så jag fått dess vikt i rent guld. Detta var för mig en kostbar gåva som jag aldrig tänkt att jag skulle erhålla förrän jag blev stor (LUF M 7512: 1–9).

Inte bara var det så att de som använde minnesbok var kvinnor, många gånger var det kvinnliga släktingar som mamma, mormor/farmor eller moster/faster som initierade minnesboksbruket hos den unga flickan, genom att skänka den i julklapp, som födelsedagspresent, eller som gåva vid något annat tillfälle. Överförandet av minnesbokstraditionen har många gånger skett vertikalt, den äldre generationen kvinnor uppmuntrade den yngre i användandet. Att minnesboken ofta har varit en gåva av släktingar syns också i innehållet. Ofta har gåvogivaren själv skrivit en av de första inskrifterna i boken.

I Ediths text ovan får man också veta att boken inte var en gåva av kvinnliga släktingar utan från en väninna. Även manliga bekanta kunde ge minnesböcker, bland annat förekom den som fästmögåva, precis som i den amerikanska traditionen (Randolph & McCord 1948: 182). En annan uppteckning berättar om en smäländsk kvinna född vid 1800-talets slut som fick sin minnesbok av en av sina tre bröder (LUF M 7973: 3–7). Flera av de yngre informanterna har fått boken av mamma, moster, storasyster eller liknande, men även kamrater kunde ge varandra minnesböcker på 1980-talet (LUF M 20917).

Var minnesboken en julklapp eller födelsedagspresent märks detta ofta på att de tidigast daterade inskrifterna i boken ofta var av just kvinnliga släktingar. Förmodligen hade dessa samlats för att fira tillsammans och presentalbumet invigdes genast med kvinnornas inskrifter (se även Henriksson under utgivning). På samma sätt tycks minnesbokstraditionen ha förmedlats även på andra språkområden som det engelska (ex. Howard 1959: 95) eller i Flandern (van den Berg 1999: 251).

När det gäller den senare 1900-talstraditionen är det många gånger mycket tydligt hur stor betydelse den äldre generationens påverkan har för minnesboksanvändningen hos de unga flickorna. De vuxnas inverkan har delvis bidragit till traditionens överlevnad. Ediths berättelse från det tidiga 1900-talet ger exempel på något som även Åse Enerstvedt påpekar (Enerstvedt 1987: 16). Att få och använda minnesbok är ett tecken på att man uppnått läs- och skrivkunnig ålder (även om så inte alltid är fallet), vilket är en betydelsefull händelse i en människas liv. Edith skriver att hon kände sig "nästan som en stor flicka". Denna skrivkunnighet är inte alltid en självklarhet för de efterkrigstida användarna. I deras album förekommer istället skribenter som till och med är alltför unga för att kunna skriva själva. Ett bra exempel är Bodil (f. 1972) som bevisligen var fyra år när hon började använda sitt första album. Hon säger själv att hon vid den åldern varken kunde läsa eller skriva. Ändå har hon haft ett album som har fyllts på med inskrifter. Många av inskrifterna är från hennes jämnåriga kamrater. Här har

mammorna fört vidare traditionen på ett mycket handfast sätt. De har tagit steget vidare från att bara ge albumet i present och själva skriva i det, till att vara den som har hand om hela transaktionen med att skriva.

Förmodligen är det informantens mamma som har skött användningen av minnesboken till att börja med. Likaledes är det de andra skribenternas mammor (och även pappor) som har hjälpt sina barn att skriva (jfr Charlotta f. 1976). Flera inskrifter är skrivna med en vuxens mer drivna stil, men sedan är namnteckningen under skriven med stor och spretig barnstil. Föräldern har skrivit för sitt ickeskrivkunniga barn, som dock sedan blir inskriftsgivare genom att sätta sin namnteckning under.

I en bok finns en vers som egentligen består av vad som verkar vara ett litet barns imitation av skrivstil, nämligen fyra snirkliga streck i rader ovanför varandra. Namnteckningen "LINNEA" är barnets (med bakvända N) och så har en vuxen skrivit förklaringar, d.v.s. vilken vers det rör sig om: "Hagar liten med ögon blå o.s.v.", och när den är skriven: "/skrivna 2/11-49/".

I en minnesbok från 1940-talet finns en strof ur Topeliusdikten "Till en flicka"¹¹ och under den står följande:

Minnet är skrivet med hjälp utav Mor,
jag skriver väl själv när jag en gång blir stor.....
Minne från Sonja.

Förmodligen är hela inskriften skriven av en vuxen för ett barn och på detta sätt har barnets mamma kommenterat att det är hon själv som har skrivit, eftersom barnet ännu inte kan. Frågan man kan ställa sig här är om det alls handlar om barntradition längre. Barnets del i det hela blir ganska liten, det är mamman som på sätt och vis dokumenterar sitt barns sociala liv, innan det själv kan göra det. På ett liknande sätt har mamman till en flicka bidragit till hennes minnesboksbruk genom att vara den som såg till att flickan skrev. Flickan (nu en vuxen kvinna) berättar i ett frågebrevssvar att hennes mamma var den som valde verser, gärna en psalmvers, och stod bredvid och såg till att dottern skrev snyggt i kamraternas böcker (Ekrem 2002: 148).

Även om den som har albumet är skrivkunnig behöver inte de som ombeds skriva vara det. Vance Randolph och Kennedy McCord beskriver hur det kunde gå till i Ozarkbergen i USA på 1870-talet när de unga kvinnorna skulle få sina album fyllda. Skrivkunnigheten var inte speci-

¹¹ Se appendix 4 för hela originaldikten.

ellt hög och i många album finns det flera inskrifter med samma handstil men olika namn under. När en icke-skrivkunnig pojke fick boken i sin hand kunde han nämligen delegera uppgiften till skolläraren eller prästen (Randolph & McCord 1948: 182).

På liknande sätt har skett i de svenska och finlandssvenska minnesböckerna, åtminstone en bit in på 1900-talet när minnesbokstraditionen hade spritts till alla samhällsklasser. Gretel (f. 1931) berättade för mig att hon själv hade skrivit i sömmerskans ställe och i en minnesbok finns ett barns handstil i farmors och mormors inskrifter. Detta innebär inte alltid att den tillfrågade inte kunnat skriva själv, hon kanske inte heller ville, på grund av ovana och ängslan att skriva fel. Linnea (f. 1908) berättar hur hennes söndagsskolläraryrinnan bad att Linnea själv skulle skriva:

Jag har en bild, som jag har fått av vår söndagsskolläraryrinnan. Jag minns så väldigt bra. Hon gav den här en gång till en jul, men hon har inte själv skrivit versen. Den har jag skrivit. Hon bad att jag skulle skriva, för hon skrev lite dåligt. Se, hon hade inte gått i skola.

Även manliga släktingar har skrivit i 1900-talsalbumen, men inte alls i lika stor utsträckning. Många böcker finns som innehåller inskrifter från mamma men saknar pappas. De manliga släktingarna var troligen inte lika insatta i traditionen och förväntades inte heller delta i den på samma sätt.

Jenny (f. 1975) har i sin minnesbok en vers från både mamma och pappa, men det är mamma som har skrivit den. I Charlottas (f. 1976) album har mamma skrivit men inte pappa. Hon hade inte bett pappa men vet inte riktigt varför, förmodligen för att det inte alltid hörde till att pappa skulle skriva i ens album.

Med detta vill jag absolut inte säga att pappor inte har skrivit i sina döttrars album, det förekommer i allra högsta grad, men i mindre utsträckning än att mammorna skriver. Samma sak gäller när pojkar har haft album. I Görans (f. 1930) album skrev hans mamma den första inskriften. Pappan har bara klistrat in sitt exlibris, om ens det. Göran tror vid närmare eftertanke att det kanske var hans mammas sätt att lämna ett bidrag från fadern (se även Henriksson under utgivning).

Flertalet informanter konstaterar på ett eller annat sätt att de manliga skribenterna var svårbedda. Många gånger skrev de inte alls, vare sig efter bön eller hot. Flera yngre informanter menar att pojkar visste att minnesböcker inte var någonting de förväntades förhålla sig positiva till. Det var tjejtigt och tramsigt och den pojke som skrev kunde råka ut för sina kamraters hån (LUF M 20917, Ekrem 2002: 120ff). Jenny

(f. 1975) berättar "Om man bad pojkarna: 'Amen snälla, du kan väl skriva!' så sa de bara 'Nej, jag vill inte!' och sprang sin väg." Däremot menar hon att alla flickor skrev i hennes minnesbok. Mest var det flickor i den egna klassen, men också från en och två klasser över. De som skrev hade egna album som hon själv fick skriva i.

En annan aspekt på varför det var svårt att få pojkar att skriva är att de manliga presumtiva skribenterna oftast inte varit insatta i traditionen och därför inte kunnat skriva eller inte vågat skriva för att de varit rädda för att bryta mot reglerna. De pojkar som hade album under den senare perioden när minnesböckerna blivit en utpräglad flicktradition kom i kontakt med böckerna främst genom flickor. Göran (f. 1930) som nämndes ovan hade förmodligen ett album för att han gick i stadens privata flickskola tillsammans med mestadels flickor. Baiba Meistere skriver om en pojke som hade minnesbok för att, som han själv uttrycker det, var en så flickaktig pojke (Meistere 1996: 140). Under min intervju med Bodil (f. 1956) kommenterade hennes några år äldre man i förbifarten att han var avundsjuk på sina systrar som hade minnesböcker, men uppenbarligen tyckte han, eller omgivningen, att han inte själv kunde ha en egen bok.

Minnesversskrivandet följer liksom andra traditioner sina regler om hur och vad man skall göra. När informanter berättar om verser de inte tyckt om eller pinsamma inskrifter är det ofta just brist på införståddhet i traditionen som är orsaken. Därför är det till exempel oftare pappor än mammor vars inskrifter hamnar utanför normerna (jfr Henriksson under utgivning).

I ett frågelistsvar skriver en flicka att hennes pappa skrivit en rolig dikt om spenat och ost (LUF M 20917). Här har det som verkar vara en nyskapelse fallit i god jord hos dottern, men det hände att fäderns okunghet skapade upprörda känslor. I en tidigare artikel har jag refererat till en kvinna vars pappa skrev en faktatext om en svan intill den inklistrade svanglansbilden. Han visste helt enkelt inte vad det var han skulle skriva. Stil- och normbrottet upprörde dottern (se Henriksson under utgivning).

Eftertraktade skribenter under 1900-talet

Utöver de kvinnliga släktingarna finns det en kategori av vuxna kvinnor som verkar ha spelat roll för flickornas minnesboksanvändning under 1900-talet, nämligen lärarinnorna (se ex. Bodensohn 1968: 141ff). Många uppteckningar, frågelistsvar och intervjuer berör på något sätt "frökens" roll i minnesboksanvändandet.

Lärarinnor var inte bara eftertraktade skribenter¹², ibland var deras roll starkare än så¹³. Från 1980-talets tradition berättar Jenny (f. 1975) hur hennes lärarinna i skolan uppmuntrade deras bruk av minnesböcker genom att inte bara skriva i böckerna utan också diskutera dem på lektionerna. Hon lärde dem nya verser, vilka man kan förmoda härörde sig från hennes egen period som aktiv minnesboksanvändare och delade ut stenciler med vers exempel. På liknande sätt uppmuntrade lärarinnan i 1950-talets flickskola Heidi (f. 1943) och hennes klasskamrater att spara minnen av vännerna i sina minnesböcker.

Margareta (f. 1948) berättar i sin tur att fröken ofta var den första som skrev i albumet "Fröken skulle ju alltid skriva" och när hon sedan själv arbetat som mellanstadielärare var det fortfarande viktigt med frökens inskrift. På samma sätt som andra understryker hon att det inte alltid är så lätt som lärare att hitta på någonting att skriva i alla flickors minnesböcker. Många lärare har med bävan sett fram emot att skriva i barnens minnesböcker. År efter år skulle de hitta på någonting till en ny kull ungar. Detta har en del löst genom att skriva samma sak till alla sina elever¹⁴ eller genom att bara skriva sitt namn och datum. En grupp unga lärarstuderande som under sin praktik på 1970-talet blev anmodade att skriva i elevernas album sammanställde ett helt häfte fullt med verser som hjälp för sig själva och andra i samma situation (Henriksson et al. 1973).

Att lärarnas inskrifter var eftertraktade bekräftas av en kvinna som berättade för mig om hur barnen någon gång under 1980-talet staplade upp sina minnesböcker i högar på hennes kateder när de fick veta att hon skulle vara sjukledig en längre tid¹⁵, förmodligen av rädsla för att inte få frökens inskrift om man inte passade på (se även Ekrem 2002: 128f).

Minnesbokstraditionen är en seg struktur och man måste ha i minnet att traderingen ofta har skett vertikalt. Vuxna har skrivit i barns minnesböcker och då ofta använt sig av minnesverser från sin egen aktiva minnesbokstradition, en eller två generationer tidigare. Samtidigt är det flera informanter som berättar hur de som barn hittade verser i sin mammas eller till och med mormors eller farmors minnesbok, vilka

12 "Vi flickor hade poesiböcker, där vår fantastiska fröken skrev personliga verser till oss. Vilken talang hon hade!"

<http://kommun.helsingborg.se/bn/larandeexarb/collage2.pdf>, 13.6.2003

13 I israelisk tradition hörde det till och med till att lärarna hade egna minnesböcker som eleverna fick skriva i (Herzog & Shapira 1986).

14 Samtal fört med kvinna angående hennes högstadietid på 1980-talet i Sverige (se även van den Berg 1999: 252; Enerstvedt 1987: 64).

15 Samtal med kvinnlig f.d. lärare i Svenskfinland.

de sedan skrev i kamraternas album. Det är en intressant form av folklore där barn och vuxna möts, om än inte helt jämlikt; barn skriver i regel inte i de vuxnas böcker. Det finns flera exempel på barn som skrivit i vuxnas böcker, men det är utan undantag klåfingriga barn som skrivit långt efter albumets egentliga användningstid. Även om barnet fått lov att skriva blir det inte en minnesvers jämbördig med de övriga i albumet, eftersom samlandet är avslutat och inte återupptas för att till exempel ett brorsbarn skriver i sin fasters album som i följande exempel. Alla övriga inskrifter i detta album är från 1890-talet, utom denna, tydligt skriven av albumägarinnans brorson på 1930-talet.

I boken förut präntats, så
 många vackra ord
 att jag är nästan rädd för
 att uti den skriva.
 En hälsning dock från
 gamla Sveriges jord,
 den vill jag ändå kära
 Faster giva.

De senare albumskribenterna har ofta haft för vana att ”byta” album med varandra. Två flickor gav varandra sina album och skrev till varandra (LUF M 20917). Ofta var det självklart att frågan ”vill du skriva i mitt album” följdes av ”ja, vill du skriva i mitt” och så bytte flickorna inskrifter sinsemellan. I andra fall kunde det vara en flicka som hade sitt album med och så fick alla som kunde komma på någonting att skriva där och då, utan att låna hem albumet och tänka desto mera (ex. Charlotta f. 1976). Detta påverkar förstås resultatet, här är det inte fråga om att själv välja glansbild, istället har ägarinnan själv klistrat in bilder, eller så finns det förtryckta illustrationer i albumet. Traditionen med att albumägaren själv satte in illustrationerna har inte alls varit ovanlig, en man berättade för mig att detta innebar ett väldigt jobb, dels då bilderna skulle klistras in och dels då man skulle välja vid vilken illustration man skulle skriva sin vers i någon annans album. Det var enligt honom viktigt att versen passade bilden och vice versa¹⁶. Leea Virtanen menar att bruket att albumägaren själv klistrade in bilder berodde på en misstro mot skribenternas smak och givmildhet (Virtanen 1970: 163). På så sätt var man säker på att få vackra illustrationer i sitt album. Att själv sätta in fina glansbilder i albumet var också ett sätt att få användning för dem, till sin egen fördel.

16 Samtal fört med man från västra Nyland, Finland.

Många informanter har kommenterat att vuxnas eller överhuvudtaget äldres inskrifter var eftersökta eftersom de ofta kunde skriva just med en välvärdad och vacker handstil (se även van den Berg 1999: 251). Deras inskrifter kunde också vara eftertraktade eftersom de ofta var mindre nonsensartade än jämnårigas. När de jämnåriga kamraternas verser kategoriseras som barnsliga ramsor utan innehåll kontrasteras detta mot de vuxnas mer innehållsrika inskrifter av en frågelistvarare (LUF M 20917). Man kan jämföra med den äldre stambokstraditionen där de högt uppsatta i samhället var eftertraktade skribenter. Professorernas inskrifter gav glans åt studenterna och kungligheter till adelsmännen (se ex. Davidson 1992: 19).

Vuxnas inskrifter var dock inte alltid de bästa. Ibland hände det att även vuxna bröt mot reglerna och en kvinna berättade för mig att hon inte ville visa sin minnesbok för kamraterna, eftersom hennes äldre släktingar skrivit så religiösa verser. Dessutom innehöll deras inskrifter felskrivningar. Kombinationen av dessa blev att minnesboken blev någonting pinsamt som inte kunde visas upp för jämnåriga¹⁷.

De vuxnas verser, framförallt äldre släktingars, kunde också vara alltför komplicerade och därigenom svåra att förstå. Hur detta har tagits emot av barnen är olika, men många har inte tyckt att det gör någonting, förmodligen eftersom det har gett verserna en högtidlig stämning (Jenny f. 1975 m.fl.). Barnen har uppskattat de arkaiska böjningsmönstren och i många fall har dessa högtidliga och för ett barn svårförstådda verser levt kvar länge. Samma informant som inte tyckte om släktingarnas religiösa verser berättade att hennes bror, som hon tyckte mycket om, hade skrivit:

Rosor äro röda
Violer äro blå
Siv likaså

När raden om de söta smultronen av misstag utelämnats blir jämförelsen skrattretande. Flickan i versen framställs som blå som en viol. Kvinnan blev arg på sin bror för detta och var det länge¹⁸, speciellt kanske för att hon var mycket fäst vid sin bror och därför hade höga förväntningar på hans inskrift. Att inskrifterna håller sig inom ramarna för det väntade verkar ha varit mycket viktigt. Inskrifter som man inte tycker om eller tycker var pinsamma har ofta det gemensamt att skribenten på något sätt har brutit mot traditionen. Detta kan ske genom att stava fel,

17 Samtal fört med kvinna född 1941 i Österbotten, Finland.

18 Samtal fört med kvinna född 1941 i Österbotten, Finland.

att skriva fel sorts vers eller att hitta på någonting alltför eget. I ett fall hade en kamrat skrivit en vers och satt in albumägarinnans efternamn i den, vilket hon inte alls tyckte passade in och därför retade hon sig på den (Jennie f. 1975). Andra tycker att de alltför nonsensartade verserna inte är tillräckligt högtidliga och förväntar sig någonting "finare" när kamraterna skriver i albumet (Jenny f. 1975).

Yngre syskon som skriver fast de inte får finns det gott om, och äldre syskon som skriver för att retas förekommer också (LUF M 20917). De yngre är kanske inte tillräckligt införstådda med traditionen och skriver fel av den anledningen, de äldre förstår inte tillräckligt det vördnadsfulla i att skriva i boken. För dem är det ju bara lillasysters album (se vidare Henriksson under utgivning).

Speciellt de yngre böckerna har för många informanter dock varit ett skolfenomen (Ruth f. 1976, Heidi f. 1943). I deras böcker finns inga inskrifter från föräldrar eller vuxna överhuvudtaget. Där har enbart klasskamrater och jämnåriga vänner skrivit (jfr lettisk tradition i Meistere 1996: 140). Detta påverkar även användningstiden, när enbart klasskamrater skriver kommer boken att användas bara någon termin eller kanske några månader, medan äldre böcker i många fall fanns i användning i flera år.

Det ansågs ofta extra fint när äldre barn skrev i ens album. I vissa fall var albumet ett sätt, kanske det enda, för en flicka att närma sig de äldre flickorna i skolan. Minnesboken kunde användas som en kontakt till de äldre, dem man beundrade på avstånd i vanliga fall. Hade man tur kunde de nådigt dela med sig av sin popularitet och låta den skrubba av sig lite på en yngre flicka, genom att skriva i hennes bok.

Uteslutande och införlivande i gemenskapen

Alla fick inte heller alltid skriva i minnesböckerna som cirkulerade. Enligt Jenny (f. 1975) skrev man verser till alla, även dem man inte brydde sig speciellt om. Hon funderade ibland på att skriva någonting tråkigt, för att hon inte tyckte om personen ifråga, men det gick inte riktigt. Informanter som meddelar att ingen nekade att skriva när man bad visar dock på intrikata sätt att ändå utesluta ur gemenskapen. En kvinna berättar i ett frågebrevssvar insänt till Svenska litteratursällskapet om hur hon fick veta av en skribent att det inte blev någon bild till texten för att glansbilderna var slut. Detta, menar hon, var ett sätt att visa att man inte gillade den man skrev till (Ekrem 2002: 148).

Margareta (f. 1948) säger däremot att alla i hennes klass inte har skrivit, just för att man inte skrev om man var ovän med någon. På frågan om det var viktigt att få så många inskrifter som möjligt svarar hon:

”Ja, och att man fick skriva. Det var ju också viktigt.” Hon förtydligar det hela med att: ”Så att man inte... så att någon frågade en, att man ville skriva. Annars var man ju inte populär. /.../ Det var ju lika viktigt [som att få många inskrifter, min anm.]”

Att inte låta någon skriva i ens minnesbok är ett sätt att visa vem som får vara med och vem som utesluts ur gemenskapen (se även Fiedler 1960: 45, 55). Minnesboken kunde användas som ett maktmedel i samspelet mellan skolflickorna. Att accepteras av kollektivet är viktigt och att få skriva i andras böcker, eller att få andra att skriva i sin egen bok kan vara tecken på denna acceptans. Vänskap handlar ofta om social kontroll (se Lundgren 1995: 100). En man berättade för mig att hans svärmor själv komponerade inskrifter i sin minnesbok, som hon undertecknade med påhittade namn, eftersom hon inte hade några vänner som hon kunde be att skriva¹⁹, ett stigma för den unga minnesboksanvändaren. En minnesbok utan inskrifter förlorar sin funktion och istället för att bli ett bevis på vänskap blir den en påminnelse om ett misslyckande.

I frågelistsvaren finns liknande tankar där flickorna skriver att det var viktigt med många inskrifter eftersom ”Det bevisade att man hade många vänner” (LUF M 20917). Ju fler inskrifter man hade i sitt album, desto fler kamrater hade man som ville skriva.

Andra informanter uttrycker sig i termer som att det var en ära att få skriva i andras album och att man var tacksam för dem som skrev i det egna (LUF M 20917).

Det var ofta status att ha en fulltecknad bok. Ju fler som hade skrivit desto populärare var man. Poesialbumet kunde användas för att visa att man hade kamrater. Margareta (f. 1948) konstaterar också att de som har skrivit i hennes minnesbok är de mest populära flickorna i klassen. Hon förklarar detta med att hon bad dem först, och sedan hade minnesböckerna redan spelat ut sin roll, så resten av flickorna blev aldrig ombedda att skriva.

Inte bara popularitet spelade roll för vem som skulle få skriva i minnesboken. Den presumtiva skribentens eventuella teckningstalang kunde också vara viktig. Många informanter vittnar om att vissa personers inskrifter var mera eftertraktade. Kunde man rita fina bilder var det troligt att man blev ombedd att skriva. Maj-Lis (f. ca 1921) bad flickor som var känt duktiga på teckning att göra en fin teckning i albumet, gärna med blommor som hon själv var förtjust i (jfr Kalmre 1997: 100). Heidi (f. 1943) berättar om en inskrift i sitt album:

19 Samtal med man född på 1950-talet (Nyland, Finland).

Jag ville att den skulle vara *fin*, den här boken. Och den [en speciell inskrift] var jag så *oohyggligt* belåten med och jag, och jag beundrade den och så... brukade titta på den.

En del flickor riktigt tävlade i att få flest inskrifter och ofta jämförde man album med varandra för att se vem som hade flest och finast inskrifter. Det låg prestige i att ha ett fullt album, med inskrifter från äldre skolkamrater, och detta kunde påverka ens sociala position bland de andra barnen (Meistere 1996: 144).

Vad man skrev kunde vara beroende av till vem man skrev. Olika åsikter finns också när det gäller hur man valde verser. En del tänkte länge och noga, medan det för andra var själva skrivandet som var det viktiga. För Ann-Kristin (f. 1950) var det viktiga att hitta en vers att skriva i boken som inte fanns där förut. Det var roligt om någon skrev en ny vers åt en, men annars var man inte intresserad av innehållet. Själva skrivandet gick snabbt och man funderade inte alltid så noga på det man skrev:

Jag tog bara vad som fanns utan att fundera på om det skulle vara minne eller... Jag tror inte att jag funderade på att folk skulle spara den i 20–30 år och sedan titta tillbaka. Det hade jag aldrig bara en tanke av, för det var ju en evighet. Jag menar 30 år framåt i tiden då stod man ju med ena benet i graven tyckte man ju, så det var ju... (Ann-Kristin f. 1950)

Själv hade hon fått en vers om "Gubben Gran" som for till stan och kokade soppa på en loppa som hon kommer ihåg att hon blev glad för. Inte på grund av innehållet, utan just för att det var en ny vers för henne. De som varit i lägre skolåldern när de använt minnesbok poängterar ofta vikten av nyhetens behag. Detta styrde också vad man skrev i albumet. Flera informanter poängterar vikten av att hitta en vers som inte fanns i albumet förut. Erik Kaas Nielsen skriver att eleverna i en skolklass där han arbetade på 1950-talet gav honom sina böcker med den uttryckliga önskan att han skulle skriva någonting som inte fanns i de andras (Kaas Nielsen 2000: 99). Andra framhåller vikten av rim, vilket kan ses som ett tecken på att formen var viktig. Ibland kunde innehållet få stryka på foten till förmån för rimmet.

Leea Virtanen skriver att det som efterfrågas är en typisk albumvers. Orden i sig spelar inte så stor roll. Om albumet är snyggt och har fina bilder är barnet villigt att skriva någonting eftersom det är ett tecken på kamratskap och en indikation på förtroende (Virtanen 1978: 49). Kunde man inte komma på någonting annat att skriva kunde man alltid an-

vända sig av "Tre ord till dig". Den skulle till och med pojkar kunna tänkas skriva. En del är av den åsikten att man valde efter den som skulle få versen och en informant säger att kamraterna valde en dikt som de tyckte passade just henne (LUF M20917: 6).

Bolla (f. 1980) berättar hur hon som fyraåring blev mycket smickrad över att hennes mamma skrev versen "Rosor äro röda" i hennes album. En annan kvinna kommenterade som kontrast att hon redan som liten tyckte att verserna inte var några riktiga minnen eftersom de var så standardiserade²⁰. Skillnaden här är säkert den att den första flickan var väldigt ung när hon fick sin bok och hennes mamma är den första eller andra person som har skrivit. Hon var förmodligen inte särskilt bekant med versen sedan tidigare och tolkade den som en personligt utformad hälsning. Den andra informanten hade redan hunnit se ett mönster i verserna i minnesboken och stört sig på deras konformitet.

Genrens makt har en intressant inverkan på 1900-talets minnesböcker. Dels är det viktigt att det som skrivs faller innanför de föreskrivna ramarna och därigenom uppfattas som en minnesvers, dels skattas det originella högt. Allra gladast blir den unga albumägaren åt en vers som inte finns i hennes album sedan tidigare, men inte heller i andras, men som ändå genast kan identifieras av alla invigda som en albumvers. Ackompanjeras den dessutom av en konstrikt utförd teckning eller en stor och vacker glansbild är lyckan fullständig. Samspelet mellan det bekanta och det nyskapande finns hela tiden med i minnesbokstraditionen.

De äldre böckerna (från början av 1800-talet) har som tidigare nämnts ofta haft äldre ägarinnor, vilket också sätter sina spår i inskrifterna. Det standardiserade är ofta inte lika utpräglat här, även om det finns. Framförallt märks det inte lika tydligt, eftersom verserna i regel är lite längre och inte riktigt lika formelartade, även om flera av de korta verserna som använts på 1980-talet har sitt ursprung redan här.

Varifrån fick man verser?

Utöver att minnesboken ofta var en gåva av en kvinnlig släkting och att kvinnliga släktingar ofta skrev i den finns det ytterligare en orsak till att det ofta rör sig om vertikal tradering även när jämnåriga har skrivit. En av de vanligaste källorna för minnesverser när man skulle skriva i ett album var nämligen andra minnesböcker.

Mödrar tittade i sina egna eller äldre generationers böcker när de skulle skriva till sina barn. Barnen i sin tur tittade ofta i mammas, mormors eller farmors bok för att hitta nya alster att skriva (se även Fiedler

20 Samtal med kvinna född på 1940-talet i Finland.

1960: 55). Man använde sig även av sin egen bok där ofta äldre släktingar hade skrivit verser tagna ur sin egen tids fatabur. Äldre syskons minnesböcker kunde också användas (se ex. Margareta f. 1948; LUF M20917: 6). Tog man inte en vers ur mammas bok kunde det hända att man ändå använde hennes expertis genom att be om exempel. En kvinna beskrev för mig hur hon studerade sin mammas gamla album och lärde sig verser därifrån för att ha någonting att skriva i de jämnårigas minnesböcker²¹. Detta resulterar i att minnesversfloran bitvis är ganska ålderdomlig, i en och samma bok samsas moderna nonsensverser med 1800-talspoesi, skriven av människor i alla åldrar. Minnesverserna blir samhällsbevarande i och med att budskapen lever kvar länge.

Minnesbokens form av öppen genre påverkar också hur och vad som skrivs. Den som skriver är medveten om att hennes inskrift kommer att beskådas och bedömas av många fler än bara den som fått sig versen tillägnad. Inskriften i minnesboken liknar på det sättet mer ett vykort än en personligt utformad hälsning i ett brev. Det är inte ett intimt och förtroligt samtal mellan två vänner som sker i en minnesbok. Alla andra som bjuds in att skriva i ett album kommer också att läsa vad som skrivits där tidigare. Ivar Selmer-Olsen skriver att för skribenterna finns vetskapen att deras inskrifter kommer att beskådas av väninnor, vuxna skribenter och kanske till och med de egna barnen, därför kan man inte skriva vad som helst (Selmer-Olsen 1990: 57). Den amerikanska traditionen kommenterar detta förhållande på följande sätt i exemplet från 1896:

What write in your album
For critics to spy
For the learned to laugh at,
No, not I!
(Dundes 1962: 130)

Hur skriver man i en minnesbok?

Under den period som minnesböckerna har använts har de förändrats i takt med att tiderna och användarna förändrats, och därmed har också skrivandet förändrats. I de äldre böckerna är det sirliga och intrikata handstilar som dominerar. Inskrifterna är skrivna i bläck och illustrationerna är inte sällan teckningar eller akvareller av olika slag (se bild sid. 89, 91). Eva-Lis Bjurman beskriver i två artiklar hur denna sorts illustrationer var en del av en ung kvinnas bildning:

²¹ Samtal med kvinna f. 1976 i Österbotten, Finland.

Tecknandet ansågs utveckla den för flickor så viktiga smaken. De kunde vara mer eller mindre duktiga, det handlade lika mycket om att träna sin smak som att teckna väl. Valet av motiv var viktigt, blommor, porträtt eller landskap var lämpliga motiv, också det något som angav att talangen betydde mer än att producera en bra teckning. Bilderna skulle vara små, tecknade eller akvarellerade, format och material som inbjöd till en böjd ställning och också angav anspråkslöst amatörskap. Att måla en stor oljetavla var fel, fel kroppsställning och för nära en manlig konstnärsroll (Bjurman 1998: 258; se även Bjurman 1988: 47).

I barn- och ungdomstidningen *Linnea*, vars läsekrets utgjordes av borgerliga barn, ordnades under 1860-talet populära tävlingar i välskrivning och teckning. De tävlande skulle visa hur vackert de kunde skriva (Tornell 1982: 51). De teckningar som finns sparade till idag föreställer mest djur, blommor och hus och tyder på att barnen fått undervisning i teckning (Tornell 1982: 54). Samma motiv återkommer i glansbilderna, det är blommor och djur, och barnen som porträtteras tillhör tydligt den borgerliga sfären (Ralf 1983: 53). Andra illustrationer som förekommer i de äldre albumen är sigill i lack och nålsticksbilder. Motivet på de senare har skapats genom att en nål stuckits igenom pappret i ett mönster, ofta föreställande någonting konkret. I övrigt är både äldre teckningar och yngre glansbilder fulla av lyckosymboler välkända från gratulationsbrev och liknande. Där finns ymnighetshorn, hästskor och fyrväpplingar (jfr Bringéus 2004: 166; Böhmer 1973: 56f; Heikel 1930; Rehnberg 1944 samt bild sid. 94).

1700-talets adelsflickor övades i brevskrivning (Parland-von Essen 2002: 5), vilket kan tänkas ha satt sina spår i minnesböckerna. Vacker och skolad handstil hörde också till en god flickbildning under 1800-talet (Bjurman 1998: 178). Detta hänger samman med kvinnans roll som familjehistoriograf och den som skall hålla ordning på de sociala kontakterna. En överklasshustru var i allmänhet ansvarig för den omfattande korrespondens som höll samman familj och släkt spridd över en stor geografisk yta (Rundquist 1989: 198). Brevgenren kom att bli en kvinnlig genre också för att de förebilder som fanns var kvinnor, som till exempel madame de Sévigné (1628–1696) vars brev cirkulerade i avskrift redan under hennes livstid och som tryckts i otaliga utgåvor århundradena efter hennes död (Alenius 1993: 369). Till en aristokratisk kvinnas dagliga fasta uppgifter under andra hälften av 1800-talet hörde att besvara och läsa brev. Hon skulle också anteckna de sociala plikterna i almanackor, födelsedags- och visitböcker och vaxduksböcker (Rundquist 1989: 54f, 216, 223).

Apropå sin uppfostran skriver en kvinna född 1890 i en prästfamilj, att hon är uppfostrad till släktkärlek. Hon försöker fortfarande hålla kontakt med syskon, deras barn och barnbarn, kusiner och deras barn samt andra släktingar (Lindström 1994: 160). Hennes släktkärlek tar sig uttryck i korrespondens till de anhöriga. Än idag är det ofta kvinnans lott att dokumentera den gemensamma familjehistorien i fotografialbum och att sköta kontakten med familjens släktingar och bekanta genom födelsedagsuppvaktningar och julkort (Gillis 1997: 77). Minnesböckerna har också varit en kvinnotradition där sociala kontakter har knutits och samlats, och vackra inskrifter har skapats.

I de efterkrigstida minnesböckerna försvinner småningom bläckpennan som instrument. Istället blir det allt vanligare med blyertspennor och småningom också färgkritor, kulspets och filtpennor av olika slag (jfr van den Berg 1999: 253; Enerstvedt 1987: 24). I och med att skribenterna blir allt yngre blir också handstilarna allt mer kråkfotsliknande. Detta märks också på informanter som berättar hur de ansträngde sig för att skriva vackert, och hur de värdesatte att andra gjorde detsamma i deras album (se ex. Ekrem 2002: 135; Hendricks 1978: 163). Småningom kommer också välskrivningen att få en alltmer undanskymd plats i skolundervisningen. De yngre skribenterna tycks också dras till det mer färgsprakande. Här finns inte längre bara svarta inskrifter utan all världens färger är representerade, ofta många på en gång (se bild sid. 96).

Intressant är att många gånger värderas de ganska taffliga, felstavade och näst intill obegripliga inskrifterna högt av den vuxne som tittar i barndomens album (se ex. Fiedler 1960: 55). Likaså räknas originalteckningar som mer värda än glansbilder, medan förhållandet vanligtvis var tvärtom under det aktiva insamlandet av inskrifter.

Barn drivs av en samlariver där minnesalbumet är något som alla har (se ex. Lagesson 1991: 28; van den Berg 1999: 258; Virtanen 1970: 163). De tycker bättre om det som faller innanför ramen och följer de outtalade reglerna för hur man skriver och illustrerar i en minnesbok t.ex. med glansbilder och kända verser. Den vuxne däremot ser sin gamla minnesbok som just ett minne, en påminnelse om barndomen och uppskattar ofta det som är mera originellt, som egenpåhittade verser och ritade bilder istället för glansbilder. Barnet tycker inte om stavfel och klottrigt skrivna inskrifter (se ex. Ekrem 2002: 135, 150; Virtanen 1970: 163) medan den vuxne kan se detsamma som charmigt och gulligt. Minnesböckerna lockar fram någonting utöver det uppenbara när de plockas fram i vuxen ålder. Minnen från barndomen kan vakna till liv, även om de inte alltid gör det (se Henriksson 2003b: 87), och det som är värdefullt nu behöver inte ha varit det då.

Det skrivna är också mer beständigt än till exempel det talade. Ivar Selmer-Olsen menar att skriften är magisk i och med att den är bestående (Selmer-Olsen 1990: 57; jfr Heggli 2002: 53). Detta gör att man inte kan skriva vad som helst och att det skrivna blir ett högst påtagligt minne i framtiden. Det skrivna är dessutom i vår skriftspråkliga kultur många gånger högre värderat än det muntliga. Bolla (f. 1980) kommenterar att man dock sällan har skriftliga minnen, speciellt riktade enskilt till en själ, kvar av vänner och närstående, och sätter minnesboken i jämförelse med annat skriftligt material som till exempel vykort, där minnesboken framstår som praktisk eftersom den samlar alla dessa minnen på ett och samma ställe.

Det är sällan man får saker skrivet av folk överhuvudtaget /.../ Och vykort letar man faktiskt inte reda på, gamla vykort och läser dem /.../ Handskrivna saker av folk, det är ändå ganska sällan [man får].

Att gömma sig bakom kodspråk och chiffer

Minnesverserna är som tidigare diskuterats en genre för sig och följer därigenom speciella regler. Under dessa regler lyder inte bara versen utan även som synes ovan hela inskriften med illustration och allt. Till detta hör också underskriften. Under 1800-talets första hälft var det mycket vanligt med anonymiserade inskrifter, inskrifter med enbart initialer som underskrift eller underskrifter med första och sista bokstaven i namnen och däremellan punkter eller kryss som markerar de utelämnade bokstäverna. En underskrift kan då se ut som de två följande exemplen: "J B-g", "CW:F...r" (se bild sid. 92). Resultatet blir ett slags kodspråk eller chiffer. Dessa underskrifter är för oss inte chiffer i egentlig mening, eftersom de inte går att lösa annat än om man vet vem som skrivit. Ordet chiffer har dock enligt SAOB (1904) funnits med betydelsen författarsignatur under åtminstone 1700-talet och det är en liknande betydelse följande inskrift ger det.

Förlåt! Ehuru okänd jag nu vågar,
mitt Chiffre teckna här.
Men hoppas det dock er ej sårar
Då Ursäckt jag af er begär.
Den 7 Januarii 1822
F:E:E

En hel inskrift med bara initialbokstäver finns från 1803. Här gäller det inte bara att lista ut vem som har skrivit utan också vilket budskapet är.

D:D:K:W:W:G:B:D:D:E:M:

Lönnarp Den 14 Junii 1803 U:P:I:

Alfred Fiedler berättar att de valspråk som skrevs i de tidiga stamböckerna under slutet 1500-talet, början 1600-talet ofta var så bekanta att bara initialbokstäverna behövde skrivas ut (Fiedler 1960: 23). Ovanstående skulle kunna vara ett exempel på något liknande. Kanske har skribenten ett eget motto som läsaren förväntas känna till och kunna uttyda ur bokstavsföljden. För dagens läsare är det dock omöjligt att uttyda budskapet. Många gånger kunde personernas valspråk också visa vem det var som hade skrivit genom att initialbokstäverna i orden bildade skribentens egna initialer, så kallad akrostikon (Fiedler 1960: 23). Möjligen kommer användandet av initialer i underskrifterna delvis från denna tradition.

Samma anonymitet återkommer i senare minnesböcker, ofta i form av underskrifter som "en okänd" eller "en vän i viken". Men även underteckningar som "en gammal beundrare" och den i början av 1900-talet relativt vanliga "känd men ej nämnd" leker med anonymiteten. Uttrycken är kända från gratulationsbrev (se af Klintberg 1984a: 64). Om en 21-årig kvinnas (f. 1900) album berättas att folk oftast skrev under med enbart initialer. Informanten menar att det var av blygsamhet, de ville inte göra så stort väsen av sig. Trots att inskrifterna var anonyma var det dock mycket viktigt vem som hade skrivit och albumägarrinnan visste precis vem som skrivit de olika dikterna (M20917: 3).

Istället för att skriva under med pseudonym eller enbart initialer kan man använda sig av mer avancerade sätt att dölja sin identitet, som till exempel morsealfabetet. Då är det vanligen endast initialerna som använts, som i följande exempel, där de uttydda underskrifterna lyder: "MLG" och "S, A, R". Genom detta uppnår skribenten på sätt och vis dubbel anonymitet. När koden, i detta fall morsekod, är knäckt måste man också veta vad initialerna står för, för att få reda på den skrivandes identitet. Men det är, eller var, förmodligen inte omöjligt för albumägaren att lista ut vem som hade skrivit.

-- --
(1880)

minne av . . . , . - , . - - , 9-3-19
(1910)

Ett annat etablerat skriftsystem, otydligt för den oinvidige, som kan användas som kod är de stenogram som ibland påträffas i minnesböcker. Inskriften från det finlandssvenska 1890-talsalbumet på sidan

97 är skriven med Gabelsbergers stenografi, det mest spridda systemet i Sverige kring förra sekelskiftet. Ytterligare exempel finns i en svensk minnesbok från 1903 och jag har där fått bekräftat av två stenografer att det rör sig om stenografi. Det är dock inte Arends stenografi²² och inte heller Brauns, Gabelsbergers eller Melins²³. Raderna i detta poesialbum är därmed inte skrivna med något av de vanligare svenska stenografisystemen.²⁴ Här förutsätts att läsaren har kunskap i stenografi för att skriften skall kunna tydas, men högst troligt är att alla som fått minnesboken i sin hand inte har haft det, vilket bidrar till det hemlighetsfulla eller privata i inskriften jämfört med övriga alster i albumet.

Att vända på bokstäver eller namn är inte heller ovanligt. Antingen skriver man sitt namn baklänges med rättvända bokstäver: "Atirb Noss-cire" (ca 1900), eller så vänder man på bokstäverna också och skriver spegelvänt, så att skriften går att läsa med hjälp av en spegel. Alltid är det dock inte så lätt att skriva sitt namn baklänges. Man gissar att den som undertecknat med "Ejröb Lirbag Mörtså / Kramshag" i vanliga fall skriver sig Börje Gabriel Åström från Gagsmark i norra Västerbotten, även om ett e saknas och ett h blivit g i baklängesinskriften²⁵. Ovanligare är att man skriver datumet baklänges, men även det förekommer i en minnesbok från Lövås, i formen "9191.01.62", passande nog under versen "Läs upp och ned", som ju i sig är ett slags pusselinskrift, det gäller att veta hur den skall läsas (se senare exempel och bild s. 100).

Riktigt svåråtkomligt blir budskapet om skribenten använder riktiga chiffer där man måste ha en chiffernyckel för att läsa vad det egentligen står. Följande vers är skriven med en kod så komplicerad att den som bläddrar i boken förmodligen inte med en första blick på inskriften kan gissa vad det rör sig om för vers. Det skulle vara intressant att veta om den som fått versen i sin bok också fick veta hur hon skulle läsa den, eller om hon, liksom jag, måste lösa gåtan själv.

Nä ip iphim gsäp fiv jahe
Sutus twsa o Fope tqäs;
Nä ip iphim ys Fovv ahe
Emmvof lotte tnösvept was.

22 E-postkorrespondens med Andreas Nordström 19.9.2003

23 E-postkorrespondens med Carl Johan Petersson, Melinska stenografiförbundet i Sverige, 17.10.2003 och 7.11.2005.

24 Ibid.

25 Det är möjligt att skribenten faktiskt heter Gabril, men Gagsmark ligger i Västerbotten och flera andra inskrifter i boken är från västerbottniska byar och någon dessutom från Gagsmark.

Måfoe.
Vennisgust fip 20 Nest.

Chiffret, som denna inskrift från 1860-talet är skrivet med är konstruerat så att man byter ut varje konsonant mot den som kommer närmast före i alfabetet (v och w är likvärdiga), likaså byter man ut varje vokal mot den närmast före. Då får man inskriften²⁶:

Må en engel från det höga
Rosor strö i Dina spår;
Må en engel ur Ditt öga
Alltid kyssa smärtans tår.

Lydia
Tammerfors den 20 Mars.

I en bok från Gotland använd under tidigt 1900-tal har en vers, skriven på normalt sätt, med dateringen 31/8 1903 fått följande underskrift.

Genom att användning av information från andra inskrifter skulle versen kunna uttydas som följer:

Du får ursäkta mina värns för jag är	Roma 31/8 1903
siälff förfataren af dem	din vän Olga
	Ekedahl

Detta utgående från att versen kan vara skriven i Roma (en socken på Gotland), eftersom det finns andra inskrifter därifrån i boken. De sista tecknen i versen är antagligen ett namn, vilket är vanligt i minnesboksinskrifter, varav den första delen finns som underskrift till en normalt skriven vers skriven på motsatta sidan. Slutligen har Olga Ekedahl skrivit i boken den 30/8 i Roma samma år, vilket ger början till en kodnyckel. Tecknen för Olga finns även under en tredje, odaterad inskrift i samma album.

Minne från
5.2.2.1.-11.9.14.4.29.20.2[?]
H-Bösarp 27/3 1944

²⁶ Med vissa justeringar, kyssa borde eg. uttydas kissa, och tår eg. tör, men det är förmodligen slarvfel av skribenten.

Här är underskriftens siffror förmodligen kod för skribentens namn. Om siffrorna motsvarar bokstäverna i alfabetsordning skulle skribenten kunna heta Ebba Kindström. Slutet av siffraden är dock svårtytt i just det här exemplet (från en mikrofilmskopia). En annan skribent har skrivit under sin vers med sifferkombinationen 18-15-19-1. Med samma enkla system för chiffret heter skribenten Rosa.

Alla dessa chiffer, koder och hemliga skrifter som finns i minnesverserna har på sätt och vis två sidor. Dels handlar det om den föreskrivna blygsamheten. Man skall som skribent och vän inte förhäva sig och inte basunera ut sig själv och sitt namn. För att undvika detta kan man skriva enbart sina initialer eller på annat sätt dölja sitt namn.

Den andra sidan är de krav man ställer på läsaren och mottagaren av skriften. Istället för att skriva med vanliga bokstäver använder man kodspråk, eller andra svårtydda skrivsätt. Nu gäller det för mottagaren att lista ut vem som har skrivit och vad hon har skrivit. Användandet av enbart förnamn eller initialer kan också vara ett sätt att vända sig till en utvald grupp av invigda, skriver Bengt Dagrín angående väggklotter (Dagrín 1980: 49). Detsamma gäller för minnesböckerna. De som är invigda, minnesboksägaren och eventuellt en del av läsarna, vet genast vem som döljer sig bakom initialer och efternamnslösa inskrifter, men för en utomstående förblir skribenterna anonyma.

Genom att använda kodspråk i sin inskrift påkallar man läsarens uppmärksamhet. Det går inte bara att gissa vad som står utan den avancerade skriften kräver mer än så. Blygsamhetsidealet, som på detta sätt uppfylls, får som följd att man kräver extra uppmärksamhet, tvärt emot det som signaleras med andra ord. Detta gäller mycket för de äldre inskrifterna, med morsekod och initialer, där också skribenterna varit äldre. Gitta Hammarberg menar att användandet av kodspråk och hemlighetsmakeri i de ryska albumen mellan 1770 och 1840 var en del av den kurtis som pågick, där män uppvaktade kvinnor genom att skriva i deras album (Hammarberg 1996: 307). Samma sak kan säkert gälla för en del av de svenska och finlandssvenska anonyma inskrifterna från 1800-talets början.

Till detta får man nog lägga en dimension av fröjd över att leka med ord, skrift och språk (van den Berg 1999: 253). Barnskribenterna i sin tur har börjat erövra språket och göra det till sitt eget. Nu kan de leka med och bryta mot vedertagna regler genom att vända bak och fram på bokstäver och skriva i kodspråk. Dessutom är hemliga språk och hemlig skrift ofta en form av uteslutande folklore. Barnen har sin folklore, obegriplig för framförallt de vuxna. Det är ett sätt att bry utomstående och visa att de inte hör till (se ex. Virtanen 1978).

Leken med ord är ett universellt fenomen menar J. Huizinga i sin klassiska bok om den lekande människan. Diktandet som social lek, utan avsikt att frambringa någonting skönt, finns överallt. Allt vad diktning heter uppkommer i lek, skriver Huizinga och jämför de moderna lyriska diktningar som döljer mening under gåtfulla ord med den folkliga dikten, i och med att de skapar en sluten kulturgrupp tillsammans med de läsare som förstår (Huizinga 1945: 140ff). Lekens kännetecken är bland annat att det är en handling som försiggår inom vissa gränser av tid, rum och mening (Huizinga 1945: 146), vilket i högsta grad gäller för minnesverserna som begränsas av albumens pärmar eller papprets kanter. Huizinga går så långt som till att säga att diktning är detsamma som lek, att med ord framkalla spänning. Det poetiska språket leker också med bilderna (Huizinga 1945: 146, 148). Alfred Liede har utvecklat tanken om dikt som lek och flera av hans skriftliga exempel återfinns i någon form i just minnesböckernas föregångare, stamböckerna (se Liede 1992: 75ff). Stamböckernas ägare frossade bitvis i avancerade ordlekar och skrivsätt. Detta sätter sina spår i minnesböckerna, även om ordlekarna här ofta är av ett lite enklare slag.

Ett annat slag av lek med orden och med dolda budskap är verserna där det gäller att lösa ut ett ord eller en mening ur en längre vers. Följande vers består av instruktioner för hur lösandet skall gå till, understrykningarna är original.

Tag bort min vän från
ordet Jaga den sista
bokstaf som där är!
Af ordet Väl du skall
bortaga den första den
behöfs ej der. Tag sista
stafvelsen af Fiskar
læg sista utaf Ledig
till. Så hör du hvad
mitt hjärta hviskar.
Säg sedan om mig
hvad du vill
(1900)

Gör man som instruktionerna säger får man budskapet "Jag älskar dig". Ännu enklare är verser där man ger bokstäverna för ordet som antyds. De liknar lite dagens hejramsor, där man skulle kunna tänka sig varianten: Ge mig ett V, ge mig ett Ä, ge mig ett N, vad blir det?

När bröstet höljs i vågor
 hvad mildrar svallets ve, ett M ett i ett n
 ett n ett e
 (1900)

Här är nyckelordet *minne*, men liknande verser finns där bokstäverna istället bildar ordet *vän*.

Det första med V
 det andra med Ä
 det tredje med N
 så har du en VÄN.
 (1980)

”Läs upp och ned” – lek med orden

I och med att minnesverserna är en skriftlig form av folklore finns det möjlighet att leka med denna skriftlighet. Det finns en genre av verser där ortografin och den grafiska utformningen är halva budskapet (se även Green & Devaney 1989; Fiedler 1960: 32f m.fl.). En av de populäraste är denna:

Livet går i kors och tvärs
 Så gör även denna vers
 (1890–1980)

Den skrivs oftast i form av ett kryss, även om det finns andra varianter (se nedan) och har enligt Bengt af Klintberg gamla anor. Liknande verser finns på latin i stamböckerna (af Klintberg 1982a: 69).

	Ä
D	V
E	E
T	N
LIVET GÅR I HÄS	
J	DENA
Ö	L
R	I
	L
	A
	VÄRS
	(1940)

pulära versen (se bild sid. 100) finns instruktionerna för hur man läser, i själva versen (se Fiedler 1960: 32 för tysk motsvarighet).

Läs	så	att	och
upp	får	jag	du
och	du	är	är
ned	se	din	min

(1900–1980)

Denna vers håller sig helt inom minnesversgenren när det gäller budskapet som är en vänskapsförklaring²⁷ medan nästa exempel enbart leker med ortografin.

Den	och	han	ögon
som	ej	bör	på
detta	kan	sätta	sin
ser	läsa	glas-	näsa

(1950)

Följande vers är en av dem som enligt af Klintberg (1982a: 64) har tagit steget in i minnesböckerna från gratulationsdiktningen. Liknande verser fanns också i tyska stamböcker (Fiedler 1960: 32f). Budskapet blir ett om den läses som två skilda strofer, och ett annat om man läser raderna tvärsöver sidan. Detta exempel är från 1930-talet men versen finns i minnesböcker från 1880-talet.

Din vän och trogna slav	Jag aldrig nånsin bliver
Jag blir intill din grav	Dig falsk och övergiver
Min högsta önskan är	Om du ifrån mig dör
Om du får leva här	Du all min ro förstör

(1930, 1880–)

Susan Stewart kallar den här sortens vers för grafisk ironi ”graphic display of irony” eftersom den talar med två motsägande röster samtidigt (Stewart 1989: 70). Det är ett sätt att lura läsaren, som kanske ändå i slutändan själv får välja hur hon tolkar budskapet. De flesta av dessa verser tycks ha motsvarigheter i en äldre tradition och utanför det svenska språkområdet. I senare minnesböcker har de behållits av de allt yngre skribenterna som funnit glädje i att på samma sätt leka med språket.

²⁷ Se mer om vänskapstemat i kapitlet *Jag glömmmer aldrig dig* i denna avhandling.

”Mitt i boken skrev den token” – metapoesi

Minnesböckerna är fulla av kommentarer till själva traditionen och utövandet av att skriva i en minnesbok, en sorts metapoesi. Det kan vara en enkel förklaring av hur det gick till att man blev ombedd att skriva i en minnesbok under det tidiga 1800-talet:

Den stunden jag af ägaren till denna
Minnes bok Blef uppmanad att teckna,
mitt namn – skall alltid hos mig med
tacksamhet ihågkommas–
(1830)

Småningom utformades även rimmade verser på temat och i slutet av minnesböckernas levnad kan det se ut så här. Versen är delvis av äldre härkomst och varianter av den finns från 1860-talet.

Du bad mig i ditt album skriva
en liten vers som skulle bliva
ett troget minne utav den
som alltid blir och är din vän.
(1980, 1860–1990)

Allt som oftast handlar det om de vändor en skribent har. I versform kommenteras svårigheterna i att skriva någonting originellt, någonting vackert eller någonting klokt. Skribenterna kallar sina egna inskrifter för kråkfötter och beskriver hur de kرافsar ner texten. På samma sätt kommenterar flickor sin handstil och skrift i 1990-talets norska skoldagböcker (Heggli 2002: 86, 89; se även Brewster 1946: 114 för amerikansk tradition).

I din minnesbok jag ville
Så gerna skrifva något smått.
Men ser du! dertill fordras snille
Och jag, jag äger vänskap blott
(1850–1930)

Skribenterna ursäktar sina alster och framhåller att det de skrivit inte är av stort värde, men väl ment. Svårigheterna i att sätta vänskap på pränt tas upp, men också hur innehållslös en poesialbumsvers kan vara.

Min penna tolkar svagt
hvad hjertat känner;
Men hoppet säger mig –
”vi äro ständigt vänner”.
(1840)

I den bok skrives både hers
och tvers i bland på Posie iblan
på vers här skriver dumma här
skriver kvicka för att behaga en
vacker Flicka nu har jag
skrivit mitt Posie
och hoppas därmed
Få vara fri
(1910)

Kravet på ”poesi” är något som skribenterna inte tycker sig kunna
leva upp till. Blygsamhetskravet når också det artistiska. Det hör till att
man förringar sin insats som minnesboksskribent.

Hör du Clary lilla
grina inte illa om du
här får se någonting på
sne du kan bladet riva
om det är på tok
men du bad mig skriva
något i din
bok.
(1950)

Lite känns det som om skribenterna ibland förlöjligar den tradition
som de själva vidmakthåller genom att skriva.

Du kära Bärna du bedt
mig skriva En vers bland
annat poesi
Men du får vara nöjd hur
den kan bli ty jag kan
ej poetisk bli.
(1900)

Man kan ge uttryck för sin prestationsångest i versen, men förmodligen är det den föreskrivna blygsamheten som sätter sina spår, då måste man också akta sig för att förhäva sig. Ofta poängteras att minnesfunktionen fortfarande finns kvar, även om versen inte är av det bästa slaget, enligt skribenterna.

I boken förut präntats, så
 många vackra ord
 att jag är nästan rädd för
 att uti den skriva.
 En hälsning dock från
 gamla Sveriges jord,
 den vill jag ändå kära
 Faster giva.
 (1930)

Ofta är budskapet motsägelsefullt genom att man förnekar sin kunskap i rim och poesi, genom en vers. Susan Stewart talar om "en diskurs som förnekar sig själv" och menar då rimmad vers, eftersom rimmet i sig, och även alliteration, binder ord samman på grund av ljud snarare än sunt förnuft. Motsatsen till det sunda förnuftet (common sense) blir nonsens. Även i sin mest logiska diskurs talar rim med en ologisk röst (Stewart 1989: 72, 158). Här har vi i ännu större utsträckning att göra med en diskurs som förnekar sig själv när författarna beskriver sin oförmåga till att skriva på vers med en vers.

Att på detta sätt kokett poängtera sin egen avsaknad av talang att skriva, vare sig det gäller innehåll i versen eller handstil, förekom även i ryska (Hammarberg 1996: 309, Golovin 1996: 129) och amerikanska minnesböcker (Howard 1959: 107). Gitta Hammarberg menar att det retoriska draget med självutplåning där man poängterar avsaknad av talang och skicklighet med ord är en kvinnlig dygd som framhävdes. Man kunde också racka ner på sin egen talang för att på så sätt antyda att albumägarens talang var större (Hammarberg 1996: 309). Att avsaknad av talang med det skrivna ordet skulle vara en kvinnlig dygd kan vid en första anblick verka motsäga resonemanget om att versskrivandet är en del av konstruktionen av den goda kvinnan i minnesböckerna. Men det kvinnliga skrivandet är ett domesticerat skrivande. Kvinnor uppmuntrades inte till att skapa litterära verk utan till att skriva för familjen. Att förringa sin litterära förmåga blir då att hålla skrivandet inom de gränser som sätts upp för den goda kvinnan. Det har med den föreskrivna ödmjukheten och självutplånandet att göra. Texten som på vers behandlar problemet med att skriva vers och lösningen med att ge sitt namn som minne har en direkt motsvarighet i amerikansk tradition.

Jag kan inga versar
 skriva
men mitt namn som minne
 giva.
(1940, 1930–1970)

I thought and thought and
thought in vain
I thought at last I'd sign
my name
(Boswell 1971: 103)

Men ibland stämmer det som står i versen, åtminstone i viss mån. I denna verkar det som idén om det begränsade goda²⁸ även gäller för rim:

Ett litet minne
Jag skänker dig
Såsom du gör med mig.
Men rimmet är slut,
Så jag får säga
 stopp.
(1980)

Metapoesin kan också vara anvisningar om hur man skall skriva i boken, eller bara en önskan om att man skriver.

Till alla dem,
som i mitt album
 skriva
Ett hjärtligt tack
 jag vill dem
 giva.
(1950)

28 George Foster utvecklade teorin om "the image of the limited good", en tankefigur som framförallt förekommer i bondesamhällen. Det begränsade goda är ett sätt att benämna uppfattningen om att det finns en fast, sparsam och redan distribuerad mängd lycka, eller goda ting och händelser, här i världen och att när någon får del av denna lycka blir någon annan automatiskt utan (Foster 1965).

Allra först i en minnesbok kan det också finnas en ägandever. Denna är skriven av minnesboksägaren själv. Det kan också vara bara en enkel uppmaning om hur boken skall användas eller vad man inte får göra. På första sidan under ägarinnans namn står det i en finlandssvensk minnesbok använd under 1910-talet: "Blad får ej rivas!" Hotverser av samma slag som förekommit i psalmböcker (se ex. Bringéus 2003, Virtanen 1970: 163), med mer eller mindre gruvliga straff för den som stjälar boken blir populära under 1900-talet (se af Klintberg 1982a: 62). Följande exempel har en flicka skrivit i sin minnesbok på 1940-talet.

Berit Tykesson
 är mitt namn
 Mig till heder och ingen skam
 Det är mig i Dopet givet
 och i denna bok inskrivet –
 Den som denna boken tar
 Honom jag i näsan drar.
 (1940)

Erik Kaas Nielsen menar att dessa texter är ett tecken på att minnesboken verkligen betydde någonting för ägarna (Kaas Nielsen 2000: 98). Säkert har minnesböckerna haft betydelse för flickorna som använde sådana, men framförallt är den här sortens verser en del av traditionen. Att man skriver en hotelsevers betyder inte automatiskt att man är rädd att bli av med boken, utan snarare är det ett sätt att skriva in sig själv i traditionen. Dels får man skriva i sin egen bok, vilket verkar vara uppskattat och fyller ut sidor, och dels signalerar man att detta är en minnesbok och att man vet vad som hör till den.

Ursprunget till versen finns att söka längre bakåt i tiden. Olga Vainsthein påpekar likheten mellan hotelseverserna i de ryska minnesalbumen och latinska epitafier som hotar eventuella gravplundrare (Vainsthein utan årtal). Även senare inskrifter på gravstenar kan innehålla hotelser av samma slag, här inskriften på William Shakespeares (1564–1616).

Good friend, for Jesus' sake forbear,
 To dig the dust enclosed here.
 Blest be the man that spares these stones,
 But cursed be he that moves my bones.

Boken som Berit Tykesson ovan refererar till är minnesboken, men i många andra sammanhang är det Guds bok eller livets bok. Formuleringen liknar den som finns i Johan Olof Wallins psalmtext (SvPs 1937: 550) där det står:

Det namn som mig är givet,
Är i Guds bok inskrivet.

En annan variant av hotelseversen har Carola Ekrem hittat i en huspostilla från 1898 i Replot (Ekrem 1988: 154). Där lyder versen som följer:

Biatalena är mit räta namn
mig till hedär och ingen skam
dätt är mig i dopett jivitt och i lifsens bock inskrifvitt
dän som dänna boken skäl eller nappar
han skall stå på den lägsta trapan
med den stora Röda kapan
och alla svarta gobar skola it i honom Napa.
/.../
SLS 66

Följderna är lite värre här än i minnesboksversen, som mer liknar barntraditionens hotelser (se ex. Virtanen 1970: 163). I Viktor Rydbergs (1928–1895) roman *Fribytare på Östersjön* är fortsättningen efter "lifsens bok inskrifvet":

Mörkrets furste, flykten tag!
Bort, du svarte afgrundshund!
Ty ditt välde afsvor jag
I mitt döpelseförbund.
(Rydberg 1970)

Fler exempel på användning av samma²⁹, och andra, hotelseverser finns i O. Walde artikel, med material från 1500-talet till och med 1800-talet i Sverige och Finland (Walde 1918: 84ff). Bland annat beskriver han hur skolpojkar i Blekinge använde ovan beskrivna vers i sina skolböcker. Liknande uppgifter får man i Ingemar Ingers, gällande elever vid Lunds katedralskola under mitten av 1800-talet, men här är det den latinska versionen som använts (Ingers 1977: 117).

Hic liber est meus
testis est Deus,
si nomen rogatur
N.N. vocatur.³⁰

29 Walde har det äldsta exemplet från 1529 i Helsingfors (Walde 1918).

30 Övers. Denna bok är min, vittne är Gud, om namnet efterfrågas kallas jag NN.

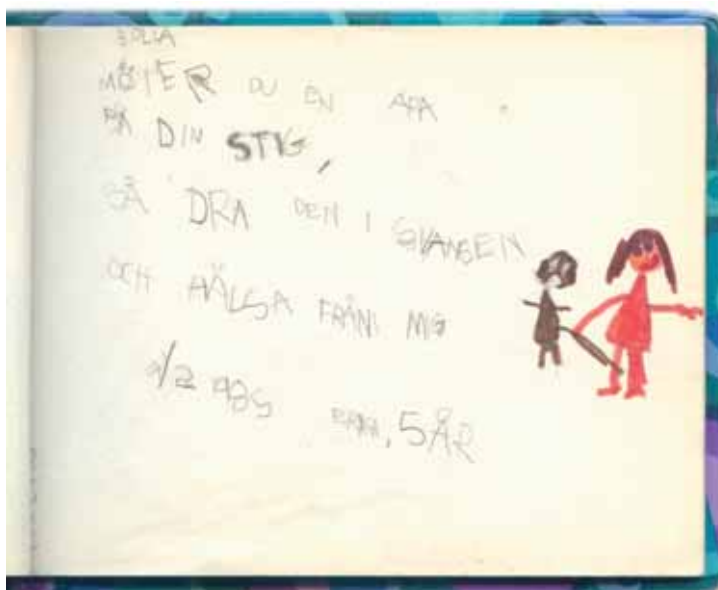
Vanligt är också, som tidigare påpekats, att minnesboken är en gåva, och då kan givaren vara den som har skrivit först i boken. Många gånger blir den första inskriften då en kommentar till det kommande användandet av boken, eller den gåva som boken är. Exempelen nedan har nästan ett halvt sekel mellan sig men båda beskriver givandet av en minnesbok.

En liten bok till Jenny vill jag gifva
Med hjertlig önskan att hon måtte blifva
För varje dag allt mera god och snell
Och lycklig bli till lifvets sista qvell

U: Solfvin.
den 15 Maj 1860.

Till
Elvira Hagström
Julen 1908

En liten bok jag giver dig
ta emot den, det är poesi!



Denna inskrift är förlaga till databasposten på sidan 31. Versen är en av många analogier på en populär vers som ursprungligen handlar om en förgätmig på livet stig. Privat album använt av Bolla f. 1980, Stockholm.

En annan sort av metatexter är de som kommenterar var i boken man skriver (se bild sid. 99). Följande vers skrivs ofta i ett hörn på albumsidan, eller så finns namnteckningen i hörnet och versen mitt på sidan.

Du är rosen
Jag är törnet
Glöm ej vännen
Som skrev i hörnet
(1890–1980)

En populär vers handlar om att skriva sist, men ändå räknas främst bland vännerna och den kan liksom de flesta andra verser varieras in i det oändliga. Oftast handlar det om att skriva sist i boken (1890), men i exemplet på nästa sida har rimmet fallit bort:



En och samma minnesboksinskrift kan engagera flera generationer. Här har en vuxen skrivit versen och ett barn signerat och samma sak har skett på flera ställen i samma album. Privat album använt av Bodil f. 1972, Nyland.



Arkivens minnesbokssamlingar domineras av album från 1800-talets slut. Albumpärmar förekom i vitt skilda stilar, här tre exempel från 1880-talet. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

Sist på bladet vill jag stå
 men först i venskapen
 vill jag vara
 (1900, 1890–1980)

Båda dessa verser har återigen sin förklaring i blygsamhetsidealet som tidigare nämnts. Istället för att ta upp plats mitt på en sida skriver man i ena hörnet, för att inte förhäva sig. Men ihågkommen vill man bli ändå! Den andra versen liknar Bibelns ord om att de sista skall vara de första (Matt. 19: 30). Trots att man är sist att skriva vill man räknas bland de främsta av vänner. I de äldre stamböckerna resulterade den strikta rangordningen av skribenter i att inskrifterna koncentrerades i slutet av albumet eftersom ingen ville förhäva sig genom att skriva långt fram (Davidson 1983: 100). Begärandet av vänskap och hägkomst döljs bakom en ridå av falsk blygsamhet. Ibland utvecklas denna blygsamhetsiver till riktiga dueller mellan skribenter, som till exempel i denna följd av verser i en skånsk minnesbok från 1950-talet:

Allra sist i boken vill
jag stå men främst
bland vännerna ändå.
(sista högersidan)

Karin trodde att
hon var sist, men
den tanken har
hon mist
(sista vänstersidan)

Det ena du vill det
andra du skall men
sist i boken skall
jag stå i allafall.
(underst på sista vänstersidan)

I 1970-80-talets böcker är den "lustiga kurren" som antingen skriver i sin egen bok, eller på det sista bladet, mycket populär. Här har blygsamhetsaspekten försvunnit helt, kvar finns bara formeln och behovet av att skriva på sista sidan.

Jag är en lustig kurre jag
som skriver på ditt sista blad
och vill du veta vem jag är,
så skriver jag mitt namn så här.
(1900–1980)³¹

Eftersom denna oftast skrivs just på sista sidan kan detta resultera i många tomma uppslag mellan den som senast har skrivit och denna vers. I Ekrems undersökning finns det en kvinna som berättar hur det fanns flickor som specialiserade sig på ovanstående vers så till den grad att de vägrade skriva i boken om sista sidan var upptagen (Ekrem 2002: 148).

En informant har haft tre minnesböcker under loppet av några år på 1980-talet. I alla dessa tre finns denna vers i olika former, men ingen handlar om att skriva på sista sidan! I en bok har två olika skribenter skrivit på sjunde och åttonde bladet, och kommenterat detta i versen: "som skriver på ditt 7e blad". I en bok har det skrivits på andra, sjätte och fjortonde bladet, dessutom har ägaren själv skrivit i sin egen bok:

31 De två första raderna har använts sedan 1900-talets första årtionde, och de följande två tycks ha lagts till under 1900-talets mitt.



Att illustrera sin inskrift själv var ett sätt att utöka sin minnesgåva, och ett tecken på tidens bildningsideal för den unga kvinnan. Här ackompanjeras den i minnesböckerna mycket populära dikten "Allt i livet är ej sol" av J.J. Wecksell av ett kustlandskap i akvarell. 1890-tal. Åbo Akademis handskrifts-avdelning, samlingen minnesalbum.

”Jag är en liten liten tok såm skriver i min eGen Bok”. Och i den tredje boken är det ägarens egen kommentar till att själv skriva på andra bladet. Att skriva i sin egen bok kan vara ett sätt att utöka antalet inskrifter, men det ger också möjlighet att själv sätta in vackra bilder och skriva vid dem (se ex. Ekrem 2002: 136).

I en annan minnesbok har versen textraden ”som skriver på ditt första blad”, men det är inte alls skrivet på första sidan, det finns hela sju inskrifter före denna. Återigen ett exempel på att innehållet inte alltid spelar så stor roll, det är versens form och den kända formeln som är det viktiga. Ibland kan det utvecklas en hel rad av inskrifter som kommenterar den närmast tidigare när det gäller just denna typs inskrift.

Den som älskar Hildegard mer
än jag han skriva får på
nästa blad
(1900–1940)

Den här inskriften från 1900-talets första årtionde är skriven mitt på sidan. Längst ner i högra hörnet har två olika personer skrivit med liten stil: ”Jag mer” respektive ”Jag mest”. Nästa blad är dock tomt.

Den som älskar Soffi mer än jag
Han får skriva på nästa blad.

Detta finns skrivet högst uppe på sista sidan i en bok använd under 1900-talets första årtionde. På samma sida finns ytterligare fem inskrifter, varav en handlar om att skriva sist i boken och en är en kommentar till denna. Det går inte att skriva efter detta eftersom det är skrivet på sista sidan. Därför finns det under en annan inskrift som ett direkt svar:

Att skriva uppå nästa blad ej går
Men att jag viljan har jag härmed
visa får.

En liknande konversation finns i en bok som använts i Herrljunga på 1930-talet.

Den som älskar Ulla mer
än ja',
den må skriva uppå
nästa bla'.



Ett minne behöver inte nödvändigtvis bestå av en minnesvers eller en text av något slag. Här en tuschteckning från 1900. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

Detta är skrivet på sista högersidan. På nästa uppslag har däremot två personer skrivit på bakre pärmens insida som en kommentar till denna inskrift. Först har någon skrivit:

Den som skrev "på
sista blad i boken"
Viste ej den dumma token
att på pärmen fans ett blad
Och därför är jag glad
och tecknar mig på "nästa
blad"
Din vän Maj-Lis den 13/10 39

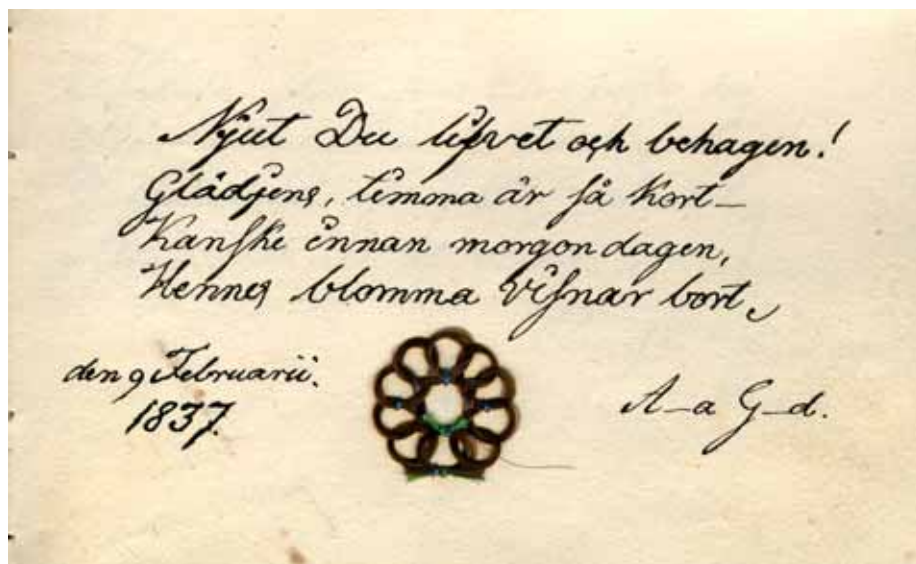
Vilket har kommenterats så här av en annan "lustigkurre":

En pärm är inget bla'
ha-ha, ha-ha!

Man kan också gardera sig redan när man skriver versen såsom Selma Andersson har gjort i en bok från 1913. Först har hon på vänstersidan skrivit "Den som älskar dig mer än / jag får teckna sig på nästa / blad",

med datum och underteckning, för att sedan på högersidan skriva: "Det är jag /S Andersson". Att tävla om att skriva sist i boken har förekommit även i amerikanska album (Howard 1959: 107) och i de ryska minnesböckerna, eftersom den där var förbehållen en presumtiv uppvaktande man (Hammarberg 1996: 308). Fiedler beskriver hur det som stod sist även i stamboken utlöste reaktioner, som exempel ger han en inskrift där någon skrivit "Felix est qui post me" (Lycklig den som kommer efter mig) på sista sidan, vilket resulterat i pendangen "Ecce! ego felicior te" (Se! jag är lyckligare än du) på pärmens insida (Fiedler 1960:37).

Detta slag av inskrifter kan jämföras med väggklotter där människor också kommenterar andras texter (jfr Dagrín 1980: 68ff). Det är inte fråga om en dialog, snarare en stafett, eftersom skribenterna inte får se vilken responsen blir på deras texter. Bengt Dagrín poängterar att de som utformar sitt toalett-klotter som kontaktannonser kanske redan från början insett det hopplösa i företaget. De formulerar annonsen vagt och den är förmodligen inte allvarligt menad, de förväntar sig inget svar (Dagrín 1980: 45). På samma sätt förväntar sig inte poesialbumsskribenten egentligen något svar fastän formen ibland uttrycker detta. Den som skriver i en minnesbok får sällan tillfälle att senare läsa i samma bok för att se vad andra skrivit efter henne. Det är bara bokens ägare som har full insyn i allas kommentarer. På samma sätt som när det gäller klotter på en vägg kommer det nya läsare, och kommenterare, hela



En vackert flätad hårlock blir en del av det högst konkreta minnet i ett minnesalbum från 1830-talet. Skribenten har tecknat under med endast delar av namnet, en del av anonymiteten och blygsamhetsidealet. Åbo Akademi's handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

tiden. Slutligen finns det verser som bara kommenterar sin placering, vare sig den är i början, mitten eller slutet, och på det sättet sällar sig till traditionen med att kommentera sin inskrift:

Här är mitten tack för
titten i ditt käcka poesi
(1930)

Följande vers kan skrivas sist i boken, och se ut som nedan, eller mitt i boken, och då formuleras efter denna förutsättning.

Sist i boken vill jag pränta,
att du är en duktig jänta.
(1920–1980)

Formen ger sättet att skriva på, inskrifterna görs efter ett bestämt mönster. Upplysningen, eller kanske snarare komplimangen om att någon är en duktig jänta har ingenting att göra med var i boken man skriver. Det är genrens regler som ger mönster för hur en vers kan utformas. Genom att skriva på insidan av pärmen kan man försäkra sig om att inte bli bortriven, med flit eller i misstag:

Det som uppå
pärmen skrivs går ej bort fast
bladen rivs.
(1940)

Återigen en vers som kommenterar bruket av minnesboken. Kanske är det rädslan för att ens inskrift skall bli utriven med flit som speglas. Den man blivit osams med kan man radera ur sin bekantskapskrets genom att riva ut dennas inskrift i minnesboken, eller klistra ihop två sidor. Det förekommer också att ägaren reserverar plats för skribenter. Ibland kan det bara stå "upptaget" med blyerts och då har ingen vågat skriva där, eller så är namnet på skribenten utsatt (se även Ekrem 2002: 135). Här syns vikten av att just den personen får plats att skriva, och kanske att det kommer tidigt i boken. Ekrem redogör för en informants upprördhet som liten över att en klasskamrat skrivit mellan mammas och mormors inskrifter (Ekrem 2002: 135). I stamböckerna hörde det till att furstliga personer och andra höga beskyddare skulle skriva först i boken (Davidson 1983: 100). I en minnesbok har någon velat retas med ägaren, men förmodligen också med kommande läsare. På främre pärmens insida står det: "Se sist i boken står en gris". Tittar man längst bak



Ymnighetshornet är ett motiv från gratulationsdiktningen, och det förekommer ofta som illustration runt förra sekelskiftet. Här har det levt kvar in på 1940-talet. Privat album, Stockholm.

på bakre pärmens insida får man en knäpp på näsan genom inskriften: "Vad ser du efter näsvis".

Det tycks finnas tre dominerande sätt att förhålla sig på i sitt skrivande. Först de två ytterligheterna, dels den som vill skriva sist men räknas främst, framhållande sin egen vänskap som viktig, dels den som är blyg och rädd att bli bortglömd, som skriver i ett hörn och ber om vänskap. Den tredje typen använder kodspråk och blir på det sättet delvis anonym och dold, men kräver ändå en viss ansträngning och uppmärksamhet av läsaren som måste dechifrera budskapet.

"Jag skrev med kvasten"³² – missförstånd och variantbildning

Man kan likna de senare minnesverserna vid formler, där det kanske inte längre är innehållet som spelar någon roll. Det verkar finnas ett rätt och ett fel sätt att skriva på och det är populärt med analogier och parodier på välkända verser (se även af Klintberg 1982a: 70). Det verkar också finnas ett formspråk som tilltalar läsare och skribent. En mycket klassisk vers i minnesböckerna är denna.

Rosor äro röda
 Violer äro blå
 Smultron äro söta
 NN likaså
 (1900–1980)

Versen är vanligt förekommande i svenska och finlandssvenska minnesböcker och det engelska originalet, samt mängder av parafraaser och parodier har varit mycket populära i åtminstone USA (se ex. Granger 1964; McNeil 1970: 195f; Stern 1973: 224f; Wilson 1947: 248ff) och Australien (se Howard 1959: 96). Början av den engelska varianten finns i ett barnrim som går att spåra tillbaka till 1651 (Opie 1952: 374f) och Dorothy Howard härleder versen till Edmund Spensers (1552?–1599) diktcykel *The Faerie Queene* (Howard 1959: 96). I tredje bokens sjätte

32 Förlåt hasten

jag skrev med kvasten
 för pennan är trasig
 och jag själv lite knasig.
 (1950–1980)

Varianter på temat finns i påskbrev och minnesböcker från 1900-talets början. "Ursäkta min lilla / jag skriver så illa / min penna är sprucken / jag själv lite drucken."



De unga skribenternas glädje i granna färger syns tydligt i denna 1980-talsinskrift. Versen hör till dem som hyllar den glada flickan, samtidigt som den är en önskan om ett lyckligt liv. Privat album använt av Petra f. 1976, Nyland.



Versen i detta 1980-tals album är riktad till albumägaren och texten leker med genren och med ortografin (se sid. 77). På så sätt följer den traditionens mönster trots att det är en tydlig nydikning. Privat album använt av Bolla f. 1980, Stockholm.

sång står det "roses red, and violets blew, / And all the sweetest flowres, that in the forrest grew"³³. I den svenska versionen har den ofta fått behålla pluralformen på verben, utan att det egentligen är nödvändigt för rimmandets skull (se även Lindström 1986: 74). Även om det ibland blir lite fel:

Rosor är och o röda
 violer är och o blå
 Smultron är och o söta
 och Petra lika så!
 (1980)

Andra verser har i enskilda fall förändrats för att stämma in bättre i denna tradition. En överanvändning, och framförallt felanvändning, av till exempel pluralböjningen av verben kommer till stånd (jfr af Klintberg 2001: 13, 91), förmodligen för att återskapa det lite gammaldaga, högtravande eller arkaiserande som förväntas av en vacker min-

³³ Edmund Spenser *The Faerie Queene*, från *The Complete Works in Verse and Prose of Edmund Spenser* [Grosart, London, 1882]

<http://darkwing.uoregon.edu/~rbear/fqintro.html> hämtat 9.5.2006



Ett exempel på metapoesi i en minnesbok från 1890-talet. Skribenten kommenterar i versen själva minnesversskrivandet och placeringen i boken. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.



I versen som vanligen börjar "läs upp och ned", gäller det att förstå hur texten skall läsas för att kunna uttyda budskapet. 1920-tal. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

nesvers. Detta fenomen återfinns även i folkvisor. Samma sak gäller för en tid där användningen av de olika stavningarna av v-ljudet (*hv*, *fv*) är på väg bort, eller har varit borta ett tag, och skribenterna inte längre vet vilka reglerna är. Se t.ex. följande exempel från 1940-talet, där skribenten stavar *hvarje* men *var*, de borde båda stavas likadant, antingen med *hv* eller med enbart *v* (mina kursiveringar).

Snart skola minnesord
 Ditt album fylla.
 Och vänners namn
 På *hvarje* sida stå.
 Lär dock det falska
 Från det sanna skilja.
Var vänskapsed
 Är ej att lita på.
 (1900–1940)

Här har skribenten använt pluraländelsen *o* i stället för konjunktiv-*e* som det borde vara:

Vad *voro* himlen utan
 stjärnor, vad *voro* jorden
 utan tärnor. Vad *voro*

hela Rynges glans om inte
 lilla Clary fanns.
 (1950, 1900–1970)

Här är pluraländelse överanvänd, ordet *skola* borde stå i singular (mina kursiveringar):

Du är en liten blomma
 som även slår i knopp
 men dagen *skola* komma
 då du skall opp
 (1940)

Flera exempel på hur versernas ålderdomliga form har varit svår för skribenter att förstå och bibehålla finns. Skribenternas sjunkande ålder bidrar säkert till dessa svårigheter. Det ålderdomliga språket tilltalar, men är svårt att tradera när man inte riktigt förstår de enskilda orden. Se bara på nedanstående exempel, en variant av en strof ur Topelius (1818–1898) dikt "Skyddsängelns röst", där "fordom vid din vagga" har blivit "for dom hit i vagga".

Minns du den
 ängel vit och
 god som for dom hit
 i vagga stod han följer
 än ditt steg i dag han
 varnar och beskyddar dig
 (1960)

Det är inte bara det att den ålderdomliga formen är svår att behålla, den är också eftersträvansvärd. Det gör ingenting om man inte förstår precis varje ord, huvudsaken är att det låter högtidligt och vackert. Detta får som följd att obegripliga varianter som den ovanstående uppstår. Något som man har hört sägas eller också läst utan att riktigt kunna förstå har här återskapats i den form barnet har uppfattat det. Minnesverserna blir som ett slags formler utan egentligt förstaeligt innehåll.

Fiedler berättar om en elvaårig flicka som upptäckte sin mormors album. Hon tyckte att det var vackert och bad att själv få skriva. Sedan skrev hon av en högtidlig vers, som hon inget förstod av, och anade inte varför mormodern skakade på huvudet (Fiedler 1960: 48). Vainsthein nämner att tonåriga flickor under 1920-talet brukade kopiera pre-

revolutionära dikter och sånger i sina ryska minnesböcker, ofta utan att förstå deras innehåll. Hon poängterar att detta är ett återkommande fenomen i kulturhistorien. Barnfolkloren är den som bevarar de mest arkaiska texterna, eller bönderna den tidigare aristokratins (Vainsthein utan årtal). Också när det gäller illustrationerna har alderdomlighet varit en positiv egenskap. De mest uppskattade glansbilderna var de som uppfattades som "gammaldags" (Ralf 1983: 105f).

Den klassiska versen "tre ord till dig / förglöm ej mig" finns i otaliga varianter från 1800-talets början och framåt. Antalet ord som man dedicerar till albumägaren kan vara ett annat än det vanligaste tre, till exempel fem eller två, men andemeningen är densamma. Det är också en vers som har blivit utsatt för många förvanskningar, förbättringar eller missförstånd. Delvis beror detta förmodligen på att det ursprungligen är en tysk vers. De finska översättningarna och varianterna innehåller oftast uttrycket "tre ord", även om andra varianter finns, och tycks också kunna hålla sig till detta (Penttinen 1983: 8ff), medan man i översättningen till svenska många gånger inte har uppfattat skillnaden mellan tyskans Wort, Wörter och Worte. Wort, Wörter betecknar enskilda ord, medan Wort, -e betecknar fasta uttryck, vilket kan innehålla flera ord men ses som en helhet. Därför kan till exempel "lev lycklig" och "glöm ej mig" ha fått översättningen två ord, trots att det egentligen handlar om två fraser. Ord har fått stå för språkliga enheter större än det vi i regelrätt mening kallar ord. En liknande användning finner man i uttrycket "ett (bibel)ord på vägen" där (bibel)ordet inte representerar ett enskilt ord utan en hel fras. Ibland handlar det i minnesverserna istället om önskningar, både i tyskan, engelskan och svenskan, och då blir logiken lättare att förstå. Men när man läser exempelverser i till exempel Jürgen Rossins avhandling om tyska poesialbum ser man att det även i tyskt språkbruk kan bli fel (Rossin 1985: 446), det är alltså inte bara i översättningen och tolkningen ottydigheter uppstår.

Drei Wörter schlicht und fein
Gott schütze dich, und sei mein!

I svenskan har man ofta även skrivit om fem ord, men även där är syftningen inte alltid lika klar. Det är tydligen inte ovanligt att skribenterna inte har tänkt efter vad de har skrivit. Dessutom kommer det egentliga budskapet fram. Den exakta ordalydelsen tycks inte vara så viktig. Formeln är viktigare än innehållet. Förmodligen har inte heller läsaren läst så bokstavigt och räknat ord utan vet, genom sin förtrogenhet med genren, vilket budskap som förmedlas.

Blott Tvenne ord till dig
Lef lycklig glöm ej mig
(1810)

Två ord för dig
Förgät ej mig
(1810)

Fem ord från
mig
till dig
(1930)

Fem ord
till dig
för glöm
äj mig
jag som
dessa rader
skrivit
(1900)

Detta kan undvikas genom att inte precisera antalet ord så noggrant:

Blott några ord till dig,
Lef lycklig glöm ej mig.
(1830)

Inom folkmusikforskningen har man tidigare använt sig av termen omsjungning, efter tyskans *Umsingen*, för att beskriva hur en sångare mer eller mindre medvetet förändrar det hon en gång har lärt sig (Liora 1941: 128ff). I en devolutionistisk syn på traditionsöverföring som en ständig nedbrytning av traditionsmaterialet, talade man till och med om *Zersingen* (ung. söndersjungning) (Liora 1941: 128ff). Samma terminologi skulle kunna tillämpas på minnesboksverserna (jfr Fiedler 1960: 46f), även om inställningen kan tyckas vara gammalmodig. Jag vill med detta inte säga att minnesverserna förändras till det sämre, utan snarare peka på förändringen som en del i traderingsprocessen. Minnesverser förändras, liksom annan folklöre, av olika orsaker. Kontaminationer eller minnesfel beror säkert ibland på att skribenten inte ännu har lärt sig genren och därför inte kommer ihåg på rätt sätt. Samma sak kan hända

för dem som skriver i en minnesbok för första gången och inte är riktigt bekant med hur man skriver.

Minnesbokstraditionen är inte genomskinlig för en helt utomstående, som vi tidigare sett apropå till exempel pappors inskrifter. Det gäller att tillgodogöra sig det rituella skrivandet och komponerandet av en minnesinskrift, att välja rätt sorts vers, välja rätt illustration, att skriva vackert, rakt och rätt och utan plumpar. Till att börja med går traderandet ofta genom härmning. Yngre skribenter skriver av äldres alster, ofta i samma album, eller från mammas minnesbok. Småningom lär de sig och utvecklar sin självständighet i komponerandet. Minnesböcker är en kunskapstradition som den unga flickan skall tillägna sig, vilket sker genom att hon lär sig från sin egen och andras böcker. Där skaffar hon kunskap om genrens regler och tränas i det rituella språk den kräver. Att glömma ord och bli tvungen att foga in dem senare är säkert vanligt även för mer drivna skribenter, likaså att feldisponera, så att allting inte får plats inom det givna formatet.

JAG TÄNKTE
 GE DIG EN ROS
 MEN (MARKEN) VAR FRUSEN
 JAG KUNDET EJ.
 (1980)

Det här är en variant av versen "Jag ville plocka rosor / och binda dig en krans / men marken den var frusen / och inga rosor fanns" (1900–1980). Skribenten är förmodligen nätt och jämnt skrivkunnig, allt är skrivet med darriga versaler och bokstaven J är konsekvent bakochframvänd. Ordet "MARKEN" har först glömts för att sedan fogas in ovanifrån.

Självfallet uppkommer också varianter med flit. Skribenten anpassar texten till situation, tid och den som skall få versen. Språket och bildspråket moderniseras och synonymer byts lätt ut mot varandra. Gamla och nya varianter lever ofta parallellt, vilket illustreras av följande exempel. Den inledande allitterationen finns hela tiden kvar, men omväxlande används orden varsamt och varligt. Budskapet är hela tiden detsamma; det är inte alltid så att man känner sina så kallade vänner särskilt väl.

Wandra varsamt ibland vänner.
 Ty dett hender ofta här.
 Att man ej en enda känner.
 Fast man midt ibland dem är.
 (1810)

Wandra varligt ibland vänner,
Ty det ofta hända plär
Att man ej en enda känner,
Fast man midt ibland dem är.
(1900)

Vandra vardigt ibland vänner
ty det ofta hända plär
att du ingen av dem känner
fast du mitt ibland dem är
(1930)

Vandra varsamt ibland vänner
oftast ingen trogen är
lycklig den som aldrig känner
hur en sviken vänskap är.
(1940)

Wandra varsamt
iband vänner ofta
ingen trofast är.
Lycklig om du aldrig
känner vad en sviken
vänskap är.
(1940)

Vandra varsamt ibland vänner,
ty det händer ofta så,
att man ej en enda känner,
fast man mitt ibland dem stå
(1960)

Vandra varligt ibland vänner
ty det ofta hända plär
att man ej en enda känner
fast man mitt ibland dem är.
(1980)

Att varje rad börjar med stor bokstav är ett ortografiskt vanligt förekommande fenomen, jämför t.ex. med dagens engelskspråkiga lyrik där det ofta förekommer. Under 1800-talet när bokstäverna *v* och *w* var likvärdiga verkar det ha varit vanligt att använda *w* när ordet började

med stor bokstav. Detta lever kvar långt efter att w i övriga sammanhang förpassats till enstaka egennamn och beteckningar.

När minnesboksägarinnan reserverar platser för speciella skribenter tar hon aktiva beslut och organiserar användandet av minnesboken. Ett av de mest uppenbara besluten är förstås vem man ger boken åt, men det finns andra slag av åtgärder också. Det är inte alls ovanligt att man själv skriver i sin minnesbok, som tidigare visats, inte bara regelrätta inskrifter, utan också olika slag av kommentarer till andras inskrifter.

I flera böcker förekommer att ägaren har skrivit ut det fulla namnet på människor som skrivit under med enbart initialer. Kanske är det av rädsla för att man en dag inte längre skall minnas vem som befinner sig bakom namnen. Alltid har inte minnet räckt till och det finns böcker där frågetecken vid underskrifter indikerar att ägarinnan inte längre minns vem det är som har skrivit. I en liten flickas minnesbok har hennes mamma på 1980-talet skrivit ut efternamn på personer som enbart undertecknat med förnamn. Detta har resulterat i att flickan själv senare fortsatt med detta, samt även skrivit kommentarer av typen "min lärarinna", "min klasskamrat" vid vissa inskrifter. Liknande förtydliganden finns i flera minnesböcker med kommentarer som "Handarb. lär." och "f.d. barnflicka".

En annan typ av kommentarer som är mycket vanliga, speciellt i lite äldre minnesböcker, är de som på något sätt berör skribenternas kommande öden. Allra vanligast är kanske små kors för att indikera att skribenten är död. Flera gånger stöter man på inklistrade eller löst infogade dödsannonser. Inte alltid handlar det om att personer avlidit, många har också skrivit in nya efternamn på kvinnor som gift sig och ibland också information om den kommande maken (jfr Henriksson 2005b: 20).

Natalia Åbergs minnesbok som finns bevarad på handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek är full av kommentarer synbarligen skrivna i efterhand av den vuxna Natalia. Boken var förmodligen en födelsedags- eller namnsdagsgåva av föräldrarna och använd mellan åren 1918 och 1920. Så sent som i slutet av 1970-talet har någon (högst antagligen Natalia själv) klistrat in dödsannonser vid inskrifter. Hela boken är också full av förtydliganden av underskrifter. Förnamn har tillfogats under inskrifter med enbart utskrivna efternamn och efternamn har tillfogats inskrifter med enbart förnamn. En stor glansbildsros med underskriften "Din skolkamrat" har fått både dödsannons och namn till (dock felstavat). Namnet är ett av de få som tycks vara skrivet redan under användningstiden att tyda av handstil och att det är skrivet med bläck. De senare kommentarerna är skrivna med en vuxens mer drivna handstil och med kulspetspenna. Natalia Åberg

har ibland också fyllt på med information som "NN gift med prosten Anttila", "NN gift med professor NN". Inskrifter som "Din vän K....n S....n." liknande dem behandlade under texten om chiffer har uttytts och anonymiteten har avslöjats när Natalia Åberg tillfogat information om det fullständiga namnet på skribenten. I en annan minnesbok har skribenten själv tillfogat till sin underskrift, med för- och efternamn "Fru Strömberg snart" som för att påminna om att namnet inte är giltigt alltför länge till.

Löst instuckna i Natalia Åbergs minnesbok finns också andra souvenirer som berör skribenter, såsom ett fotografi av en student, ett visitkort, ett fotografi av en man från 1960-talet och ett tackkort för uppvaktningen på 60-årsdagen. Dessa materiella minnen kan enligt Bjarne Rogan reducera avståndet mellan dem som är försvunna och människan som är kvar här (Rogan 1998). När man läser i minnesboken och ser på de samlade minnena kan de döda väckas till liv för en liten stund (se Henriksson 2003b: 86).

För att fylla ut minnesboken med inskrifter händer det att flickor hittat på skribenter, eller att de låtit husdjur och leksaker skriva (M20917, Ekrem 2002: 136). Vikten av att ha så många inskrifter som möjligt har gett dessa lösningar. Andra gånger händer det att ovälkomna inskrifter rivs ut eller suddas ut. Antingen var de inte av tillräckligt hög standard, eller så har något inträffat som skadat vänskapen mellan skribent och minnesbokens ägare.

Hammarberg menar att det alltid fanns en risk för att albumägaren suddade ut inskrifter, rev ut blad eller skrev över och därför blev albumet en instabil, föränderlig genre. Detta reflekterar enligt henne en stereotyp feminin kvalitet som hon kallar "inconsistency", vilket på svenska skulle kunna översättas med ombytthet eller flyktighet (Hammarberg 1996: 310). På ett liknande sätt beskriver Vainsthein hur verser som handlade om bästa vännen och pojkvännen, kunde få nya initialer under av ägaren för att passa den nya bästa vännen eller pojkvännen och det uppstod en sorts palimpsest (Vainsthein utan årtal). Flyktighet är dock inte något som uppmuntras i minnesverserna, snarare betonas vikten av att inte förlita sig på det förgängliga i minnesboken, utan upprätthålla vänskapen på annat sätt. Detta skulle betyda att det flyktiga draget är oönskat för den goda kvinnan som använder minnesbok.

Inskrifter på främmande språk

Slutligen bör även de inskrifter som inte är skrivna på svenska få en kommentar, även om de inte behandlas närmare i denna avhandling. I

1800-talsböckerna är dessa inskrifter också spår av den borgerliga bildningen för unga flickor. I flickpensionerna undervisades under 1800-talets första hälft i franska och tyska, och ibland var dessa de viktigaste ämnena. Även engelska kunde studeras, men var lite nyare som ämne. Även guvernanter kunde undervisa i franska, tyska och engelska (Björman 1998: 179, 256). På schemat i de senare flickskolorna stod också tyska och franska (se ex. Kyle 1972; Schånberg 2004: 431, 901, 138). Dessa språk är också de språk utöver svenska som framförallt syns i de äldre minnesalbumen. Vissa album kan ha inskrifter uteslutande på andra språk än svenska, just för att de unga kvinnorna förväntades kunna konversera och skriva på franska och senare även på tyska. I de äldsta albumen finns även enstaka inskrifter på latin och grekiska, delvis ett arv från stambokstraditionen.

I de finländska albumen finns också finska verser som ett inte ovanligt inslag under hela traditionen, ofta beroende av var boken använts geografiskt. I helt svenskspråkiga miljöer dominerar svenskan och de finska inskrifterna saknas, men i till exempel tvåspråkiga samhällen har ofta minnesverser på finska sällat sig till de svenska. Exempel finns också på att tvåspråkiga skribenter väljer att skriva minnesverser på det starkare språket, eller det språk inom vilken minnesbokstraditionen har blivit dem bekant, även om boken i övrigt är helsvensk. Barn som gått i svensk skola kan skriva på finska i klasskamraters böcker av dessa skäl. Även helfinska album kan ha svenska inslag och många av de finska verserna är lån från den svenska traditionen och kan därför också uppträda i sin ursprungliga svenska form i en minnesbok (Penttinen 1983: 49). I 1900-talsalbumen kan också lärare i olika språkämnen välja att skriva sin vers på det språk de undervisar i.

Slutsatser

Själva skrivandet i en minnesbok är en del av konstruktionen av den goda kvinnan på flera sätt. Att skriva i en minnesbok och att själv ha en minnesbok är kvinnliga handlingar. Det är främst kvinnor som har fört vidare traditionen med minnesböcker under 1800- och 1900-talen. Skrivandet sker över generationsgränserna, men så gott som alltid enbart nedåt, vilket gör att verserna i ett album ofta kan vara från en tidigare generation än användarens egen. Dessutom har gammalmodiga verser uppskattats och skribenterna har hittat exempel i mammas och mormors album.

Att använda en minnesbok är ett sätt att föra katalog över sina vänner och bekanta. Samlandet av väninskrifter och upprätthållandet av vänskap genom skrivna texter är en kvinnlig angelägenhet som också

får sitt uttryck i korrespondens med släktingar och vänner samt anteckningar om desammas bemärkelsedagar och liknande. Den goda kvinnan håller reda på sina vänner genom att samla dem i en minnesbok.

Skrivandet i minnesböckerna är på många sätt ett formaliserat skrivande. Det har funnits outtalade regler om hur man skriver, var man skriver, när man skriver och vem som skriver. Dessa regler märks tydligast genom att någon bryter mot dem. När fel person skrivit, eller fel sak skrivits uppmärksammas detta av albumanvändarna och det är tydligt att ett regelbrott begåtts. Minnesbokstraditionen innehåller med andra ord ett stort mått av allvar, det gäller att göra rätt. Samtidigt är leken aldrig långt borta. Lekfullheten är ett genomgående inslag i minnesböckerna. Skribenterna leker med ord, skrift och genren själv. De unga skribenterna frossar i glada färger och fullklottrade sidor. Minnesversgenren kommenteras i metatexter och minnesboken som fenomen förlöjligas.

Slutligen syns konstruktionen av den goda kvinnan i uttrycken av blygsamhet och anspråkslöshet som skribenterna använder sig av. Denna blygsamhet är ofta av det falska slaget och det handlar egentligen om att bli sedd och synas, men blygsamhet och anspråkslöshet som egenskaper är viktiga för konstruktionen av den goda kvinnan.

4 ”Stor i det lilla”

När man läser i minnesböckerna slås man av att många av verserna innehåller råd eller uppmaningar till den unga flicka/kvinna som de riktar sig till. En del verser innehåller regelrätta imperativ som ”var glad” eller ”var flitig” (se af Klintberg 1982a: 54), andra är smickrande beskrivningar av den tilltalade, eller av en fiktiv mönstervarelse. Det finns också verser som beskriver en önskad eller ideal framtid för flickan. I detta kapitel undersöks dessa motiv närmare. Första delen av kapitlet heter *Lynne och hälsa* och där presenteras vad en ung flicka uppmuntras odla i form av inre kvaliteter. Den andra delen, *Äktenskap och hembygge*, koncentrerar sig på de verser som fokuserar på målet för den första delens unga idealkvinna.

Lynne och hälsa

Mildt är ögat, ord och tankar milda,
Som en engel ren din själ.
Dig, du goda, oskuldsfulla Thilda,
Önskar jag allt lifvets väl.
(1840)

De minnesverser som innehåller anspelningar på traditionsbärarnas egna egenskaper koncentrerar sig framförallt på inre kvaliteter hos den unga kvinnan/lilla flickan. Där framhävs egenskaper som är värda att utveckla och ta vara på, samtidigt som oönskat beteende delvis kritiseras. Rubriken *Lynne och hälsa* består av en mängd beståndsdelar i ett större komplex. Här undersöks hur minnesverserna presenterar hur en ung kvinna skall vara och vilka egenskaper hon skall besitta. De inre egenskaperna beskrivs i liknande ord och ofta utan att preciseras vidare. Läsaren uppmanas att vara eller verka på ett visst sätt genom vissa nyckelord. I minnesverserna konstrueras den goda kvinnan, antingen genom beskrivningar, eller genom att albumets ägare smickras

med att de önskvärda attributen tillskrivs henne (jfr Hammarberg 1996: 300, 315).

”Höljd i floret af ett blygt behag” – mild och oskuldsfull

De önskvärda egenskaperna eller attributen hos en ung kvinna är många. I de äldre minnesböckerna är dygd och oskuld två återkommande nyckelord (se även af Klintberg 1982a: 51). Dygden är den färdkost en ung kvinna allra helst skall bära med sig.

Mätte glädjens strålar sprida,
Dubbel klarhet omkring dig
Må de vandra fram din stig
Och ha dygden vid din sida
(1820)

Att vara dygdig är i förlängningen att vara lycklig. Den som handlar dygdigt eller har dygden som följeslagare får ett gott liv. Vad denna dygd riktigt innebär blir sällan specificerat. Slår man upp ordet dygd i *Svenska Akademiens ordbok* får man veta att ordet med förkärlek användes av 1700-talets författare som ett sammanfattande uttryck för etisk idealitet och ”människans sträfvän efter fullkomlighet i sättet att lefva”. Den betydelse som dominerade när bandet trycktes var dock ”renhet l. ärbarhet i könsligt hänseende, kyskhet; ofta eufemistiskt för: jungfrulichhet, ’ära’” (SAOB 1923). I 1800-talets uppfostringslitteratur innefattar dygden enligt Beate Lundbergh renhet, kyskhet och äktenskaplig trohet (Lundbergh 1986: 102). Dygden som ett mål för de unga flickorna kan eventuellt vara ett arv från tidigare manliga ideal. Jonas Liliequist menar att dygden var det som värderades högst i den manliga sfären under 1600-talet. Detta dygdebegrepp kom att bytas ut mot karaktär i 1800-talets sedelärande litteratur för män (Liliequist 2004: 82, 85). I åtminstone minnesverserna lever den ideala dygdiga flickan kvar. Dygd som motiv kombineras ibland med oskuld.

Dygden, sorgens tröst,
Oskulden är glädjens Engel.
Mätte intill lifvets höst
Desse bli Er stängel.
(1820)

Oskulden och oskuldsfullheten förekommer gång på gång i de tidiga 1800-talets verser. I ovanstående vers är det dygden som ger tröst

i sorg, medan oskulden kan lyckliggöra och glädja den unga flickan. Oskulden är även den något ospecifiserat. *Hur* man är när man är oskuldsfull kan man inte läsa i minnesverserna, men det är tydligt att det är viktigt *att* vara det.

Beholl ditt rena oskuldsfulla hjerta,
Intill din lefnads sena höst.
Och i livvett skall med smärta,
Du ej sakna lugn och tröst.
(1830)

Bjurman menar att idealet för kvinnornas fostran var vad hon kallar oskuldsfostran. Det oskuldsfulla hörde till den osynliga skönheten. Oskulden lade sig som en lyster över de sköna dragen och en mildrande slöja över de mindre sköna. Den oskuldsfulla kvinnan präglades av innerlighet och vemod. Egenskaper som älskvärdhet, oskuld, mildhet och ljuvhet, ödmjukhet och underkastelse hörde ihop (Bjurman 1988: 37).

Versen av Karl-August Nicander (1799–1839) som funnit sin väg till minnesböckerna är av den beskrivande sorten, och uppfattas säkert inte som en uppmaning till oskuld. Istället är det en hyllning till ungdomen. Men i detta sammanhang blir det också en hyllning till de oskuldsfulla.

Herrligt är endast det unga och rena.
Skönaste fröjden är oskuldens fröjd.
Ungdomens oskuld eröfrar allena
Lifvets förklarade, strålände höjd.
Ljufvaste drömmen om sällhet och ära,
Kronan af lifvet, o ungdom, är du.
Lycklig är den, som i äldren kan bära
Glad dina törnfria rosor ännu.
(1880)

Den oskuldsfulla flickan är den behagliga flickan, hon använder inte för stora åthävor och drabbas inte av för starka känslor, åtminstone visar hon inte upp dem. Andra ord som beskriver denna idealkvinna i verserna är huld, mild och vän. När albumägarna smickras i verserna sker det genom att bland annat dessa egenskaper tillskrivs dem.

Under 1800-talet fördes en livlig uppfostringsdebatt, i böcker, broschyrer och tidningsartiklar. Framförallt handlade det om uppfostran av de borgerliga flickorna, just de flickor som hade minnesböcker under den här perioden. Gunnar Qvist poängterar hur debatten framförallt

avsåg att göra kvinnan mer "behaglig" för mannen. "Behag", "behaga" och "behaglig" är nyckelorden (Qvist 1978: 17).

Även Eva Lis Bjurman skriver att ordet behaglig var ett nyckelord i de många böcker som skrevs om kvinnouppfostran och att ordets betydelse i sammanhanget är otydlig och finns någonstans mellan ett behärskat bildat och anspråkslöst yttre och sköna drag (Bjurman 1988: 36).

Flickan som inte framhäver sig själv är anspråkslös och ödmjuk. I följande vers är det den tillägnades egenskaper som prisas, inte en fiktiv idealkvinna, och det är just lynnet som är hennes värdefullaste egenskap. Genom sitt anspråkslösa sätt blir hon en aktad kvinna och vinner också den så viktiga vänskapen (se senare kapitel).

Ditt anspråkslösa Sett tillvinner Dig
Agtning och Wänskap –
(1820)

Ödmjukheten är en egenskap som lyfter fram det behagliga hos den unga kvinnan. Med målsättningen att vara ödmjuk, här delvis inför Gud, med blygt behag, inte för medveten om sin skönhet med andra ord, och med dygden som det högst uppsatta målet är det mycket att tänka på för en ung kvinna.

Vandra ödmjukt vid din engels sida,
Höljd i floret af ett blygt behag!
Öfva dig att älska, strida, lida,
Och med dygden teckna full din dag!
(1890³⁴–1940)

Till behaget hörde ett visst mått av blyghet. Den unga kvinnan fick inte vara för framfusig. Det gällde dock att inte låta blygheten gå till överdrift. En ibland kanske svår balansgång mellan ytterligheter som inte låg så långt ifrån varandra.

/.../
Min flicka var blyg men icke så blyg,
Som vore hvart öga dig vådligt
(1900–)³⁵

34 Ursprunget dikten "Det lekande barnet" av Johan Nybom (1815–1889).

35 Ur Johan Olof Wallins (1779–1839) dikt "Gummans råd", spridd via skilningstryck från 1824 (af Klintberg 1982a: 58).

Beate Lundbergh ger en bild av uppfostringslitteraturen från 1800-talets andra hälft där behaget är en av de viktiga grundstenarna. I denna litteratur beskrivs dels allt som tillhör behaget, dels en mängd företeelser och egenskaper som absolut skall undvikas. En ung flicka som är behaglig är, enligt Lundberghs undersökning, inte fäfang och försöker inte vara kvick och snillrik, hon undviker också att vara alltför djärv, framfusig, säker och anspråksfull. Istället bemödar hon sig om att vara dygdig, oskuldsfull, anspråkslös, självuppoftande, gladlynt, artig, mild och vänlig samt tålmodig och med upprätthållen jämvikt (Lundbergh 1986: 82ff, jfr Otto 1990). Många av de här egenskaperna kommer att återkomma som önskvärda även i minnesverserna. Den idealkvinnan som växer fram i uppfostringslitteraturen har mycket gemensamt med sin like i minnesverserna. I följande vers beskrivs ett ideal bortom boklig bildning. Underförstått skall en ung borgerlig kvinna inte vara alltför bildad utan hellre besitta just den svärdefinierbara oskuld som Bjurman beskriver. I versen talas om kvinnans värde, vilket kan vara det värde som hon, genom att leva upp till de utifrån ställda idealen, tillförde sin familj när hon visades upp i hemmet.

Ej bildning blott ger lif åt älskvardhetens blomma
 Nej, kvinnans värde är att vara god och glad
 Det sant oskyldiga, det ädla fromma
 Är skönt i hvarje stånd och hvarje bildningsgrad.
 (1890)

Nedan får vi veta att huslighet (se även Lundbergh 1986: 92ff) är det som skapar glädje och förnöjsamhet för en ung kvinna, och trösten i motgång är dygd och vänskap. Behaget samsas här med det mindre vanliga snille, och den ofta prisade ungdomen. Dygden beskrivs dels som huslighet, dels som något större, mer abstrakt, en "ren" dygd som blir till tröst och stöd under smärtsamma motgångar i livet.

Med ungdom, Snille och behag
 Du huslighetens Dygder öfvar,
 Och alla, de sig skiönt förenar
 Att göra glad; Din lefnads dag.
 Men skulle under lifvets lopp,
 Du pröfvas och, af lifwets smärta.
 Din rena Dygd skall bli ditt hopp,
 Och Wänskap trösten för ditt hjerta.
 (1830)

Även i den lektyr som riktade sig direkt till borgerskapets flickor under slutet av 1800-talet återfinns vi flera av de ovan diskuterade nyckelorden. I tidskriften *Linnea* poängteras vikten av oskuldsfullhet, och ödmjukhet och sanning är två egenskaper som belönas i berättelserna (Tornell 1982: 81, 104f).

”Glad och god skall mänskan vara” – den glada flickan

Den behagliga kvinna som eftersträvas i de tidigare verserna har, utöver de tidigare nämnda egenskaperna, också ett gott lynne (se ex. Lundbergh 1986: 99). Den som har ett gott lynne är jämn till humöret och i detta ingår att vara nöjd med det man har eller får. Förnöjsamhet och tacksamhet är två dygder som prisas i minnesverserna, ofta i samband med gudfruktighet. Vikten av att vara nöjd med sin lott och tacka Gud för den bana han har stakat ut åt en framhävs.

Må Du alltid nöjd Dig
finna
med den lott Dig Gud
beskär!
att ock Du må slutlig
vinna
Sällheten! som lofvad
är;
alla dem som målet
hinna.
(1820)

Ordspråket om att inte gapa efter mycket passar också in på minnesversernas filosofi. Den som inte är nöjd med det hon har blir heller inte lycklig. Förnöjsamheten framhålls som ett ideal att eftersträva.

Du tror höghet nöjen öka,
Öfverflödet alstra fröjd
Nej, låt bli att rikdom söka
Till du sett en rik förnöjd.
(1830)

Genom att vara tacksam och visa tacksamhet kan man också skapa sig ett gott liv. Den som är tacksam och nöjd med sin lott går det väl. Är man tacksam för det man har och får förblir man också nöjd och lycklig

(jfr Bringéus 2004: 187). Tacksamheten man skall visa är allmän även om det många gånger är Gud som uppbär tacken.

Var alltid tacksam emot
gud så följer dig lyckan
(1890)

Barnen under 1800-talets andra hälft var uppfostrade att visa sig tacksamma och i bland annat *Linnea* påminns de om att de bör tacka Gud för att de fått växa upp i goda hem och har fått förståndets gåvor, vilket inte är alla förunnat (Tornell 1982: 61). Att uppfostran av barn mycket koncentrerades på tacksamhet mot andra människor och mot Gud syns i en undersökning som Ulla Lindström sammanställt. När människor födda på 1890-talet tillfrågades om hur de uppfostrades är tacksamhet ett återkommande ord i deras skildringar (se ex. Lindström 1994:88, 96f). Barn var skyldiga att visa sina föräldrar tacksamhet för att de fått komma till världen, menar en kvinna (Lindström 1994: 27). Tacksamhet och ödmjukhet hör ihop, den som är tacksam för det hon får kräver inte heller mer, som i nästa exempel. Ödmjukheten är en beståndsdel i den behagliga kvinnan och att vara nöjd och tacksam är i sin tur en del av ödmjukheten.

Att vara nöjd med litet
som med mycket, att intet
fordra, men med stadigt
hopp. Se undergifvet mot
sin himmel opp. Är af
all mensklig vishet,
hufvudstycket.

#

När så du tänker, så
du går din stig. Af allt
som skönhet är du äger
minne. Och alla goda
Englar följa dig.
(1900, 1880-)³⁶

Det finns ett utpräglat förnöjsamhetsideal i minnesverserna. Det bästa är att vara nöjd och tacksam så får man sin belöning till slut. Också läsarna av *Folkskolans Barntidning* nåddes av samma förnöjsamhets-

36 Bygger på dikten "Att vara nöjd" av Filip Tammelin (1839–1915).

och orörlighetsideal. Samhällets tillgångar är på det hela taget redan fördelade; den som har något bör dela med sig, den som intet besitter bör nöjas ändå, troget göra sin insats och sätta hoppet till lönen i himlen (Svensson 1983: 220). Samma ideal återkommer gång på gång i Sigge Starks romaner, populära bland kvinnliga läsare än i dag även om de är skrivna mellan 1924 och 1960-talet. Bäst är att stanna på sin plats och idealet är ett socialt stillastående där de skilda klasserna existerar sida vid sida men inte berör varandra, en uppfattning som var utbredd även i 1930-talets veckotidningsnoveller (Sjöbohm 1995: 230f). Liknande tankar finner vi i ordspråk som "Skomakare bliv vid din läst". Yrket ses som ett kall och man skall inte ge upp det som Gud har tilldelat en. Målet att vara nöjd med den lott man tilldelats av Gud illustreras i fraser som "vara med Guds vilja nöjd" (1940)³⁷.

Att dela med sig, om det så bara är med sin vänlighet, går igenom minnesverstraditionen. En mycket populär dikt är Filip Tammelins (1839–1915) "Ett vänligt ord" som överlevt i minnesböckerna åtminstone in på 1950-talet. Den som har ett gott lynne kan också dela med sig av det. Den goda kvinnan bör möta sina medmänniskor med vänlighet. Hon är öm och omtänksam mot andra.

Ett vänligt ord och sagt i rättan tid
 Det mäktar mycket uti lifvets strid
 Det mäktar mera än du ana kan
 Och ofta seger öfver hjärtan vann

Ett vänligt ord kan göra mödan lätt
 Försona mången liden oförrätt
 Ett vänligt ord och utaf hjärtat sagt
 Och tro på mig du det har sällsam makt
 (1890–1950)

Följande vers är av senare slag men innehållet mycket av det samma. Genom att tänka varmt om andra och bry sig om dem kan den unga flickan dela med sig av sin egen välfärd. Vänlighet och omtanke om dem som har det sämre ställt är egenskaper som hör till den goda kvinnan.

Se fastän litet du än förstår
 Försök att varmt uppå andra tänka
 Och fastän litet du än förmår

37 Johan Olof Wallin (1779–1839). Psalm 392: 3 (SvPs 1937).

Ett kan du dock, du kan kärlek skänka
 En liten solstråle må du bliva
 Som lyser varmt uppå vinterdrivan.
 (1950)

Ofta förväntas flickan vara osjälvisk och ”att inte fordra men att ge” är devisen. Av det lilla man har och äger är det framförallt det egna välmåendet man bör dela med sig av. Flickan skall ge av sitt goda lynne och av sin människokärlek, hon skall vara vänlig och tillmötesgående, utan att kräva någonting i gengäld, ännu en gång tecken på hur viktig ödmjukheten och förnöjsamheten är (se bild sid. 213).

Må du ett litet solsken bliva
 I hemmet där dig Herren satt
 Ej kärlek fodra blott, men giva
 Ja, giva kärlek rikt och glatt.
 (1930–)

Redan i tidigare exempel har vi sett att den kvinna som konstrueras i minnesverserna har ett glatt humör ”kvinnans värde är att vara god och glad” eller som det heter i en minnesbok från 1920-talets Finland:

Glad och god skall mänskan vara
 medan hon sin ände bidar³⁸
 (1920)

Det goda lynnet uppmuntras och förespråkas genom fraser som ”var glad” och ”var nöjd”. Detta goda lynne bör förstås inte gå till överdrift utan det är den milda glädjen utan stora åthävor som eftersträvas. I minnesverserna från den senare delen av traditionen är det framförallt den glada flickan som porträtteras. Ett gott lynne har blivit synonymt med ett glatt humör (jfr Netterstad 1982: 32f, 73). Den vanligaste metaforen för den glada flickan är solstrålen som lyser upp vardagen i minneverserna (se bild sid. 215). Under 1900-talet uppmanas flickorna ofta att ta exempel av solen och lysa upp tillvaron (se även Svensson 1983: 185). Det handlar liksom tidigare om att dela med sig av sin egen rikedom, i form av ett lyckligt liv, åt dem som har det sämre ställt. Följande vers omfattar först fyra rader, men från 1940-talet ända fram till och med 1990-talet är det endast de två första som används i minnesböckerna.

³⁸ Ursprungligen från *Havamal*. Tack till Bengt af Klintberg som gjorde mig uppmärksam på detta.

Den svårare delen av versen med möda och besvär har utelämnats och koncentrationen ligger på att vara glad och vänlig emot alla. Genom att själv vara glad kan, och bör, flickan också glädja andra.

Bliv en liten stråle på vår mörka jord!
 Hälsa dem du möter med ett vänligt ord!
 Tid är full av arv, möda och besvär.
 Sök att trösta, hjälp dem som bördan bär!
 (1910–1990)

Utöver solskenet är det främst en fågel som flickan liknas vid. En populär minnesvers börjar med raderna "Var hemmets solsken du och sjung / liksom en fågel fri och ung" och här kombineras solen och fågeln som metaforer för den glada flickan. Fåglarnas sång tolkas som ett uttryck för livsglädje och dessutom delar de med sig av sin sång, vilket även flickorna bör göra av sitt glada sinne. Frasen "Hemmets solsken" återfinns vi i en boktitel från 1884. Betty Jansson (1836–1927) har skrivit boken med undertiteln *Interiörer ur svenska familjelifvet* (Jansson 1884).

Var som vårens lärka:
 jubla ut din fröjd!
 Sjung! Och mor skall märka:
 Att du är glad och nöjd.
 (1930)

Topelius (1818-1898) dikt "Till en flicka"³⁹, ur vilken följande minnesvers är hämtad, bevarar sin popularitet under hela tiden som minnesböckerna existerar, åtminstone i Svenskfinland (se även af Klintberg 1982a: 61). Långt in på 1980-talet används den flitigt både av äldre och yngre skribenter.

Var glad som sparven kvittrar,
 också en mulen dag,
 ont lynne allt förbittrar,
 men glädjen ger behag.
 (1890–1980)

39 Fanns även i skolsångböckerna men föll ur under 1900-talet (Netterstad 1982). Se appendix 4 för hela originaldikten.

Man skall inte låta sig nedslås av motgångar eller sämre omständigheter, snarare är det ännu viktigare med det goda lynnet i motvind. Det är inte enbart flickans egen välfärd som eftersträvas, kanske inte ens i första hand, utan hennes förmåga att sprida denna välfärd till andra behövande. Det handlar om att ha en positiv livssyn och att dessutom dela med sig av den. Dessutom handlar det om att inte vara avundsam och sniken utan att glädjas åt det man har, och dela med sig åt andra. Än idag premieras i viss mån ett gott lynne. Att vara glad och nöjd är goda egenskaper och man kan berömma någon för dens goda humör. Den som är nöjd och glad är lätt att tillfredsställa genom att hon inte kräver så mycket, varken tid, plats eller materiella tillgångar. Att vara glad framställs i verserna också som något flickan själv kan påverka, hon kan bestämma sig för att vara glad och utföra denna humöranpassning.

Ett av de viktigaste kraven som förs fram i *Folkskolans Barntidning* är förnöjsamhet och ett glättigt sinne. Detsamma gäller för den samtida familjetidningen *Hemtrefnad*, utgiven av Fredrika Bremerförbundet, samt ungdomstidningen *Linnea*, menar Svensson (1983: 166). Barnen skall vara ständigt glada, osjälviska och hänsynsfulla. De skall försaka egen bekvämlighet för att hjälpa andra (Svensson 1983: 185). I Wahlströms tidiga flickböcker från början av 1900-talet finns en typ av skildringar där det vanligaste överlevnadskonceptet är idoghet och gott humör (Andræ 2001: 55). Att ha ett glatt lynne och att sprida det till andra framhålls som ett ideal (Andræ 2001: 60). Det glada barnet i flickböckerna har Anne på Grönkulla (Montgomery 1909, engelskt original 1908) som förgrundsgestalt, med Pollyanna (Porter 1914, engelskt original 1913) som den gladaste av dem alla (Andræ 2001: 49).

Idealet med den glada och optimistiska flickan tycks vara starkt än idag och det lever kvar länge i både minnesverser och andra medier. I till exempel kontaktannonserna söker män en glad och humoristisk kvinna. 1900-talets ”vara glad”-budskap skulle kunna komprimeras i den mycket populära versen som också finns i en schlager av Valdemar Dahlquist (1888–1937) och Jules Sylvain⁴⁰ (1900–1968):

Sol ute, sol inne
Sol i hjärta, Sol i sinne!
(1910–2000 se bild sid. 96)

Versen är delvis en önskan om glädje för den unga flickan, men också en uppmaning om att vara glad. Den som är glad mår bättre, den som är glad och nöjd har sol både i hjärtat och i sinnet. Har man det kan

40 Artistnamn för Stig Hansson.

man dela med sig av sitt solsken till dem som behöver det bättre. Detta illustrerar den utbredda idén om det kvinnliga könets lämplighet till att ta hand om och vara öm mot andra människor.

”Du vårens barn, du friska” – frisk och stark

Under 1800-talets andra hälft kommer också hälsa in som ett motiv i minnesböckerna. Frisk och stark är två ord som börjar uppträda och detta friskhetsideal hör samman med att vara glad och nöjd. Ordet frisk har haft en bredare betydelse tidigare än vad det har nu, när det väl närmast tolkas som en rak motsats till sjuk. I *Svenska Akademiens ordbok* redovisas för de betydelser som ligger nära det som åsyftas i minnesböckerna nämligen ”a) blomstrande, frodig, kraftig. b) käck, hurtig, rask, livlig, glad. c) adv.: kraftigt, duktigt, med ’kläm ’” (SAOB 1926). I minnesverserna kan frisk kombineras med glad och käck som i exemplet nedan.

Ulla älsklig är och täck
Munter livlig glad och käck
frisk i lek och lugn i fara
sådan skall en flicka vara
(1930, 1900–)

Här finns till och med utsagt ”sådan skall en flicka vara” och underförstått är det den trumpna, truliga flickan som lätt blir hysterisk i stressande situationer som kritiserar. Målflickan är älsklig, en variant av den behagliga kvinnan, och täck, vilket är mindre starkt och utseendefixerat än vacker och förmodligen innehåller ett sundhetsideal. Frisk och enkel, begåvad och naturligt söt är också de goda personerna i förra seklets flickböcker (Andræ 2001: 61). En glad och käck flicka från 1900-talets första hälft ser man gärna framför sig med äppelkinder och skrattgropar. När Viveka Berggren Torell undersöker reklam för barnkläder i veckopressen under 1920–1950-talen är det glada och aktiva barnet som framhålls som idealet. Dessutom framställs flickorna gärna som ”mammans lilla hjälpreda”, som till exempel tar hand om yngre syskon, och trots att kläderna ofta är desamma för båda könen är flickorna i många annonser mindre kroppsligt aktiva och står vid sidan av de lekande pojkarna (Torell 2006).

Lundbergh skriver att det visserligen fanns en utbredd uppfattning om att det kunde vara charmfullt med en viss svaghet hos kvinnor, vilket hörde till synen på kvinnan som det svaga könet. I uppfostringslit-

teraturen framfördes däremot en oro över det allmänna hälsotillståndet hos flickorna och friskhet poängterades som en del i deras uppfostran (Lundbergh 1986: 122ff).

Uppmaningar och önskingar om friska flickor i minnesböckerna handlar förmodligen inte så mycket om att det är svårt för den som är sjuk. Istället är det viktiga att om man är frisk och rask kan man göra sin plikt och arbeta. Att vara stark är också ibland att inte vara sjuk och veklig, att kunna arbeta ordentligt. Svensson visar att vikten av att vara frisk hänger ihop med vikten av att kunna göra nytta i livet i framställningar i *Folkskolans Barntidning* (Svensson 1983: 189). Följande vers är skriven i en bok under 1980-talet, men till stilen är den ålderdomlig. Motivet med blommorna och levnadsvägen är välkänt och beprövat i minnesböckerna (se senare kapitel) och här finns också förhoppningen om den starka flickan utan men eller sjukdomar. Hennes själ är vit som liljan, ett motiv som går tillbaka tidigare till oskuldsideal och på jungfru Maria, den kristna arketyper för oskulden (Burman 1989: 98ff). Att flickan nu trots sin oskuldsfullhet inte skall vara något mähä framgår av formuleringen om den starka viljan.

Må du många blommor sank
 på din levnads väg, o Blanka!
 Och må hälsans rosor dina kinder smycka
 men ej sjukdoms törnen kroppen trycka!
 Låt själen, vit som liljan,
 ge färg åt starka viljan.
 (1980)

Att vara stark och vaken som i följande exempel är att kunna arbeta ordentligt och dra sitt strå till stacken. Det friska och starka hör starkt samman med det goda lynnet och förnöjsamheten. Ofta förekommer de i samma verser.

Må du leva, må du verka
 stark och vaken, glad och fri!
 Må du vara rymdens lärka,
 må du skogens psalmsång bli,
 stumma tankars melodi!
 (1930)

Flickan skall vara stark och vaken, men också glad och livlig, återigen liknande fågeln. Sensmoralen är att man glatt skall göra sitt arbete utan att klaga. Var och en skall vara nöjd med sin lott och sköta sitt

arbete på bästa sätt. Förnöjsamheten syns återigen som en viktig ingrediens i den goda kvinnan. Topelius populära dikt "Till en flicka"⁴¹, ur vilken versen nedan är hämtad, kombinerar också det friska med det glada. Fågeln får symbolisera den glada flickan och våren det friska och starka, med hänsyftning på den nya grödan som växer och barnet som en ung späd varelse i sin knoppning.

Du vårens barn, du friska,
du glada lilla vän,
med hjärtat av en siska
och vingar liksom den
(1890–)

"Fyll glad din pligt" – flitig och arbetsam

Utöver att vara glad och frisk bör man också arbeta flitigt. Benediktinernas kända ordspråk "ora et labora", bed och arbeta, förekommer som devis i en minnesbok från tidigt 1800-tal. Synen på arbete är präglad av Martin Luther och den protestantiska arbetsetiken, ett begrepp myntat av Max Weber i början av 1900-talet (Weber 1978). Med denna syn kom alla former av arbete att betraktas som en värdig sysselsättning och ekonomisk framgång blev ett kvitto på rättfärdigt leverne även i religiöst hänseende. Luther menade att människan är född till att arbeta. Det ger henne hennes sociala identitet. Texten nedan är en populär minnesvers från 1880-talet fram till åtminstone 1970-talet. Strofen kommer ur Topelius dikt "Svalan från Egypti land".

Arbete, kärlek, bön och tro,
De bygga på livets lycka,
De så ut glädje, de bädda ro
För alla sorger som trycka.
(1880–1970)

Arbete är ett sätt att nå lyckan, även om det tidiga 1800-talets minnesverser framförallt talar om att fullgöra sina plikter och vara plikt-trogen. Att fullfölja sina plikter ger ett gott samvete och sinnesro.

Framgå till det mål, där fullgjorda pligter,
och Egen tillfredsställelse,

41 Se appendix 4 för hela originaldikten.

Ger rätt till Sanna sömnen bifall
(1820)

Även i senare minnesböcker finns plikten med som motiv. Att glad göra sin plikt och göra gott leder till att man får vila ut till slut hos Gud. Plikterna som skall fyllas är de jordiska plikterna och det hårda livet här på jorden får sin belöning.

Fyll glad din pligt, ditt kall bevaka
Och gör dett goda du förmår
Så kan du skåda lugn till baka
Åt banan af försvunna är
Och hoppas för din framtids dar
En lika vörd af samma far.
(1900)

Plikten blir mindre accentuerad med tiden och senare verser poängterar framförallt flit och ihärdighet. I de högre ståndens kvinno-uppfostran under 1800-talets först hälft var flit, framförallt vid handarbetet, starkt accentuerad (Stenwall 1979: 18). Idealet i minnesverserna är att inte ge upp utan att arbeta flitigt. Möda och besvär är på sätt och vis positiva erfarenheter för den unga flickan, eftersom de innebär att hon utför sitt arbete på rätt sätt, utan att smita undan den enkla vägen, genom att vara lat och maska.

Ihärdig var i dina företag,
ty intet, intet utan möda vins.
Vet - en gång kommer skördens dag, då du blott glädje har,
men mödan mer ej mins.
(1880-)⁴²

Livet vi lever är mödosamt, och skall så vara, ett alltför lätt liv är förmodligen ett felaktigt levt liv. Men är man flitig och strävsam kan lycka och hälsa förljuva tillvaron ändå.

Må i bland flitens
Å mödornas stig
Lyckan och hellsan
Förljufva din tid
(1850)

42 Ur Vilhelmina Stålbergs (1803-1872) "Blomsterspråket".

Hälsa och ett gott lynne som ideal återkommer som sagt i verserna från 1900-talets början. Är du frisk och glad så är du varken ledsen eller lider nöd. För att uppnå dessa goda tillstånd krävs bara en odefinierad flit.

Flitig var, och du skall vinna
Hälsa, munterhet och bröd.
Vägen till ditt hjärta finna
Då ej ledsnad eller nöd.
(1910, 1890–1950)⁴³

Att arbetsamhet, flit och duglighet är viktiga i konstruerandet av den goda kvinnan ser vi också i Lundberghs undersökning (Lundbergh 1986: 93, 97, 99). Fliten är framförallt knuten till husligheten, men många gånger preciseras den inte närmare utan det är en "allmän" flit som eftersträvas. Sysslöshet var överhuvudtaget något som skulle undvikas av unga kvinnor. Arbetsamhet och flit var också viktiga i ett samhälle utan sociala skyddsnät (Lindström 1994: 175) och förekommer som motiv bland annat på väggbonader under 1900-talet (Londos 1992: 69, Augustsson 1981: 87).

Arbete och flit framhävs som nödvändiga också i *Folkskolans Barn-tidning* (Svensson 1983: 186ff). Förväntningarna i samma tidning på flickornas insatser är också blygsammare än de som läggs på pojkarna (Svensson 1983: 217ff). Pojkarna skall utföra stordåd medan flickornas verksamhetsideal ofta framställs som extremt pliktuppfyllande. Det talas om "hundra tjänster att göra sin mor" och det som beskrivs är olika husliga och medmänskliga dygder som den lilla kvinnan kan utveckla (Svensson 1983: 218, jfr även Netterstad 1982: 217). Till plikt och arbete hör också i viss mån lydnad. Den glada flitiga flickan skall också lyda sina föräldrar. Lydnaden mot föräldrarna går tillbaka på fjärde budet om att hedra sin fader och sin moder och finns i minnesböckerna från 1800-talets slut in på 1900-talet, även om det är vanligare under den senare perioden.

Lyd, vörda ömt!
Din moders bön
Blif du den lön,
Som hon sig drömt.
(1870, se bild sid. 216)

⁴³ Bygger på Fredrika Bremers (1801–1865) "Tre gyllene regler" i *Läsebok för folkskolan* (1868).

Traditionella kristna dygder omhuldas främst också i flickböckerna från 1900-talets början. Det som krävs av de unga flickprotagonisterna är hjälpsamhet, omtänksamhet, medkänsla och tålmod (Andrä 2001: 60). I nästa vers kombineras lydnaden med en uppmaning om att vara snäll och vänlig. Snäll och vänlig hör här dels till förnöjsamhetsaspekten, att vara snäll mot andra och dels till det goda lynnet.

Lyd Din Mor och lyd Din Far,
alltid snäll och vänlig var!
Smycka Dej med blomsterkrans
så går livet som en dans!
(1950)

Lydnaden kan också vara inriktad på den stora föräldern Gud eller Jesus och då kommer vi åter till tacksamhets- och förnöjsamhetsidealet. Att lyda Gud är att underställa sig hans vilja och det bör en pliktrogen och from flicka göra. Hon bör "lyda pliktens bud" som det står i en vers från 1900, eller böja sin vilja och andas lydnad under Kristus som i versen nedan (se bild sid. 217).

From och vaksam böj din vilja,
Under Christi andas lydnad,
Utan fläck som dalens lilja
Blifve helighet din prydnad.
(1870)

Den flitiga flickan lever kvar i efterkrigstidens minnesbäckers nonsensdiktning. "Lär av myran du late" kan man läsa i Bibelns ordspråksbok (6: 6) och myrans flit är också känd från fabeln om syrsan och myran. En av de populäraste verserna i Svenskfinland under den sista perioden av minnesbokstradition använder också myran som gott exempel⁴⁴ (se bild sid. 218).

Var flitig som en myra
så får du aldrig fyra
(1940–1980)

Talet fyra kommer från den sjugradiga betygsskala som används, där tio är högst och fyra detsamma som att bli underkänd. Skolan som

⁴⁴ Penttinen härleder versens ursprung till en Helsingforsflicka som skall ha hittat på den själv (Penttinen 1983: 91).

motiv dyker upp i minnesverserna framförallt under 1900-talets mitt. Det är nu minnesböckerna finns i alla samhällsklasser och användarna är oftast i skolåldern. Skolan hade redan vid förra sekelskiftet också börjat få det största ansvaret för barnens uppfostran (Zetterholm 1969: 46). Därför är det i skolan som fliten skall användas.

Äktenskap och hembygge

I varje flickohjärta bor.
 En önskan att en gång bli stor
 få gifta sig och bliva mor
 få man och barn och häst och kor.
 (1930)

Den goda kvinnan konstrueras i minnesverserna genom att de egenskaper som tillhör henne reproduceras. Hon skall ha ett gott lynne och vara frisk och stark. Men varför är det viktigt att inneha alla dessa egenskaper? Svaret finns delvis i versen ovan. Dessa inre och yttre kvaliteter kan leda till att den goda kvinnans högsta önskan och mål uppfylls, nämligen att skapa en egen familj. I det här kapitlet studeras motiven äktenskap och hembygge i minnesverserna. Först hur make och äktenskap växer fram som motiv och sedan hur hemmet med familj och barn avbildas.

”En man är du värdig” – äkteskapslycka

Redan i de tidiga minnesböckerna börjar det synas vad kvinnans mål i livet är och varför hon behöver besitta alla dessa goda egenskaper. För att hennes liv skall bli fulländat och lyckligt krävs utöver det tidigare föreskrivna dygderna även en äkta man och byggandet av ett eget hem och egen familj. Flera författare kommenterar minnesversernas bild av den unga kvinnans giftermål (se ex. Blaakilde 1988: 21f; McNeil 1970: 173; Potter 1948: 11f; Story 1953: 207f m.fl.). I följande vers uppfyller tydligen albumägaren de ställda kraven i och med att hon är ”värd” att bli gift. Hon är en tillräckligt ”god kvinna” för att inlemmas i den viktigaste av skaror, det äkta ståndets.

Du är värd att snart
 komma in i de Giftna Fruntimrens
 Societé.
 (1820)

Mellan 1805 och 1810 sjönk äktenskapsfrekvensen stadigt i Sverige medan det samtidigt blev allt viktigare för medelklasskvinnorna att bli gifta. Stora delar av medelklassen befann sig i ett svårt ekonomiskt läge på grund av en kraftig inflation. Ogifta döttrar kunde bli en kännbar ekonomisk börda, eftersom de inte kunde försörja sig själva på grund av lagstiftning och vad som ansågs passande för en kvinna av "bättre" familj (Bjurman 1991: 128f, Schånberg 2004: 34f, 50). Därför kom kvinnans bildning under 1800-talet främst att handla om att hon skulle uppfostras för sin kommande roll som maka och mor (Schånberg 2004: 38; Lundbergh 1986: 124, 130), det var viktigt för henne att bli bortgift. I minnesverserna finns enstaka exempel på faran med alltför överdriven boklig bildning för flickor. Det ansågs farligt för kvinnor att studera för mycket, eller att utbildning för flickor var dåligt för kvinnans roll som hustru och moder (se ex. Stenwall 1979:18; Lundbergh 1986: 96; jfr af Klintberg 1982a: 56).

Om våra flickor ville lära
 Det, som till hushållskonsten hör,
 Och låta bli att omsorg bära
 Om sådant, som dem icke rör!
 Att vilja med i studier hoppa,
 Men ej förstå om hafresoppa
 Och grina för en smula rök!
 Det skulle gagna litet mera
 Att flitigt mamsell Warg studera
 Och blifva duglig i ett kök.
 (1890⁴⁵)

Flickans bildning, och då inte den bokliga, var också som tidigare nämnts, ett tecken på familjens status. De unga borgarflickorna kunde med sina behag och sin bildning vinna sig en make och med ett lämpligt gifte föra familjen ännu ett steg uppåt i klassbildningen. Döttrarna hade i uppgift att föra familjens bildningsstatus vidare i nästa generation, de skulle genom sin uppfostran sprida en atmosfär av kultur och bildning i barnkammare och salonger i det framtida hemmet (Bjurman 1988: 55).

Mot mitten av 1800-talet blir giftermålsanspelningarna i minnesböckerna allt fler och på 1900-talet är motivet väl etablerat. Lyckönskningar kombineras gärna med önskningar om en make åt den berörda flickan. Ibland finns det inte ens mer att önska än den slutliga lyckan i äktenskapet. Äktenskapslyckan är ett bibliskt begrepp, menar Bringéus

45 Anna Maria Lenngren (1754–1817) "Tekonseljen".

och hänvisar till Ordspråksboken 18: 22, där det står att ”Den som finner en hustru, han finner lycka” (Bringéus 2004: 82).

Den som dessa rader skrifver
Dig ej annat önska kan
Än att du lycklig blifver
Vid sidan af en älskad man.
(1850)

Den goda kvinnan i form av en god hustru är även hon ett bibliskt koncept. I Ordspråksboken finns också ett långt avsnitt om den goda hustrun och hennes egenskaper (Ord. 31: 10–31). Där beskrivs ingående hur den goda hustrun innehar egenskaper som flit och arbetsamhet, bekanta från avsnittet om kvinnans goda lynne ovan. Den goda hustrun är god mot dem som har det sämre ställt och mot sin make, hon ler mot dagen som kommer och tänker inte på sitt utseende, men fruktar Herren. Allt detta är egenskaper som vi finner i minnesböckernas konstruktion av den goda kvinnan.

Från 1800-talets slut är lyckönskingsverserna fulla av förhoppningar om det äkta ståndet. Den slutliga lyckan uppnås först i tvåsamheten. Ett motiv som lever kvar än i dagens populärkultur där strävan mot tvåsamhet är ett starkt och vanligt motiv. Se bara på alla romantiska filmkomedier som slutar med att de unga två får varandra. I Sigge Starks riktiga produktion av romaner, som läses främst av kvinnor, är det kärleken som är det centrala. Det viktiga är att man och kvinna får varandra (Sjöbohm 1995: 234). Också i flickböckerna är tvåsamheten ett drivande motiv även om könsmonstren där inte är enbart statiska. Där finns en mängd flickor som tar körkort och blir läkare redan tidigt, men skildringarna slutar med giftermål och barn (*Om flickor för flickor* 1994). Också i de ackompanjerande glansbilderna är tvåsamhet ett vanligt motiv. Där finns många par och gossar och flickor som flirtar med varandra (jfr Ralf 1983: 52)

Jag önskar dig all lycka
jag önskar dig en vän
jag önskar dig en krona
och han skall binda den
och så en krans af myrten
med blommor rundt omkring
och på den vänstra handen
en skön förläfningsring
(1900–)

I versen ovan finns ett antal symboler för äktenskap och trolovning. Vännen som önskas här är för ovanlighets skull inte den i verserna sedvanliga sanna bästa vännen av samma kön, utan den blivande maken. Förlovningsringen visar kvinnans status som trolovad och en del av tvåsamheten och både krona och myrtenkrans är bröllopssymboler. I följande vers anas en viss otalighet, är det inte dags att välja sig en man snart? Vikten av att välja vist och framförallt att välja uttrycks, även om det sker på ett lustigt sätt utan allvarsamma ord. Den som blir den ”snällaste gubben” är det bästa valet – det finns med andra ord sämre val och män som inte alltid behandlar sina hustrur lika väl.

Jag önskar lycka
och börjar snart tycka
att du bör göra ett godt parti
bland pojkars skara
utvälj dock bara
den som kan snällaste gubben bli.
(1900)

Nästa exempel ger uttryck för oron att inte ha ett val. I och för sig tycks det finnas en stor skara spekulanter, men de kan ta slut. Man får inte vara för kräsen; flickan har inte i sin makt att välja och vraka hur länge som helst. Inte heller bör hon hålla friarna på halster alltför länge: ”tänk på deras qval”.

Många vackra snälla män
till din boning kommer än
Kör dem bara icke ut
snart de kunna taga slut
Flicka tänk på deras qval
snart du göra må ditt val
Men du ännu välja får
Friare kommer friare går
(1900)

Det finns verser med teman som påpekar för läsaren: nu är du ung och vacker – tag vara på det, snart är du gammal och ful och fast i äktenskapets bojor, men låt oss åtminstone hoppas att du faktiskt blir gift. Det är inte alltid en dans på rosor att vara gift, men att hamna på glasberget är ändå alltid värre. Minnesversen härstammande ur Frans Michael Franzéns (1772–1847) dikt ”Till en ung flicka” nedan manar till glädje över den ogifta tiden som ung och fri samtidigt som den varnar

för att helt avstå från att gifta sig. Den som väljer den banan blir aldrig riktigt en god kvinna, eftersom målet för den goda kvinnan är att skapa en familj med make och barn. Bilden av den ogifta förtorkade kvinnan är ett känt motiv i folklören och populärkulturen.

Snart med en förvissnad barm
såsom fru du vaknar.
Waknar till besvär och harm
och din krona saknar

Rosorna i hymens bädd
taggar ha som sticka
Wärre dock att tvär och hädd
gråna bort som flicka
(1880–)

Under 1900-talet börjar verserna på allvar koncentrera sig på bröllop och äktenskap. Oskuld kommer åter som motiv, nu i form av myrtenkranen som bruden bär.

Uppå din bröllopsdag
så glöm då icke mig
och jag vill binda kranen
och fästa uppå dig
En krona utaf myrten
med gröna blomsterblad
som fladdrar när du dansar
uti din bröllopssal.
(1900)

Hälsan och det goda lynnet hos följande flicka är det inget fel på, alltså lever hon upp till det tidigare ställda idealen. Det enda som saknas och som borde eftersträvas är ett äktenskapligt tillstånd.

Glad och kry är du
Dock bättre som fru
(1900)

Orsaken till att man bör gifta sig kommer också fram i ett fåtal verser. Som omyndig måste kvinnan ha en förmyndare (upphörde i Finland 1908, i Sverige 1921). Först hade fadern den rollen, men i och med äktenskapet tog den äkta mannen över ansvaret och försörjningsplikten.

Belöningen i 1900-talets tidiga flickböckerna kan vara frieriet, som ett framtida scenario eller slutkläm i en bok där hjältinnan åldras under bokens gång (Andrae 2001: 62). Det sena 1900-talets verser är fyllda med metaforer för äktenskap och det romantiska bröllopet och giftermålet med den ende rätte framställs som en av de viktigaste händelserna i livet. På olika sätt beskrivs övergången från ett stadium till ett annat, från barndomens flicka till den vuxna unga hustrun. Barndomens förnamn behålls i versen nedan men efternamnet byts ut mot den kommande makens.

Clary Clary prästen väntar.
 Clary Clary dörren gläntar.
 Clary nu och Clary alltid.
 Olsson nu men inte alltid.⁴⁶
 (1950, 1920–1980)

Dessa verser påminner om annan barnfolklore främst bland flickor, där det kommande äktenskapet förutspås på olika sätt. I hoppprepsramsorna gäller det att räkna ut med vem man skall gifta sig, hur man skall vara klädd som brud och var man skall bo. Genom att använda sig av smästenar kan man förutspå antalet barn och genom att rita mönster i sanden, eller kittla någon med ett grässtrå i ansiktet, kan man få reda på vem den tillkommande är⁴⁷. Redan småflickor vet att det är tvåsamhet och sedan familjebildandet med barn som är ett av målen i livet.

Jonas Frykman och Orvar Löfgren beskriver i sin bok *Den kultiverade människan* bland annat hur den borgerliga människan växer fram i 1800-talets Sverige (Frykman & Löfgren 1979). En del av detta är det förändrade sociala landskapet där det blir en allt starkare polarisering mellan hem och yttervärld. Familism, eller fokuseringen på den lilla familjen som samlivets självklara centrum, präglar denna kultur-omvandling. Hörnstenarna i denna familjecentrerade livsstil är enligt Frykman och Löfgren tvåsamheten, föräldraskapet och hemmet. Dessa tre får också en annan innebörd i den borgerliga kulturen än de hade haft hos allmogen (Frykman & Löfgren 1979: 76).

I verserna reproduceras en mycket traditionell kvinnokonstruktion där flickornas framtida kall är att ta hand om sin man. Bilden av den

46 De två sista raderna i versen förekommer också som fristående vers och har då en direkt motsvarighet i den amerikanska traditionen (Randolph & McCord 1948: 192).

47 Alla dessa exempel är från min egen barndom i 1980-talets Stockholm (jfr Opie 1970: 328ff).

kommande maken är vag och utgörs främst av vad som förväntas av kvinnan själv, undantag finns dock:

En man är du värdig
 som städse är färdig,
 att huldrikt och ömt, dela livvets besvär,
 Som ömmar för maken,
 och sörjer för kakan
 som alltid är trogen och håller dig kär.
 (1900)

Maken ovan uppfyller de önskemål som en kvinna kunde ha om sin man. Han försörjer henne, är trogen och visar henne sin kärlek, eller åtminstone håller henne kär. De äktenskapliga plikterna från hustruns sida är i 1900-talets verser ofta av det mera humoristiska slaget, rent av nonsensbetonade: "sno hans mustascher", medan andra är faktiska hushållssysslor, ofta i form av handarbete av olika slag. Handarbetandet var en del av det traditionella fostrandet till flit, den unga flickan skulle inte sitta sysslolös (Stenwall 1979: 18). Frågan är kanske om flickans handarbetskunskaper leder till att hon blir gift eller om de är en förutsättning i tillvaron som gift.

Om du vill leva livet på rosor
 Så älska din man och stoppa hans hosor.
 (1930, 1900–1950)⁴⁸

Den äktenskapliga kärleken beskrivs i barnsliga termer, och erotiken är långt borta. Möjligen förekommer smek och kärlek i form av ömma ord.

Lyckan kommer lyckan går
 lycklig den som Berit
 får hon kan laga hon kan lappa
 och sin lille gubbe klappa
 (1940)

En make är någon som framställs i närmast komiska termer och detta syns speciellt i eventuella illustrationer. Attributen som tillskrivs

48 Samma minnesvers har förekommit i dansk minnesbokstradition. Där har den fått följande pendang som till exempel kan tillfogas av en annan skribent: "Hvorfor skal jeg vandre på røde roser, / når min man må gå med stoppede hoser" (*Rim og remser for små og store* 1974).

honom är av det humoristiska slaget och han passar väl in i 1900-talets nonsensdiktning. Vanligast beskrivs han som en gubbe och för en del minnesboksägare har han därför inte ens kopplats ihop med den kommande maken. Ordet gubbe associeras med äldre herrar eller snögubbar och han blir en lustig minnesboksfigur i samma genre som glansbildernas utklädda människor och apan eller grisen på livets stig (se även af Klintberg 1982a: 71).

Av hela mitt hjärta
jag önska dig vill
En gubbe så söt.
som potatis och sill.
(1930–1980)

Mannens egenskaper framhävs som sagt inte, annat än på ett ytligt sätt. Gubben skall vara "fet och rolig" eller som i versen nedan ha vackra tänder likt en tandkrämsreklam. Det är utseendet som beskrivs eller enstaka lustiga talanger som "dansar bra polkett".

Om du en gång i livets tid
en gosse åt dig väljer,
så välj då en med lockigt hår
och vackra vita tänder.
(1940)

Några få återkommande verser finns som uppmanar flickan till att ha skinn på näsan och inte acceptera vad som helst av sin man. Detta kommenterade Febe (f. 1951) också starkt när jag intervjuade henne.

Om du får en gubbe som inte vet hut.
Så ta honom i kragen och kasta honom ut!
(1980)

Förvånansvärt lite av protest finns dock i minnesverserna. Samhällets omvälvningar med kvinnlig rösträtt och högre utbildning för kvinnor är ingenting som kommenteras. Inte heller ifrågasätts de ofta mycket konservativa könsmonstren. Andrä visar hur det egentliga budskapet i flickböckerna också kan vara konservativt även när progressivitet förespråkas på ytan. Flickbokshjäلتinnor som säger sig vilja bryta könsnormerna genom att välja icketraditionella yrken visar sig i slutändan ha äktenskap och familjeliv som viktigaste mål (Andrä 2001: 151). Den borgerliga familjen är fortsatt konstant och flickornas utfors-

kande av könsidentiteten ligger inom de föreskrivna mönstren (Andrä 2001: 154). I minnesböckernas lek med genren ryms mycket lite lek med de rådande normerna för den goda kvinnan.

Inte bara den äkta maken förekommer i verserna. Under 1800-talets slut kommer ett mått av kurtis in i minnesböckerna som inte funnits där förut. Verserna som sådana kan dock gå tillbaka på äldre folklore visar af Klintberg (af Klintberg 1982a: 66). Nu handlar det om det motsatta könet och dess fördelar och brister. Versen från 1890-talet talar visserligen om att vara glad och lycklig genom livet utan mödor. Där står "Stöt mot stenen ej din fot", vilket är ett bekant motiv i genren, men förhållandet till pojkarna är nytt. Det är inte längre medmänniskor som skall mötas av flickans glada leende utan enbart de unga pojkarna.

Gladt din lefnad tag emot
Och som stjernan brinn
Stöt mot stenen ej din fot,
Över klippan spring
Verlden som en ros blott se
Och mot gossar le.
(1890)

Lyckönskningarna kan nu också handla om att ha lycka hos det motsatta könet utöver de vanliga önskningarna om ett gott liv.

Må du på din lefnads bana
alltid vara glad och nöjd
och så trogen flickors vana
ha med gossarna stor fröjd
(1900)

Gossarna blir de som bedömer flickans egenskaper och det är till deras krav hon skall leva upp.

Hagar är en söter flicka,
Söt i alla pojkars blickar.
(1940)

En vers som väckt ont blod hos både föräldrar och lärare är den om dottern eller skolflickan som lotterivinst. En manlig lärare förbjöd barnen att skriva den versen i varandras minnesböcker⁴⁹ och en mamma

49 Folkhälsans diskussionsgrupp 8.2.2001.

blev upprörd när en skolkamrat till hennes dotter skrivit den i dotterns (Bodil f. 1956) album. Motivet var helt tydligt inte rumsrent.

Hej gossar kom och köp lotter,
största vinsten är Hanssons dotter.
(1960)

Populära verser får i många fall nya varianter uppdiktade genom generationerna. Budskapet kan alltså vara det samma, men formuleringarna varierar. Första raden i detta exempel behålls, det är den rimmande andra raden som förändras. Budskapet förblir dock det samma, det ges tröst åt flickan och en försäkran om att världen är full av presumtiva fästmän.

Tro och hoppas liten vän
många gossar finns det än.
(1910)
mången gosse friar än.
(1950)
Många gossar väntar änn.
(1960)

Ingenstans under dessa verser om äktenskap och giftermål har jag nämnt kärleken. Det är inte så att den saknas helt, men klart är att den inte poängteras speciellt mycket i de tidigare verserna. När den i de modernaste verserna dyker upp är det även som olycklig kärlek:

Varför föddes jag att älska,
älska den jag aldrig får.
Varför tändes i mitt hjärta,
kärlek i så unga år...
(1980)⁵⁰

Motivet och versen liknar mycket de dikter som något äldre flickor skrivit i finska *slambooks* (se Lipponen 1992; 1996) och norska *skoledag-*

50 Den här versen i sin något längre form förekommer bland annat på personliga hemsidor på nätet där människor samlat sina favoritdikter, lite likt de gamla visböckerna. Följande strof lyder: Den som älskar kan ej glömma, den som glömt ej älskat har. / Den som älskade och glömde, visste ej vad kärlek var. Ursprunget är en populär visa med flera strofer, vanligt förekommande i visböcker och sjungen till samma melodi som den ryska sången *Stenka rasin*.

böcker (se Heggli 2000; 2002). Att vänskapen är viktigare och heligare än kärleken i minnesböckerna syns också.

Det är bättre att vara
vänner livet ut,
än att vara kär en minut...
(1980)

I något äldre verser kan den förrädiska kärleken beskrivas, eller rådges för hur man tacklar att bli sviken i sin kärlek. Oskuldsfullheten och dygden finns också underförstådda med eftersom flickan skall hålla sig på sin vakt för att inte luras in i någonting farligt och omoraliskt.

Akta ditt hjärta ty kärleken lurar,
smyger sig in genom galler och murar.
Blott genom "trohet" du trotsar hans makt.
Akta dig, sansa dig, var på din vakt.
(1900)

Framförallt handlar det om att inte bete sig lika fult tillbaka, det lämpar sig inte för en flicka. Trofasthet är nyckelordet, det gäller att vara trogen sin tillkommande.

Tro den du älskar bedrager han och
Torka din tår men bedrag ej till lika
Bättre och sällare kallar jag dock
Svikas, än svika.
(1900, 1820–1930)⁵¹

Man får dock inte vara för godtrogen och tro alla friare om gott. Återigen uppmanas till vaksamhet och förnuft, att inte kasta sig in i förhållanden på lösa boliner.

Tro ej alla fina gossar som för dig buga
fina gossar kunna också ljuga.
(1930, 1890–1970)

Den goda kvinnan är med andra ord kvinnan som blir gift. Hon är inte lättlurad och håller på sin dygd, men målet är hela tiden att hon skall hitta en lämplig äkta man. Denna äkta man är hon trogen. Min-

51 Ur Karl August Nicanders (1799–1839) "Konung Enzio".

nesverserna är på många sätt samhällsbevarande. Det är få verser som sätter sig emot de rådande idealen och genom hela minnesverstraditionen är målet för den goda kvinnan att bli gift. Fastän tonen är en annan är motivet fortfarande detsamma. Man och äktenskap har på inget sätt slagits ut som motiv i minnesverserna. Det hörde till flickfostran att fostra till äktenskaplig trohet och den trogna kvinnan är ett genomgående tema i minnesböckerna.

Emot din gosse trogen blif
Ej mer än en ditt hjärta gif
uppå hans skönhet se ej blott
Må äfven hjärtat vara godt
(1900)

”I hemmet kvinnans verke” – hemideal

Om det finns en arena specifikt ämnad för minnesversernas goda kvinna är det hemmet. Det är i hemmet hon skall fylla sina plikter och det är hemmet som är hennes mål här i livet. Kvinnans familjeroll som maka och flitig husmor förkunnas i både romantiserande och uppfostrande anda i till exempel familjepressen. De många genrebilderna visar upp en sentimental familjekult, som till synes upphöjer det borgerliga familjeidealet till ett allmängiltigt plan (Johannesson 1980: 194). Kvinnans kall som husmoder kunde flickorna möta i sina minnesböcker. Följande vers är ursprungligen en dikt av Daniel Fallström (1858–1937) och i just den här versionen finns den i en minnesbok från 1890-talet.

Stor i det lilla – då du fylla skall
din plikt såväl som någon här i världen.
I hemmet kvinnans verke, hennes kall,
är rosor så i magra arbetsgården.
Och skapar du åt den du älska lärt
Ett paradys bland spliter midt i striden
Att då du lefvat, det var lifvet värdt
Och segerlönen, den är hjärtefriden.
(1890)

Hemmet var i den borgerliga kulturen inte bara ett praktiskt utan också moraliskt projekt, skriver Frykman och Löfgren. Det var en skådeplats och dessutom ett skydd mot omvärlden, en scen där familjen visade upp sitt välstånd och sin sociala position. Den representativa funk-

tionen ökade och i en period av förändrade klassgränser blev det viktigt att kommunicera status, hemvist och ambitioner. Dessutom var hemmet en tillflyktsort, en viloplats för att komma undan omvälvningarna och förändringarna i industrikapitalismens samhälle (Frykman & Löfgren 1979: 104ff). Kvinnornas bildning beskrivs framförallt som bildning för hemmet och maka-mor-idealet är starkt framträdande (Johannesson 1980: 158ff). I tidningen *Linnea* finner man exempel på Onkel Adams uttalade syn på flickornas uppfostran: ”*Hemmet* blir hennes krets och det är för att försköna hemmets heliga värld, hon lärt sig allt – är det ej så, snälla flickor?” [Onkel Adams egen kursivering] (Tornell 1982: 53).

När de unga kvinnorna eller flickorna i minnesverserna blickar framåt är det mot det egna hemmet som skall byggas upp. Johannesson visar att familjen och hemmet i familjetidskrifterna representerar lyckan och utgör målet för människans privata strävanden (Johannesson 1980: 158ff). När målet att finna en make är uppfyllt tar hembygget vid. Det egna hemmet skall skapas och bli en fast punkt för den nya familj som påbörjats i och med äktenskapet.

Eget hem! Hvar finns i norden
 Väl ett ord med klang som du!
 Eget hem! Hvad gifs på jorden
 Högre, ljufvare ännu!
 Varmare gå blodets strömmar,
 Ungmöns rosigaste drömmar
 När du ler på mannens stig;
 Kretsa skimrande kring dig.
 (1890)

Hemmets kultur under 1900-talet i Finland blev en blandning av landsbygdstradition och borgerlig livsföring. Hemmet tillmättes allt högre socialt värde i den finländska livsstilen och 1800-talets borgerliga hemideal hade blivit en del av strävandena mot en självständig finsk kultur (Lönqvist 1985: 567). I minnesverserna läggs speciell tonvikt på modern som förebild för den unga flickan. Hon skall efterlikna sin mamma och ta lärdom av henne eftersom hon en gång själv skall bli mamma och stå för ett eget hem. Modern har skött flickans barndomshem och därigenom gett henne en idealbild av ett gott hem.

Förrän jag nu skall lämna dig,
 Så hör en önskan utaf mig:
 Må Signe bli en duktig flicka,
 Som uti allt sig vet att skicka.

Intill den tid, då du blir stor,
 Till förebild tag blott din mor,
 Hon är din bästa vän i världen
 Ock skall dig skydda emot flärden.
 Gör henne glad, gör henne nöjd,
 Ock finn däri din egen fröjd!
 (1890)

Det är i 1800-talets borgerliga kultur som konstellationen mamma-pappa-barn tar form. Här läggs mönstret för det goda föräldraskapet (Frykman & Löfgren 1979: 87). Nu växer det fram en ideologi om föräldrakärlek och föräldraomsorg där modern ofta framställs som en idealbild av ljus, värme och kärlek medan fadern står för respekt och vördnad på avstånd (Frykman & Löfgren 1979: 97). Ingela Schånberg skriver att kvinnans viktigaste uppgift inom medelklassen var just moderskapet, vilket innebar att undervisa och uppfostra sina barn (Schånberg 2004: 51). Gunnar Qvist i sin tur menar att moderskapet upphöjdes till en "ädel" förpliktelse för kvinnorna. Utrustade med en starkare moralisk och religiös känslighet skulle de bli sina mäns stöd och sina barns uppfostrare (Qvist 1978: 34). Familjen som sådan är överhuvudtaget starkt bunden till kvinnans kall som självuppoffrande maka och mor (Johannesson 1980: 158ff).

Att lägga band på egna önsknings till förmån för andras, och en stark plikt- och ansvarskänsla skulle vara nödvändiga tillgångar i det framtida livet som hustru, mor och husmoder (Åström 1986: 47). Detta illustreras bland annat av verser som poängterar vikten av att lyda sina föräldrar. Motivet är välbekant även från Luthers hustavla och katekesen (Svensson 1983: 166), tesen "Hedra din fader och din moder" är ständigt närvarande. Framförallt är det mödrarna som lovprisas, både i *Folkskolans Barntidning* (Svensson 1983: 167) och i minnesverserna. Också i 1900-talets nonsensverser är moderskapet närvarande. Mamma förekommer som förebild och måttstock. Det är modern som har slitit för flickan och det skall återgäldas. Den självuppoffrande modern är en symbol att efterlikna.

Hjälp din moder
 kär i hemmet,
 tänk hur många trötta
 steg, hon för dig så
 villigt trampat. Dyra Gretel
 glöm ej det.
 (1940)

Familjen har en stor plats i flickböckerna jämfört med till exempel de samtida pojkböckerna, visar Marika Andræ. I flickböckerna är idylltillståndet kärnfamiljen och protagonistens belöning i slutet av berättelsen är att familjen tryggas. Modersgestalterna i flickböckerna är goda, kloka och kärleksfulla. De agerar sällan utanför hemmet, men tar hand om sina barn i det. Moderskapet är centralt i många berättelser och mödrarna finns med som överförare av värderingar eller som förebilder (Andræ 2001: 69f, 101). Läseboken *Nu ska vi läsa* (Borrman et al. 1948) har också en strikt uppdelad könskonstruktion där mor alltid är sysselsatt i hemmet, tillsammans med dottern, medan pappan kör bil eller ror. Modern står för trygghet och tröst och fadern för bestämdhet och auktoritet (Båtshake 2006: 95, 98f, 108). Modern har också stått för de allmänna lärdomarna som den unga flickan behöver i livet. Hon har visat hur ett hem skall skötas.

När du från barndoms-
hemmet går och kommer
ut bland andra. Minns
då den lärdom som du fått
där hemma utav mamma.
(1950)

I hembygget ingår den tidigare presenterade kommande äkta hälften, men också den gemensamma avkomman, vilka uppträder i nonsensdiktningen framförallt under 1900-talet. I mer eller mindre verklighetsnära verser tillönskas den tillskrivna familjelycka och barnrikedom.

Din gosse
6*6=36
mata din gosse med kex.
5*5=25
älska din gosse med kläm!
8*9=72
få två barn så gulliga o små.
(1970)

Barn är något som ofta poängteras som en följd av det äkta ståndet. Även om önskan inte alltid är menad att tolkas helt bokstavligt: "ett halvt tjog ungar", är budskapet tydligt. Kombinationen barn och make blir en familj, men för att bilden skall bli komplett behövs ett handfast hem, helst i form av en stuga. Den lantliga idyllen är allena rådande i minnesböckerna, både i verser och illustrationer. Här syns spår från

läseböckernas sörgårdsidyll (Roos 1912a) som nådde barnen långt in på 1900-talet. Även senare läseböcker som *Vill du läsa?* (Beskow & Siegvald 1935), beskriver i huvudsak en landsbygdstillvaro (Båtshake 2006: 18). Det kommande hemmet är en rödmålade stuga med vita knutar.

En liten stuga med vita knutar
 Ett halvt tjog ungar med rara trutar
 En liten gubbe söt och rar
 Önskar jag dig på gamla dar
 (1930-)

Överhuvudtaget är det rurala motiv i framtidsvisionerna och idealiseringen av bondelivet är framträdande. Ingen vers handlar om att bosätta sig i ett höghus i staden, utan det är stuga och kreatur som hägrar: "Jag önskar dig en stuga / En ko en katt en gris" (1950) och detta ända in på 1980-talet. Stugan är också en symbol för ekonomisk trygghet, att äga hus och hem är att ha kapital och ett säkert boende.

En liten stuga vid en dunge
 liten gubbe söter unge
 Gris och kossa pullor små
 Och himlen alltid lyser blå.
 (1940-)

Husmoderskapet finns beskrivet även under denna tid i bland annat versen som målar upp ett gästfritt hem där mor i stugan alltid är beredd att bjuda besökarna på kaffe: "kaffepannan alltid full" (1900–1980) (se bild sid. 220)⁵². I minnesböckerna är idealiseringen av barndomshemmet också tydlig. Hemmet hör den nostalgiska barndomen till. I barndomshemmet finns inga svårigheter eller mörka dagar (jfr Netterstad 1982: 75, 78) och det är det bästa stället på jorden.

Liten vän ett hem du fått,
 där du glad och trygg kan vara
 liksom fågeln i sitt näste
 hemmet är ditt trygga fäste
 (1930)

⁵² I en minnesbok har en ny variant av versen skapats där önsknigen inte längre är så trevlig: "Och en gubbe alltid full". Orsakerna kan vara många. Det kan vara ett missförstånd eller en felskrivning, ett försök till att vara lustig, att leka med det stereotypa innehållet, eller en vink till verkliga missförhållanden.

Barndomshemmet symboliserar trygghet och är någonting att längta tillbaka till när man läser i minnesboken på ålderns höst.

I hemmets solljusa salar
njut barndomens lyckliga dar
och då de en gång försvunnit
göm soliga minnen blott kvar.
(1950)

Slutsatser

Den första delen av kapitlet behandlar två olika huvudteman som delvis avlöser varandra i minnesverstraditionen. Behag och oskuld var de rådande idealen i de äldre minnesverserna, medan den glada flickan framförallt framhävs under 1800-talets slut och 1900-talet. Den kvinnokonstruktion som reproduceras i minnesverserna är den goda kvinnan, en kvinna som lever upp till alla de ideal som ställs framför henne. Det goda lynnet finns med som ingrediens i konstruktionen av den goda kvinnan genom hela minnesbokstraditionen. Beståndsdelarna i det goda lynnet är de som förändras och byts ut mot nya. Det goda lynnet tar sig olika uttryck under perioden och den tidiga 1800-talsflickan skall framförallt vara mild och behaglig, med oskuld och dygd som måttstock. Hälsan blir en del av lynnet när man uppmuntras att vara frisk och glad. 1900-talets idealflicka är i sin tur glad, flitig och lydig. Den protestantiska arbetsetiken genomsyrar verserna där det flitiga arbetet är en hyllning till Gud. Genom detta löper tacksamhet och förnöjsamhet som en röd tråd. Den goda kvinnan är nöjd med och tacksam för sitt liv och sin lott. Hon delar med sig av sitt eget utan att begära någonting tillbaka, osjälviskt och ödmjukt. Det som hon framförallt skall sprida är vänlighet och glatt humör. Denna goda kvinnas egenskaper kan jämföras med de stereotypiska drag som tillskrivits det kvinnliga könet i form av speciell fallenhet för ömhet och omhändertagande.

Minnesböckernas kvinnokonstruktion är en outtalad motsats till den icke-goda kvinnan som istället innehar de motsatta egenskaperna till de här framställda. Den icke-goda kvinnan, eller den dåliga kvinnan, får dock inget utrymme i minnesböckerna. Här beskrivs ytterst sällan för kvinnan dåliga, det vill säga okvinnliga, egenskaper. Den dåliga kvinnan ryms inte alls med i traditionen utan finns som en skugga utanför den. Där uppfostringslitteratur och skönlitteratur visar på ickeönskvärda egenskaper likaväl som de önskade är minnesverserna eniga i att enbart koncentrera sig på att reproducera den goda kvinnans kvaliteter.

Kapitlets andra del visar att den kvinnokonstruktion som återfinns i minnesböckerna tydligt speglar de borgerliga idealen och lyfter fram hemmet som den främsta arenan. Här finns det nostalgiserade barn-doms-hemmet, som den goda kvinnan ser tillbaka på med vemod och som hon sätter som förebild i livet. Här finns också det nya hemmet som vuxen. Hennes mål är att ingå äktenskap och skapa familj och därmed bygga upp ett eget hem. Det är i hemmet som fliten främst skall användas, både som barn och som vuxen. Det idylliska 1900-talshemmet är ruralt, likt läsebokens sörgårdsidyll och innehåller utöver maken ett antal barn. Hemmet är ett projekt som kvinnan skall ro iland för att själv bli en förebild för sina döttrar, likt hennes egen mor för henne.

Moderskapet ställs på piedestal, modern dyrkas och hedras framförallt i egenskap av just moder och hembyggare. Trofasthet är ett viktigt nyckelord. Det gäller att vara trogen sin äkta make, men också sina föräldrar, genom att visa dem lydnad och respekt och vara hemmet trogen. Maken i de yngre verserna är dock nästan en leksaksfigur och inte förankrad i barnets verklighet, till skillnad från de egna föräldrarna, framförallt modern, som ges som handfasta förebilder.

5 ”Jag glömmer aldrig dig”

När denna bok i hand du tar
 på ålderns sena dar,
 så tänk på mig,
 som skrev till dig,
 när barn vi var.
 (1930)

En av minnesbokens ursprungliga utsagda funktioner har varit att i den samla minnen av sina vänner. I detta kapitel analyseras innehållet i detta tema och om det på något sätt hör ihop med den idealbild av en ung kvinnas liv som återfinns i tidigare kapitel. Jag har valt att dela upp temat i två grundläggande beståndsdelar, nämligen vänskap och minne. Dessa två är tätt sammanflätade och uppfyller hela kapitlets budskap ”Jag glömmer aldrig dig”. Kapitlet har trots detta tre delar och den tredje delen handlar om upprätthållandet av ett speciellt vänskapsförhållande, nämligen det med Gud.

”En trogen vän”

Vänner och vänskap får en stor plats i minnesböckerna av förstaeliga skäl. Det är nämligen här man skall samla vänskapsbevis genom att be om inskrifter. Vännerna och vänskapen till dessa återkommer som motiv på sida efter sida, i bok efter bok, generation efter generation. I minnesverserna framställs vänskapens värde, om du äger vänskap är du aldrig fattig. Inget jordiskt ting kan liknas vid vänskap som det står i dikten av Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718–1763) skriven i minnesböckerna.

Ej något jordiskt ting mot vänskap liknas må!
 Ett hjärta ömt och godt, som hennes värde känner,
 Det sätter ej sin ro i myckenhet av vänner;

Det väljer värdiga och få.
(1890–1970)

Skall man tro minnesverserna är vänskap något man vinner, förtjänar eller får och ofta skall man vara tacksam för det. Skribenter visar sin vänskap eller bedyrar den. De ger, skänker eller lovar vänskap i sina alster i minnesböckerna. Vänskapen är med andra ord värdefull, men inte alltid så lätt att erövra. Vänskapen är större och bättre än någonting annat här och att ha vänner är att ha en tryggad framtid. Därför bör den också värdas och vaktas. Om man inte värnar om den vänskap man har kan den skadas eller förstöras som i versen nedan.

[...]
Vänskapen är en klenod, dyrbarare, bättre än guld.
Akta den väl, men märk: låt slagg ej komma i guld!
(1880)

Den vänskap som varar behåller dock sitt värde. Eva Helen Ulvros skriver att det ideal som fanns under 1700- och 1800-talen framhöll att vänskapen gav livet innehåll (Ulvros 2004: 158).

Vänskapen längst utaf allting består,
Den har lika värde om hundra år.
(1820)

Den som ger vänskap förväntar sig också någonting i gengäva, i det här fallet vänskap tillbaka. Marcel Mauss har studerat gåvogivande och gåvor och menar att dessa alltid kräver gengåvor (Mauss 1969). Detsamma gäller vänskapen som den framställs i minnesverserna. Att skänka någon sin vänskap betyder att förvänta sig att få vänskap tillbaka.

Minnesinskrifterna är fulla av vänskapsbestämningar. De attribut som tillskrivs en vän i minnesverserna känns igen från kapitlet *Stor i det lilla*. Den goda vännen innehar samma egenskaper som den goda kvinnan. En vän framställs i minnesverserna genom ord som god, glad, redlig, snäll, trogen, trofast, uppriktig, sann, bästa, ständigt, prövad, öm, dyr, kär, fast, ädel, öm, förtrolig m.fl. Även i underskrifterna preciseras vännernas egenskaper: "Din Sanna Vän Selma", "Din Bergfasta vänn Fredrique", "Din trogna vän Eva Charlotta Kropp", "En oföränderlig vän", "Din vän och skolkamrat", "Din vän och klasskamrat", "En vän", "Din vän", "Trogen vän" m.fl. Vän och vänskap är ord som har känslomässigt laddade associationer, skriver Britta Lundgren och än idag

använder vi bestämningar som sann, äkta, verklig, riktig (Lundgren 1995: 145).

Vänskapens framskjutna position går delvis tillbaka på det starka romantiska vänskapsideal som fanns framförallt under 1700-talet och det tidiga 1800-talet. Under 1700-talet blev socialitetens och vänskapens språk alltmer känslofyllt. Det viktigaste var att vara kärleksfull mot andra människor och detta uppnåddes på bästa sätt genom sann vänskap. Vänskapen lyfts fram som ett centralt begrepp för homosociala relationer inom umgängessocialiteten (Liliequist 2004: 87f). Att uppriktigt tala om sitt hjärtas känslor ansågs som en lydnad mot "naturens bud" och att tala "naturens språk" (Neumann 1999: 178).

Att det språk som användes för att beskriva vänskap under 1700- och också 1800-talet snarast för tankarna till kärlek eller erotik är det flera forskare som har påpekat i olika sammanhang (se ex. Faderman 1981; Högnäs 1999). Även om vänskap ansågs vara viktigt även inom äktenskapet, mellan man och kvinna, var det den homosociala vänskapen som stod i fokus (Liliequist 2004: 88). Äktenskapet var för allvarligt och viktigt för att byggas på passion (Ulvros 2004: 161); denna passion kunde istället få sitt utlopp i vänskap med människor av samma kön. Vänskapen mellan människor av samma kön ansågs vara förädlade. Detta eftersom den som vill bli älskad måste kunna älska själv och den som vill bli älskad av en dygdig människa måste själv vara dygdig (Liliequist 2004: 88).

Passionen odlades i vänskapen och vänskapen hyllades i svärmiska ordalag såväl i litteratur och poesi som i praktiken, under både 1700- och 1800-talet, bland företrädevis den nya medelklassens män och kvinnor (Liliequist 2004: 88; se även Ulvros 2004). 1800-talets framväxande ideologi om delade sfärer mellan könen gick väl ihop med uppkomsten av en romantisk vänskapskultur även kvinnor emellan (Eskilsson 1991; 1992; Faderman 1981; Smith-Rosenberg 1983). Det manliga vänskapssvärmeriet dog enligt Liliequist ut under 1800-talets andra hälft. Då blev kroppslig beröring otänkbar mellan män, samtidigt som den fortfarande hörde till bland kvinnor (Liliequist 2004: 95).

Ulvros skriver att vänskapen mellan kvinnor, främst ur de högre samhällsklasserna får man förmoda, under 1800-talet formulerades i skrift på ett romantiskt och känslösamt sätt och pekar på kärleksfulla och svärmiska relationer mellan kvinnor så som de representeras i litteratur och dagböcker (Ulvros 2004: 162). Den romantiska vänskapskärleken mellan kvinnor sågs som positiv (Ulvros 2004: 167). Lundgren menar att man måste se den romantiska vänskapen som ett idealiserat, men självmedvetet och individualistiskt, känslomönster, och inte bara en stilistisk eller retorisk konvention (Lundgren 1995: 41).

Många gånger ingick det i högreståndskvinnornas och de borgerliga kvinnornas uppgift att vårda familjens sociala relationer. Mannen som familjeförsörjare ute i offentligheten och kvinnan som har hand om känslor och familj i det privata är en bild som fortfarande reproduceras i politiska och ekonomiska system, i massmedia och populärkultur och i socialisation och värderingar (Lundgren 1995: 42f). Det finns, och har funnits, en utbredd uppfattning om att kvinnor är "bättre" på vänskap. Kvinnor har uppfostrats till hänsyn, omsorg och inlevelse, och har också ansetts ha bättre förutsättningar för dessa egenskaper, egenskaper som i sin tur är grundläggande för vår kulturs syn på vänskap (Lundgren 1995: 43). Att ha vänner är också viktigt för att skapa ett socialt skyddsnät. Genom att bygga upp en vänkrets och hålla den i skick har du försäkrat dig om en viss hjälp i nödsituationer. I följande vers poängteras just vikten av att ha vänner.

Om du än har all jordens guld
och ärans stolta glans.
Men ej en vän som är dig huld,
Ditt liv är blott en vissnad krans.
(1900)

Att förtjäna eller skapa vänskap är en sida av myntet. Den andra är att upprätthålla den vänskap som inletts. Symbolspråket som används för att beskriva vänskapen är fullt med bilder av hur ting förvittrar men vänskapen mellan albumägare och skribent består. Fasta och solida föremål, som till exempel marmor, kontrasteras mot den mer abstrakta vänskapen, där vänskapen är den som går segrande ur striden om vilket som står emot tidens tand längst.

På minnets blad på marmorhällen
Ett ristat namn snart plånas ut
Men vänskapen den liknar eternellen
Den vissnar ej den plånas aldrig ut.
(1860-)

I exemplet nedan är likheten mellan altarlågan och vänskapen den att de båda brinner, men trots att en altarlåga är något heligt kan den inte brinna för evigt, vilket vänskapen i sin tur klarar av att göra med rätt näring. Vänskapen har också drag av någonting heligt. Vänskapsaltaren och tempel för vänskap förekom både i text och illustrationer (se bild sid. 221) i minnesböckerna från 1800-talets första hälft (jfr ex Fiedler 1960: 17; Böhmer 1973: 38; Vainhstein utan årtal).

Snart väl altarlågan förbrinner
 Och uti natten borddör dess sken,
 Vänskapens dock ej från hjertat försvinner
 Evigt den flammar der helig och ren.
 (1820)

Många gånger möts man i verserna av en rädsla för att vänskapen skall upphöra. När två personer blir vänner har de någonting gemensamt, någonting som förbinder dem. Detta metaforiska band beskrivs ofta i minnesverserna tillsammans med de faror som följer med. Vänskapsbandet knyts samman av de olika aktörerna, men denna knut kan lossa eller knytas upp med flit. Bandet kan också slitas av.

Om vänskapsbandet brister,
 knyt det om igen.
 Ingeting så lätt man mister
 som en vän.
 (1900–)

I en verstyp med vänskapsband känns ett motiv från folktron igen, nämligen att man inte skall ge vassa saker, som sax, nål, brosch eller kniv, i gåva för det betyder att man kommer att bli ovänner⁵³. Denna levnads- eller etikettsregel får åskådliggöra vänskapens skörhet i följande vers.

Nål, sax och kniv
 Aldrig vännen giv.
 Nälen sticker saxen
 klipper vännskapsbanden
 mitt i sär.
 (1900–1950)

Den vanligaste orsaken till att bandet brister är dock att tidens tand nöter på det. Med avstånd i både tid och rum kommer påfrestningen på bandet att bli allt hårdare. Att man lätt glömmer barndoms- och ungdomsvänner när avstånd och tid ökar och kontakten med dem minskar är en realitet som beskrivs genom allehanda symboler i minnesverserna. De två största hoten mot vänskapen, så som det framställs

⁵³ Se till exempel *Finlands svenska folkdiktning* 1952: 323 för finlandssvenska exempel och *A Dictionary of superstitions* 1990: 345 för motsvarande engelsk folkstro.

i minnesverserna, är tidens gång och den medföljande glömskan, som vi såg ovan, samt otrohet. Därför har även varningar för falsk vänskap och glömska vänner sin plats i minnesböckerna. Antingen som en vink till att skribentens vänskap är av det äkta slaget, eller mer som ett allmänt visdomsord: "Var vänskapsed / är ej att lita på."⁵⁴ För trots att människor bedyrar sin vänskap i din minnesbok är det inte säkert att de faktiskt håller vad de lovar; den eviga vänskapen är inte alltid evig. Vare sig det beror på lättja eller på ont försåt är resultatet lika förödande – vänskapsbandet går av.

Det finns också en viss rädsla för att inte ha eller få några vänner. Det genomgående idealet är vänskap och för den som saknar vänner kan det vara svårt. Omgivningens syn på den viktiga vänskapen kan komma från flickböcker, veckotidningar, jämförelser med kamrater och vuxnas kommentarer. Detta visar Lundgren genom en intervju med en kvinna, som tyckte att det var svårt att leva upp till det ideala sociala livet för en flicka på 1940-talet med många väninnor och en "bästa vän" och delaktighet i ett gäng där man var populär (Lundgren 1995: 83).

En populär vers är den som i vissa versioner varnar för de otrogna vännerna och önskar att man aldrig skall behöva konfronteras med den svikna vänskapen. Samtidigt kan man i den läsa en uppmaning till trofasthet. Trofasta vänner är sällsynta, men den är lycklig som aldrig blir sviken, står det i versen. Detta kan antingen tolkas som "men jag är i alla fall dig trogen" eller "gör inte mig olycklig genom att vara otrogen".

Vandra varsamt ibland vänner
oftast ingen trogen är
lycklig den som aldrig känner
hur en sviken vänskap är.
(1940)⁵⁵

I verserna framhävs vikten av att välja sina vänner och att välja de rätta. Dessutom kritiseras minnesbokstraditionens samlande, där man försöker att få så många inskrifter som möjligt i sitt album. Det ligger ett mått av högmod i att stoltsera med sin stora samling vänner, eller kanske rentav beundrare, och verserna manar till måttlighet och

54 Snart skola minnesord
ditt album fylla.
Och vänners namn
på hvarje sida stå.
Var vänskapsed
är ej att lita på.

55 Varianter med varierande innehåll finns från 1810–1980.

anspråkslöshet även när det gäller sådant. Det är viktigt för en god kvinna att inte skryta och framhäva sig själv. Följande vers innehåller också moraltankar för den unga läsaren, denna gång av typen ”att vända andra kinden till” och att välja sitt sällskap med omsorg. Den enda sanna vännen är bättre än de många falska.

Blir du älskad, älska varmt
tillbaka. Blir du sårad såra ej igen
Blir du sviken lär dig att försaka.
Men sök bland andra, dig en bättre vän.
(1890–1940)

Genom alla vänskapsverser är trofasthet det genomgående idealet. Man skall inte svika sina vänner och troheten tillhör de eviga värdena, vilket i versen kontrasteras mot den förgängliga skönheten.

Skönhet vissnar och förgår
Hjärtats trofasthet består
(1940)

Anspråkslösheten som hör till den goda kvinnan finns även i vänskapsidealet. Att beskriva sig som en anspråkslös vän är ett vanligt retoriskt drag. Bengt af Klintberg kallar det ödmjuka, intill självutplåning, draget i minnesverserna för en schablon (1982a: 53). Många är de flickor och kvinnor som i sina verser säger sig vara nöjda att få sitta i ett hörn, överglänsta av albumägarinnan, bara för att få räknas bland vännerna. I följande vers förvandlas anspråkslösheten nästan till det motsatta. Skribenten förklarar sig vara den *mest* anspråkslösa, den som absolut inte ställer några krav. Texten får ett drag av tävling i vem som sticker ut mest i vänskan genom sin framstående anspråkslöshet.

Mätte långt – långt härefter, då Du hunnitt
pröfva mensklige livvets omvecxlingar, en blick på
dessa rader, ännu för Dig framkalla leende
Minnen af livvets gladaste ålder, och äfven då
erindra dig, att bland alla de ungdomsvänner
hvars namn äro tecknade på dessa blad, den mest an-
språkslösa är

Stockholm d: 16 Maji 1830. Jeannette.

Vänskapen kan också uttryckas anonymt genom underskrifter som "En vän i viken" eller "En okänd", vanliga under 1900-talets början. Dessa fraser går enligt af Klintberg tillbaka på de gratulationsbrev som var vanliga under 1800-talet. Anonymiteten som förekommer här är snarare en del av kurtisen från gratulationsdiktningen (af Klintberg 1982a: 62ff) och den lekfullhet som man finner i minnesböckerna, snarare än den ovan beskrivna anspråkslösheten. Många gånger är det kanske svårt att skilja dessa två motiv åt. Dels finns den falska blygsamheten eller skrytsamma anspråkslösheten, dels finns leken med de anonyma uppvaltningarna.

"Vänskapen är fastare än döden" – evig vänskap

I minnesboken finns metaforerna för den eviga vänskapen. Här finns vänner som aldrig skall glömmas bort, på samma sätt som man själv aldrig skall bli bortglömd. Det utkristalliserar sig ett ge och få-förhållande där trofasthet är nyckelordet. Det ställs krav på albumägaren, om något så gäller det att vara trogen sina vänner.

Evig vänskap är både möjlig och omöjlig. Om vart annat beskrivs den lyckade eviga vänskapen, med vänner som är varandra trogna även efter döden, och den misslyckade, där farhågor om att bli bortglömd ganska snart artikuleras. Ibland är den eviga vänskapen oavhängig själva minnesboken och verserna, ibland helt beroende av att man sparar det som skrivits och läser det igen, som en påminnelse om en förlorad tid. Detta att som vuxen läsa i sin minnesbok kommer jag att behandla senare i detta kapitel.

Ett sätt att beskriva den eviga vänskapen, eller vänskapen som aldrig tar slut är att använda sig av omöjlighetssymboler, adynaton. Detta har varit vanligt i amerikanska minnesböcker, där omöjlighetssymbolen framförallt återfinns i det som på engelska kan kallas "complimentary ending" (fritt översatt ett slags avslutande komplimang eller artighetsunderskrift). Dessa följer ofta ett bestämt mönster och har kanske inte varit så allvarligt menade. De bygger på ordlekar av typen "Yours till the brain washes" eller "Yours till the kitchen sinks". Ofta bygger de på ordlekar liknande dem i gåtor eller vitsar där språkliga uttryck tolkas bokstavligt eller metaforiskt. Ofta innebär de ganska avancerad lek med homonymer: "I am yours till elephants wear suitcases instead of trunks" eller "Yours till the hairpins get seasick riding on the permanent waves". Under den humoristiska bilden av elefanter med resväskor istället för snabel/koffert finns budskapet om den eviga vänskapen eftersom den händelse som beskrivs inte kan inträffa (Harder 1962: 25; Washington 1961). Men jämför man med barnens vitsar och gåtor där

elefanter på cykel och kanariefåglar med kulsprutor är normala företeelser blir inte bilderna längre så omöjliga. Kan en värktablett ha hängslen och ett plommon utombordsmotor i gåtorna (se ex. af Klintberg 1982b: 73ff) finns det knappast något som hindrar en hårnål från att bli sjösjuk i samma värld. I så fall förlorar minneshälsningen sin omöjlighetsaspekt och blir enbart något lustigt, en bild att skratta åt.

En av de amerikanska omöjlighetssymbolerna liknar lite en som återfinns bland annat i svensk folklöre, nämligen den där någonting vitt förutspås bli svart, eller vice versa, och genom omöjligheten i detta inser vi att så aldrig kommer att ske. I amerikanska album kan det stå "Yours till this page turns black" (Harder 1962: 25), medan huvudpersonen i den medeltida balladen om Sven i Rosengård berättar för sin mor att han kommer tillbaka "När [...] korpen blir vit" (Rooth 1965: 157). Den tyska albumtraditionen använder adynaton även den, som i versen där vänskapen skall leva tills hunden börjar tala franska: "bis der Hund französisch spricht" (Rossin 1985: 345). I de svenskspråkiga albumen är rena omöjlighetssymboler inte lika vanliga, men det finns exempel. Följande vers är från 1940-talets Åbo och förlagan tycks vara dikten Kärlekspris⁵⁶ av Jacob Frese (1690–1729).

När körsbär blir
mogna,
och äpplen citron.
Och krikon blir fikon,
och björken melon
Ja, då lilla Gun vår vänskap
är slut...
då får du från boken, mitt namn
stryka ut!!!

Evig vänskap uttrycks ändå oftast med absoluta ord som alltid, evig och aldrig. Den eviga vänskapen är också den odödliga vänskapen. En vän som aldrig glömmer innebär ju i princip evig vänskap, eller åtminstone vänskap som varar så länge som vännen lever.

56 När björken bär fikon och granen melon,
när tallen bär krikon och aspen citron,
när enträ blir ekar och eken blir palm,
när palmträ blir bokar och boken blir alm:
när allt vad omöjligt är, möjligt kan bli,
då skall ock vår kärlek sin vansklichkeit si.

[...]
Du kan med flärd ej vänskap knyta,
Ty trohet i ditt inre bor;
Och Jag kan aldrig, aldrig bryta
Den vänskapsed jag en gång svor.
(1820)

Den eviga vänskapen utgår oftast från skribenten. I denna genre är det skribenten som är aktiv på två sätt. Dels det uppenbara, genom att vara den som skriver, även om hon måste ha blivit ombedd av albumägaren först, dels genom att vara den som lovar och bedyrar evig vänskap. I själva skrivakten finns ett aktivt beslut att skriva in sig i traditionen och att framhäva sin vänskap, om det så bara är genom att skriva under med sitt namn.

När dina blickar stundom falla
på dessa rader ifrån mig
låt dem i minnet återkalla
en vän som aldrig glömmer dig.
(1940)

I många verser beskrivs även vänskapens odödlighet som sådan; ingen kan skilja oss åt, inte ens döden (se bild sid. 222). Vänskapen överlever denna världen och en riktig vän har man med sig ända in i döden och även efter. Döden förekommer som motiv i minnesböckerna främst i samband med vänskap som överlever även dödsfall (jfr Henriksson 2003b; 2005b; Jabour 1999).

Under alla bittra öden
och ner lifvet tynas af
Wänskap följer oss i döden
och strör blomster på var graf
(1820)

Även i livet efter detta kan vi enligt minnesverserna vara vänner med varandra. Vänskapen blir verkligen evig.

Ty varken tiden, vexlingar och öden
Förmår att slita hjertats fasta band,
Ty vänskapen är fastare än döden,
Och följer vännen i ett bättre land.
(1820)

Vänskapen i minnesböckerna är någonting viktigt, något att värna om. Att ha vänner är att vara rik och vänskap är någonting värdefullt framhäver verserna. Vänskapen kräver dock en viss insats från de inblandade parterna. Det gäller att vara trogen sina vänner. Den sanna vänskapen varar ända in i döden och in i livet efter detta om man sköter den väl. Den eviga vänskapen är på inget sätt omöjlig men för att den skall uppnås krävs trofasthet av vännerna. Att vara vän är ett livslångt åtagande och den romantiserade vänskapen uttrycks i absoluta ord som evig och för alltid.

”Ett minne utav mig”

Ett minne af en vän.
Glöm ej den.
(1830)

Tätt sammanbundna med vänskap och vänner är i minnesböckerna minne och hägkomst. Redan namnet på traditionen som sådan i Svenskfinland och tidigare också Sverige ger oss en vink om vad en sådan bör innehålla, nämligen minnen. I minnesböckerna kan man hitta minnen av olika slag. Framförallt finns här verser och inskrifter, men även själva minnesboken kan hänvisas till som minne i verserna. Minnesböckerna kan också vara fulla av mer faktiska minnen, olika slags souvenirer. En hårlock, ett avancerat pappersarbete eller en torkad fyrklöver kan sättas fast på albumsidan. Men även akvareller, vykort och glansbilder kan vara menade som minnen mer än bara en illustration till en vers (se bild sid. 91). I pappkassetterna där minnena består av lösa blad med inskrifter har ägarinnorna ofta också sparat brev eller fotografier. I en kassett från 1830-talet finns ett litet pärlbroderi med rosor och andra blommor, till motivet mycket likt akvarellerna på de mer traditionella minnesinskrifterna i kassetten. Framförallt eftersom de kan förekomma utan annat än en enkel namnunderskrift och ett datum.

I de äldre albumen finns ofta illustrationer utförda i silhuetteknik⁵⁷. I vanligtvis mörkt papper har ett porträtt i profil klippts ut och bifogats som minne. Silhuettekniken har anor från 1700-talet för Europas del och användes mycket under 1800-talet i bilderböcker (Bergstrand 1993: 24). Även dekorativa mönster klippta i silkespapper eller liknande, är vanliga. Själva det intrikata handarbetet blir ett minne, en gåva från den som gör inskriften.

⁵⁷ Silhuetteknikstraditionen i Finland finns beskriven i bland annat två artiklar av Gunnar Landtman (1927; 1929; jfr Fiedler 1960: 41).

Att hårarbeten var populära i början av 1800-talet syns inte bara i armband och klockkedjor utan också i de i tyska stamböckerna (Fiedler 1960: 42), liksom i svenska och finlandssvenska minnesböcker (se bild sid. 92). Fiedler poängterar att den magiska föreställningen om hårets makt inte spelade någon roll längre (Fiedler 1960: 42), men möjligen är det ändå så att just hårets egenskap av delen av det hela gör det till ett viktigare och riktigare minne. Det är som att spara ett barns lock, där håret inte bara är ett minne av det lilla barnet utan en högst påtaglig del av barnet (jfr Henriksson 2003b: 82f; Otto & Pedersen 1998).

Inte bara inskrifterna och föremålen i minnesböckerna är som souvenirer. Hela minnesboken blir en souvenir, ett minnesföremål från den nostalgiserade barn- eller ungdomen. De föremål som människor väljer att spara av nostalgiska skäl får sin betydelse, sin mening, från individens egen livshistoria, menar Lene Otto och Lykke L. Pedersen (Otto & Pedersen 1998; se även Henriksson 2003b). Det biografiska värdet är osynligt för andra, och objekten i sig är även de osynliga där de finns undanstoppade i lådor och skåp. Värdet de besitter finns endast inuti den person som bevarat dem (Otto & Pedersen 1998).

Samlandet är en del av minnesboktraditionen och en stor del av 1900-talets tradition är mycket beroende av detta samlande. Minnesboken var intressant så länge som det fanns presumtiva skribenter. När de tog slut svalnade intresset. Många berättar om hur minnesboken snabbt skulle fyllas under en termin eller ett skolår, sedan försvann den ner i byrålådan och glömdes bort. Men minnesboken sparas, kanske just för att den är en samling. Det är så samlingar fungerar; de är värda att spara på grund av sin status som samlingar, och då kan innehållet vara mindre viktigt. Som samlande är minnesboken också intressant eftersom det på sätt och vis är andra än den som samlar som skapar samlingen. Minnesboksägaren kan inte påverka det som skrivs annat än genom att välja vem hon ber skriva. Dessutom kan man jämföra det med pojkars samlande i samma ålder. Där flickor har samlat vänner i minnesböcker har pojkar snarast samlat kända personers autografer. Flickorna håller sig inom den intima gemenskapen, medan pojkarna går ut i den offentliga sfären.

”Minns den ljuva tiden” – nostalgisk vänskap

Vad är det då som man skall minnas med hjälp av minnena i boken? Ofta är det personer som man påminns om, genom dem som skrivit i boken. De har undertecknat med sina namn och anspelar ofta på sig själva genom ett jag i verserna. Fastän det är albumägaren som tillägnas versen blir skribenten huvudperson. Det hjälper inte om hon eller

han är anonym, det är *jag* och *mig* som stiger fram ur versen. *Jag* kommer ihåg dig, eller *jag* vill att du kommer ihåg *mig*.

Detta gäller under den aktiva användningsperioden. I mina intervjuer gjorda med människor som använt minnesböcker som barn från 1930-talet och framåt visade det sig att förhållandet förändrades efter minnesbokens användningsperiod. Minnena som väcktes när de som vuxna tittade i barndomens minnesbok handlade ofta i första hand inte om skribenterna utan om dem själva som barn (se vidare Henriksson 2003a; 2003b). Detta förhållande finns närmare beskrivet senare i kapitlet.

Men skribenterna hänvisar ofta också till en speciell tid eller plats. Detta kan ske i verserna, i beskrivande över- eller underskrifter, eller bara genom en enkel platsbestämning. Man kan också bli ombedd att minnas just den här speciella platsen eller tidpunkten. Det finns böcker som använts i ett speciellt skede av ägarens liv och då kan hela boken bli ett minne av just den tiden.

Nästa versexempel har skrivits i Loka, som är en gammal kurort i Bergslagen i Sverige dit människor har åkt för att dricka brunn under sommaren ända sedan 1720, och som fortfarande är i bruk. Här påminns ägaren till albumet, August Erenheim, om den bekantskap han gjorde när han besökte Loka, förmodligen också han för att kureras sig, eller möjligen som sällskap till någon sjukling.

Under Sjuklighetens långa dagar
Jag gjorde Din bekantskap här -
Ty dess[?] Minne tacksamt svarar,
Mot den Vänskap mig visad är,
Och trofasthet skänks den, som välgång önskar.

Loka den 19 Julii 1835.

Elisabeth Mansén har behandlat kurortskulturen i Sverige under 1700-talet, med speciell tonvikt på vänskapen som motiv (Mansén 1999). Trots att jag inte analyserar material äldre än 1800-tal, kan hennes undersökning ge värdefull kontext. Mansén beskriver 1700-talet som hälsobrunnarnas århundrade i Sverige och i den ideala föreställningen om kurortskulturen som växte passade vänskapen väl in. Enligt Mansén kan kurorternas framväxt till och med ha något att göra med 1700-talets starka betoning av vänskap. Kurorterna blev det ställe där man träffades under sommaren och umgicks, istället för att bo hos varandra. De sociala kontakterna var viktiga i kurortens brunnsparc och jämlikheten inom vänskapsförhållandet lätt att upprätthålla när man

var på neutral mark och inte hemma hos den andra. Dessutom skulle också känslouttryck anpassas till kurortsidealerna med tonvikt på det lugna och milda, och då passade starka överdrivna känslor, som passion, inte in. Istället gynnades vänskapen (Mansén 1999: 111f, 115ff).

Carl von Linné skriver att den ideala sysslan efter middagen vid brunnen är att idka sällskapsliv (se Mansén 1999: 124) och Mansén menar att han stöder tesen att vänskapen är den för kurortslivet mest passande relationen. Linnerhielm, en annan resenär och författare, skriver att kurortskulturen erbjuder en otvungenhet som gör det möjligt även för vuxna människor att fritt och glatt knyta vänskapsband (Mansén 1999: 124). Mansén ger exempel på tillfällighetsdiktning i brunnsliteraturen med önskningar om tillfrisknande och hopp om vänskap (Mansén 1999: 122f), vilka liknar dem som jag funnit i mitt material.

I Nordiska museets samlingar finns åtminstone två poesialbum med inskrifter från sanatorievistelser. Följande vers är från ett album använt mellan 1894 och 1911 där nästan alla inskrifter med platsbestämning är skrivna på sanatorierna i Gausdal eller Holmenkollen i Norge.

Däruppe mellan höga fjällen,
Där finns så underliga ställen,
Och när ni minnes dem,
Så tänk ock på den vän,
Som detta skref i sommarkvällen
d. 28 de juli 1895
Maria Hult
Gausdals Sanatorium

Förmodligen är de flesta av inskrifterna från andra patienter vid sanatorierna. Både Holmenkollen och Gausdal var tuberkulossanatorier, men också kurorter, och förmodligen var ägarinnan, Ida Lamm, själv patient. Att hon var sjuk tyder följande vers från 1902 på, eftersom skribenten önskar att hon skall bli bättre:

Jeg ønsker og jeg haaber,
At frøken Lamm maa faa,
Til vaaren blive bedre,
Og mere ude gaa.

En jämförelse kan göras med en vers från ett album från 1917 där budskapet är att vi nu skiljs åt. Förmodligen är det folkhögskolan som är slut, att tyda av underskriften "Folkhögskolekamraten NN". Denna kamrat har senare avlidit på just sanatorium i relativt ung ålder (35 år), ser man av den insatta dödsannonsen bredvid versen. Följande vers

är förmodligen egenhändigt skaldad av skribenten och underskriften innehåller en längre förklaring för hur ägarinnan och skribenten var bekanta. Skribenten påminner ägaren om att hon känner honom och när och var de träffades, nämligen i Lillhärad i Västmanland i Sverige.

När vi hvarann engång i tiden råka,
Och vi om gamla minnen språka,
Då komma vi nog den tid ihåg
När vi hvarann i Lillhärad såg.

Ett litet minne som kan påminna om att Hildegard Juliana
Littmarck känner mig sedan den tid då jag var i Lillhärad åren
1852, 1853 och 1854. Lillhärad den 9de Oct 1854 på en Söndag
Birger Steffenburger

Underskrifter som "Folkhögskolekamraten NN", "Av din skriftskolekamrat", "Skolkamraten NN", visar när och hur man haft med varandra att göra. En minnesbok från 1900-talets första årtionde har tydligen använts under ägarens seminarietid i Borås, där hon förmodligen studerat till lärare⁵⁸, eftersom flera underskrifter är sådana som "En vän från 'Semis'" eller "Seminariekamraten NN".

Görans (f. 1930) minnesbok är från sista året i småskolan då alla i klassen ännu var tillsammans. Året efter skulle de skiljas för att gå olika vägar och han tror att detta var orsaken till att han skaffade albumet. Åse Enerstvedt skriver att minnesböcker ibland används av unga människor som en kort period upplever någonting de önskar att bevara ett minne av (Enerstvedt 1987: 18) och Alfred Fiedler menar att minnesböckerna är vanliga de sista åren i grundskolan (Fiedler 1960: 45; jfr Shapira & Herzog 1984), precis som hos den ovannämnda informanten (jfr Henriksson 2003b: 78f). I minnesboken kan man också tacka för en tid eller något speciellt som hänt och därmed visa att man minns det och också kanske vill att den andra skall minnas. När skribenten Mina har besökt Sophie Bergius på Eknäs i Södertälje skriver hon så här i Sophies bok:

Minne af de roliga dagarne jag hade på Eknäs från den 22 till den
29 Maj 1825.
Mina

⁵⁸ I *Nordisk familjebok* från 1890 beskrivs seminarium som en bildningsanstalt för blivande lärare och lärarinnor, speciellt inom folkskolefacket.

Minnet består av en påminnelse om den tid de spenderat tillsammans hos bokens ägarinna. Alfred Fiedler skriver att de tyska stamböckerna och minnesböckerna delvis innehåller stickordsaktiga formler menade som påminnelse från skribenten till ägaren om en gemensam upplevelse eller liknande. Det som skrivs är ofta i form av en uppmaning att komma ihåg den och den händelsen, platsen eller datumet och det är inte förstaeligt för någon utomstående. Inskriften berättar om upplevelser av vänskap mellan skribent och bokens ägare (Fiedler 1960: 20; 36f).

På liknande sätt fungerar de tackskrifter som finns i mitt material. Tacken för speciella händelser eller tider för bekantskap kan fungera som en sorts påminnelser. Genom att i sin inskrift tacka för vintern som man har varit tillsammans eller umgåtts försöker man också påminna om att man var tillsammans under just denna vinter. Denna typ av inskrifter förekommer kanske främst i de äldre albumen, men är inte ovanliga under 1900-talets första hälft och finns även i moderna album som exemplen nedan visar.

Tack för denna vinter.
Lärkkulla 28/4 -57.
(1950)

På många sätt liknar dessa inskrifter dem som skrivs i den närbesläktade genren gästböcker. I en gästbok påminner man på samma sätt om enskilda händelser och besök och tackar för tiden man spenderat tillsammans. I en 1980-talsinskrift har en mamma skrivit istället för sina ickeskrivkunniga barn. Utöver minnesversen som skrivits under med barnens namn finns ett tack i föräldrarnas namn. I tacket hänvisas till de olika aktiviteter som albumets ägare initierat och lett. Dessa "sommarminnen" är egentligen de presumtiva skribenternas men genom minnesboksinskriften blir de även minnen för minnesboksägaren.

Tack /.../ för sjörövarlekar, spöken på vinden,
barkbåtar, fina simstunder, godnattsagor, ja massor av
fina sommarminnen
(1980)

Även mer abstrakta tider är värda att minnas enligt minnesverserna. Framförallt är det den nostalgiska barn- och ungdomstiden som man påminns om i vers efter vers. Antingen gäller det att som liten eller ung ta vara på den tid som kommer att gå förlorad när man växer upp, eller så påminns man som vuxen läsare om hur underbart det var när man

var barn. I minnesböckerna samsas minnena av vänner med den nostalgiska romantiska barndomen (jfr Henriksson 2003a; 2003b).

I kretsen av glada kamrater
Njut skoltidens lyckliga dar
Och när den en gång försvunnit
Göm soliga minnen kvar.
(1900–1980)

Barndomen är fylld av soliga stunder och sorgfria dagar. Den är den ”skönaste tiden i livet” och den är oåterkallelig i verkligheten men kan återupplivas i minnet, speciellt med hjälp av minnena i minnesboken (se Graak 1965: 14 för tysk motsvarighet). Frans Michael Franzéns (1772–1847) dikt ”Till en ung flicka” har fått dela med sig många strofer till minnesboksfloran. En av dessa lyder i original:

Medan livet blommar än
Var minut värdera
Dina femton år igen
får du aldrig mera
(1900, 1880–1950)

I minnesböckerna har den tredje raden så gott som alltid ändrats för att passa in på den person som den skrivits till. Vanligt är då att man analogt med så många andra minnesverser skriver barndomsår eller barndomsdar. Ty minnesverserna påminner om att den ljuva barndomen aldrig kommer igen, men på sätt och vis kan den konserveras i minnesboken där man samlar minnen av och från barndomsvänner (jfr Henriksson 2003b).

Tänk någon gång i tiden lång,
När detta blad du skådar.
Hur mången gång i lek och sång
Vi hade roligt båda.
(1900, 1870–1980)

Den sorgfria barndomen är närvarande på flera sätt. Dels genom minnesboken som ett dokument från och om den här tiden, dels genom versernas tillbakablickar på samma tid och slutligen genom de metaforiska skildringarna som beskrivits tidigare där ungdom och barndom framhävs som livets vår och blomningstid (jfr Henriksson 2003b). Uppfattningen om barndomen och barndomsvänskapen är ut-

präglat nostalgisk. Ulrika Wolf-Knuts definierar nostalgiskt tänkande som "att man i minnet återkallar en tid som sedan länge är försvunnen och som i realiteten inte kan återupplevas" (Wolf-Knuts 1995). Susan Stewart ser på nostalgi som ett förlustfenomen, eftersom det förflutna alltid är frånvarande upplevs det som en förlust (Stewart 1999). Göran (f. 1930) berättar om sin minnesbok och liknar den vid klassfotografier från samma tid:

...hemskt roligt att ha faktiskt... jag tycker att det är väldigt trevligt att ha den [minnesboken] kvar... det var ju en väldigt trevlig tid i småskolan får jag säga... det var ju lite kärvt ibland i läroverket. Det var ju hårdare tider. I småskolan var det ju bara trevligt. Faktiskt.

Barndomen är en sorgfri tid och barn- och ungdomsvänskapen uppfattas ofta som den verkliga vänskapen (Lundgren 1995: 95, 97). Det finns en stark gemensamhetskänsla i att ha delat barndom och skola. Karin Johannisson beskriver den moderna nostalgin som ett återskapande av det privatas historia, känslornas historia (Johannisson 2001). När människor tittar i sina minnesböcker och läser det som skrivits är det sin egen barndom och sig själva de minns (se Henriksson 2003b). Göran (f. 1930) berättar också om sig själv utifrån de klasskamrater som har skrivit i boken. Vid ett tillfälle säger han "och sen har vi då NN, min första kärlek". Ordvalet visar här hur starkt kopplad inskriften är till den person som skrivit den. Informanten säger inte: och sen har NN skrivit, utan "sen *har* vi" (min kursivering). Inskriften personifierar den första kärleken, och är förmodligen ett av de få materiella minnen som finns kvar, eftersom den åträdde aldrig fick veta att hon var föremål för sådana känslor. Ordet kärlek är dessutom det enda ord som uttalas på skånska av informanten, med ett ä-ljud som närmar sig a och skorrande r, ett minne från uppväxten i Helsingborg, även om han i övrigt inte använder dialektalt präglade ord, uttryck eller uttal (se även Henriksson 2003b).

"Lef lycklig glöm ej mig" – att komma ihåg eller bli ihågkommen

I minnesboken samlas minnen av vänner, släktingar och bekanta. Här finns reella minnen som härlockar och pressade blommor, men framförallt är det inskrifterna som skall påminna om någons existens och samvaron med denna i en förfluten tid. Det handlar om att minnas framförallt sina vänner och familjemedlemmar, men även bekanta, ef-

ter det att man inte träffar dem längre, kanske till och med efter att de har dött.

Ordet minne förekommer rikligt på olika sätt i minnesböckerna. Bland annat är den allra vanligaste överskriften för en inskrift i en minnesbok under 1900-talet (då det tycks ha börjat användas) också ett kort "Minne", eller "Minne till NN", ofta med utropstecken efter, som en interjektion. Mindre vanligt, men inte alls ovanligt, och dessutom förekommande även under 1800-talet, är att istället för som överskrift "Minne till", använda sig av underskriften "minne av" eller "minne från", eller också "till minne av NN". I det första fallet är det den som tillägnas minnet som blir huvudpersonen medan det i det andra fallet snarare är den som ger minnet som får den mest framträdande positionen.

Som skribent i en minnesbok kan man välja mellan att antingen lova att minnas någon eller att önska att själv bli ihågkommen. I verserna växlar de två förhållningssätten. "Glöm ej mig" är en av de allra vanligaste fraserna, och räknar man med alla varianter där det är din vän, vännen, den som skrivit, NN och så vidare som inte skall glömmas blir skaran verser ännu större. Detta tema kan med fördel kombineras med en lyckönskning så att man som skribent inte bara begär utan också ger.

Två ting af hjertat önskas dig
Lef lycklig glöm ej mig
(1820–)

Den som inte ber om att inte bli bortglömd kan istället lova att minnas. Det går också att kombinera dessa båda i en bön om att bli ihågkommen samman med ett löfte att komma ihåg (jfr Henriksson 2003b).

Förlöm ej mig,
Jag glömmet
aldrig dig.
(1900)

I verserna finns ofta ett skeptiskt drag; man inser att det kanske inte alltid är så lätt att minnas människor från gångna tider, inte ens genom minnesverser. Metatexter där verser kommenterar förhållandet mellan versen, med andra ord det som skrivs, och det verkliga minnet är vanliga. Det är, trots inskrift och allt, ett aktivt val om man vill minnas eller inte.

Dessa rader kan du gömma.
Till ett minne utav mig.
Dessa kan du ock förglömma,
om du vill förglömma mig.
(1940–)

Minnesverserna uppmanar till trofasthet. Att glömma är inte ett alternativ, då är man en dålig vän och kanske inte riktigt den goda kvinna man borde vara. Trots att alternativet att glömma ges i ovanstående vers förstår man som läsare att det inte är ett valbart alternativ. Versen uppmanar till trohet. Du skall inte glömma dina vänner, speciellt inte när de ger dig en minnesvers. Det blir en form av utpressning. Här får du – vad får jag av dig? Jag förväntar mig åtminstone trohet.

Ofta får själva versen, eller det lösa bladet den ibland är skriven på metaforiskt stå för minnet. Därför ber man att inte suddas ut ur boken, och minnet, eller att inte tappas bort. Minnesboken blir den symboliska länken mellan de två vännerna, mellan skribenten och albumägaren.

Ödmjukheten som motiv finns även i verserna om att minnas. I flera verser säger skribenten på något sätt ”du behöver inte minnas mig, fastän jag ber om det”. Men budskapet blir ett annat. Trots allt skriver jag för att bli ihågkommen och jag klarar ju av att komma ihåg dig till och med utan minnesbok, så varför skulle inte du kunna vara mig trogen.

Tänk när en gång, när nattens klara stjärna.
En helsning vinkar ifrån himlen den blå.
På den hvars tanke flyr, till dig så gerna.
Ja glöm mig du, jag mins dig nog ändå.
(1890–)⁵⁹

Den falska blygsamhet som jag beskrev ingående i kapitel tre återkommer. Trots att anslaget är anspråkslöst är versen ett sätt att framhäva sig själv. Man skryter med sin anspråkslöshet. Jag förstår att du inte kan minnas mig som är så oansenlig, men jag kommer i alla fall att minnas dig, säger skribenterna genom sina verser. Dessutom är vänskapen helig och den verkliga vännen sviker inte.

59 Carl Wilhelm Böttiger (1807–1878): I avskedets stund

”Ett minne jag skänker åt dig” – minnet som gåva

En minnesvers, eller ett minne kan man ge åt någon som en metaforisk gåva. Vokabulären i minnesverserna talar nämligen ofta om att ge eller skänka ett minne. Att skänka sin vänskap är samma sak som att visa sin trohet. Tidigare har jag nämnt Marcel Mauss och hans forskning om gåvor. Mauss menar att gåvor kräver gengåvor (se ex. Mauss 1969: 63ff). Här kan man återigen förvänta sig en gengåva. Jag ger dig ett minne, men jag förväntar mig då också att du skall minnas mig. Gåvan kan också få vara att få skriva i albumet. Alfred Fiedler skriver om hur de unga skribenterna blir ledsna om de inte får skriva i någons album (Fiedler 1960: 45). Att uteslutas ur gemenskapen genom att inte få ynnesten att skriva i någons album är att förnekas den gåva som andra får. I minnesverserna uttrycks detta ofta i önskingar om att få räknas bland vännerna eller tillhöra vännernas skara. Skribenten uttrycker sin önskan om att inlemmas i gruppen och bli delaktig.

För glöm ej den som dessa rader tärna
och önskar att få sig bland dina
väänner räkna
(1820)

I följande vers talas om vänskapens lagar. Det gäller att leva upp till trofasthetsidealet; annars är man en trolös vän, en dålig vän och i förlängningen inte en god kvinna. Idealbilden av sann vänskap baseras på varaktighet, trofasthet och tillit och den förutsätts fortleva genom livets alla skiften (Lundgren 1995: 146).

I ungdomens lyckliga dagar,
ett minne jag skänker åt dig,
och följer du vänskapens lagar
så vet jag du glömmet ej mig
(1930–)

Minnesgåvan kan också vara en lyckönskning inför det framtida livet, men här är minnandet fortfarande viktigt.

Till minne vill jag giva,
en liten önskan blott.
Att lycklig du må bliva,
i koja eller slott.
(1950, 1900–1980)

Lyckönskningsmotivet är mycket vanligt i minnesverserna. Här önskas välgång och hälsa, än i högtravande lyrik, än i nonsensbetonade tvåradiga verser där motiv som "din levnadssoppa" samsas med "lyckans lilla bil". Ofta är dessa inskrifter kombinerade med minnes temat genom överskrift eller underskrift. Minnet som ges är en lyckönskning.

Mätte i din levnadssoppa
lyckans klimpar alltid hoppa
(1890–1980)

Må du åka många mil,
uti lyckans lilla bil!
(1940–1990)

När du skriver i en minnesbok försäkrar du dig om att du skall bli kvar i minnet hos bokens ägare. Utan påminnelser kan det vara svårt att komma ihåg människor, händelser och platser.

Hela livet är så kort,
alla minnen ramlar bort.
Men jag skriver i ditt poesi,
för att inte bortglömd bli.
(1950)

Bladet, platsen där man skrivit eller själva skriften används som en metafor för minnet. Skulle det nu hända att du alldeles glömmer bort mig, kan jag alltid gardera mig med att skriva i din minnesbok, för när du läser inskrifter måste du ju komma ihåg mig. Skribenten kan också ställa krav på läsaren. Glömmer du bort mig så se till att du på något sätt återfår minnet av mig. Det finns nästan en ton av utpressning ibland. Glöm inte mig för jag kommer alltid att minnas dig!

Om någon gång bland vänners lag,
Jag faller ur ditt minne,
Så uppsök detta blad en dag,
Ock finn mitt namn derinne.
(1900)

Det finns också metatexter som förringar minnesbokens värde samtidigt som de upprätthåller traditionen. Det blir ett dubbeltydigt budskap helt i minnesböckernas anda, som kan jämföras med de rimmade

verserna som förnekar förmågan att skriva poesi. Detta skildrade jag ingående i kapitlet om skrivakten. Minnesversgenren är full av lek med den egna genren och dess regler. Här får man förlöjliga det man själv håller på med. Man får skratta åt det fåfänga i att tro att man blir bättre och längre ihågkommen genom en inskrift.

Fordom samlade man vänners minnen,
 Ut i trogna, ömma sinnen, Men nu,
 Då allting bär på tok, Samlar man dem
 i en bok.
 (1900–1950)

Lite mildare uttrycker sig nästa vers, där skribenten är glad åt att få skriva i boken, men helst av allt skulle vilja vara säker på att finnas i ägarens minne. Budskapet är dolt, men finns där: kom ihåg mig och helst utan hjälpmedel som minnesböcker.

Glad är jag redan att ha
 Ett rum i åminnelse Boken!
 Gladare är jag likväl,
 Om i Ditt minne jag är.
 (1840)

Ibland är det till och med så att man inte alls tror på minnesbokens funktion fastän man skriver i den. Delvis finns här en viss kritik mot att man skall behöva hjälpmedel för att vara trofast. Kan du inte minnas dina vänner utan minnesbok är de, eller du, kanske inte några riktiga vänner.

Hellre sjelf i Marthas minne
 än mitt namn i Hennes bok.
 (1810)

En vers som har levtt kvar i olika varianter i minnesböckerna från 1890-talet till 1900-talets slut är den där man vill få en liten pinne att sitta på i minnet (jfr Ekrem 2002: 102). Runt 1900 kan den se ut så här.

Låt mig vila
 i ditt minne
 om blott på
 en liten pinne
 (1900–1980)

Pinnen är en del av anspråkslöshetsdiskursen. I versen ovan talas om "blott en liten pinne". Det är allt skribenten ber om. Ingen stor plats, ingen bekväm plats utan bara något litet överblivet. Senare kommer versen att förlängas så att man får veta vad som händer om pinnen går av, eller är för kort. Då faller eller flyger man ur minnet bort. I de tidiga varianterna liknar bilden av minnet som flyger som fågeln föreställningen om hugen. I äldre nordiska själsföreställningar var själen, eller hugen, redan under livstiden, en mycket fri och egen del av människan. Hugen kunde föregå människan och handla på eget initiativ (Strömbäck 1989: 16ff).

I Svenskt visarkivs samling av mikrofilmade minnesböcker finns det en version av versen illustrerad med en flicka som faktiskt sitter på en pinne, närmare bestämt en gren i ett träd (se af Klintberg 1982a: 68). Denna skribent har valt att illustrera det på ett mycket bokstavligt sätt och därmed blir det nonsensartade i versen mera framträdande. Kanske tänker läsaren inte längre så mycket på minnesbudskapet, utan det blir en rolig vers som andra. Inte heller anspråkslösheten är speciellt betydande längre. Ännu mindre tydligt blir det i analogier där man trillar som ett ärta i hjärtat⁶⁰.

I den senare nonsensdiktningen finns inte längre de hårda kraven lika tydligt. Barnen som skriver håller sig till traditionen, men en del av budskapet har försvunnit. Nu är det de lustiga bilderna som talar. Här skapas mängder av mer eller mindre lustiga nonsensaktiga analogier till populära verser (se af Klintberg 1982a: 70) med lustiga bilder av trogna loppor, apor och grisar. Minnesbudskapet finns kvar och trofasthetsmotivet: "Kom ihåg mig när loppnan biter dig." Det är utformningen som har förändrats mest. Många gånger drunknar kanske minnet också i de lustiga formuleringarna och riktiga illustrationerna. Det hela fångas ändå ofta upp av ett "Minne!" i överskriften, eller "Från din vän NN" i underskriften.

"När denna bok är skriven full" – att samla minnen

I minnesboken kan man samla minnen på hög bättre än någon annanstans, åtminstone om man skall tro verserna. Trofasthetsidealet kommer också fram i vikten av att inte bedåras till högmod av den stora mängden skribenter.

60 Låt mig trilla/rulla i ditt hjärta
som en liten, liten ärta.

När denna bok är skriven full,
 av vänner, prövade i längden.
 Minns att jag skrev för vänskaps skull
 och ej för att öka mängden.
 (1880–1930)

Jämförelser kan också göras med texterna om att vara sist i boken men främst bland vännerna, att vara bland de sista men räknas bland de första. Skribenterna uttrycker sin anspråkslöshet, men samtidigt vill de inte drunkna i mängden utan slutligen vara den som verkligen betyder något.

Om Du på dessa blad
 Skall nya minnen gömma,
 För dem förgät ej mig
 Jag vill Dig aldrig glömma!
 (1860)

De minnen som hänvisas till kan även beskrivas som något eteriskt. Här finns bilden av minnesurnan som trots att den slås sönder fyller sin funktion och bevarar minnen likt en rosendoft. Andra liknande bilder är minnets skatter och minnen som lever och dör.

Låt ödet än oss hota, dock minnet skatter har
 Ljusdrömmar från det flydda, som ej dess magt förtar,
 Som komma i bekymrens ö sorgens dystra natt
 Och bringa bilder åter, som förr en gång oss gladt.
 O, länge dessa minnen må lefva i mitt bröst
 Liket urnan, som med rosor man fyller varje höst.
 Slå sönder, om dig lyster, i tusen bitar den,
 Men rosendoften häfter vid hvarje skärfva än!
 (1880)

Genom minnesverserna ber man om att bli ihågkommen även efter döden. Om detta uppfylls har vi återigen fått ett bevis på en fungerande evig vänskap.

Om Du på minnets vingar far
 Och fordna dagar ser;
 Så minns att Frida funnits har
 Om hon ej vore mer.
 (1850)

Alltid är det skribenten som förväntas dö före den som tillägnas versen. Det liknar lite barns fantasier av typen ”tänk om jag skulle dö, då skulle de nog ångra att de var så dumma mot mig”.

Se stundom uppå detta blad
Då jag ej mera finnes
Säg detta skref min vän
Den jag med nöje minnes
(1860)

Nästa vers frossar i självömkan. Inte nog med att jag är död – alla blommor har dessutom vissnat på min grav, vilket innebär att ingen sätter dit nya, vilket i sin tur innebär att ingen minns mig längre.

Förglöm ej mig, när dina tankar ilar
fjärran över minnets hav.
Förglöm ej mig, när jag i graven vilar,
och alla blommor vissnat på min grav.
(1950)

”När du vid sjutti åtti år” – att minnas som vuxen

Minnesverserna blickar även framåt, i dem omtalas tiden som vuxen eller tiden då man inte längre automatiskt minns sina gamla vänner utan måste förlita sig på minnesbokens hjälp att minnas. Man uppmanas att inte låta tiden utplåna minnena helt, och därmed också vänskapen.

Låt icke tidens hand
strö mossa över minnen
och lossa vänskapsband
som knöts av unga sinnen
(1900–1930)

Tiden är nämligen den kraft som mest påverkar våra möjligheter att minnas och bevara vänskap, men på sätt och vis kan man upphäva tidens gång genom sin inskrift i minnesboken. Skriver du ditt namn där finns du kvar även när du försvunnit ur ägarens minne och kan återkallas när hon eller han läser din inskrift. Tiden skildras som en ingripande handfast kraft och metaforerna för minnet är ofta reella materiella ting, som till exempel tidens hand kan strö mossa över. En viss maktlöshet lyser igenom ibland, det går inte att stoppa tidens gång,

även om man så önskar. Det lilla kryphål som finns är minnesboken med dess inskrifter.

Tiden skilja barndomsvänner.
Så att man ej dem mera känner.
Men om du har bladet kvar,
minns du nog vem "Ove" var.
(1950, 1890–1980)

I vuxen ålder (eller som riktigt gammal) kan man plocka fram sin minnesbok och läsa inskriften som barndomskamraten skrivit och då också komma ihåg denna. Minnesboken blir en metafor för minnet, med olika fack dit vi stoppar enskilda minnen. Allra tydligast illustreras detta i den mycket populära versen som i talrika varianter beskriver hur man som vuxen plockar fram barndomens minnesbok ur byrålådan.

När efter förtio femtio år
du till din byrålåda går
och ser den gamla minnesboken
så glöm ej bort den lilla token.
(1900–1980)

Lite liknande förhåller sig de vuxna människor, som jag har intervjuat, till sin minnesbok. De har den undanstoppad i ett skåp eller i en låda, men slänger inte bort den, och när de tittar i den förväntar de sig att minnas sina barndomsvänner. Att detta inte alltid är fallet är det många som kan intyga. Många är de skribenter som så fallit i glömska att deras texter inte manar fram några minnesbilder hos albumens ägare. Andra inskrifter väcker i sin tur scener och situationer till liv utan att skribenten själv egentligen får bli huvudpersonen. Istället framhävs framförallt albumägarens barndom och liv (se även Henriksson 2003a; 2003b).

Den bästa vännen

Ett litet minne jag dig ger
Må Gud i himlen ge dig mer
(1930)

1700- och 1800-talens vänskapsideal handlade som vi tidigare sett främst om vänskapen mellan människor. I minnesböckerna är det inte bara den mänskliga vänskapen som bereds plats. Nära verserna om att minnas sina vänner ligger tematiskt verserna om att minnas den enda vännen som egentligen räknas, nämligen Gud eller Jesus. I minnesverserna ses vänskapen ofta som någonting överjordiskt, en himmelsk skapelse (se bild sid. 223).

Att lifvets dagar mildt förljufva,
Af Himlen skaptes vänskapen,
Och rosens doft och ängens tufva,
Samt sången hägna kärleken.
(1810)

Birgit Neumann poängterar att det under 1700-talets syn på vänskap som något naturligt, eller av naturen skapat, fanns en parallell kristen syn på vänskap, där vänskapen sågs som något av Gud skapat, en syn som dessutom överlevde synen på den "naturliga" vänskapen. I den upplysta litteraturen, där vänskapens naturlighet var det som dominerade, kunde dock Gud som vän och förtrogen förekomma när den mänskliga vänskapen inte höll eller när förtroligheterna som utväxlas var för hemliga och intima för att anförtros en jordisk vän (Neumann 1999: 189ff).

I minnesböckerna finns många verser som sätter den himmelska vänskapen framom den jordiska. Jesus eller Gud är den verkliga, mest betydelsefulla vännen och de världsliga vännerna som skrivit i minnesboken kan ställas mot den gudomliga vännen, vars vänskap definitivt aldrig sviker.

Lev lycklig i din barndomstid.
Glöm bort all Sorg och Smärta!
Men glöm ej Gud, vid Honom bliv,
Hav Honom i ditt hjärta!
(1920)

Du många vänner har,
som håller av dig här,
Glöm ej den bästa vännen.
Den Jesus är.
(1950)

Gud eller Jesus är en vän lik de jordiska vännerna, med det undantag att han är fullkomlig som vän. Gud beskrivs, liksom världsliga vänner i minnesböckerna, med ord som "den bästa vännen" eller "den sanna vännen" (se bild sid. 224)⁶¹. Det religiösa vänskapstemats innehåll liknar det jordiska. Att glömma bort någon, vare sig det är Gud eller barndomsvännen, är motsatsen till att komma ihåg. Det handlar framförallt om att minnas vännen Gud och att vara honom trofast.

Må fridens engel med sin hvita vinge
 Skydda dig från lifvets ve
 Ditt högsta mål, din enda tröst du finge
 Att blott i Gud den bästa vännen se.
 (1870)

Himlen används som ett uttryck för Gud själv. Det är himlen som ger eller skänker vänskap och det är himlen som minns oss eller i värsta fall glömmet om vi själva har glömt.

Må dig himlen ej förglömma
 och din framtid le mot dig;
 och et värdigt hjerta ömma
 för dit väl men glöm ej mig
 (1820)

På samma sätt som vännerna som skriver uppmanar albumägaren att inte glömma dem, eftersom de själva aldrig skall glömma, uppmanar skribenterna att aldrig glömma Gud; han glömmet inte heller. Gud innehar den viktigaste egenskapen för en god vän – han glömmet aldrig bort dig.

Glädje utan Gud ej finnes,
 utan Gud ej finnes frid.
 Svag den lyckan är som vinnes
 om du glömmet Gud därvid.
 (1940)⁶²

61 Jämför med psalmen av Jakob Arrhenius (1642–1725) vars först rad lyder: Jesus är min vän den bäste (FiSvPs 1986: 265; SvPs 1986: 43).

62 Johan Olof Wallin (1779–1839) har skrivit den ursprungliga psalmtextern (FiSvPs 1986: 387; SvPs 1986: 561).

Barnens, eller den unga kvinnans, vän Jesus förekommer främst i verserna från 1800-talets slut och framåt. Innan dess är det vanligen Gud som åberopas. Man kan jämföra detta med den barnlyrik som finns från 1850-talet, och som enligt Finn Zetterholm är övervägande religiös. Som exempel på författare av sådan lyrik ger Zetterholm Lina Sandell-Berg (1832–1903) och Betty Ehrenborg-Posse (1818–1880), och åtminstone den första finns representerad i minnesböckerna. Zetterholm beskriver hur flera religiösa barndikter från 1800-talet tar upp människans tacksamhetsskuld till Gud. Men Gud som bestraffare och sträng rättsskipare förekommer sällan, istället är det Jesus, barnens vän som framhävs (Zetterholm 1969: 24f, 51). Minnesversernas Jesusbild framhäver framförallt vännen Jesus, den Jesus som ser till de små och värnar om dem.

Även dig som är så liten
håller Jesus hjärtligt kär.
Gå blott modigt fram till honom
han den bästa vännen är.
(1960)

Jesus är den som hjälper läsaren att nå den mer fjärran Gud och också lär henne att leva efter Guds bud och att leva i tron.

Jesus, lär mig så i nöden
Som i glädjen tro på Gud.
Så i livet, som i döden
Tröstligt höja bönen ljud.

Vara med Guds vilja nöjd,
Hava i hans ord min fröjd.
Och intill min levnads ända
Söka att hans verk fullända.
(1940)⁶³

Inte bara vänskapstemat liknar mycket det i tidigare kapitel, också vikten av att minnas och vara trogen faller väl in i minnesversernas formler. Att man minns sina vänner behöver inte utesluta att man även minns och tänker på sin Gud. Formulerna som används för att skapa minnesverser om minne och vänskap passar in även i de religiösa verserna. Ibland är det rena fraser som lånats in och parafraaserats, som när

63 Ursprungligen Johan Olof Wallin (1779–1839) (SvPs 1986: 274).

”Tre ord till dig” blivit ”Fyra rader små” (1940–1960) och den jordiska vännen bytts ut mot Jesus.

Fyra rader små
jag dig giva må.
Den fjärde raden är:
Jesus har dig kär
(1950)

Lyckönskningstemat som följer med så många andra typer av verser saknas inte heller bland de religiösa verserna. Ofta är lyckönskningarna kombinerade med påminnelser om vänskap eller som här – religion. Dels hör det samman med idén om den verkliga lyckan, lyckan som finns i livet efter detta, dels med minnesverstraditionens regler och formspråk. I minnesboken hör det till att man önskar någon ett gott och lyckligt liv. Preciseringsen av detta goda liv kan sedan innehålla en äkta man eller kanske gudfruktighet. Lyckönskningarna handlar ofta om livet här och nu och att det skall bli långt och lyckligt, fullt av vänskap och gudsförtröstan.

Lefv i många år, ja lefv för att få njuta.
Ett långt och lyckligt lifv, som himlen gaf åt dig –
Må sellhet lungn och frid, sig till ditt hjärta sluta,
Och den ömma vänskapen strö blommor på din stig.
(1920)

Verserna är inte heller främmande för att beröra döden och livet efter detta. Även om det är bra om ditt liv här och nu är lyckligt är det trots allt nästa liv som skall vara för evigt och därför verkligen är av vikt.

Säll som dalens lilja
Må du blomstra här
Tills en ängel stilla
Dig till Jesus bär.
(1920–1950)

Därför är också döden ett vanligt förekommande motiv i minnesverserna (se även Henriksson 2005b). Märta Netterstad skriver om skolsångerna att döden idylliseras och tron på ett liv efter detta framställs som självklar och okomplicerad (Netterstad 1982: 78). Detta är egentligen inte underligt med tanke på att livet efter detta är en självklar ingrediens i den kristna tron. Trösten finns i att Gud slutligen låter de

sina komma hem till den eviga vilan som i versen nedan. I uppfostningslitteraturen förklarades också vikten av en fast tro genom att den säkrar livet efter detta (Lundbergh 1986: 122).

En lilja i Guds rosengård
du vara skall och blifva
och under Herrens hägn och vård
din frukt åt honom gifva.
Han ledde dig på livvets stig,
till sist Han bär dig hem till sig.
(1900)

”Att intet fordra” – fromhet och gudsfruktan

I minnesverserna uppmanas på olika sätt till gudsfruktan och fromhet genom ständiga påminnelser om att komma ihåg Gud. Den sanna bildningen är den som siktar på livet efter detta, menar följande vers, och denna bildning finner man i Bibeln.

Då du för himlen bilda vill ditt hjerta,
Dess bildning sök i bibelns helga blad!
Med denna skatt i fröjd, och tröst i smärta,
Du alla öden möter lugn och glad!
(1850)

Tron som kristendomens grundläggande förutsättning poängteras. Att tro innebär också att vara trogen, att tro på någon trots att man tvekar eller tvivlar. Detta passar bra in i minnesversernas trofasthetsideal. Att vara trogen sin Gud skiljer sig inte så mycket från att vara trogen sina vänner. Ibland går de två till och med hand i hand, även om troheten till Gud är den viktigaste.

Älska dina vänner
Fader Moder syskon Kär
älska ”Gud” som Bäst oss känner
o som alltid är oss när
(1900)

De inslag av religion och fromhet som finns i minnesböckerna går att knyta samman med tidigare kapitel om konstruktionen av den goda kvinnan. I 1800-talets idealföstran av kvinnor ingick även föstran till

gudsfruktan visar Lundbergh i sin undersökning av uppfostringslitteraturen (Lundbergh 1986: 112ff). Detta torde gälla såväl flickor som pojkar, men dessutom ansågs en fallenhet för religion finnas i kvinnans natur (Lundbergh 1986: 122). I populärlitteraturen finns också författare som i sina romaner lägger stark tonvikt vid fromhet hos sina hjältinnor. De mycket populära böckerna av Elisabeth Beskow⁶⁴ (1870-1928) under pseudonymen Runa är ett gott exempel på detta (se ex Beskow 1960a; 1960b). De tidigare uppvisade idealegenskaperna kan kombineras med gudfruktighet, som i fallet nedan där kvinnans yttre faller till föga för det viktigare inre, nämligen gudsfruktan.

Fäfängligt är behaget, en fläkt
är skönheten: prisa den qvinna,
som fruktar Gud!
(1890)⁶⁵

Dessutom finns det tidigare diskuterade förnöjsamhetsidealet starkt representerat i de religiösa verserna. Gud har valt öde åt människan och det gäller att förlika sig med det och att vara nöjd med sin lott. Då när man också slutligen målet, det lyckliga livet efter detta.

Må Du alltid nöjd Dig finna
med den lott Dig Gud beskär!
att ock Du må slutlig vinna
Sällheten! som lofvad är;
alla dem som målet hinna.
(1820)

Är du nöjd kommer du dessutom att klara dig väl eftersom Gud ser efter dig. Lycklig blir du först när du själv tar del i ditt liv och din strävan till livet efter detta genom att uppfylla dina plikter. Plikten och dygden är de ledstjärnor som skall följas. Den som är plikttrogen och dygdig kan själv påverka utgången av livet. I pliktidealet ligger också att arbeta duktigt och flit är ett nyckelord.

Älska Gud, hans vilja lyda,
Vara med sin lycka nöjd,
Lifvets väg med dygder pryda,

64 Elisabeth Beskow var under början av 1900-talet Sveriges näst mest lästa kvinnliga författare efter Selma Lagerlöf.

65 Ordspr. 31: 30.

Är vår sällhets högsta fröjd.
(1870)

Det handlar också om att välja mellan rätt och fel: "att göra det rätta", att välja rätt väg och att "fullända Herrens verk" på jorden genom goda gärningar och rättfärdiga handlingar. Anspråkslöshet och blygsamhet uppmuntras liksom tidigare. Du skall inte förvänta dig att sticka ut bland andra bara för att du gör det du är satt att göra. Väl utförd gärning är belöning nog. Tankarna kan sammanfattas med ordspråket som säger att "vad stort sker, det sker tyst"⁶⁶.

Och göms din gerning i en okänd vrå,
Så fyll din pligt med lust och fröjd ändå,
Fast ej millioner menskoögon se det;
Der Gud Allsvådlig sjelf för hären fram,
Der är för stoftets son det ingen skam
Att stå som simpel krigare i ledet.
(1880)⁶⁷

Minnesversskribenten mötte troligen liknande teman även på andra ställen än i minnesböckerna. Det andliga framhövdes mer eller mindre även i uppfostran, bredvidläsning och skolböcker. Netterstad skriver att de rent andliga sångerna inte var någon stor grupp i skolsångböckerna, men de finns med i de flesta böckerna. Hon menar att de andliga sångerna präglas av gudsförtröstan och trygghet i tron, ett drag som de har gemensamt med 1800-talets väckelsesånger. Netterstad gör en skillnad mellan andliga sånger och profana sånger med religiösa element, vilka är desto fler i hennes material. Till de senare räknar Netterstad de sånger som meddelar en gudstro utan att dominera innehållet (Netterstad 1982: 18ff). Jag gör här inte någon åtskillnad mellan andliga verser och profana verser med religiösa element, utan ser allt som en del i hela den större konstruktionen av den goda kvinnan.

Göran Sidebäck å sin sida poängterar att folkskolan var starkt präststyrd och inriktad framförallt mot underklassens barn under hela 1800-talet. Undervisningen präglades av Luthers katekes och målet var att inpränta en samhällsideologi som höll underklassens medvetenhet, världsbild, normer och beteende inom den rådande samhällsordningens gränser (Sidebäck 1992: 20). Herbert Tingsten menar att skolböck-

66 Enligt Pelle Holm härstammar detta från E.G. Geijers (1783–1847) dikt "Odalbonden" från 1811 (Holm 1989: 303).

67 Originalen av Carl Ludvig Östergren "Fjalar" (1842–1881).

erna långt in på 1900-talet odlade barnens fosterlandskärlek och gudsfruktan. De var präglade av undergivenhets- och förnöjsamhetsideal, ödmjukhet och osjälviskhet (Tingsten 1969: 121ff, 264ff, se även Hellsing 1964: 380). Detta förnöjsamhetsideal är väl representerat i minnesböckerna och den som visar sig nöjd med vad den får blir också belönad.

Att vara nöjd med litet som med mycket,
att intet fordra, men med stadigt hopp.
Se undergifvet mot sin himmel opp.
Är af all mensklig vishet, hufvudstycket.

När så du tänker, så du går din stig.
Af allt som skönhet är du äger minne.
Och alla goda Englar följa dig.
(1900–)⁶⁸

I skolsångböckerna fanns också sedelärande sånger som manar till ett visst moraliskt beteende, en viss inställning till livet, medmänniskan och den kristna tron (Netterstad 1982: 23). Här fanns motiv som det snälla barnet som är flitigt, snällt och har Herren kär (Netterstad 1982: 51ff). När det gäller *Folkskolans Barntidning* nämndes gudsfruktan från början som den främsta målsättningen. I tidningen är Gud den dominerande religiösa gestalten, han hjälper och leder, och har en allena rådande auktoritet över allt och alla. Det är till honom man kommer efter döden (Svensson 1983: 195).

”Haf kärlek för ditt fosterland” – Gud och fosterlandet

Sammanlänkad med gudfruktigheten finns i minnesverserna så väl som i mitt kontextualiserande material fosterlandskärleken. Att vara trogen sitt fosterland nämns i samma andetag som att vara trogen sin Gud. Fosterlandet kan ses som en större och mer täckande version av barndomshemmet. Om det egna hemmet är det lilla hemmet som man skall hedra och värna om, är fosterlandet ett hem i större skala. I detta stora hem finns den stora familjen, som består av alla Sveriges eller Finlands invånare. Familjeöverhuvud i detta stora land är förstås den allena rådande Gud.

Till Herren din förtröstan
sätt, Förtro dig i hans händer.

68 Ur Filip Tammelins (1839–1915) dikt ”Att vara nöjd”.

Den, som gör godt och handlar
rätt, Allt till det bästa ländar.
Haf kärlek för ditt fosterland
Och föd dig redligt. Herrens
hand Skall dig ej olönt
lämna.
(1900)

Fosterlandskärlek var en dygd som uppmuntrades även i familjetidskrifterna. Svensk och fosterländsk är två begrepp som enligt Eric Johannesson förekommer på så gott som varenda sida i *Svenska Familj-Journalen* och *Förr och Nu*. Båda tidskrifterna hade som målmedvetet syfte att fördjupa nationalkänslan eller patriotismen hos sina läsare. Johannesson menar att den nationalism som fanns i familjetidskrifterna knöts till familjen genom att kärleken till hemmet är det som skall leda vidare till kärlek till fosterlandet och det är kvinnans roll att uppfostra söner åt fosterlandet (Johannesson 1980: 169ff, 194). Runt sekelskiftet lades också betoning på innehåll i sånger och läsning som kunde väcka fosterlandskärlek hos barnen (se Netterstad 1982: 37ff; Svensson 1983: 198ff; Zetterholm 1969: 65). Lika propagandistiska är inte minnesverserna, men att motivet fosterlandskärlek ansågs passande går inte att miste på. Minnesböckernas verser är ofta högtidliga och allvarligt pompösa. I dessa verser passar teman som fosterland och fosterlandskärlek väl in. För fosterlandet skall man vara beredd att offra sitt liv, åtminstone bildligt.

Din dyrkan vare skänkt åt Gud och Dygdens lagar,
Åt Wänskapen din tro, åt Olyckan din hand,
Åt Wisheten din håg, åt Friden dina dagar
Och lifvet åt ditt Fosterland.
(1810–)⁶⁹

Den starka fosterlandskärleken porträtteras målände i följande minnesvers, vars ursprung är en dikt av Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718–1763).

Det fins en kärlek, trogen in i döden.
Med lifvet tänd, med lifvet slocknande,
Som följer mänskan under alla öden,
I fröjd och bitterhet, i väl och ve.

69 Ursprungligen av Johan Gabriel Oxenstjerna (1750–1818).

I kvinnans som i mannens bröst den brinner:
 Fosterlandskärlek är det namn den fått.
 Sitt nät af silke och af guld den spinner
 Kring hvarje hjärta som är rent och godt.
 (1890)

Fosterlandskärleken sätts här högre än all annan kärlek och tycks finnas naturligt hos alla människor. I andra fall är nyttan för fosterlandet något man växer in i.

Mätte du vexe till Guds ära,
 till ditt Fosterlands gagn och till
 din faders glädje.
 (1880)

Tidigare har jag visat hur det lilla hemmet presenteras för de unga flickorna i deras läseböcker. Samma sak gäller i hög grad för fosterlandet som det stora hemmet. Zacharias Topelius läsebok *Boken om vårt land* (1907, originalutgåva 1875) visade också generationer av finländska barn hur de skulle uppskatta sitt fosterland. I samma författares *Läsning för barn* som gavs ut i åtta band mellan 1865 och 1896 och lästes flitigt även i Sverige, finns rikliga exempel på fosterländska dikter och berättelser. Fosterlandet sätts som nummer två på listan över vad den unga flickan skall sätta högst i livet, med Gud på ojämförlig första plats.

Mer än dig själv hav kärt ditt hem
 Din moders bön din faders bud
 men fosterlandet mer än dem
 Och långt mer än allt, din Gud.
 (1880–1940)⁷⁰

Fosterlandet kan ses som ett slags förlängt hem, ett hem för alla av samma nationalitet. Hemmet och föräldrarna framhävs i samklang med det fjärde budordet, vilket vi också sett tidigare. Här är skillnaden de starka symboliska banden mellan de egna föräldrarna och hemmet å ena sidan och den gudomliga fadern och fosterlandet å andra sidan. I minnesböckerna talas inte bara om att älska sitt fosterland och Gud utan också om att strida för dem.

70 Ur Zacharias Topelius (1818–1898) "Hvad skall du älska?".

Lev, och älska fosterlandet kära.
Dö och kämpa, för dess ära.
(1930)

De krigsperioder som kan tänkas ha satt sina spår i minnesböckerna, åtminstone i den finlandssvenska traditionen, lyser med sin frånvaro, förmodligen för att de faller så utanför ramen för vad som skall finnas där i (jfr Enerstvedt 1987: 63). Att bryta mot en genres regler är svårt och därför saknas omvärlden även i krigstid i minnesböckerna. Dessutom satte de pågående krigen inte så stora spår i dessa flickors vardag. Man skulle kunna tänka sig att verser som manar till fosterlandskärlek och till mod och handlingskraft i fara och strid kunde användas med hänsyftning till situationen utanför minnesböckerna. De strider och kamper som finns beskrivna sker dock på ett symboliskt plan och är inte förankrade i verklighetens strider. Enstaka referenser till världsläget finns dock. Versen nedan från 1940 är typisk i sin metatextuella inledning där skribenten klagar på tvånget att skriva poesi. Därefter övergår versen i uppmaning om att be Gud om hjälp i nödens stund och en önskan om finnarnas seger över ryssen. Skribenten har använt den godtagna formen och gjort en egen minnesvers som pekar utöver minnesbokens och vänskapens sfär.

Och duvan sig svingar
och Ulla mig tvingar
att skriva nu en poesi
Om orden äro stora
och vi äro små.
Om Guds hjälp må vi
bedja alla ändå.
Må ryssar frösvina
och finnarna vinna
det önska vi alla också.
[stavningen original]

En annan vers är skriven 1945 och möjligen påverkad av kriget så till vida att det är Sverige som framhävs, istället för det mera vanliga odefinierade fosterlandet.

När du blir stor,
glöm ej far och mor,
älska Sverge överalt,
gör som Gud befalt

Där strid och kamp förekommer som ord i minnesverserna handlar det vanligtvis om att strida för de rätta värdena, eller om livet som en strid, tills målet, seger, Guds rike, är uppnått. Fraser som "Vid sanningens, det godas fana strid"⁷¹ och "lär oss att för evigt lif och dygd och sanning strida" uppmanar till att verka i kristen anda.

Må vi kämpa striden ut.
Väl fullborda loppet.
Och behålla tron till slut.
Starka uti hoppet!
(1900)

Här uppmuntras också till mod och tapperhet, att modigt göra det rätta. I den andliga striden gäller det att ha kraft och mod.

Bed trägen, bed i Jesu namn,
Då öppnar Gud en faders famn,
Och gifver dig sin Andas nåd
Till ljus och hjälp i råd och dåd,
Till hopp och tröst i sorgens tid,
Till kraft och mod i andlig strid.
(1890)⁷²

En modernare variant med liknande budskap där ordet strid saknas men andemeningen finns kvar, nämligen att göra det rätta även om det är svårt ser vi i följande vers.

Gör modigt det rätta
också om andra gör fel
Bry dig bara om detta
att du ska spela rent spel.
(1980)

71 Framåt på livvets väg,

Dess guldsand fiska upp med ädel håg.

Vid sanningens, det godas fana strid,

Och spegla ej din bild i veklig frid.

Ur J.J. Wecksells (1838–1907) i minnesböckerna mycket populära dikt "Ynglingen".

72 Johan Olof Wallin (1779–1839) (SvPs 1986: 526).

Alla fosterländska verser använder inte ord som fosterland och fosterlandskärlek. I stället kan det handla om lyriska skildringar av naturen. Naturskildringarna kommer dock starkast fram i de äldre illustrationerna där romantiska naturvyer och föremål från naturen frodas. I skolsångböckerna användes naturbeskrivningar för att väcka en stark känsla för nationen. De fosterländska sångerna innehåller panoramabilder av den svenska naturen med fjäll, skogar och vatten (Netterstad 1982: 42f). Topelius (1818–1898) diktning är ett bra exempel på detta. Trots att hans dikter ursprungligen handlar om Finland blev de populära även i Sverige (Zetterholm 1969: 9f; af Klintberg 1982a: 61 m.fl.). Dikten "Vårluft" där våren i Norden beskrivs har funnit sin väg till minnesalbumen:

Det dagas i nord, och det löfvas i lund,
och det qvittrar i grönskande dal;
det duggar en dagg uti morgonens stund
öfver ängarnes soliga sal.
Der är lif, der är ljus, der är glans, der är sång,
der är helsa och strålände ro,
och hvar sorg du begrof uti drifvan en gång
som en blomma i våren skall gro.
(1890)

Här följer två exempel på religiöst präglade naturskildringar från minnesböcker. Den första har skrivits i en minnesbok på 1880-talet, den andra på 1950-talet. Likheter i de båda gudsskildringarna är stora. Den estetiska naturupplevelsen är nära förbunden med det religiösa budskapet.

Hur ljuft att skåda i naturen!
Säll den, som deri blicka kan!
Du ser i blommorna och djuren
En skrift om världens upphofsman.
I källans hviskning, flodens brusning,
I daggens prakt på blommans skrud,
I åskans blixt i vestans susning
Du hör och skådar samma Gud.
(1880⁷³)

73 Ursprungligen dikt av Carl Fredric Dahlgren (1791–1844): "En skål för naturforskningen"

När Gud andas, blir det blommor
 i all världens gröna hagar
 När Han gräter, blir det stjärnor
 när Han ler blir solskens dagar
 När Han vänder bort sitt anlet
 vissnar varje sommarbjörk
 Då blir alla ögon mulna
 då blir världen mörk.
 (1950⁷⁴)

Naturkänslan kan initiera både gudsförtröstan och fosterlandskärlek, samt fungera som förmedlare av vedertagna värderingar. Naturen är en symbol för fosterlandet och fosterlandet är ett symboliskt hem. I detta hem är Gud den allsmåktiga och allvissa föräldern som tar hand om sina barn. Det lilla hemmet som framhävs som den goda kvinnans arena avspeglas i det stora hemmet, fosterlandet, där alla människor är barn inför Gud.

Slutsatser

På vilket sätt är då dessa minnes- och vänskapsteman en del av konstruktionen av den goda kvinnan?

En av de saker som sätts högst i minnesböckerna är vänskap och att ha vänner. Vänskapens värde framhävs på olika sätt och vikten av vänner genom livet poängteras gång på gång. Tätt sammanbundet med detta är upprätthållandet av vänskap. Vänskapen är en del av den romantiska vänskapskult som växer fram under 1700-talet och som under 1800-talet framförallt omhuldas av kvinnorna. Vänskapsmotivet är med andra ord bekant för den bildade kvinnan från litteratur och socialt umgänge. Den homosociala vänskapen mellan kvinnor uppmuntrades och uppskattades. Att ha ett empatiskt förhållande till sina medmänniskor uppfattas än idag som en speciellt kvinnlig egenskap.

I minnesböckerna finns förhållningsregler för hur en sann vän skall vara, men framförallt handlar det om att komma ihåg sina vänner. Inskrifterna om vänskap genomsyras av det som är viktigast av allt för att upprätthålla vänskap, nämligen trofasthet. Det gäller att vårda sin vänskap, genom att vara trogen sina vänner. Att lova att vara vän för evigt och minnas någon i evighet innebär verklig trofasthet!

74 Ursprunget av Jarl Hemmer (1893–1944), tonsatt åtminstone två gånger: Gustaf Bjarnegård (1907–) 1952 för blandad kör, Laci Boldemann (1921–1969) 1961 för röst och piano.

Dessutom menar jag att kvinnans roll som familjekrönikör eller familjehistoriker är betydande. Det har sedan 1800-talet varit främst kvinnans roll att sköta familjens korrespondens, att sköta kontakten med släktingar och vänner och att hålla reda på bemärkelsedagar (Gillis 1997: 77f; se även kapitel 3 i denna avhandling). Minnesboken kan ses som en slags katalog över vänner och bekanta (jfr Henriksson under utgivning). Här samlas minnen av vänner som skall komma ihåg. En väl fylld minnesbok tyder på ett brett socialt kontaktnät. I detta ryms också makens behov av att hustrun upprätthåller dessa vänskaps- och släktförbindelser och sköter delar av familjens sociala kontakter som jag beskrev i kapitlet "Stor i det lilla".

Inskrifterna som påminner om speciella tider och personer förknippade med dem, blir ibland ett slags retoriska farväl. Här tas farväl av barndomsvännerna eller skolkamraterna, och samtidigt också av barndomen eller skoltiden. Minnesboken blir en del av en passagerit när en period av livet skall avslutas och dokumenteras (jfr Zola 1980: 185), för att nästa skall kunna inledas, som till exempel övergången från ett skolstadium till ett annat.

I verserna om vänskap och minne finns ett stort mått av anspråkslöshet. Denna anspråkslöshet hörde, som jag visade i kapitel tre och fyra, till en av kvinnans önskvärda egenskaper. I minnesböckerna blir dock anspråkslösheten ofta till det motsatta. Det handlar om att vara den mest anspråkslösa och många gånger skryter, eller nästan tävlar, skribenter med sin anspråkslöshet.

Slutligen finner vi i verserna den del av trofasthetsidealet som handlar om att vara fast i tron på Gud. I minnesböckerna finns det mängder av verser som beskriver vänskapen till Gud och påminner läsaren om hur viktigt det är att inte bara minnas sina vänner utan att framförallt minnas den bästa vännen av dem alla. Dessa verser bildar tillsammans en religiös kanon, en bild av hur den goda kvinnans religiösa ideal ser ut.

Minnesböckernas gudsgestalt är framförallt den som leder människan genom livet. Han ser till att den lilla människan får ett gott liv, om inte nu så efter döden. Ett gott liv behöver inte vara farolöst och utan mödor, tvärtom kan det goda livet kantas med svårigheter och strider. Det goda livet är dock förbundet med vissa krav på människan själv. Dessa är framförallt trohet och tillit, men också förnöjsamhet, i vilket ingår ett gott humör även i motgång, fosterlandskärlek och kärlek till föräldrar och hem, plikt känsla, med arbete och flit, samt slutligen blygsamhet och anspråkslöshet.

Alla dessa egenskaper eller tillgångar har i dessa verser riktats in på den andliga världen, men ser vi närmare på dem kan vi konstatera

att samma ideal gäller i verserna som behandlar det jordiska livet. Trofastheten går som en röd tråd genom minnesböckerna. Du skall vara trogen dina vänner, din familj, din kommande make, ditt fosterland och din Gud. Det finns ett trofasthetsideal för den goda kvinnan att följa. Konstruktionen av den goda kvinnan är i minnesböckerna också en konstruktion av den trogna kvinnan.

6 På resa genom livet

Jag har försökt att blottlägga ingredienserna i den konstruktion av den goda kvinnan som jag tycker mig ha funnit i minnesverserna. Jag har visat vilka egenskaper och kvaliteter som innefattas i begreppet den goda kvinnan. Hon är behaglig, oskyldig och dygdig. Hon är glad som fågeln, tacksam för det hon fått, frisk och stark, arbetsam och plikt-trogen. Hon är trogen sina vänner, sin make, sin Gud och sitt fosterland. Som mål i livet har hon äktenskap och familjebildande. Hemmet är hennes främsta arena. I detta avsnitt vill jag undersöka hur dessa egenskaper och kvaliteter manifesteras i metaforiska skildringar av en ung kvinnas liv.

I många verser används olika metaforer som beskriver hur albumägarnas liv bör vara eller kommer att vara. De två vanligaste metaforiska beskrivningarna av livet i minnesverserna är antingen som en resa genom rummet eller genom tiden. Tid och rum är två dimensioner som folklorister och etnologer ofta ägnat sig åt att studera (se ex. Bringéus 1976: 54ff). Den tredje dimensionen man brukar tala om är den sociala och den finner vi i minnesverserna i både tiden och rummet. Till dessa förflyttningar i rum och tid knyts nämligen de olika teman jag tidigare hittat i minnesverserna. Resan genom livet skall ske på den goda kvinnans vis, med gott lynne och troget de goda vännerna, familjen och Gud.

Det är inte alltid tydligt i verserna om livsresan att de riktar sig till just kvinnor, och därför beskriver den goda kvinnans resa genom livet. I många fall är säkerligen originaldikterna, som verserna många gånger bygger på, ämnade både för män och kvinnor, till exempel när det rör sig om bibelord eller psalmverser. Att jag ändå menar att det här handlar om den goda kvinnans liv och inte människans, beror på att mediet, minnesboken, så explicit är riktat till kvinnoläsare. Den som skriver en vers i en minnesbok till en ung kvinna riktar sin text till henne och inte till människor i allmänhet. Samma verser skulle kunna användas till män, men urvalet som helhet gör att det handlar om kvinnans liv.

Resan i rummet

Livet i minnesverserna är ofta en förflyttning från punkt till punkt, en resa genom rummet. Den spatiala resan får symbolisera tiden som förflyter i våra liv. Meningen med livet är att fullfölja denna resa på rätt sätt, att ta sig fram genom rummet och de fysiska hinder som sätts upp framför en.

”Vandra glad på livets stig” – livet som en stig

Följd af lyckan fri från smärta,
Vandra glad på livets stig,
Och uti ditt goda hjerta,
Göm ett litet rum för mig.
(1880–1940)

Livets väg, levnadsvägen, livets bana, levnadsstig, livsstig; det finns många sätt att uttrycka denna metafor för livet i minnesverserna. Livet ses som en vandring från punkt till punkt, från start till mål. Målet är möjligen det slutgiltiga, nämligen döden, som i ordspråket ”Vi skall alla den vägen vandra” i betydelsen vi skall alla dö (Holm 1989: 322). Det viktigaste är att tillryggalägga sin livssträcka på rätt sätt för att nå målet. När metaforen livets väg används är det ofta bara vägen som beskrivs, eller vandringen. Vi får inte veta vare sig vad som var början eller vad som skall bli slutet. Ibland poängteras att det är själva vandringen som är målet, ett motiv som finns bland annat i Karin Boyes (1900–1941) dikt ”I rörelse” där hon skriver att ”Det är vägen som är mödan värd” (Boye 1927). Vägen i sig är målet och livets mening är livsvandringen som sådan.

Mycket av den vägmetaforik som finns i minnesverserna är lånad från det kristna religiösa språket, där livet som en vandring är en vanlig metafor. Vår levnads väg eller vandring beskrivs i psalmer och i bibeltexter och som symbol har den säkert kommit till minnesböckerna via andliga sånger och dito litteratur. Psalmerna ”Den signade dag” som bygger på en visa från medeltiden innehåller i en äldre version frasen ”vår vandring”, i betydelsen människans vandring på jorden (SvPs 1937: 424). En mycket populär kristen vandring är John Bunyans (1628–1688) *Kristens resa (Pilgrim's progress)* 1678; 1684, första svenska utgåvan 1727), enligt uppgift en av världens mest lästa, tryckta och översatta böcker. Det lär finnas över 20 olika översättningar bara till svenska, ett tecken på dess popularitet även hos svenskspråkiga läsare.⁷⁵

⁷⁵ <http://runeberg.org/kristens/> Hämtat 26.9.2006.

Här finns en elektronisk utgåva av en översättning av *Kristens resa* från 1924.

I minnesverserna kan vägen som vi vandrar vara beskaffad på olika sätt. Ofta beskrivs den bara som en väg, kanske en landsväg, men än oftare är den inte mer än en stig. Stigen är dels ett rimtekniskt val, den rimmar på mig och dig, dels är den en symbol för den lilla människans väg, den smala vägen men också allt som behövs för en ung flicka. Den anspråkslösa flickan behöver inte någon autostrada, hon kan nöja sig med en liten stig. Själva vandringen på livets stig är också viktig. Vi måste *gå* vår levnadsväg (om vi inte seglar över livets hav, se senare i kapitlet) med några få undantag, t.ex. den som i 1900-talets nonsensdiktning färdas i "lyckans lilla bil".

Den som vandrar, vandraren, kan symbolisera någon som ger sig ut på en resa utan att veta var hon hamnar (Cooper 1984: 218), och detta är någonting som syns i minnesverserna. Vår levnadsväg är sällan bekant för oss i början av vår färd; vi vet inte vad som väntar oss i livet. När stigen eller vägen som människan skall vandra beskrivs presenteras den som "okänd stig", "din framtids dolda stig", "uppå vexlingarnas obekanta stig", "din ännu fördolda stig". Det är först efteråt som man vet vad levnadsstigen hade att bjuda på i form av överraskning både av det goda och dåliga slaget.

Levnadsvägen kan vara en stig som man antingen går ensam eller i sällskap med andra. Många är de verser som handlar om att möta någon (eller Någon) på stigen eller att hitta en hälsning från en skribent, som med andra ord gått där tidigare. Mötet är en viktig metafor – din livsväg måste du gå ensam men under kortare eller längre möten träffar du hela tiden andra människor, bland annat de som är eller kommer att bli dina vänner.

Mötet är en påminnelse, inte bara om att du inte är ensam utan har vänner, utan också om att du inte skall glömma dina vänner – ett av de vanligaste budskapen i minnesböckerna. Flera verser handlar om att minnas en specifik vän, skribenten, bland de många. Trofastheten mot vännerna och den så viktiga vänskapen kommer här åter som motiv. På livets stig möter du alla dina nuvarande och kommande vänner, en del är viktigare (läs trofastare) än andra och dem gäller det att minnas och på så sätt upprätthålla vänskapen. Detta hör samman med kvinnans roll att hålla ordning på och nära de sociala kontakterna utåt från familjen. Hon skall skriva brev till släktingar, gå med mat till mormor, utöva välgörenhet och upprätthålla banden till barndomsvännerna.

Du har vänner, du har många,
Fler du möter på din stig,
Glöm ej genom åren långa,
En som ofta tänker uppå dig.
(1930)

Ett par olika verser och varianter finns som parafraserar denna mötesmetafor genom att den man möter är den kommande fästmannen. Andra är mer önskningar om att det skall finnas gossar att ta av på livets stig ”trogen flickors vana / ha med gossarna stor fröjd”.

Om du en gång uppå livets stig
möter en gosse som friar till dig.
Så säj inte nej lilla du
det är så roligt att heta fru.
(1950–1970)

Vandrar man inte ensam, utan tillsammans med någon på sin levnadsstig är det ofta bara för en tid. Att inga människor har exakt samma väg genom livet är väl känt i minnesverserna. Speciellt gäller detta kanske för barn- och ungdomsvänner. Dessa kommer alltid till något slag av vägskal där deras vägar skall skiljas. Detta innebär dock inte nödvändigtvis slutet för deras vänskap, så länge som de minns varandra. Livets flyktighet är en vanlig ingrediens i minnesverserna.

Om våra vägar skiljas så;
Att vi ej mera råkas få;
Så tänk dock någongång ändå
Att Ida var din vän också
(1870)

Barn- och ungdomsvänskapen är en stark symbol för den oskyldiga barndomen i minnesböckerna. Levnadsvägens början är i den nostalgiska barndomen, då allt var ljust och vackert. I följande vers tycks vägarna vara parallella, men de är inte en och samma väg. Vännerna blir i detta fall på ett eller annat sätt tillsammans fastän de är skilda åt. Våra olika livsvägar leder ändå till samma mål.

Wänner skiljas från varandra,
träffas ofta, men ej här,
men tillsamman må de vandra
fastän vägen olik är.
(1900–)

Att vänner är tillsammans fastän de är skilda kan förklaras med att de är syskonsjälur, liksom litteraturens Anne på Grönkulla och hennes

Diana⁷⁶. Vi får ytterligare bevis på hur stark bilden av den (utopiska) äkta vänskapen var.

Fast vänner skiljas, fast de ej få vandra
 På samma väg, till samma fosterland;
 Dock mellan själar, som förstå hvarandra,
 Det gifs ett ouplösligt syskonband.
 (1830–1890)⁷⁷

Vägen som vandras ovan är förmodligen den rätta vägen, vägen till himlen. Andra verser handlar om hur man skall vara som människa genom livet, med metaforen livets väg som grund. Läsaren får rådet att behandla sina medmänniskor, dem man möter på färden genom livet, på bästa sätt. Liksom tidigare visats är det viktigt att dela med sig när man har att ge av, om det så bara är genom vänlighet och tacksamhet. Albumägaren skall vara osjälvisk och visa kärlek till den okända nästan.

Det gäller att så en ädel säd
 På vandringen genom världen
 Att giva det vackraste inom en
 Till dem som, oss möta på färden
 (1900–1940)⁷⁸

Hur man skall vandra på sin väg är något som minnesverserna upplyser om. Åtminstone bör man försöka vandra piggt och glatt med raska steg: "Munter ilar Du ditt mål emot." Den lycklige vandraren går hurtigt med röda rosor på kinderna, och är tidigt uppe för att möta nya äventyr. Det är den glada och starka flickan som porträtteras. Att kasta sig ut på livets bana, "gå med mod i lifvet in" och möta de prövningar som kommer med jämnmod är en del av vuxenblivningsprocessen. Framförallt är det viktigt att lära sig självbehärskning, att aldrig låta de riktigt starka känslorna synas på ytan. Detta är exempel på hur det goda lynnet är en viktig ingrediens på livsvandringen. Förnöjsamheten och tacksamheten skall följa flickan åt. I följande exempel är Topelius (1818–1898) ursprungliga tanke från dikten "Georg August Wallin" säkert delvis att Gud ger oss endast så mycket som vi orkar bära.

76 L.M. Montgomery (1874–1942) engelskt original 1908, första svenska översättningen 1909.

77 Carl Wilhelm Böttiger (1807–1878): "Sambandet".

78 Ida Granqvist (1872–1949): "Det gäller".

Gå, vandrare på livets väg,
 Din bana fram med fasta steg.
 Och mät ditt mål ej dina fjät
 Ej dina faror mät!
 (1890–1940)

Att det finns mer än en väg att välja syns i formuleringar som "har du på lifvets stigar märkt nå'n gång"⁷⁹. Det gäller också att inte göra fel val utan att välja den rätta vägen. Den rätta vägen här är den bibliska smala vägen (Matt. 7: 13), i minnesböckerna ofta benämnd "dygdens väg". Denna väg är svårare än den breda vägen. Vägen till Guds rike kan vara svår att gå, men belöningen är att den leder till den egentliga lyckan, den andliga lyckan som inte ligger enbart i världsliga nöjen. Nyckelordet är dygd och att hålla på sin dygd och följa dygdens väg för att uppnå statusen av "en god kvinna".

Wandra dygdens sköna stig,
 Blif rätt lyckelig, fröjda dig,
 Tänk emellan ått på mig.
 (1830)

Den smala rätta vägen kan också vara den väg som pryds av dygder. Flickan är den som skall pryda vägen och hon gör det delvis genom att vara Gud trogen, lydig och nöjd med hans vilja.

Älska Gud, hans vilja lyda,
 Vara med sin lycka nöjd,
 Lifvets väg med dygder pryda,
 Är vår sällhets högsta fröjd.
 (1870)

"Han följer än idag din stig" – Gud som följeslagare

Vandringen på livets stig kan ses som ett slags pilgrimsfärd. Om pilgrimsfärdens symboliska betydelse skriver J. C. Cooper att den är "en sinnebild för återfärden till paradiset [...]; människan som främling i den synliga världen återvänder till sitt sanna hem. Alla pilgrimsfärder görs svåra, vilket symboliserar svårigheten att återvinna paradiset eller finna andlig upplysning" (Cooper 1984: 149). Ofta är vandringen på li-

⁷⁹ Ursprungligen ur Johan Ludvig Runebergs (1804–1877) *Fänrik Ståls sägner* (Runeberg 1994).

vets stig i minnesverserna också svår, men en svår väg ger desto bättre slutmål. I minnesverserna är det bra att ha det svårt, det är ett tecken på att man har valt rätt väg: ”skönt är målet för törnig stråt.”

Framåt!
 När sorgen trycker och hjertat svider,
 Och ingen känner dess tysta strider,
 När krafterna svikta - gå raskt framåt
 Ty skönt är målet för törnig stråt.
 Framåt!
 (1890)

På denna pilgrimsfärd kan man behöva en ledsagare, någon som hjälper en förbi svårigheter. Rollen som ledsagare tillfaller i många fall Gud. ”Han ledde dig på livets stig, till sist Han bär dig hem till sig”(1900). Gud är den man helst av allt skall möta, eller vandra tillsammans med, på levnadsvägen. Han är som tidigare sagts den sanna vännen och om man överlåter sin väg och vandring till honom kommer han tryggt att hjälpa en fram till målet.

Din väg befall uti din faders händer,
 som trogen omsorg om de sina bär.
 Han sjelfva nöden dem till godo vänder,
 som utaf hjertat hafva honom kär.
 (1890)

Gud som ledsagare på levnadsvägen är ett motiv lånat från Bibeln. Bland annat i Psaltaren står det ”Led min vandring efter dina bud, den stigen går jag med glädje” (Psaltaren 119: 35). I en minnesboksinskrift från 1911 finns följande bibelord ”Jesus sade: Jag är vägen, sanningen och livet. Ingen kommer till Fadern utom genom mig.” (Joh. 14: 6). Här är Jesus själv vägen och livet för människorna.

Om inte Gud eller Kristus leder en på livets stig kan han skicka sina medhjälpare. Skyddsängeltanken är starkt framträdande i minnesböckerna, dels i otaliga illustrationer, främst glansbilder, dels som motiv i verserna (se bild sid. 225). Zacharias Topelius (1818–1898) har skrivit en dikt med titeln ”Skyddsängelns röst”. Ur denna dikt har en strof blivit en av de populärare minnesverserna på svenska i Finland ända in på 1970-talet. Populariteten hos Topelius vers har säkert stärkts av populära aftonböner likt ”Det går en ängel kring vårt hus”. Ängeln som först står vid barnets vagga, för att sedan beskyddande följa henne genom livet har varit en tilltalande bild, och för också tankarna till de populära och spridda trycken med samma motiv.

Minns du den ängel vit och god,
 som fordom vid din vagga stod.
 Han följer än i dag din stig,
 han varnar och beskyddar dig.
 (1920–1970)

Bringéus beskriver hur skyddsängelmotivet under motreformationen slår igenom, efter att ha funnits i svensk kyrklig tradition redan i förreformatorisk tid. Genomslaget för skyddsänglarna hänger samman med skapandet av "barndomen" i borgerliga kretsar (Bringéus 2004: 107), det är oftast barn som skyddas av änglar på bilder och i aftonböner. Ofta är änglarna fler till antalet i minnesverserna, "Två milda englar på vår bana följa" (1880), men deras roll är alltid densamma, de följer människorna åt och finns vid deras sida genom lätt och svårt. Lyckönskningen som finns i så många verser kan innebära just sådana änglaföljeslagare. Trots att lyckobegreppet som sådant enligt Bringéus saknas i Nya testamentet är skyddsbegreppet där nära förknippat med den individuella lyckan (Bringéus 2004: 107).

Må vid vägen där du vandrar
 Alltid växa blommor små.
 Och Guds änglar från det höga
 Alltid vid din sida stå.
 (1950)

På vägen kan också finnas lockelser och faror av olika slag. En populär vers är följande där ofta endast den första strofen finns i albumen⁸⁰. Redan den uppmanar läsaren att inte falla för frestelser i ungdomen, då man är extra mottaglig som oerfaren, utan att välja den rätta vägen "se till vart du går". Dygd och oskuld skall vara måttstocken för den unga kvinnan. Det gäller för henne att hålla på sin dygd och inte luras att bli av med den. Den andra strofen finns i olika utformningar, men just den här innehåller en del intressanta metaforer. Den är ännu explicitare än den första. Där ute i livet finns enligt den "tusende" faror och den metaforiska livsvägen är målande beskriven som fylld med djupa klyftor som den oaktsamme kan falla, eller ännu värre, stupa i. Gör man det så faller man också ner i mörkret.

80 Lina Sandell-Berg (1832–1903) har författat den ursprungliga texten, och den finns bland annat som nummer 214 (1951) eller 275 (1981) i den laestadianska sångboken *Sions sånger* (inte att förväxla med den äldre pietistiskt och herrnhutiskt färgade *Sions sånger* med utgåvor från 1700- och 1800-talen).

I ungdomens rosiga, leende vår
 När världen dig tjuvar och lockar.
 Hav akt på din väg, och se till vart du går
 Se till, vilka rosor du plockar!

Hav akt på din väg, att du icke en dag
 I mörker förrådiskt må stupa!
 Ack, farorna äro av tusende slag
 Och klyftorna äro så djupa.
 (1890–1980)

I en annan vers är en gammal biblisk metafor mycket tydlig. När den unga flickan, som det förmodligen är i det här fallet, ilar ut i världen och frestas av blommorna, det vill säga kan tänkas besudla sin oskuld och dygd, är det bäst att hon är på sin vakt. Annars kan hon träffa på den orm som finns gömd under den lockande blommans blad. Detta är en tydlig parafras på ormen i paradiset som lockar Eva att äta av kunskapens frukt. Här poängteras också att livet inte är någonting att handskas för lättvindigt med, vandrigen vi gör är viktig, och går knappast heller att göra om på ett bättre sätt. Motivet liknar också Rödluvans vandring i skogen där hon avviker från den utstakade stigen och ger sig ut i den farliga terrängen, lockad av de blommor hon vill plocka.

Du som leende och glad
 Ilar ut i världen
 War försiktig
 Wandringen på lifvets stig
 Är viktig
 Ormen lurar under blommans blad.
 (1900–)⁸¹

Även om jag tidigare nämnt att det är själva vandrigen som framhålls som det mest betydande finns det också verser som beskriver målet för vår färd. I följande exempel bär den sista vandrigen, det vill säga vandrigen mot döden, till det symboliska ”hemmet”.

Framåt!
 När aftonsolen sitt guldregn stänker
 På qvällen, som tyst uti natten sig sänker,

81 Wilhelmina Stålberg (1803–1872): ”Blomsterspråket”.

Håll ut i striden en tid bortåt,
Till hemmet bär ju din sista stråt.
Framåt!
(1890–)

Hemmet som metaforiskt mål för resan betyder oftast inte det egna hemmet, utan det nya hem man förväntas få när man har nått fram till Guds rike. I pingströrelsens sångbok *Segertoner* (1988) finns en sång som använder sig av metaforerna livet som en vandring och det slutgiltiga målet att komma hem: ”Snart så är vår vandring slut uppå jorden här och vi skall få flytta hem, som beslutat är” (nr 671). På samma sätt har Wallin (1779–1839) använt sig av vandringen mot samma mål: ”O må vi här till Guds behag / Så redeligen vandra, / Att i vår Faders hus en dag / Vi åter se varandra” (SvPs 1937: 490). I följande minnesvers är det vägen hemåt som är målet för vår livsvandring, vilket inte behöver betyda vägen till Gud, utan kanske snarare syftar på ordspråket ”borta bra men hemma bäst”. Vilka äventyr man än räkar ut för i livet så är ändå hemmet det viktigaste och det som man bör sätta högst. Katekesen och det andra budordet återspeglas i minnesversernas hemskildringar. Hemmet och föräldrarna är värda all aktning och vördnad.

Tunga steg från hemmets tröskel leda
om och livet lockar tusen fallt
Den som på sin vandring finner
vägen hemåt, har i livet funnit allt
(1950)

Livsvägen kan även vara vägen till Gud och himlen mer explicit. Denna väg är full av mödor och frestelser, men slutmålet finns alltid där, och det är möjligt att nå för alla och envar. Vägen till Gud kan också vara den kortaste vägen.

Till Gud så är dig vägen kort,
han viker aldrig fjärran bort.
(1940)

Under vandringen kan detta slutmål vara moroten eller hoppet som får människan att stå ut. Dessutom finns det bara ett sätt att nå Gud och målet, nämligen genom att vandra den utvalda vägen här på jorden. Vandringen är ibland helt symbolisk och det är genom tron som målet skall uppnås. Vägen till Gud går genom tron.

Under lifvets sorl och hvimmel
 Äg dig sjelf och hoppet äg
 Att der uppi finns en himmel
 Och här nere blott dess väg
 (1840–)⁸²

En metafor som är nära förbunden med vandrigen och vägen som metaforer är porten eller dörren. Någon "gläntar på lifvets dörr" som finns på "lifvets strät". I en annan vers talas om livets två olika dörrar, nämligen vaggans och dödens. I var sin ände av vår vandring finns en dörr som vi passerar igenom. På andra sidan dessa dörrar finns evigheten, eller paradiset. Vi kommer ut genom en dörr och målet blir sedan att ta sig till nästa dörr och gå in genom den för att träda in i paradiset.

/.../
 När din väg du brutit,
 Trofast intill slutet
 Öppnas himlens port.
 (1880–)⁸³

Att ingången till himlen eller paradiset är just en port är en vanlig metafor. Dels finns den i Bibeln (1 Mos. 28: 17), dels är den vanlig i de folkliga trosföreställningarna med Sankte Per som portvakt som släpper in folk. Även dödsriket har portar (Matt. 16: 18).

"Mörka måln" och "klara stjärnor" – ljus och mörker på livets stig

Den metaforiska användningen av människans väg och vandring rymmer också stilistiska kontraster. En av dessa är ljus och mörker. Ljus och mörker har flera metaforiska användningar inom den kristna kulturfären. Ofta får de två symbolisera liv och död eller gott och ont. Ljuset kan också stå för Kristus, som världens ljus, eller paradiset, medan mörkret kan vara djävulens kännetecken, mörkrets furste (Cooper 1984: 117, 131). Man kan tala om andligt och själsligt mörker.

Den mest eftertraktade levnadsvägen är ljus. Det mörka i sin tur är någonting otrevligt och oönskat. Bland mörkrets egenskaper finns bland annat att det kan fördunkla och dölja saker som vi vill se. Till exempel kan "glömskans mörker hölja / Den vän som ber, förgät ej

82 Johan Olof Wallin (1779–1839): "En mor till sin 14-åriga dotter".

83 Johan Olof Wallin (1779–1839): "Tidens värde".

mig!” (1840). Här finns risken för att det viktigaste av allt, att vara sina vänner trogen, drunknar och döljs i mörkret. Trofastheten till Gud syntes i ovanstående vers och här återfinner vi trofasthet mot vännerna som ideal för den goda kvinnan. Minnesböckernas blomstersymbolik är också förknippad med det ljusa. Den ljusa blommande levnadsvägen är den man önskar sig och andra, för där det är ljus kan det också blomma, vilket det inte gör i mörkret.

Sorgens mörka mål försvinner
må glädjen alltid lysa dig
och måste du beständigt finna
en gladelig blomma på din stig
(1900)

I många verser är den ena av dessa kontraster underförstådd. Antingen handlar det om att önska någon en ljus levnadsväg eller om att önska någon en inte mörk levnadsväg.

Inom metaforerna ljus och mörker på livets stig finns metaforer som beskriver hur ljuset trängs undan av mörkret, eller hur det bryter igenom mörkret. En sådan som är hämtad från naturen är molnen som samlar sig på himlen och fördunklar stigen där man går. Här är två verser skrivna med ungefär fyrtio års åtskillnad som båda innehåller metaforen med skymmande moln, men också båda påminner oss om att även om det är natt så lyser stjärnorna, ljuset som Gud skänker oss.

Må hoppets stjärna lysa dig
vid hvarje steg i lifvet
Om skymd hon är ibland äckså
af mörka måln och tviflet
gå fram din väg ändå i hopp och tro
han dig ej öfvergifet.
(1900)

Liten Gretel, bli din moders glädje
och din faders hopp.
Kommer sorg och tunga mödor
se mot himmelen upp.
Tusen klara stjärnor lysa än på dig,
fastän mörka molnen stundom samlar sig.
Skymmande bort ljuset på din barndoms stig.
(1940)

Här är det återigen barndomen som framhävs. Barndomen är, och skall vara, ljus, det är livet därefter som kan vara dunkelt ibland. Att leva upp till sina föräldrars förväntningar och på så sätt hedra dem är kanske också ett sätt att hålla sin levnad ljus. Till detta kan man knyta den kvinnliga solstrålen som jag presenterade i samband med vikten av ett gott lynne i kapitlet "Stor i det lilla". Flickan skall lysa som en stråle genom livet och lysa upp omgivningen för sig själv, men framförallt för andra. Det ljusa är det glada och förnöjda.

Ljusets makt och godhet illustreras till exempel på följande sätt i en vers: "ett solsken, som tyst och till nattsvart bo tränger ljufligt och stilla ned" och där sedan "Bringar frid, bringar ro, ja, himmelsk tröst". När det gäller de tidigare diskuterade vägvalen som man ställs inför finns metaforer som "Ljusets väg och mörkrets stig", vilket kan tydas som en annan form av metafor för den smala och den breda vägen. Är det mörkt kan den rätta vägen dessutom vara svår att hitta och därför bör man se till att man får ledljus på sin stig. Detta ledljus kan man finna i den kristna tron och i och med att man väljer dygdens väg.

I mörker kan ej vägen du finna, där du går.
Så må du, ständigt trägen, se till, att ljus du får.
I ljusets hägn du finner den rätta sanningssträt.
I ljusets hägn du vinner ny kraft att gå framåt.
(1930)

Ljuset är också nära förbundet med lyckan; ofta används ljuset som en metafor för lyckan. Minnesverserna innehåller då antingen en önskan om att solen skall skina på stigen, eller en uppmaning till läsaren att låta den skina, genom att själv aktivt se till att den kan göra det, som i ovanstående vers. Man har makt över sitt eget liv och att göra det gott är ett val. De lyckönskningar som är vanliga i minnesboksposen kan också innehålla de två metaforerna vägen som livet och ljuset som lyckan. Den goda kvinnan är som sagt den glada kvinnan.

Må lycka städs, Dig följa!
Sol må lysa på Din stig!
Många goda tankar strömma.
Dig till mötes i från mig.
(1940)

Det finns andra metaforer för svårigheter och motgångar i livet än mörker och avsaknad av ljus. Tidigare har vi träffat på ormen och andra onämnda frestelser, ospecificerade faror och djupa stup. Slutligen vill

jag ge ett exempel på hur man använder levnadsvägens terräng som metafor. I följande vers finns inte levnadsvägen eller stigen nämnd, istället används ordet bana. Likheten med levnadsvägen är dock stor. Fastän ingen vandring eller väg nämns förstår man att huvudpersonen är ute och går, eftersom det talas om stenar som hindrar den späda foten. Här är dock ännu levnadsstigen jämn och lätt att gå, tack vare den blygsamhet och oskyldighet som personen ifråga besitter. Hon uppfyller kraven för den goda kvinnan och klarar därför av vandringen genom livet med glans.

Munter ilar Du ditt mål emot
 ingen sten ännu din speda fot
 på din nybegynta bana hindrar
 prydd med blygsamhetens enkla krans,
 sväfvar du i Gratiernas dans
 tårefritt ditt ljusa öga tindrar
 af oskyldighetens rena glans.
 (1820)

”Blomsterströdd må bli din stig” – blomstersymbolik

Tätt knutna till ljuset på levnadsstigen är blommorna som skall växa där, främst från 1800-talets andra hälft och framåt. Ofta används ljuset och blommorna som de två egenskaper som gör levnadsvägen önskvärd. Blommorna är friska eller doftande, de är ”ädla nöjgens blommor”, ”lyckans rosor”, ”sköna blommor”, ”en gladelig blomma”.

Mätte blommor alltid knoppas
 På den väg du vandra skall.
 Då är glädje vill jag hoppas
 Nöjd och glad du vara skall.
 (1900)

Den blomsterströdda stigen är en populär metafor i främst 1900-talsverserna (för ett tidigare exempel se bild sid. 227). Tidigare verser koncentrerar sig mer på den smala vägen. En stig strödd med blommor är den bästa, mest bekväma stig att gå genom livet, verkar det som. Ibland är den blomsterbeströdd redan från början, då är det kanske ödets lott som bestämt att det skall vara så. Till skillnad från den svåra besvärliga stigen, den rätta vägen är den blomsterströdda vägen ofta bekväm och lättgången.

Blomsterströdd må bli din stig,
glädje aldrig fattas dig.
Kärlek ren må bli din lön,
detta är min varma bön.
(1900–1980)

Ibland är det mer utsagt vem det är som strör blommorna. Det kan vara skyddsänglar: "Må kärleks, trons, och hoppets änglar följa / Och blomsterströ Din lefnadsstig" (1940), eller så är det ären som pryder stigen med blommor:

Med blommor och med lyckoblad,
må ären strö Din stig.
Må fram Du vandra nöjd och glad
och välgång följa Dig.
(1940)

Inte bara blommor utan också djur kan föra med sig hälsningar från vänner på stigen. Först och främst den lilla fågeln, som är mycket lik blommorna i sin framtoning. Den har kanske inte deras utseende, men istället sin vackra sång. Fågeln har redan tidigare visat sig föreställa den glada flickan. Här är det skribenten, inte versmottagaren som tar den kvittrande fågelns roll. Man skulle också kunna tolka symboliken så att fågeln representerar anden, eller hägen, och jämföra med motivet med den som sitter i minnet på en pinne för att sedan *flyga* sin väg.

När du bland vänner många
kringvandrar skogens stig.
Må liten fågel sjunga
en hälsning ifrån mig.
(1940)

Blommorna har en framträdande plats i minnesböckerna under hela användningstiden. Blomstermotiv finns i både verser och illustrationer av alla de slag. Att blommor har förknippats med minnesböcker syns i de böcker med minnesverser som gavs ut under främst 1800-talets andra hälft. Dessa böcker var tänkta som hjälp för den som fick en minnesbok att skriva i. I vilken mån de faktiskt har använts som källor till albumpoesi är oklart, men de är ett tecken på att man tänkte sig att hjälp skulle kunna behövas ibland. Dessa böcker var inte utslutande fyllda med minnesverser, här fanns ofta också förklaringar

till det populära blomsterspråket⁸⁴. Speciella blommor hade speciella betydelser och man kunde läsa ut budskap ur de blommor man fick eller gav. Detta blomsterspråk härstammar från medeltiden och fick ett uppsving under det sena 1800-talet (Schaffer 1995: 199). Man finner det också i minnesböckerna från samma period. Exempel på blomsterrebusar finns också i mitt äldre material där vissa ord byts ut mot blommor (jfr af Klintberg 1982a, Ekrem 2002, Fiedler 1960). Dessa är huvudsakligen på tyska.

De tidiga bildningsidealen sätter sina spår i minnesböckernas blomsterflora. De unga kvinnor som hade minnesböcker under främst 1800-talets början tillhörde adeln eller det bildade borgerskapet och till deras utbildning hörde kunskaper i franska. Penséns roll i minnesboken är en produkt av detta. Det är främst i illustrationer man kan finna penséer, till exempel som enda motiv i en akvarell eller som en del av en blomsterfylld glansbildskomposition. Detta går tillbaka till franskans *pensee à moi*, tänk på mig, och frasen finns som skriftligt budskap, eller bara som en häntydning genom blomman själv eller namnet på denna i en svenskspråkig vers. Även pressade penséer förekommer som minnen i minnesböckerna. Så är fallet i följande vers skriven i en bok från 1840-talet. Under inskriften har träcklats fast en pressad pensé.

Om uppå lifvets törnbeväxta stig
En tagg dig sårar utan någon skoning
Räck ovännen med tålig hand försoning
Och smek med ömhet en Pensee af mig
(1840)

De blommor som förekommer i minnesverserna står inte bara för en speciell känsla eller egenskap, utan de är dessutom ofta förmänskligade på något sätt, åtminstone till den grad att de kan framföra ett budskap.

84 Exempel på sådana böcker är:

Blommornas språk efter österländska sättet, jemte färgornas betydelse i buketter och kransar, samt nya deviser för album och minnesböcker (1864). 5:e upplagan. Stockholm.

Det fullständiga blomsterspråket såväl orimmadt som på vers, efter österländskt bruk, samt färgornas betydelse i buketter och kransar, äfvensom utvalda vackra verser för album och minnesböcker (1848). Westervik.

Nyaste svenska blomster-språket, innehållande blommornas betydelse efter det österländska sättet, ett blomsterur, färgornas betydelse i blomsterbuketter, samt passande verser för minnesböcker (1852). Göteborg.

Schönmeijer, Bianco (1900): *Lilla blomsterskatten för minnesböcker*. Norrköping.

Zetterholm skriver att blommorna i visorna förses med mänskliga karaktärer där rosen är den förnämsta och linnea, pyrola, tusensköna och förgätmigej representerar blyghet (Zetterholm 1969: 69), och samma sak sker i minnesverserna. Den blyga linnean passar bra in i som förebild för den unga kvinnan som skall leva upp till ett blygsamhetsideal.

Bland ljung och mossor i djupa skogen,
 Där trasten sjunger från furens gren.
 Där jorden aldrig har rörts av plogen,
 Där står en blomma en liten en.
 Med rosenflammar på fina kinden
 Och lilla hjässan mot jorden böjd,
 Hon strör sin doft emot aftonvinden
 och doften stiger mot himlens höjd

Du unga flicka bland glada vänner
 Du ofta leker i skog och dal
 Den lilla blomman du säkert känner
 Linnéan gömd uti granars sal.
 Ack tag då henne till ditt exempel
 Var ren och enkel som hennes knopp
 Och böner stige från hjärtats tempel
 Likt blomsterdoften mot himlen opp!
 (1930)

Barbro Schaffer menar att motivet med den mänskliga blomman är så vanlig på 1890-talet att den kan betraktas som allmängods. Schaffer talar i och för sig om förmänskligade blommor som motiv i bilderböckerna, men hennes utredning om varifrån detta motiv får sina influenser är intressant i detta sammanhang. I hela Europa är den animerade blomman vid förra sekelskiftet ett omhuldat tema i bilderboken. Motivet har en fast förankring i traditionen och Schaffer ger exempel som de förkroppsligade blommor som finns i medeltida illuminationer och i ramverk till illustrationer från renässansen. Under antiken blev den mänskliga blomman ett uttryck för sammansmältningen mellan natur och människa, både i bildkonst och litteratur (Schaffer 1995: 198, 204, 210).

Motivet fick ny aktualitet under romantiken, men till skillnad från renässansens allmängiltiga blomma som symbol för människan har den animerade blomman fått barnets skepnad (Schaffer 1995: 198). Flera tyska konstnärer excellerade under senare hälften av 1800-talet i blom- och djurallegorier och i massmarknadsbilderbokens historia

vimlar det av utklädda djur och blommaskerade människor (Bergstrand 1993: 13).

Påverkad av romantikens världsbild betraktade pedagogen Friedrich Fröbel (1782–1852) barnet som en blomma, vilken skulle vårdas att växa i en kärleksfullt skött trädgård. I ett utkast till plan för grundandet av den första *kindergarten*, som ju uttryckligen betyder barnträdgård och även har benämnts så på svenska, skriver han så här:

Ty liksom växterna vårdas i en trädgård under Guds beskydd och under omsorg av erfarna trädgårdsmästare i samklang med naturen, så skall här fostras de ädlaste växterna, människor, barn som groddar och medlemmar av mänskligheten, i överensstämmelse med sig själva och med Gud och naturen... (*Tänkar om små barns fostran* 1981: 147)

Nu står blomman som metafor inte längre generellt för människan utan omfattar barnet och dess fostran (Schaffer 1995: 199). Naturens blomstrande och död är som människolivet, ett motiv bekant från minnesböckerna, här representerat av en populär dikt av Runeberg (1804–1877). Dikten heter passande nog ”I en ung flickas minnesbok”. I dikten liknas flickan vid den blyga violen, släkt med den ovan beskrivna pensén, och violen i sin tur förmänskligas.

Varm på fästet lyste vårens sol
Öfver fältet dagg och fjärlar blänkte,
Och på ängen stod en ung viol.
Vet du, hvad den täcka blomman tänkte?

Jo, hon tänkte: o, hur ljuft att här
Lefva, tjusa, hoppas, le och njuta!
Du, som mig i ljusa färger klär,
Låt min blomning aldrig, aldrig sluta!

Bed som blomman blomma du jemnväll!
Lif och tjusning älskar lifvets ängel,
Bed som hon, men för din blomstersjäl,
Ty förgänglig är din blomsterstängel.
(1880–1950)

Den unga albumägarinnan liknas vid en blomma eller ges en blommas egenskaper och attribut. Hon slår ut och blomstrar, hon är blyg och vacker som en liten blomma. Den förmänskligade blommans egen-

skaper överförs på människan igen. Följande vers bygger på en strof ur Topelius (1818-1898) dikt "Till en flicka"⁸⁵.

Väx som en blommas like,
Guds goda barn förbliv,
Och blomstra för Hans rike,
I oskuld och i frid!
(1890-1930)

Med detta kan man jämföra de populära bilderböcker som Elsa Beskow (1874-1953) skrev under 1900-talets början. Flera av dessa innehåller förmänskligade blommor och de besitter egenskaper liknande dem i minnesböckerna. I boken *Blomsterfesten i täppan* till och med klagar blommorna över att i tusen år ha använts som metaforer i människans tjänst (Schaffer 1995: 199f). I samma bok har rosen blivit färdig, det vill säga nyss slagit ut, i tid till festen, något som enligt Ulla Bergstrand är en dubbeltydig anspelning på människans och blommans liv; den färdigklädda rosen är lika med den nyutslagna (Bergstrand 1993: 85). Den nyutslagna rosen kan också tänkas symbolisera den köns mogna flickan, som i och med detta är giftasvuxen men ännu jungfruligt ren. Årets och livets kretslopp uttrycks i bondbönan vars barn skall ta över nästa år och pyrolan som beskrivs i orden "Än är det sommar, men hösten nära / Hösten är nära och livet kort" (Bergstrand 1993: 86).

På grund av sitt namn finns det en blomma som, kanske tillsammans med rosen, får den mest framträdande platsen i minnesböckerna. Förgätmigejen finns som motiv i åtskilliga verser och på otaliga glansbilder och teckningar. Förgätmigejerna förekommer på glansbilderna både som huvudmotiv och som fantasifull utsmyckning av allsköns föremål som cyklar och skottkärror (se ex. Ralf 1983: 56).

Förgätmigej är en vacker blomma
Förgätmigej är ett vackert ord
Förgätmigej bjuder dig att komma
Förgätmigej uppå vår jord
(1940-)

En pojke som skrivit den här versen i en skolkamrats album på 1950-talet har för säkerhets skull tillfogat ett "Glöm aldrig mig" längst ner i ena hörnet på sidan. Förgätmigejen framställs om en liten oansenlig blomma och dess tillskrivna blyghet stämmer väl överens med den

85 Se appendix 4 för hela originaldikten.

underdånighet som skribenterna bemödar sig om att visa. Blomman stammar fram sin bön om att inte bli bortglömd, men som hägkomstens blomma är den ändå vackrare och mer värdefull än den mer präliga rosen.

Förgät-mig-ej hörs blomman stamma,
Och vännens bön är ock densamma,
Fast tiden allt förändradt har,
Så har dock hjertat samma känsla kvar.
(1860–1930)

Förgätmigejens himmelsblå färg får representera dels hoppet, dels blygsamheten och oskulden. Blått är en symbol för jungfru Maria och förgätmigejen har också knutits till henne i folkloren (Burman 1989: 66).

Många sköna blommor stå,
I hjertats rosengårdar inne;
Men skönast är ändå den blå,
Förgät-mig-ej, som kallas Minne.
(1860)

Inte bara tecknade förgätmigejer eller glansbildsdito finns i minnesalbumen. Man har även pressat blommor och sytt eller bara lagt in dem i albumen. Möjligen har ordet förgäta senare känts för ålderdomligt ty på bekostnad av finess finns det många varianter där blomman stammar "Förglöm ej mig". Denna fras med början "tre ord till dig" är också en mycket populär vers. Liksom i tidigare exempel har förgätmigejerna från de tidiga varianterna senare ofta fallit bort och symbolspråket är inte längre så tydligt. Så har till exempel förmodligen skett i versen nedan från 1950-talet. Det är lätt att tänka sig blommor som istället viskar "förgät ej mig".

Må blommor dofta
omkring din stig
och viska sakta
"Förglöm ej mig".
(1950, 1870–1980)

Illustrationerna kan också påverka versen. Följande är skrivet vid en glansbild föreställande en röd fågel. Minnesversen har anpassats till den illustration som skribenten har valt att använda.

Röd gömmer lilla fogeln sig,
Och hviskar tyst: "förgät ej mig".
(1880)

Förgätmigejen har redan på 1800-talet tacksamt parodierats i olika versvarianter och då får istället en tistel spela rollen av budbärare: "Om du ser en tistel på din stig, / betrakta fulingen och tänk på mig." (1890–) Budskapet är det samma om än mer humoristiskt. Ännu senare har även olika djur kommit med i bilden, på stigen kan man möta grodor, grisar och apor (se bild sid. 85). Dessa skall man nypa i örat eller rycka i svansen och ibland finns budskapet om att minnas sin vän kvar, men andra gånger har det försvunnit helt (se även af Klintberg 1982a: 70ff).

Möter du en apa på din stig
Dra den i svansen och hälsa från mig
(1910–1980)

På ett liknande sätt har nästa vers en helt allvarsam början med de klassiska metaforerna med levnadsstigen, rosorna och uppmaningen att inte glömma sin vän. Fortsättningen tar dock udden av början genom sin parafrasering – även om den handlar om svårigheter som kan möta en i livet.

Om du vandrar din stig ibland rosor,
så förgät mig ej.
Om du vandrar din stig ibland rofvor,
så förät dig ej.
(1900)

Näst efter förgätmigejerna kommer rosorna i popularitet. De har förstas sina törnen, men framförallt sin prakt och sin doft. I glansbildsfloran övertrumfar rosorna till och med förgätmigejerna i antal och de behåller sin framträdande plats fortfarande under 1980-talet (Ralf 1983: 55ff). Rosen som symbol är mycket dubbeltydig. Den är vacker och doftar gott, men har törnen som sticks om man kommer för nära. Den unga flickan skall vara som en ros, men inte för prålig; då är det bättre med en förgätmigej eller blyg viol, och taggarna kan hålla ovälkomna på avstånd. De hjälper henne att behålla sin oskuld och dygd. Rosen är också en vedertagen symbol för jungfru Maria, vars ena dygd är en skönhet lik rosens (Burman 1989: 104).

Alla levnadsstigar måste inte heller vara blomsterströdda eller kantade med förgätmigejer. Motsatsen till den blommande levnadsvägen

är delvis den helt utan blommor, men framförallt är det den törniga vägen, med sårande taggar: "Om uppå lifvets törnbeväxta stig / En tagg dig sårar utan någon skoning" (1840). Dessa törnen som kan ligga strödda på vägen istället för blommor är den vanligaste metaforen för de svårigheter som kan möta en människa på livsvägen. Den törniga stigen är mer frekvent än den blombeströdda i 1800-talets verser. Där de äldre verserna önskar en icketörnbeströdd stig, vill de yngre hellre ge förhoppningar om att vägen dessutom skall bli mjuk och behaglig, d.v.s. blomsterströdd. Dessutom är törnen en symbol för synden, vilket syns när Maria beskrivs som en ros utan törnen, hon är nämligen syndfri (Burman 1989: 106).

Mätte alldrig på din väg,
Mödans törnen strödda blifva,
Må dig alltid glädje lifva,
Är du då ej lycklig säg?
(1820)

Man kan dra paralleller till livet som en dans på rosor, där törnen ibland gömmer sig bland de vackra doftande kronbladen. I tävlingen om blygsamhet och självutplåning är rosen också användbar. Versen som utmålar albumägaren som en prålig ros mitt på baksidan och den obetydliga väninnan/skribenten bara som ett taggigt törne gömd och undanskuffad i ett hörn, har varit mycket populär.

Du är rosen,
jag är törnet.
Glöm ej vännen
som skrev i hörnet.
(1900–1980)

Törnena och även deras likar tistlarna har ett symboliskt värde på livets stig. Törnet symboliserar motgång, men skribenten kan också använda det för att förringa sig själv och samtidigt smicka den hon skriver till.

Inte bara förgätmigejer och rosor har fått sin plats i minnesalbumen. Här finns också den eviga eternellen som ofta får symbolisera ett minne som aldrig försvinner eller dör bort.

Om än uppå olika stråt,
Barndomsvänner skiljas åt,
Skall dock minnets Eternell,

Följa dem till lifvets qväll.
(1870)

Eternellen har inte rosens prakt och väldoft, inte heller är den späd och söt som förgätmigejen. Dess styrka är istället att den aldrig vissnar: "Men vänskapen den liknar eternellen/ Den vissnar ej den plånas aldrig ut." (1860)

Ack! Charlotte om tiden skall förhärja
Hvarje blomma på vår lefnadsstig
Skall likväl min trogna vänskap berga
En Eternell åt Dig och mig.
(1840)

"Segla nöjd på lyckans haf" – livet som ett hav

Den metaforiska färden genom livet kan också ske genom att man korsar livets hav. Istället för att se livet som en vandring längs en landsväg, ser man livet som en annan sorts resa, en färd från strand till strand, eller hamn till hamn, över ett stort vatten. Denna resa är inte alltid lätt och ofarlig, den som ger sig ut på havet kan bli tvungen att utstå både stormar och grundstötningar.



Den självupppoffrande och självutplånande flickan sätts som förebild i versen från 1920-talet. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

Livets hav som man måste färdas över är en symbol (Cooper 1984: 135) som liksom livsvägen finns även utanför minnesböckerna (jfr Henriksson 2005a). Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) beskriver i en passage i en av sina dikter hur det kan gå till på "livets hav" där man med "dygden till lots och kärleken till kompass arbetat sig fram genom bränningar och skär" (ur "De vandrande djäknarna", se Henriksson 2005a). Därtill finner vi livets hav i den dikt som idag är Finlands nationalsång: "O land, du tusen sjöars land / Där sång och trohet byggt / Där livets hav oss gett en strand". I minnesverserna kan man segla på livets hav nästan lika gärna som man kan vandra på livets stig. Andra benämningar än livets hav finns också, i följande vers seglar man på lyckans hav, men själva seglatsen är också en metafor för ett lyckligt liv. Där, liksom tidigare när det gäller vägmetaforerna, är döden slutstationen.

Då glädjens sol som för dig blänker
Hopp och frid åt ditt hjerta skänker;
Så segla nöjd på lyckans haf,
Och njut sen lugnet i din graf.
(1820)

Liksom när man färdas på livets väg, och kanske i ännu högre grad än då, kan man på livets hav behöva en vägvisare eller ledsagare av något slag för att hitta rätt. Denna vägvisare är som tidigare Gud, eller hans ord, på samma sätt som i söndagsskolesången: "Bibeln är boken som Gud oss gav. Den är kompassen på livets hav. Följer vi den går vi ej i kvav" (jfr Henriksson 2005a). I minnesverserna kan det beskrivas så här: "Du kan blott ro, men det / är Gud, som styr" (1890). Herren som ledsagare på havet är en känd metafor, tänk bara på Erik Gustaf Geijers (1783–1847) dikt "På nyårsdagen 1838":

Ensam i bräcklig farkost vägar
seglaren sig på det vida haf.
Stjärnhvalfvet öfver honom lågar,
nedanför brusar hemskt hans graf.
Framåt! så är hans ödes bud,
och i djupet bor, som uti himmeln, Gud.
(1890–)

Många liknande verser finner man i minnesböckerna. Gud ledsagar på livets hav likaväl som på livets väg. I minnesverserna är Gud som ankare en populär metafor, många av dessa verser understryker vikten

av att i seglatsen på livets hav inte glömma det säkraste ankaret. Ankaret är det som håller båten på plats och förhindrar att den driver iväg in på okänt och farligt vatten, på samma sätt som Gud och tron skall hjälpa människan att inte driva iväg i det vardagliga livet. Följande strof är ur en dikt som varit mycket populär i minnesalbumen, Karl



Den glada flickan som lyser upp barndomshemmet likt solens strålar är ett populärt motiv, här i en vers skriven av flickans mamma på 1930-talet. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

August Nicanders (1799–1839) "Konung Enzo" (se även af Klintberg 1982a: 58; Ekrem 2002: 93).

Gud är det första.
 Dinn Skapare känn.
 Själen han tände en tindrande gnista.
 Gnistan han fodrar som flamma igen,
 Gud är det sista.
 Offra åt honom från vaggan till graf.
 Blommar af handlingar känslor och tankar.
 Han uppå lefnadens svallande haf.
 Ware ditt ankar.
 (1880, 1820–1930)

På ett svallande hav behöver man ett ankare, en säkring. En enklare, kanske inte lika högtidlig minnesvers, men med samma metafor är följande:

Behåll i hjärtat ren och skär
 din ljuva barnatro
 Ett ankare i nöd hon är
 i livet stormar ro.
 (1950)



Moderskapet sätts på piedestal och för att bli en god kvinna skall man dels värda sin egen moder, dels ta henne som förebild i det egna stundande moderskapet. Album från 1870-talet. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

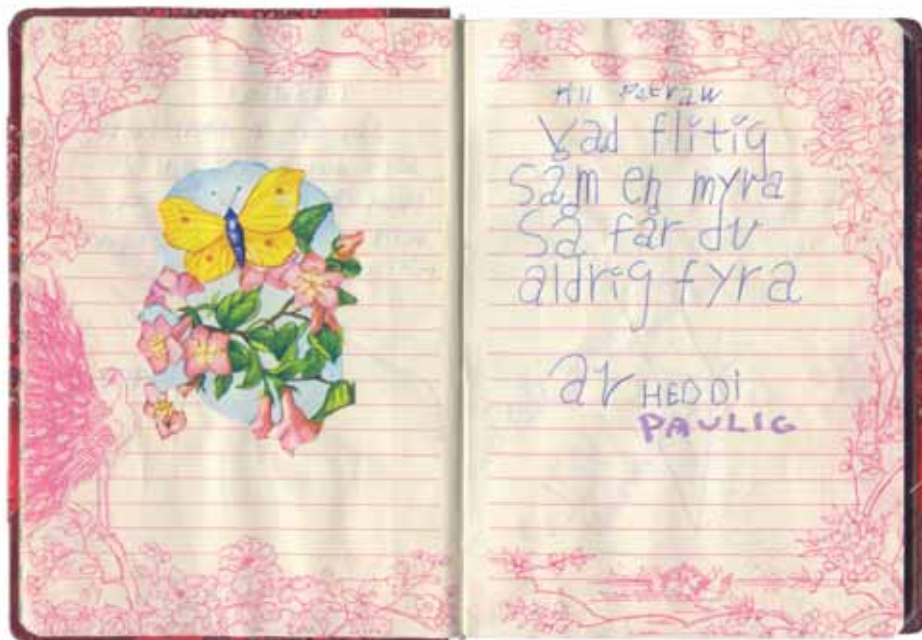


Den fläckfria flickan som liknas vid den vita liljan och fromt sätter sin tro till Gud finner vi i denna vers från sent 1870-tal. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

Det största hotet för den som är ute och seglar är eventuella uppblåsande stormar. De djupa klyftorna som hotar på livets stig har sin motsvarighet i stormarna på havet. Denna metafor är även den lånad från kristet bruk; jämför till exempel med följande fras ur den andliga sången "Var ej bekymrad vad än som sker" (*Psalmer och sånger* 1987⁸⁶) "Stormar Han stillar på livets hav". Människan beskrivs i minnesverserna som färdandes i en liten farkost som slungas fram och tillbaka på havets mäktiga vågor. Ibland är det bäst att upphäva en bön om räddning: "Beskydda mig O Gud! Hafvet är så stort – och min farkost så liten" (1900). Denna minnesvers liknar mycket söndagskolesången där Jesus fattar barnets hand på färden över livets hav:

Min båt så liten, Guds hav är så stort
men Jesus har fattat min hand.
När han håller roddet så går det så bra
på vägen till himmelens land.

86 Nr 639. Text C. D. Martin, Witt & Boström, musik W. Stillman Martin. *Psalmer och sånger* (1987) är en gemensam psalmbok för Adventistsamfundet, Evangeliska Frikyrkan, Metodistkyrkan i Sverige, Svenska Alliansmissionen, Svenska Baptistkyrkan, Svenska Frälsningsarmén och Svenska Missionskyrkan.



Den flitiga myran har varit en populär vers i finlandssvenska minnesböcker. Betygsskalan i skolan i Finland ger fem som det lägsta godkända vitsordet. Privat album använt av Petra f. 1976, Nyland.

Gud är den som hjälper när det verkligen kniper, men då gäller det också att vara from och gudfruktig. Vill det sig riktigt illa kan man "lida skeppsbrott på livets hav" som det heter i en folkvisa⁸⁷. I minnesböckerna handlar det ofta om att segla i kvav. Skeppsbrottet är att alltför mycket ge sig hän åt häftiga känslor "passionernas haf". Det gäller för den unga kvinnan att behålla jämvikten och det goda lynnet.

Tag som ett minne här Vänskapens tankar
 Segla ej nån'sin på passionernas haf,
 Men i bönen till Gud kasta ditt ankar
 Tro mig min Vän, Du annars seglar i qvaf.
 (1820)

Livets stormande hav kombineras i följande exempel med minnesmotivet. Skribenten utlovar vänskaplig trohet och menar sig kunna

⁸⁷ Ur visan *Vid Kungsholms strand där Mälarns böljor sköljer* i visbok tillhörig Albert Persson f. 1894 i Vikhög, Löddeköpinge socken. Folklivsarkivet, LUF acc.nr. M 2940:26.

hålla fast vid minnet trots stundande turbulens. Samtidigt hoppas hon, eller ber, om att själv bli ihågkommen och "leva" i albumägarens minne.

Hvart hålst min lefnads julle ochså jagas,
 På lifvets stormhaf, utaf ödets hand,
 Ej minnett utaf dig hoss mig försvagas,
 Förn döden, upplöst alla lifvets band,
 Och ljuft dett hoppett, hvilar i mitt sinne,
 Att äfven jag, får lefva i ditt minne,
 (1830)

En annan metafor som hör till livets hav är vågorna och böljorna. Vågor, som vatten i ständig rörelse sägs symbolisera växling och förändring (Cooper 1984: 226). Vatten som strömmar och rör sig kan i minnesböckerna dels visa på tidens och livets flyktighet, dels hur långt och vitt livet kan föra oss på vår färd.

En dröm är lifvet: se med minnets Öga
 På det förflutna! – var det ej en dröm.
 Och hoppets bilder i det blåa höga
 De fly med böljerna i lifvets ström.
 Betydningsfulla äro likväl ofta,
 De rosor som i lifvets lustgård dofta.
 (1830)

Vågorna representerar dels livets olika vändningar, dels är de faktorer som kan påverka vännernas trohet. Vågorna kan föra vänner långt ifrån varandra och då sätts vänskapen och trofastheten på prov. Tiden jämförs med en ström som upprörs av stormarna och härjar och förändrar i en väldig fart. Råkar man ut för denna, vilket vi alla oundvikligen måste göra, eftersom ingen kan undvika tidens gång, kan det också hända att man förs ifrån sina vänner. Människan är i viss mån utlämnad till vattnets rörelser och måste i sin farkost följa med utan att kunna styra själv. Liksom de olika stigarna i livet finns det också olika strömmar på livets hav som skiljer människor åt. Det viktigaste är att stå emot dessa strömningar, att minnas sina vänner trots naturkrafternas försök att skilja människorna åt.

Tiden den forsande ström, beständigt af stormarna upprörd,
 Klyfver med skummande våg allt det, som står i dess väg.
 När jag af böljan är förd, ifrån dig, till aflägsna länder,

Glöm icke då, att vi varit tillsammans en gång!
(1820)

Ordvalet eller formen för metaforerna har också betydelse. Talar man om bäckens lugna bölja är det knappast någon fara för att man skall gå i kvav eller föras speciellt långt bort på okända vatten. På samma sätt är klara vatten någonting tryggt medan de dunkla böljorna förebådar någonting otrött och farligt. De trygga lugna vattnen är oftast hemmavattnen och i versen nedan ser vi att det återigen är dygden som ger stabilitet när den förgängliga lyckan tryter.

Lycklig den hvars lefnads är
Lugnt som bäckens bölja flyta,
Och som tröst i dygden får,
Om och lyckans skänker tryta.
(1840)

Det ljusa och mörka har samma metaforiska innehåll som beskrivits tidigare i samband med livets väg. Lugnt och upprört vatten är också ett kontrasterande par som kan urskiljas väl. Upprörda vågor eller "Hafvets vreda bölja" (1830) är en helt annan sak att handskas med än "Lycklig



Äktenskapslyckan manifesteras ofta i det gemensamma hemmet och den ekonomiska tryggheten i egen stuga och kreatur. Denna inskrift är från 1908, och versen bevarar sin popularitet under hela traditionen. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.



Vänskapen dyrkas på många sätt i minnesböckerna. Här ett minnesaltare i en minnesbok från 1820-talet. Versen framhåller dygdens värde för den unga kvinnan. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

färd på livets bölja / Inga stormar, vänlig vind” (1900). I denna senare vers från ca 1900 finns också metaforen ”lefnadsvägen”. Denna livets väg kan man träffa på utanför minnesböckerna, bland annat i lyriken, där Karl August Nicander (1799–1839) i sin dikt ”Vägen” skriver ”Mitt liv är en väg, / som röres en tid” (Nicander 1826). Karin Boye (1900–1941) har använt sig av samma fras i ”Idea” (Boye 1922), men livets väg kan man träffa på även i populärmusiken, som i Ivan Renlidens (1936–) schlager ”Härlig är vår jord” från 1969 (jfr Henriksson 2005a).

”En eftersträfvad hamn” – målet för seglatsen

Slutligen bör man väl säga någonting om målet även för seglatsen på livets hav. På samma sätt som det är vandringen som är det viktigaste i metaforerna för livets väg ligger koncentrationen på färden över livets hav, snarare än vart man förväntas nå. De verser som behandlar något slags slutmål använder metaforer som passar in i sammanhanget. Med andra ord är det sluthamnen, eller den andra stranden som beskrivs.

Tro ej vad böljan sjunger,
dessa visor hava många namn.
Tro ej vad vinden viskar,
förrän den för dig i hamn.
(1930)

Det handlar om att ta sig helskinnad, utan att ha lidit skeppsbrott, till en trygg och lugn hamn utan stormande vågor ”fram till tryggad strand” (1880), eller med andra ord att växa upp och ta sig genom livet som en ”god kvinna”. Skillnaden här är kanske att det ofta handlar om en bekant hamn, nämligen hemmahamnen. Hemmahamnen är en

representation av det symboliska hemmet från tidigare versexempel. Även okända stränder kan dock vara mål, eftersom de representerar fast mark under fötterna och någonting säkrare än det farliga havet.

Hvart mina ödens böljor än må svalla,
 Hvad okänd strand, som mig en fristad ger,
 Skall dock mitt minne lifligt återkalla
 En bild min vän, af vänskapen och dig.
 (1830)

Den andra stranden kan finnas hos Gud och där kan man även få träffa de vänner som man mist under livet. Sång 658 i *Sionstoner* (1935) innehåller frasen ”mötas vi på andra stranden” och Inger Selander menar att motivet att återse sina kära på stranden i livet efter detta illustrerar den definitiva skilsmässa som emigrantvägorna förde med sig. För den som emigrerade långt bort blev tanken på ett återseende med den efterlämnade familjen i himlen den enda trösten (Selander 1980: 129f). I moderna dödsannonser och på gravstensinskrifter är samma motiv välbekant och handlar oftast om två makar som hoppas mötas på andra



Den eviga vänskapen existerar i minnesverserna där vänskapsband knyts och förväntas hålla bortom döden. Förgätmigejerna i illustrationen påminner om vännen som inte skall glömmas bort i inskriften från 1820-talet. Åbo Akademi handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.



Vår levnadsvandring kan vara tung, men vänskapen är oss given av Gud för att lätta våra bördor, enligt denna inskrift från 1870-talet. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

stranden när båda har nått dit (Dahlgren 2000: 47, 86; Bringéus 2004: 94f).

Ett av minnesböckernas återkommande teman är de unga ägarinnornas kommande äktenskap. Detta syns inte speciellt starkt i just verser innehållande livets hav men exempel finns, här i form av två verser skrivna med hundra års mellanrum. Dessa båda unga kvinnor som har fått verserna sig tillägnade förutspås samma öde. De seglar på livets stormhav, eller kastas av och an på livets hav, för att i slutet nå trygghet och lugn hos sin äkta man i "evighetens sälla hamn".

Mätte ostörd lycka följa
Dig på lifvets stormhaf fram
Och din farkost på dess bölja
Nå en eftersträfvad hamn.
Att genom hymens band förenas
Wid en älskad ynglings hand
Och vid dess sida lugn beredas
Till evighetens sälla land.
(1830)

När ljusen skall tändas igen
 kring hela vår värd.
 Då kan Berit ge sig ut, på seglarfärd.
 För att på livets stora hav, kastas av och an,
 tills hon hamnar hos sin äkta man.
 (1940)

Slutligen vill jag lyfta fram en vers som belyser flera av de ovan diskuterade metaforerna. Dels finns här av det lugna och fridfulla hemmet som utgångspunkt. Det är det hemtama och trygga, de solbelysta hemlandsfjärdarna som man måste lämna för att ge sig ut i världen, ut i livet. Hemlandet är också synonymt med fosterlandet och kopplingen fosterland och Gud blir återigen synlig. Genast när man lämnat det trygga och lugna hamnar man i turbulent vatten, men som hjälp och vägvisare har man Gud.

Från hemmets fridomslutna härdar
 Du uti världen färdas skall
 Från solbelysta hemlands fjärdar
 Mitt in i livets böljesvall
 Vem visar vägen för dig där?
 Det Herren Jesus är!
 (1940)



Vänskapen är viktig, framhäver minnesverserna, och den bästa vännen är Jesus. Här i en inskrift skriven av mamma till dotter på 1870-talet. Åbo Akademi's handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

Livet ses i minnesverserna ofta symboliskt som en resa med ett slutgiltigt mål. Detta mål är att tryggt korsa livets hav och nå den andra stranden, eller att fullfölja vandringen på livets stig och komma fram till himlens port, att finna sin ro hos Gud.

Ingredienserna i skildringarna av denna resa är ofta fromhet och omtanke om andra. Den goda kvinnan färdas genom livet med Gud som ledsagare och omsorg om andra som mål. Hon är blyg som förgätmigejen på livets stig, tacksam för de gåvor hon fått av Gud, trogen sina vänner och hon sätter hemmet främst.

Resan i tiden

Eftersom vi mäter tid är det inte konstigt att även livet mäts i tid. Men i minnesverserna handlar denna tid sällan om antal år som man lever utan istället är det en cyklisk tidsuppfattning som speglas. Livet delas in i olika tidsåldrar där barndomen är den viktiga.

”Lefnadsdagen är förliden” – livet som en dag

Ett tidsbegrepp som ofta används som metafor för livet i minnesverserna är dagen eller dygnet. Vi föds, lever och dör under ett dygn eller



Guds ängel kan vara ledsagaren på livets stig, även om skribenten i denna inskrift från 1880-talet har ändrat det till livets strid, och då blir stigen också lätt att gå, utan "sorg och smärta". Glansbildens violer hör till de vanliga blommorna och ofta liknas den unga flickan vid en blyg viol. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

en dag. Den tidiga morgonen är allting nytt, liksom människan och sent på kvällen somnar man in, för att i det här fallet aldrig vakna mer, eller åtminstone inte i samma form som förut. Motivet är bekant från sfinxens gåta där människan föds på morgonen, lever och åldras under dagen och blir gammal och skröplig på kvällen (jfr Henriksson 2005b).

I minnesverserna kombineras ofta lyckönskningar med en påminnelse till läsarna om deras dödlighet och att livet saktar av och blir mer nedstämt på ålderns dagar. En metaforisk användning av kvällen finns i fraser som "din lefnadsafton" och "då lefnadsdagen är förliden" (jfr Henriksson 2005b).

O, må din levnad flyta säll,
som bäckens klara bölja,
och du en gång i livets kväll
din rätta vän få följa!
(1900–1930)

Man talar ibland om livets skymning och att natten kan symbolisera död (Cooper 1984: 170, 132) ser man i följande vers där kvällen motsvarar människans ålderdom och den påföljande underförstådda natten innebär att somna in och sova för alltid.

Lef länge. Lef lycklig.
War älskad och säll.
Och överlåt Gud dina öden.
Haf honom till tröst
Intill ålderns kväll
Så slumrar du stilla i döden.
(1900)

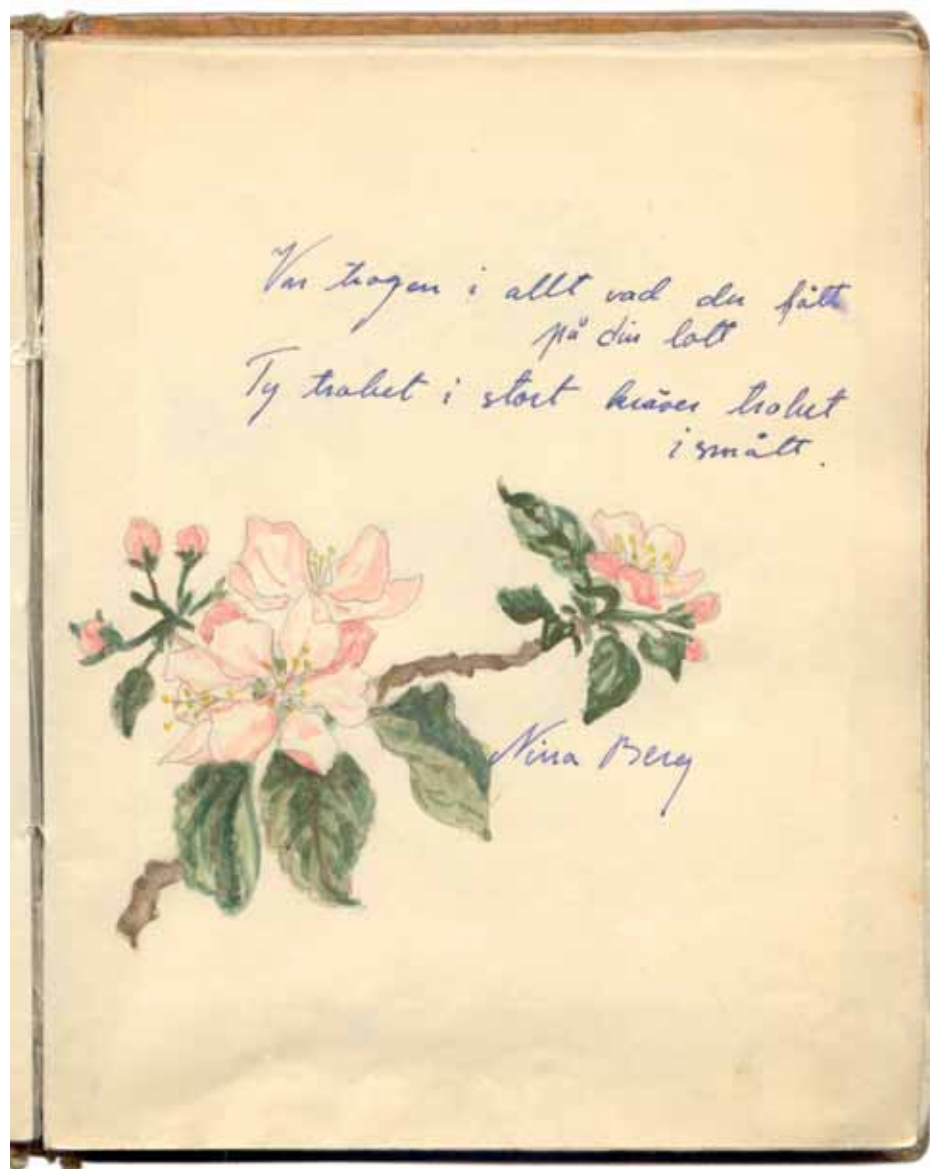
Samtidigt är versernas budskap ofta motsatt mot det ovan beskrivna. Det handlar om att ta vara på livet här och nu, vi lever bara en gång. Tanken om livets flyktighet passar bra in i motivet med livet som en dag. En dag eller ett dygn är trots allt ganska kort och i jämförelse med Guds evighet är människans liv kort och flyktigt. Motivet med dagen eller dygnet som en metafor för längre tidsförlopp finner man också i kristna skrifter. I Bibelns första Mosebok finns skapelseberättelsen där Gud skapade världen på en vecka. Dessa dagar innebär egentligen en mycket längre tidsrymd, där den avslutande sabbaten är paradiset, livets slut. I en minnesbok från 1820-talet har någon skrivit nedanstående vers där dels metaforen med de tusen åren som är som en dag för Gud (se 2 Petr. 3: 8) finns representerad, men också en metafor som



Levnadsstigen är ett motiv som löper igenom hela minnesbokstraditionen. Allra helst skall den blomstra som i denna inskrift från 1820-talet. Åbo Akademis handskriftsavdelning, samlingen minnesalbum.

kommer att diskuteras mer ingående under rubriken "Livet som ett år" här nedan, nämligen den där människan liknas vid en blomma. Blommetaforen har kombinerats med metaforen om livet som en dag och blomman slår ut på morgonen för att vissna på kvällen. I det här exemplet är metaforiken mycket tydlig eftersom likheten med människans liv poängteras allra sist. Människan är blommans like i det att hon lever och blomstrar en kort tid, medan Gud är evig.

För dig o Herre, tusen år.
 Likt dagen, som gick fram i går.
 Likt nattens väckt, försvunna;
 Och våra dagar, som en dröm,
 Som vindens fläkt, som böljans ström.
 Bortila och försvinna.
 Om morgonen slår blomman ut.
 Men vissnar före dagens slut
 – Och hennes like vorden
 är menniskan på jorden.
 (1820)



Den goda kvinnan är i minnesverserna trogen. Hon är trogen sina föräldrar, sin make, sina vänner, sin Gud och sitt fosterland. Privat album använt av Heidi f. 1943, Åboland.

Författare till versen på föregående sida är Johan Olof Wallin (1779–1839), vars verk ofta förekommer i minnesböckerna. Många gånger är det just verser ur psalmer som har blivit minnespoesi. Samma metafor, det vill säga livet som en dag, finns också i den tidigare nämnda psalmen "Den signade dag" (SvPs 1937: 424).

Ty dagen han är dock aldrig så lång,
 Att icke dess afton skall stunda;
 Då lämnas vårt verk, då tystnar vår sång:
 Må vi det med allvar begrunda!
 Vi blive utburne, och sömnen blir tung
 I graven, vår slutliga boning.

Livets flyktighet återkommer i minnesverserna (jfr Angermann 1971: 215). Även livsmetaforer som inte härrör från tid och tidens lopp är ofta valda för att visa på det flyktiga i livet. Till detta hör att man därför skall ta vara på den korta stund man finns på jorden så att man har fått ut det bästa av livet.

”Din lefnads korta vår” – livet som ett år

En mycket vanlig metafor för livet i minnesverserna är det årstidsindelade året. Årstiderna används som metaforer för olika skeden eller faser i människans liv. Oftast beskrivs barndom eller ungdom och ålderdom. Denna metaforiska användning av årets fyra delar är ingenting nytt för just minnesverserna. Symboliskt sett har figurgrupper av årstiderna fått föreställa människoåldrarnas eviga cykel. Till exempel har våren ofta framställts som ett barn, en yngling eller en kvinna med blommor och blad (Cooper 1984: 232).

I folkloren finns ordspråk som ”sommaren är vinterns föda” och ”vintern är sommarens arvinge”, vilka båda enligt Pelle Holm bör uttydas som att man i ålderdomen lever av vad man utträttat under ungdomen (Holm 1986: 305, 358). De båda årstiderna får med andra ord stå för längre perioder i en människas liv. Vinter och sommar används som kontraster likt ljus och mörker i minnesverserna. Årstids- och dagsmetaforerna som beskrivits tidigare har ofta samma användning av ljus och mörker. Natten, eller vintern, som den tid då vi dör, karakteriseras ofta av mörkret medan dagen och våren beskrivs som ljusa och solfyllda. Detta återfinns vi i verserna som beskriver människans levnadsväg. Året, det vill säga livet, har sin början på våren och livets vår finns också representerad i flera olika minnesverser.

Vår lefnads vårdag varar en minut,
 Dess morgonfröjd, o hvad den snart är slut;
 Dess alla blommor plockas bort af tiden.
 Dröj kvar, dröj kvar du ljusa barndomsdröm,
 Och skänk oss än som fordom, huld och öm,

Den fulla glädjen och den fromma friden!
När lifvet väcker oss, när tunga dagar stunda,
Är jorden glad som förr, vi äre annorlunda.
(1870)

Ofta poängteras att våren är flyktig och kort – det gäller att ta vara på den, och därigenom sin egen barn- och ungdomstid. Det gäller också att spara den i minnet som tröst när den tiden är förbi, återigen ett exempel på hur barndomen nostalgiseras. Redan som barn förväntas den unga läsaren att blicka fram mot en tid som vuxen då barndomen är oåterkalleligen förvunnen och saknaden efter den stor.

När än du står i lifvets vår,
Bryt glädjens rosor då!
När åldrens dag gör handen svag,
Du kan ej rosen nå.
(1880)

”Väx som en ängens blomma” – flickblomman

Våren är den tid då det spirar och blommar och det är ofta i den här metaforiska årstiden som ägarna till minnesböckerna befinner sig. De är små flickor eller unga kvinnor i knopp, just på väg att slå ut. Den som versen riktar sig till kan gärna liknas vid en blomma, eller en späd, ännu outvecklad knopp, ”lifvets blomsterknopp nyss slog opp” (1900). På samma sätt som för blomman väntar ännu den stora stunden som helt utslagen, men i och med att blomman slår ut är den redan på väg att vissna och på sätt och vis blir knoppstadiet eller det nätt och jämt utslagna det mest eftertraktade. Barnet eller den unga flickan är också, liksom knoppen, vacker i sin naivitet.

Åtminstone aristokratin och överklassen använde ofta metaforer hämtade ur växtriket för att beskriva kvinnor i sina memoarer från 1800-talets andra hälft. Den unga kvinnan var som en rosenknopp, den vuxna vissnade långsamt (Rundquist 1989: 302). Detta är naturligt med tanke på romantikens förkärlek för att besjåla naturen.

Zetterholm menar att vårvisorernas höga antal under förra sekelskiftet förmodligen hänger ihop med vårt nordiskt kalla klimat och den nästan religiöst efterlängta våren. Det fanns något som liknade en solkult i litteraturen under förra sekelskiftet (Zetterholm 1969: 74). Vår och sommar är också vanliga motiv i minnesverserna och de påminner om vår- och sommarvisorna, vilka enligt Netterstad är undantagslöst

glada och livsbejakande. Många är fyllda med äldre frasförråd och rim. Schabloner för naturen förekommer rikligt och gör sångerna stereotypa. Bäcker brusar, fåglar kvittrar, ängar blommor och solar lyser (Netterstad 1982: 86). Detta gäller i högsta grad även för minnesverserna.

Hur skönt ur vinterns dvala få våren vaknad se
och alla bäckar tala och alla blommor le
men skönare än våren är hjertats trofasthet
som blomstra genom åren och ej af ändring vet.
(1900⁸⁸)

Återigen är en populär minnesvers med Topelius (1818–1898) som ursprunglig författare ett gott exempel. Den kommer också den ur dikten "Till en flicka"⁸⁹:

Väx som en ängens blomma
i morgonsolens glans,
när bin och humlor brumma
musik till myggans dans.
(1930)

Ängarna blommor även i senare minnesverser. Här en dikt av Bo Bergman (1869–1967) som blivit minnesvers i en 1950-talsminnesbok. Tonspråket är delvis ett annat än i Topelius dikt, men naturlyriken finns där i form av de blommande ängarna, vinden och molnen.⁹⁰

Lillebarn, barn lilla, vind och vår
ängarna springa i blom där du går.
Blåaste luft är ditt ögonpar,
lillebarn, ljusbarn i molniga dar.
(1950)

88 Erik Gustaf Geijer (1783–1847): "Till min dotter. Pingstdagen 1840 (Tilläg-
nan)"

89 Se appendix 4 för hela originaldikten.

90 Dikten har blivit tonsatt ett flertal gånger, men det är möjligt att den trots det inte har nått ut till en större publik. De tonsättningar jag har funnit är i de flesta fall för röst och piano och eventuellt något ytterligare instrument, utom Wahlberg som skrivit för blandad kör. Följande kompositörer har tonsatt dikten: Sara Wennerberg-Reuter (1875–1959), Gustaf Nordqvist (1886–1949), Algot Haquinius (1886–1966), Yrjö Kilpinen (1892–1959), Rune Wahlberg (1910–1999). Den senaste tonsättningen är från 2005 av Dan Eriksson.

”Du kära barn i livets vår / du ros i gröna hagar” skaldade Zacharias Topelius (1818–1898) i dikten ”Nyårsnatten” (1858), och den har sedan fyllt sin plats i minnesböckerna. Ofta är våren livets höjdpunkt i den här gruppen av metaforer, men det händer att den istället infaller under livets sommar. Denna är inte en lika oskuldsfull och vän tid som våren. Nu handlar det mer om ungdomens nöjen och det glada sorgfria livet. I följande vers handlar det bland annat om att samla minnen från barndomen och ungdomen så att man har något gott att se tillbaka på under livets höst, det vill säga alderdomen.

Lef glad och lycklig i många år
 Och samla blommor i livets vår,
 Som icke falla af när höst och stormar
 Bortjaga minnet från livets sommar.
 (1900)

Våren och sommaren som motiv i lyriken är inte originella motiv. De attribut som tillskrivs dem i barnvisorna är mycket traditionellt naturlyriska. Sommaren är kort, barnen skall vara som blommorna och fåglarna, det vill säga glada och sjunga medan de kan (Zetterholm 1969: 75). Den glada flickan finns även utanför minnesverserna, ofta som det glada barnet. Att sommaren är en glad och lycklig tid hänger i minnesverserna dels ihop med den goda kvinnans goda lynne. Sommaren är barndomens och ungdomens tid och den unga flickan skall vara glad och nöjd. Dels hänger det ihop med den nostalgiserade barndomen. Sommar är det samma som barndom, och barndomen i minnesböckerna är uteslutande en vacker och ljus period av livet, någonting att se tillbaka på med saknad. Sommaren/barndomen är full med ”käcka språng och glada nöjen”. Barndomstiden är frisk och oskuldsfull, precis så som den unga flickan bör vara.

Vinden lätt i träden susar,
 Insjöns klarblå vatten krusar,
 Solens varma strålar glöda,
 Färga våg och skyar röda.
 Ljufva frid
 Sommartid!

Käcka språng och glada nöjen,
 Friska oskuldsfulla löjen
 Sorgens ögonblick, hur korta!
 Tåren torkad, smärtan borta

Barndomstid,
Ostörd frid!
(1890)

Ingredienserna i verserna är välkända från vuxenlyriken, framförallt de romantiserande efterbildningarna från 1800-talets senare hälft. Skog, blommor, sol, lärka och äng är exempel på företeelser som förekommer rikligt i såväl minnesverser som skolsånger (se Netterstad 1982: 91).

Solen några purpurdroppar
ren på österns skyar stänkt,
och på buskar, blad och knoppar
daggens pärleskur sig sänkt.
(1940⁹¹)

När sommaren är slut är det inte mycket av vikt kvar, tycks minnesverserna mena. Erik Axel Karlfeldt (1864–1931) skriver i dikten "Somardansen": "Jag dansade en sommar, / det var min enda sommar. / [O]ch sen så var jag gammal, / och sen så var det slut" (Karlfeldt 1918). När sommaren är slut är ungdomen och de ungdomliga nöjena också över och vuxendomens allvar tar vid.

Därför jubla och sjung
Och var glad och var ung
Tro på lycka, på kärlek och frid
Lifvets vär är så skön
Och dess sommar så grön
Och dess höst är ju frukternas tid.
(1890)

"Intill lifvets höst" – livets höst och vinter

Men ofta får sommaren en undanskynd roll i verserna med metaforer för livets gång. Istället framhävs livets höst och vinter. När våren är barndomens och den späda knoppens tid, är hösten tiden för vissnandet och vintern den oåterkalleliga döden. Samma metafor finner vi i uttrycket "på ålderns höst". I fraser som "Höst är inne dagens timmar ila" och senare i samma minnesvers "Då du sofver under vinterns snö" (1900), beskrivs metaforiskt hur en människa åldras och slutligen dör.

91 Johan Ludvig Runeberg (1804–1877): "Morgonen". Även tonsatt av Jean Sibelius (1865–1957) op. 90 n:o 3.

Vid livets slut går tiden snabbare, och när småningom vintern kommer inträder också den eviga dvalan ur vilken man aldrig vaknar upp (om inte på domedagen).

Må lycka och trefnad
Uppfylla ditt bröst
Från våren af din lefnad
Till dess senaste höst
(1850)

Att framhäva någonting genom att kontrastera det mot någonting annat är ett vanligt stilistiskt drag i verserna. Livet framhävs genom sin motsats döden (se Henriksson 2005) och på samma sätt kontrasteras våren mot vintern eller hösten. I nedanstående exempel finns den vår man uppmanas att njuta av, här i form av en varm majdag med blommor och sol. Sedan kommer hösten, som med sina stormar ödelägger vårens blommor, och så till sist den mörka kalla vintern, som inte släpper fram solen från värmetaforen. Det finns något av en *carpe diem*-, fånga dagen-mentalitet här. Njut av det du har medan du har det, det blir bara värre sedan.

Njut, så länge än din majdag varm!
Ingen blomma höstens stormil sparar,
ingen blid, förtrolig sol förklarar
vinterns långa, kulna natt.
(1880)⁹²

Året och de fyra årstiderna används som sagt ofta som metaforer för människans liv, men sällan återfinns alla fyra årstiderna i en och samma vers. Vår kulturella kunskap säger oss dock att det finns fyra årstider och de följer på varandra i en bestämd ordning, dessutom utan att någon hoppas över. Därför syftar en vers som börjar med budskapet att man skall glädja sig i livets vår underförstått fram emot en kommande höst eller vinter, trots att dessa inte nämns. I flera verser finns dock två eller tre årstider explicit nämnda.

Det finns även verser där inga årstidsnamn nämns, utan istället används årstidsspecifika företeelser. Dessa är metaforiskt starkt förknippade med en speciell årstid och har samma metaforiska budskap som årstiden ifråga. Istället för vår eller barndom kan en metaforisk

92 Johan Ludvig Runeberg (1804–1877): "Ungdomen".

användning av brodd eller spirande grönska användas, och hösten blir då skördens och frukternas tid. Ålderdomen och döden symboliseras av vinterns attribut som snö, mörker och kyla.

Men framförallt gäller det de tidigare nämnda beskrivningarna av människan som en blomma. Dessa blommor (människor) knoppas (föds) och blomstrar (lever) för att slutligen vissna (dö). Denna process är i sin tur förknippad med årstiderna där våren är knoppens tid, sommaren den utslagna och hösten den vissnande blommans. På vintern finns det inga blommor alls, de är alla döda.

Samma cykliska förlopp som finns i naturen där årstider byter av varandra och blommor ständigt blir till för att småningom vissna, finns hos mänskligheten där människor oupphörligen föds, lever och dör. Ingen lever för evigt och det kommer ständigt nya människor. Blomman som metafor visar också på livets flyktighet och korthet. Även människolivet är kort i förhållande till de stora tidsförloppen, på samma sätt som blommornas liv är kort i förhållande till människans.

Rosen blommar några korta dar;
dröjer mer än rosens sommar
mensko-blommans kvar?
Skön hon skjuter opp och prålar,
kinden glöder, ögat strålar,
men en fläkt vid hennes stängel rör,
och hon bleknar, lutar, vissnar, dör.
(1880)⁹³

Det växande som metafor för människorna finns även i Bibeln där det bland annat sägs att människans dagar är som gräset, hon spirar som blomman på marken, i kontrast till det eviga, nämligen Herren (ex. Jesaja 40: 6–8, Psaltaren 103: 15–17). Samma eviga värde kan man hitta i minnesverserna där en tröst under det korta livet är just den hjälpande gudsgestalten.

I den ljusa morgonstunden
Af din lefnads korta vår,
Fly till honom, som beständigt
Efter dig så troget går!
Gif ditt hjärta nu åt Jesus,
Han dig aldrig svika skall,
Men dig följa hela vägen

93 Johan Ludvig Runeberg (1804–1877): "Höstsång".

Och bevara dig för fall.
(1900)

Det korta och flyktiga livet är ett återkommande tema i minnesverserna och i följande vers påminns vi, genom en metafor med ännu mer tonvikt på det flyktiga än blomman, nämligen blommans dröm, om att alla blommor (och människor) inte klarar sig ända till hösten. Vissa rycks bort i förtid:

Som blommans soldröm är vårt liv så kort,
Vi födas, älska lida och dö bort;
Och döden icke ser till tiden, åren:
han mejar plantor av och uti våren.
(1930)⁹⁴

Men samtidigt som livets flyktighet framhävs, betonas också vikten av att njuta av livet medan det varar. Tids nog får vi alla sörja, tids nog skall vi alla dö. Livet är inte bara som en blomma, utan som en blomma som spirar och vissnar. Den spirande och blomstrande tiden är någonting att ta vara på.

Fort, fort tiden går;
blomma njut din vår!
Snart, snart vissnar den,
kommer ej igen.
Skuggorna växa så långa,
sorgerna bliva så många.
Blomma, som knoppas,
le än och hoppas.
(1950)

När kvinnans liv skildras som en resa i tiden är det framförallt livets flyktighet som framhävs. Barndomen nostalgiseras och idylliseras. Flickan skall vara som en blomma som växer upp glad och stark. Livets slut är döden, och döden finns hos Gud.

94 Johan Nybom (1815–1889): "Avsked".

Slutsatser

Minnesverserna kan på några rader beskriva kvinnans liv som en resa från punkt till punkt i rummet, eller i tiden. Under denna resa gäller det att vara trogen de ideal som ställs upp för en god kvinna. Konstruktionen av denna goda kvinna reproduceras i många verser genom beskrivandet av hennes livsresa. Den goda kvinna är en trogen kvinna, och på resan genom livet är det framförallt viktigt att hon är trogen Gud. Detta sker genom att vara gudfruktig och from, men också genom att uppfylla vardagens plikter och möta medmänniskorna med vänlighet. Tacksamhet och förnöjsamhet är grunden i minnesversernas gudstro. Är man tacksam för det man fått och gör det bästa av sitt liv är man trogen Gud och belönas i himlen. Av detta ser man att minnesverserna också kan användas som en källa till kunskap om folkfromhet. I minnesböckerna möts de unga flickorna av religiösa ideal och praktiker som de förväntas leva upp till.

Dessa livsideal illustreras ofta av verser som från början inte var uttryckligen riktade till kvinnliga läsare. Psalmer och andliga sånger är vanligt förekommande som minnesverser och de har förstas riktat sig till en tvåkönad publik. Men i detta sammanhang blir idealen ändå tydligt inriktade på att forma den goda kvinnan, eftersom det forum där de används är så utpräglat kvinnligt. De som läser i minnesböckerna är främst kvinnor, de som skriver i minnesböckerna är främst kvinnor och framförallt består albumägarna, till vilka inskrifterna explicit riktar sig, av en förkrossande majoritet kvinnor.

Vägen som man vandrar eller tiden som förlöper kan vara fylld av svårigheter och avbrott. Detta skall man dock se som någonting positivt, ty ett liv utan svårigheter är förmodligen ett felaktigt levt liv. Med detta skall inte sägas att livet alltid måste vara svårt. I minnesböckernas verser och illustrationer är blommorna talrika och de symboliserar ofta livets trevliga stunder. Dessutom är den unga kvinnan själv en blomma. Hon är späd och liten, söt i sin oförarglighet, och har förmågan att glädja andra. Att vara glad och glädja andra är mycket viktigt. På färden genom livet är ett gott lynne och ett behagligt sätt de bästa egenskaperna, tillsammans med flit och arbetsamhet. I de metaforiska skildringarna av den unga kvinnas liv manifesteras de ideal som presenterats i tidigare kapitel. På livets stig vandrar den glada, pliktrogna, tacksamma, behagliga och trogna unga kvinnan.

7 ”Var trogen i allt”

Närmare tvåhundra år av kvinnotradition med minnesböcker tycks ha framförallt ett genomgående drag: här konstrueras ”den goda kvinnan”. Även om inte alla verser eller inskrifter på något sätt berör denna idealkvinna är slutsumman tydlig. Redan själva skrivakten är en del av kvinnokonstruktionen. Kvinnors skrivande har ofta varit, och är fortfarande, ett skrivande för familjen och släkten. Att skicka gratulationskort, föra korrespondens med släktingar och hålla reda på bemärkelse-dagar är kvinnornas uppgift på samma sätt som det är kvinnor som har samlat minnen av vännerna i minnesalbumen.

Trots sin första anblick av ytlighet och banalitet ryms det mycket djup i traditionen som sådan. Minnesbokstraditionen är lek och blodigt allvar på en och samma gång. Verserna är högtidliga och konservativa; gammaldags glansbilder och högtravande språk uppskattas av användarna. Samtidigt är de fulla av metapoesi som förringar och förlöjligar hela institutionen att skriva i en minnesbok. De unga skribenterna leker med ortografi, ord och bokstäver. Kodspråk döljer det egentliga budskapet och flickorna gömmer sig bakom en ridå av falsk blygsamhet. I de många standardiserade och därför på ytan opersonliga inskrifterna finns samtidigt rum för läsaren att uppfatta enskilda inskrifter som djupt personliga och uppriktiga. Användarna tilltalas av de högstämda orden och det regelrätta smickret, men det kan skilja mycket mellan olika personers uppfattning av minnesböckernas innehåll. Det som en minnesboks innehavare uppfattar som den finaste komplimang upplever en annan som störande i sin konformism och sitt stagnerade budskap.

I minnesböckernas verskanon presenteras dessutom de viktigaste egenskaperna för en ”god kvinna”. Kvinnans goda lynne framhävs. Hon skall vara behaglig och oskuldsfull, ha ett jämnt och glatt humör, vara frisk och stark, flitig och plikttrogen. Dessa alla dygder är viktiga för att livets mål skall uppnås, nämligen att finna en make och skapa familj med hem och barn. Äktenskapslyckan är den största lyckan. De

viktigaste platserna för denna unga kvinna är det tredelade hemmet, bestående av det lilla, det stora och det eviga hemmet. Det lilla hemmet är det nostalgiserade barndomshemmet, och senare i livet hemmet som skapas tillsammans med den kommande maken. Det stora hemmet är fosterlandet som skall hållas i minnet och hedras genom att flickan lever upp till kraven som ställs på den goda kvinnan. I förlängningen av detta finns det eviga hemmet hos Gud. Detta är ett hem att se fram emot med tillförsikt, men för att nå det på rätt sätt gäller det att leva upp till idealen.

Det kanske tydligaste temat, och det som människor främst förknippar med sin minnesbok, är minnandet av vännerna. Att komma ihåg, och vara trogen, sina vänner är en viktig uppgift för den goda kvinnan. Att skriva i en minnesbok är att ge en gåva, och det finns ett ömsesidigt utbyte mellan skribent och albumägare. Skribenten ger ett minne, och kanske samtidigt en lyckönskning eller ett levnadsråd, medan albumägaren öppnar sin vänskapskrets och inkluderar skribenten i den skara av vänner som aldrig skall glömmas bort. Här skapas automatiskt rum för ett maktspel med uteslutande och inkluderande i gemenskapen, där subtila detaljer som val av verser eller illustrationer kan vara avgörande. Vem får skriva och vem får den finaste glansbilden i sin bok? Som skribent kan man både utlova vänskap och be om den. Man kan aktivt lova att aldrig glömma, att alltid minnas, eller passivt önska och be om att inte bli bortglömd.

Det går ett stråk av nostalgi genom minnesböckerna. Barndomen är den bästa tiden, tiden som man bör njuta av och nostalgiskt blicka tillbaka på som vuxen. Det är en sorgfri och trygg tid, ofta symboliserad av barndomshemmet och modern i detta. Barndomens flyktighet poängteras och det gäller att ta vara på den lyckliga och oskuldsfulla tid som den innebär. Den vuxna människan som tittar i sin barndoms minnesbok förväntas förflyttas tillbaka till ett nostalgiserat utopiskt barndomslandskap, vilket både sker och inte sker. En del människor påminns starkt om barndomsvänner och sig själva som barn, medan andra skakar på huvudet och inte minns någonting. Ofta ligger upplevelserna någonstans mitt emellan. En del av skribenterna är lätta att minnas och de väcker händelser och företeelser från decennier tillbaka till liv igen, medan andra inskrifter inte ens lyckas sätta ett ansikte på underskriftens namn.

Livet för den unga minnesboksläsaren är en resa från punkt till punkt, från start till mål. Under denna resa gäller det att leva upp till idealen, att visa sitt goda lynne, att arbeta flitigt och att visa sin tacksamhet. Det är på denna resa vännerna finns och gör sig påminda. Resan kan ske genom rum eller tid, den kan vara en resa på livets väg eller

över livets hav. I andra fall är det en resa genom det symboliska livet som ett år eller en dag. Flickan är i skildringarna en blomma som knoppas, blomstrar och dör. När hon dör når hon målet, det eviga hemmet hos Gud.

De samhällsbevarande minnesböckerna

Den dåliga kvinnan saknas så gott som helt i minnesverserna. För att få fatt på henne måste man läsa mellan raderna, allt som är motsatt till hur den goda kvinnan är är förmodligen egenskaper som den dåliga kvinnan besitter. Om en god kvinna skall vara mild och blyg är en dålig kvinna, som befinner sig i andra ändan av skalan, burdus och framfusig. Den flitiga glada flickans motsats är den lata trumpna. Men minnesversernas goda kvinna är inte uppbyggd genom kontraster mellan bra och dåligt. Det är inte som i folksagan där det onda beskrivs och bestraffas. Istället utmålas enbart bilden av det goda, det eftersträvansvärda.

Inte heller kontrasteras kvinnokonstruktionen mot en motsvarande manskonstruktion. Minnesboksgenren är en så dominerande kvinnlig genre att även de män som förekommer passas in i mönstret. De manliga skribenterna skall helst skriva verser liknande de kvinnligas för att de skall godkännas och de enstaka manliga minnesboksägarnas böcker skiljer sig inte nämnvärt från kvinnornas. När män förekommer som motiv i verserna är det som bifigurer, ett eftersträvansvärt mål, men utan närmare beskrivning eller krav.

Trots att samhället och dess struktur förändrats mycket under den undersökta perioden är det mycket lite av detta som syns i minnesböckerna. Kvinnor fick rösträtt och tillträde till högre utbildning utan att detta återspeglas nämnvärt i minnesböckerna, där kvinnokonstruktionen ändå är så stark. Det är på samma sätt som världskrigen inte når in i minnesböckerna. Folklore kan vara samhällskritisk och ifrågasättande, men den kan också vara konserverande och samhällsfrånvänd. I minnesbokstraditionen finns inte plats för samtidskommentarer, här koncentrerar man sig på romantiska värden som vänskap, minne och familj. De kritiska röster som hörs är få, även om de förekommer, ofta förklädda i humoristisk-satirisk form, som när man under 1900-talets mitt skriver:

Gift dig aldrig
ty jag spår dig.
Gubben som du får
han klår dig.
(1940-)

Verkligheten tränger sig på, alla äktenskap är inte lyckliga och alla kvinnor finner inte det allena saliggörande målet i det kommande hemmet med den framtida maken. Merparten av verserna målar dock upp ett idylliskt hemliv med husmoderliga sysslor och stereotyp kvinnliga dygder.

Minnesbokstraditionen är en seg struktur. Det är inte här som samhället kritiseras och normer förändras och förnyas, tvärtom är minnesböckerna samhällsbevarande. Kvinnokonstruktionen är statisk och ickeomvälvande. Minnesversernas flickor har alltid äktenskapet som högsta önskan och mål i livet. De lever upp till alla de krav som ställs på dem genom att vara behagliga och dygdiga, goda och glada, friska och starka. Kvinnokonstruktionen i minnesböckerna är konstruktionen av en idealkvinna. Här reproduceras egenskaper som anses vara nödvändiga för en god kvinna och som gör henne till kvinna i motsats till mannen, som i många fall skall inneha andra egenskaper, eller vars tyngdpunkt i uppfostran ligger på annat håll.

Vidare forskning

Med denna avhandling är dock inte minnesböckerna som forskningsmaterial uttömda. En sak som slagit mig när jag gått igenom mitt material är dess språkliga rikedom. Här finns ett jämförbart material av så kallad *vernacular writing* (se ex. Camitta 1987) från en mycket lång period under vilken språket genomgått många förändringar. En mer litteraturvetenskapligt inriktad undersökning skulle ge svar på frågor om vilka författare som tas upp i folklören och vilka av deras alster som sprids mest. Bengt af Klintberg poängterar redan i sin artikel att det sällan är de som idag är mest kända (af Klintberg 1982a: 56), och en närmare genomgång skulle ge intressanta inblickar i människors användning av så kallad högkultur i vardagliga situationer. Många av verserna som skrivs i minnesböckerna härstammar ur skolböcker och sångböcker. De har ofta valts ut som lämpliga för en ung växande människa och de ideal som anses passande för henne. Andra verser kommer ur psalmböcker, andliga sångböcker och Bibeln, samt ur samtidens lyrik. Den samtida lyriken har valts på grund av sitt innehåll, ett innehåll som skall passa in i minnesböckernas konventioner med romantisk vänskap och uppfordrande levnadsvisdomar. Det är inte samma lyrik som når eftervärlden i antologier och litteraturhistorieböcker.

En djupare undersökning av det folkreligiösa draget i minnesböckerna skulle också kunna ge intressanta resultat. Den goda kvinnan är som jag visat from och trogen sin Gud (likaväl som sin make, sin familj och sina vänner). Det finns mängder av verser som handlar om att med

gudsfruktan se tiden an och lita på att Gud ordnar allt till det bästa. Livsvägen som kvinnan skall vandra är svår och smal, men i slutet hägrar det eviga hemmet hos Gud. Gud framhävs också i samband med fosterlandskärlek och synen på hemmet och föräldrarna som viktiga grundpelare. Här skulle man närmare kunna undersöka hur de folkreligiösa tankarna yttrar sig i minneverserna. Vilken är den dominerande gudsbilden som förmedlas de unga kvinnorna och hur skiljer den sig från den av kyrkan sanktionerade synen på Gud? Vad innebär det enligt minnesverserna att vara gudfruktig?

Resultatet av detta skulle bland annat kunna bli en bredare bild av den folkliga religiösa fostran och de kristna ideal som en ung kvinna nåddes av utanför kyrkans regi. I minnesböckerna fick flickor och kvinnor handfasta råd om sin gudstro och de religiösa ideal de borde leva upp till. Dessa förmedlades dels av jämnåriga, dels av föräldrar, lärarinnor och äldre släktingar och bekanta i form av minnesverser.

Att studera minnesböckernas efterföljare och fundera över varför och hur traditionen förändrats skulle också vara givande. Minnesbokstraditionen tycks ha dött ut bland småflickorna på 2000-talet, även om den säkert kan uppstå sporadiskt här och där än idag, men samlandet av vänner och deras inskrifter lever i allra högsta grad. Barnens "Mina vänner"-böcker med förtryckta frågor är så etablerade som fenomen att det nu finns motsvarande varianter för vuxna. Säkert tilltalar dessa främst dem som själva hade sådana som små. Skriftliga hälsningar av minnesversartad karaktär samlar man i Sverige i studentmössans foder, medan högskole- och universitetsstuderande i både Sverige och Finland skriver vänhälsningar av det mer burleska slaget på varandras studentoveraller. På Internet frodas vänsamlandet: man kan lämna hälsningar i gästböcker och i bloggkommentarer. På till exempel Myspace, ett nätverk för framförallt musikintresserade, där många barn, ungdomar och unga vuxna har sitt eget virtuella område, hör det till att man listar alla sina vänner med länkar till deras egna sidor. Vuxna, främst kvinnor, har i både Sverige och Finland tagit upp den amerikanska scrapbookkulturen. Liknande urklippböcker har funnits här tidigare, men nu ordnas det kurser och träffar för den som på ett personligt sätt (inom de givna reglerna) vill samla minnen och skapa en egen minnesbok. Minnesbokstraditionen är måhända döende eller rentav utdöd, men samlandet av minnen och vänner lever vidare.

Den goda kvinnan – den trogna kvinnan

Mitt syfte med den här avhandlingen är att lyfta fram det till synes triviala som forskningsobjekt. Jag har gjort detta genom att analysera

minnesböcker och minnesbokstraditionen från 180 år och lyfta fram den kvinnokonstruktion som finns i minnesverserna. Jag har velat visa att även sådant som i en utomstående ögon ter sig banalt eller kitschigt kan ha ett underliggande budskap och betyda någonting för dem som använder sig av det. Kvinnokonstruktionen i minnesböckerna är långt ifrån banal. I detta triviala material finns stora och viktiga ämnen behandlade. Här uppmanas till fosterlandskärlek och gudstro. Den goda kvinnan är inte heller hon en banal skapelse, utan någonting som spelar en stor roll i vårt samhälle, där det binära motsatsparet manligt–kvinnligt är en stark konstruktion. Min undersökning visar hur man i ett material, av många klassat som kitsch eller nonsens, kan finna en stark och viktig kulturell konstruktion som ”den goda kvinnan”, kvinnan som är trogen i allt. Det är inte förvånande att flickorna nåddes av en ideal kvinnobild och inte heller överraskar beståndsdelarna i denna bild. Det som är intressant i det här sammanhanget är att denna konstruktion förs vidare så starkt i just de lågt värderade minnesböckerna, bland triviala vänskapssvärmerier, banala änglar och kitschiga glansbilder.

Detta betyder inte att alla minnesboksanvändare läser in samma saker i sina minnesböcker. Inte heller för alla skribenter medvetet vidare den kvinnokonstruktion som finns i traditionen som helhet. Men de små pusselbitar som bygger upp ett kulturellt fenomen kan alla var för sig föreställa en sak, för att tillsammans ge en större bild av någonting annat. Folkloren underbygger och för vidare grundläggande konstruktioner i vårt samhälle. I flickornas minnesböcker finns den trogna kvinnan konstruerad och reproducerad årtionde efter årtionde. Denna konstruktion förstärker, och förstärks av, den omkringliggande kulturens kvinnokonstruktion. Den goda kvinnan som konstruktion finns i 1800-talets uppfostringslitteratur och i 1900-talets populärkultur. Hon återkommer i kvinnors läsning från 1800-talets familjetidskrifter till senare flickböcker och populärlitteratur och under hela perioden underbyggs och upprätthålls konstruktionen av minnesböckernas inskrifter och hela minnesbokstraditionen som sådan.

Dygd och oskuld är ledstjärnorna för den goda kvinnan och den absolut viktigaste dygden är att vara trogen. Den goda kvinnan skall vara trogen sin familj i form av man och barn, men också sina föräldrar. Trofastheten gäller i religiös aspekt också mor, far och make. Hon skall vara trogen sina hem, det lilla egna hemmet och det stora fosterlandet. Hon skall vara trogen sina vänner och aldrig glömma dem, för vänskapen är helig och en himmelsk skapelse. Det är därför hon har en minnesbok där hon samlar souvenirer i form av inskrifter för att minnas barndomsvännerna. Slutligen skall hon vara trogen Gud. I detta ingår att lita på att Guds vilja är det bästa för henne och att vara tacksam och

nöjd med vad hon fått för lott i sin vandring på jorden. Under denna livsresa skall de goda dygderna utövas och oskulden regera. Jag låter minnesbokstraditionen få sista ordet i form av en vers som med några få rader sammanfattar konstruktionen av den goda kvinnan som är "trogen i allt" (se bild sid. 228):

Var trogen i allt vad du fått
 på din lott
Ty trohet i stort kräver trohet
 i smått.

(1950)

English summary

“Be faithful in all things”

The good woman as a construction in Swedish and Finland-Swedish friendship albums 1800–1980

For nearly two centuries, there has existed a tradition of keeping friendship albums (Ger. Poesiealbum, Am.Eng. autograph book) among young women and girls in Sweden and the Swedish speaking parts of Finland. In these albums, dedications from friends and acquaintances called ‘friendship verses’ were collected, from friends and acquaintances as memories of shared experiences.

At first glance, these verses can appear to be trivial, with their flowery language expressing romantic notions of friendship, but this long tradition encompasses more than angels and forget-me-knots. It has, despite everything, survived for many years and been preserved by generations of young women and girls.

My intention in this thesis is to put forward these seemingly trivial texts as items of research. This is done through analyzing Swedish and Finland-Swedish friendship albums between 1800 and 1980, and examining the construction of womanhood that is present in the friendship verses.

The research material consists of 262 Swedish and Finland-Swedish friendship albums from the beginning of the 1800s until the 1980s. A number of these books have been the basis for the data base created for the purpose of this research. In the data base there are dedications copied exactly from the friendship albums, together with information on the owner of the books, illustrations, possible literary models for the verses and other information.

The database has been used in the work on the thesis, such as when an analysis of each separate album’s dedication was needed to fill a place in the database with relevant information. It has also been used partly as a tool for close reading of the material, with the possibility of

conducting a free text search in the material.

In addition to the friendship albums, interviews with album users have also been used as a foundation for the research, together with questionnaires and notes on the tradition. In order to create a context, mainly for the earlier material, research on women's childhood backgrounds, reading habits and ideals have been studied

The tradition of women keeping friendship albums developed during the first half of the 1800s and was at its peak just before and after the turn of the century. Initially, in the early years of the 1800s, it was mainly young girls from aristocratic families that kept friendship albums. Then the tradition spread to the daughters of vicars and girls from the higher middle classes. The earlier ideals for these women were that they should be moderately educated, so that they could be expected to raise their children in the right way.

The educational program for women was partly based on the 1700's philosopher Rousseau thoughts on the characteristics, upbringing and social position of young women, in an era when girls needed to learn early to subject themselves to constraints and to only have very limited freedom. A girl was raised to the submission that was to follow her throughout her whole life, submission to men.

The subordinate position of women was mainly justified with ideological arguments. The most important of these were the religious tradition from the Old Testament, St Paul, the Fathers of the Church and Luther, summarized in the Lutheran catechism. The calling that God had given to women was to be a wife-mother-homemaker and her domain was the home. This understanding was still reflected, long into the 1800s, in Swedish church literature, prayer books, sermons, wedding speeches and funeral eulogies. This image was of a quiet, humble, modest and devoutly deserving woman, who through submission to men and in marriage and childbirth saw her life's task, and almost the only way to salvation.

The Romantic period's ideal woman had a very pronounced and unambiguous profile. It permeated all types of written descriptions of the middleclass woman and her accomplishments in the Western world: official documents, fictional literature, articles in newspapers and magazines, books on how to raise children and books giving advice. The same ideals can also be found in children's books and magazines of this period. This supports the use of investigations into similar sources in order to create a context for the older tradition of friendship albums.

The up bringing and development towards being good Christian people was described in the children's books for girls in the middle of the 1800s and the aim of the characters in the novel was to practice

self-control, which would lead to being a wife, a homemaker and to motherhood. Research into later books read by girls also shows how capable girls, in these books, adjust themselves to society. The girls are described with adjectives such as kind, ordinary, practical, virtuous, resourceful, moderate, lively, happy, compassionate and friendly.

In the verses written in the friendship albums, the most important characteristics of a “good woman” are replicated and even the personal writings in the friendship albums are a part of the construction of womanhood. To write in a friendship album and to keep an album is a female action and it is mainly women that have carried the tradition of friendship albums forward during the 1800s and 1900s.

The writings take place across the generation boundaries, but usually only descending from the older to the younger generation, which means that the verses in an album are often from an earlier generation than that of the album’s owner. Moreover, the old fashioned verses are cherished and the writers have found the examples in their mother’s and grandmother’s albums.

The writings in the friendship albums are in many ways a formalized manner of writing. There were unspoken rules about how one should write, where one should write and who should write. These rules can be noticed very clearly when someone breaks them. When the album’s owner notices that the incorrect person has written, or an erroneous thing has been written it is clear that a breach of the rules has taken place. In other words, the tradition of keeping an friendship album entails a great measure of seriousness, concerning doing things correctly. At the same time, games are a consistent element in friendship albums. The writers play with words, handwriting, and the genre itself. The young writers revel in the use of colors and scrawl complete pages. The friendship verse genre is commented on in the meta-text and the friendship album phenomenon is ridiculed.

The young woman described in the friendship verses is the good woman, a woman that lives up to all the ideals that are placed before her. A good temperament can be found as an ingredient in the construction of the good woman, throughout the whole autograph tradition. The constituent parts of the good temperament are qualities that can change; the good temperament has had different expressions during different periods, and the girls of the earlier 1800s should, before everything, be gentle and pleasant, with innocence and virtue as their benchmark.

Health was a part of temperament and here one was encouraged to be well and happy. The girls of the 1900s in their turn were to be happy, hard-working and obedient. Throughout all this, gratitude and con-

tentment also run like a thread. The good woman is satisfied with and thankful for her life and her lot. She shares her own things with others, without asking for anything in return, selflessly and humbly.

She should above all spread friendship and happiness. The characteristic of the good women can be compared with the stereotypical features that are ascribed to the female gender in the form of having a special aptitude for tenderness and concern and care for others.

The construction of womanhood that can be retrieved from the autograph albums, suggests the home as the main arena. This is partly nostalgia for the home of her childhood, that the good woman looks back at with sadness and which she uses as a model for life. Her aim is to get married and create a family and thereby build up her own home. It is in the home that diligence will mainly be used, both as a child and as an adult. The idealistic home of the 1900s is rural and contains, in addition to a husband, a number of children. The home is the project that the woman must accomplish so that she can be a role model for her daughter, just as her mother was for her.

Motherhood is placed on a pedestal; mothers are idolized and honored above everything else in their essential quality of being a mother and a homemaker. Faithfulness is an important keyword. It concerns being faithful to her true husband, and also to her parents, by showing them obedience and respect and being loyal to the home. Couples in the verses for children are more like play figures and not rooted in the child's reality, and are distinctly different from their own parents, above all the mother, who is seen as a resolute model.

One of the things that is highly regarded in the friendship albums is friendship and having friends. The value of friendship is brought out in different ways and the importance of friends throughout life is pointed out repeatedly. Closely bound with this is the maintenance of friendship. Friendship is a part of the romantic friendship cult that developed during the 1700s and was made much of especially by women.

In other words, the theme of friendship was familiar to the cultivated woman from literature and social relationships. The homosocial friendship between women were encouraged and admired.

In friendship albums, there are rules governing the way a true friend should behave, above everything else this was a question of remembering your friends. Inscriptions were infused with the most important points for the maintenance of friendship, namely faithfulness. This means that you have to look after your friendship, through being true to your friends. To promise to be friends for ever and to remember someone for ever involves real faithfulness.

In addition, the role of women was significant as family chroniclers

or the recorder of family events. Since the 1800s, it has primarily been the role of women to look after the family correspondence, taking care of the contact between relations and friends and remembering anniversaries and major family occasions. Friendship albums can be seen as a kind of directory of friends and acquaintances; a collection of reminiscences from friends who should then be remembered. A well filled album was interpreted as an indication of having a wide social network. It also fulfilled the husband's need that a wife, in middle class culture, should maintain the family friendships and contact with relations and look after a portion their social acquaintances.

In the verses on friendship and reminiscences, there is a large measure of modesty. This modesty belonged to one of the desirable characteristics of women. In the friendship albums, however, this humbleness often became almost the opposite of the words original meaning. It was a question, for the writers, to be the most humble and many times they boasted, and almost competed with each other as to their humbleness and shyness.

Finally, we find in the verses an element of an ideal of faithfulness that concerns being firm in your belief in God. In the friendship albums, there are a number of verses that describe friendship with God and remind the reader how important it is not only to remember your friends but above all to remember the best friend of all. Together, these verses build a religious code, which is an image of the good woman's religious principles.

The presentation of God in the friendship albums is primarily of a figure who leads everyone through life. God sees that the little person has a good life, if not now then in the afterlife. A good life does not need to be without danger and pain, to the contrary a good life is lined with difficulties and conflicts. The good life is, nevertheless, associated with certain requirements of people themselves. These are, above all, fidelity and trust, but also contentment, which includes being good humored even in the face of adversity: love of the motherland, parents and the home, a sense of duty, hard work and diligence and finally modesty and humbleness.

All these characteristics or qualities are directed in these verses towards the spiritual world, but the same ideals pertain to the verses that deal with earthly life. Faithfulness is woven like a thread throughout the friendship albums. You should be faithful to your friends, your family, your husband to be, your motherland and God. There is a standard of faithfulness for the good woman to follow. The construction of the good woman in the friendship albums is a construction of the faithful and trustworthy woman.

In a number of lines, the friendship albums describe women's lives as a journey from one point to another in time or place. On this journey it is necessary to be faithful to the standards presented of the good woman. The construction of this good woman is built up in many verses through the description of her life's journey. The good woman is a faithful woman, and through her life's journey it is important, above all else, to be faithful to God. This is accomplished by being god-fearing and pious, and also through fulfilling daily duties and meeting all fellow creatures with friendliness. Thankfulness and contentment in the friendship albums are the foundation for belief. If one is thankful for that which one has been given and makes the best of the life given, then one is faithful to God and rewarded in heaven.

Consequently, we can see that the friendship albums can also be used as a source of knowledge about traditional piety. In the friendship albums, young girls met the religious ideals and practices that they would be expected to live up to.

The road one travels along or the passage of time can be filled with difficulties and interruptions but this should still be seen as something positive, as a life without difficulties is presumably an incorrectly lived life. However, that is not to say that life always has to be difficult. In the friendship verses and illustrations, flowers are numerous and they often symbolize life's pleasant times. Moreover, the young woman herself is a flower, being slight and tender, sweet in her mildness with the ability to make others happy. To be happy and to make others happy is very important. In the journey through life a pleasant temperament and an agreeable manner are the best qualities, together with diligence and industriousness.

There is an element of nostalgia running through the friendship albums. Childhood being the best of times, the time one enjoyed and to which one gazes nostalgically back as an adult. It is a carefree and safe time, often symbolized by the childhood home and mother. The fleeting nature of childhood is stressed and that one should savor the happiness and innocence it entails. The adult browsing their childhood friendship album expects to be transported back to the nostalgically utopian landscape of childhood, which both exists and does not exist. Some people, when looking through the books, are vividly reminded of childhood friends and themselves as children, while others shake their heads and have no recollection at all. Usually, the experience is somewhere in the middle. Some of the album owners find it easy to recollect the past and recall to mind occurrences and events from decades back, while other entries fail to even conjure a face to go with the signature.

In my dissertation, I have chosen to present the fact that these friend-

ship albums, which perhaps tend to appear banal or kitsch to a strangers' eyes, can often contain an underlying message and hold meaning for the person who owns them. This does not mean that all the owners of friendship albums read into them similar meanings. Neither do all the authors consciously carry forward the construction of the traditional female that is inherent in the tradition as a whole. However, the small pieces of the puzzle, which form the cultural phenomena, can depict one thing individually but then when added together construct a larger picture of something else. Folklore supports and carries forward the fundamental constructions of our society. In the friendship albums of girls, the 'good woman' is reproduced decade after decade. This construction reinforces, and is reinforced by, the surrounding society's construction of women. The 'good woman' as a construction is found in the educational literature of the 19th century and in the popular culture of the 20th century. She reoccurs in the reading material of women from the family magazines of the 19th century family to the later popular literature and girl's books, and during the whole period the construction of the entries and the entire tradition of friendship albums, as such, is maintained and built upon.

The tradition of friendship albums is a tenacious structure. It is not here that society is criticized and norms changed and renewed, quite the contrary the albums are preservers of society. The construction of women is static and in no way revolutionary. The girls of the friendship verses always hold marriage as the highest goal and aspiration in life. They live up to all expectations placed upon them by being pleasant and virtuous, good and happy, healthy and strong. The construction of women in the friendship albums is of an ideal woman. Reproduced in them are the attributes considered essential to a good woman and those which make her a woman as opposed to a man; men in many cases lay claim to other attributes, and the main focus in their upbringing lies in another area.

The construction of women in the friendship albums is far from banal. In this trivial material large and important subjects are undertaken such as an encouragement of patriotism and faith. Nor is the 'good woman' portrayed as a trivial creation, but rather as a creature playing a huge part in our society. My research has shown how one can find a strong and pertinent cultural construction such as the 'good woman', the woman who is always faithful in material classed by many as kitschy or nonsensical.

Neither the permanent parts of this idealistic construction of a woman nor the fact that girls related to them is very surprising. What is interesting in this context is how this construction is so powerfully car-

ried forward by these poorly regarded friendship albums, among the trivial dreams of friendship, clichéd angels and glossy, kitsch pictures.

Translation Elizabeth Nyman

Källor och litteratur

Källor

Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademi

Minnesböcker ur samlingen *Minnes- och födelsedagsalbum* MAX 173:1
Kapsel 1–11

Folkloristiska arkivet vid Åbo Akademi

Minnesböcker

IF 1998/9

IF 1971/5

Intervjuer

Benita	IF mgt 2001/89 (kvinna född 1973, Åboland)
Bolla	IF mgt 2001/2–3 (kvinna född 1980, Stockholm)
Bodil	IF mgt 2001/87 (kvinna född 1972, Nyland)
Bodil	IF mgt 2001/93 (kvinna född 1956, Nyland)
Febe	IF mgt 2003/79 (kvinna född 1951, Hälsingland)
Göran	IF mgt 2001/10 (man född 1930, Skåne)
Heidi	IF mgt 2002/45 (intervju a) och IF mgt 2002/31 (intervju b) (kvinna född 1943, Åboland)
Kerstin	IF mgt (kvinna föd 1938, Nyland)
Linnea	IF 1983/7 (kvinna född 1908, Åboland)
Margareta & Brita-Stina	IF mgt 2001/95 (kvinna född 1942 & kvinna född 1943, Åboland)
Nina	IF mgt 2001/91 (kvinna född 1974, Åboland)
Ruth	IF mgt 2001/96 (kvinna född, Åboland)
Tanja	IF mgt 2002/46 (kvinna född 1978, Nyland)

Frågelistsvar klass 7–9, Dalsbruk (Åboland) 1981 (54 st)

IF 1983/6

Nordiska museets arkiv

Minnesböcker ur samlingen *Visböcker* F26VA

Volym 1-155

Svenskt visarkiv

Mikrofilmade minnesböcker PA 1ff

Minnesversregister skapat av Bengt af Klintberg

Folklivsarkivet i Lund

Minnesbok

LUF O 21

Frågelistsvar

LUF M20917:116-262 (68 svar, många ofullständigt ifyllda, framförallt åttondeklassare i åldern 13-14, men även enstaka yngre och äldre barn)

Traditionsuppteckningar

LUF M7512:1-9, LUF M7973:1-52, LUF M13065:1-6, LUF M13519:1-7, LUF M14808:1-18, LUF M14268:1-8, LUF M14259:1-17, LUF M13482:1-8, LUF M12064:1-15, LUF M11731:1-7, LUF M11803:1-23, LUF M4245

Intervjureferat

LUF M20917:3	ang album från 1921
LUF M20917:6-7	Maj-Lis (kvinna född ca 1921, Skåne)
LUF M20917:4,5,8	fyra intervjuer angående utgivning av poesialbum på 1980-talet
LUF M20917:9	ang album från förra sekelskiftet

Intervjuer

Ann-Kristin	LUF M 20917:65-82 (kvinna född 1950?, Blekinge)
Charlotta	LUF M 20917:40-64 (kvinna född 1976, Blekinge)
Jennie	LUF M 20917:10-23 (kvinna född 1975, Blekinge)
Jenny	LUF M 20917:24-39 (kvinna född 1975, Blekinge)
Margareta	LUF M 20917:83-108 (kvinna född 1948, Örebro)

Visbok tillhörig Albert Persson f. 1894 i Vikhög, Löddeköpinge socken.

LUF M 2940:26

Hos författaren

Anteckningar från intervjuer

Gretel	(kvinna född 1931, Österbotten)
Mona	(kvinna född 1917, Småland)
Katarina	(kvinna född 1971, Nyland)

Anteckningar från samtal om minnesböcker
Folkhälsans diskussionsgrupp 8.2.2001

Minnesböcker i privat ägo

Litteratur

Förkortningar

FiSvPs 1943 – *Svensk psalmbok för de evangelisk-lutherska församlingarna i Finland* (1943).

FiSvPs 1986 – *Svensk psalmbok för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland* (1986).

NE – *Nationalencyklopedin* (1989–1996).

SAOL – *Svenska Akademiens ordlista* (2006).

SAOB – *Svenska Akademiens ordbok* (1893–).

SO – *Svensk Ordbok* (1999).

WallPs – *Den svenska psalmboken* (1819) även kallad "Den Wallinska psalmboken".

SvPs 1937 – *Den svenska psalmboken* (1937).

SvPs 1986 – *Den svenska psalmboken* (1986).

Litteraturförteckning

Abrahams, Roger D. (1976): The complex relation of simple forms. *Folklore genres*. Ed. Dan Ben-Amos. (Publications of the American Folklore Society, volume 26.) Austin.

Abrahams, Roger D. & Babcock, Barbra A. (1977): The literary use of proverbs. *Journal of American folklore*. Vol. 90, no. 358, Oct–Dec. 414–429.

Alenius, Marianne (1993): Brevet – en genre för kvinnor. Traditioner och förebilder för kvinnors brev. *Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Band I. I Guds namn*. Red. Eva Hættner Aurelius & Anne-Marie Mai. Höganäs. 364–369.

Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (1994): *Tolkning och reflektion – vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund.

Ambjörnsson, Ronny (1978): *Familjeporätt. Essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien*. Stockholm.

Andrä, Marika (2000): "Vad är könsskillnad? Om motstridiga användningar av begreppet kön och svårigheten att formulera socialisationsteorier. *Bedrägliga begrepp. Kön och genus i humanistisk forskning*. Red. Gudrun Andersson. Uppsala.

Andræ, Marika (2001): *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*. (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet 73.) Uppsala. (Diss.)

Angermann, Gertrud (1971): *Stammbücher und Poesiealben als Spiegel ihrer Zeit. Nach Quellen des 18.–20. Jahrhunderts aus Minden-Ravensburg*. Münster. (Diss.)

Augustsson, Noomi (1981): *Bonader med budskap. Lands bonadsbok*. Stockholm.

Beauvoir, Simone de (2002, franskt original 1949): *Det andra könet*. Stockholm.

Berg, Marcel van den (1999): Zur Erinnerung, Poesiealben aus Flandern. *Acta Ethnografica Hungarica*, volume 44. 247–259.

Berger, Peter & Luckman, Thomas (1966): *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. New York.

Bergman, Anne (1981): Nyländska avdelningens och Svenska litteratursällskapets folkloristiska insamlingsverksamhet 1860–1908. *Fynd och forskning*. Red. Ivar Nordlund. (Meddelanden från Folkkultursarkivet 7.) (SLS 496.) Helsingfors. 7–43.

Bergstrand, Ulla (1993): *En bilderbokshistoria. Svenska bilderböcker 1900–1930*. (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet 44.) Stockholm.

Beskow, Elsa & Siegwald, Herman (1935): *Vill du läsa?* Stockholm.

Beskow, Elisabeth (under pseudonymen Runa) (1960a): *Bröllopet på Lönnvalla*. Stockholm.

Beskow, Elisabeth (under pseudonymen Runa) (1960b): *Trettonåringar*. Stockholm.

Best wishes, amen. A new collection of autograph verses (1989, originalutgåva 1974). Compiled by Lillian Morrison. New York.

Bjurman, Eva Lis (1988): Ögat i spegeln – om unga flickors behag och bildning under 1800-talets första årtionden. *När var tar sin*. Red. Karl-Olov Arnstberg. Stockholm. 13–59.

Bjurman, Eva Lis (1991): Borgerliga flickors bildning i början av 1800-talet. *Om unga kvinnor*. Red. Hillevi Ganetz och Karin Lövgren. Lund. 118–131.

Bjurman, Eva Lis (1996a): Emelie. Eller konsten att bli en väluppfostrad flicka. *Intill Paradislyckan*. Kulturen. 34–50.

Bjurman, Eva Lis (1996b): Sophie, education and love. A young bourgeois girl in Denmark in the 1790s. *Ethnologia Scandinavica*. [5]–24.

Bjurman, Eva Lis (1998): *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750–1830*. Eslöv. (Diss.)

Blaakilde, Anne (1988): Pigernes poesibøger. *Folk og kultur*. Köpenhamn. 21–30.

Blommornas språk efter österländska sättet, jemte färgornas betydelse i buketter och kransar, samt nya deviser för album och minnesböcker (1864). 5:e upplagan. Stockholm.

Bodensohn, Anne-Liese (1968): *Das ich in zweiter Person. Die Zwiesprache des Poesiealbums*. Frankfurt.

Boswell, George W. (1971): Autograph album verses. *Tennessee folklore society bulletin* 37: 4. 97–104.

Boye, Karin (1922): *Moln*. Stockholm.

Boye, Karin (1927): *Härdarna*. Stockholm.

Brewster, Paul G. (1946): The friendship verse, a hardy perennial. *Hoosier folklore* 5. 111–114.

Bringéus, Nils-Arvid (1976): *Människan som kulturvarelse*. Lund.

Bringéus, Nils-Arvid (2003): Gåvoboken. Om psalmboken som folkbok. *Svenska landsmål och svenskt folkliv*. Uppsala. [89]–116.

Bringéus, Nils-Arvid (2004): *Lyckan kommer, lyckan går. Tankar ord och föreställningar om lyckan*. Stockholm.

Brunvand, Jan Harold (1998): *The study of American folklore*. New York.

Bunyan, John (1924, svensk originalutgåva 1717): *Kristens resa*. <http://runeberg.org/kristens/>, hämtat 26.9.2006.

Burman, Eva (1989): *Mariablomster*. Stockholm.

Burr, Vivian (2003): *Social constructionism*. London.

Butler, Judith (1990): *Gender trouble. Feminism and subversion of identity*. New York.

Båtshake, Helene (2006): *Lena lär lyda. Fostran och disciplinering i svensk skola 1947–1956*. Lund. (Diss.)

Bäckström, Arvid (1937): Maria Charlotta Holtermans minnesalbum. *Fataburen*. Stockholm. 159–178.

Böhmer, Günther (1973): *Sei glücklich und vergiss mein nicht. Stammbucherblätter und Glückwunschkarten*. München.

Camitta, Miriam Pitchon (1987): *Invented lives: Adolescent vernacular writing and the construction of experience*. Dissertation in folklore and folklife, University of Pennsylvania.

Caputo, Virginia (1995): Anthropology's silent others. A consideration of some conceptual and methodological issues for the study of youth and children's culture. *Youth cultures. A cross-cultural perspective*. Ed. Amit-Talai & Wulff. 17–42.

Clements, William M. (1997): Autograph book. *Folklore. An encyclopedia of beliefs, customs, tales, music, and art*. Ed. Thomas A. Green. Santa Barbara, California. 76–77.

Cole, Joanna & Calmenson, Stephanie (1995): Sign here, please! *Yours till banana splits: 201 autograph rhymes*. Compiled by Joanna Cole & Stephanie Calmenson. New York. 6–7.

Cooper, J.C. (1984, engelskt original 1978): *Symboler. En uppslagsbok*. Stockholm.

Dagrin, Bengt (1980): *Världen är skiti! Leve graffiti!* Stockholm.

Dahlgren, Curt (2000): *När döden skiljer oss åt... Anonymitet och individualisering i dödsannonser: 1945–1999*. Lund.

Danske poesivers (1) (1984). Red. Hans Christophersen. Birkerød.

Danske poesivers 2 (1986). Red. Hans Christophersen & Richard Roos. Birkerød.

Davidson, Åke (1971): *Till vänskapens lov. Kring några stamböcker i Göteborgs universitetsbibliotek*. (Acta Bibliothecae Universitatis Gothoborgensis Vol. XII.) Göteborg.

Davidson, Åke (1983): Svenskar i Strassburg på 1600-talet. *Bland böcker och människor*. Uddevalla. 89–105.

Davidson, Åke (1984): Guds barn och "Rossinis adoptivbarn". *Från vän till vän*. Åbo. 47–61.

Davidson, Åke (1992): De libris amicorum. *Årsbok för Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet Uppsala 1991-1992*. Uppsala. 5–31.

Davis, C.L. (1956): A note on autograph book verses. *Tennessee folklore society bulletin* 22. 69–72.

- A Dictionary of superstitions* (1990). Ed. Iona Opie & Moira Tatem. Oxford.
- Dillman, Eva (2005): Vänskapens minnesmärken – om nya och gamla stamböcker i KB:s handskriftssamling. *Biblis* 29. 4–26.
- Du är rosen, jag är törnet...* (1977). Red. Bengt af Klintberg. Stockholm.
- Dundes, Alan (1962): Some examples of infrequently reported autograph verse. *Southern folklore quarterly* 26. 127–130.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (1982): *Kulturanalys*. Malmö.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (2001): *Kulturanalyser*. Malmö.
- Ekrem, Carola (1988): *Ajö ajö fall int i sjö*. Helsingfors.
- Ekrem, Carola (2002): *Lev lycklig, glöm ej mig! Minnesböckernas historia*. (Svenska litteratursällskapets skrifter 644). Helsingfors.
- Ely, Margot m.fl. (1991): *Kvalitativ forskningsmetodik i praktiken – cirklar inom cirklar*. Lund.
- Enerstvedt, Åse (1987): *Roser er røde...* Oslo.
- Eskilsson, Lena (1991): "Älskade Hagar, mitt morgonbarn och min kvällshemlighet." Kvinnors vänskap – Honorine och Hagar. *Ume-etnologi* 20. 12–16.
- Faderman, Lillian (1981): *Surpassing the love of men. Romantic friendship and love between women from the renaissance to the present*. New York.
- Fiedler, Alfred (1960): *Vom Stammbuch zum Poesiealbum*. Weimar.
- Finlands svenska folkdiktning VII. Folktro och trolldom. 3. Människan och djuren* (1952). Helsingfors.
- Forsell, Marie-Louise (1914): *En resa i familjevagn år 1842. Dagboksanteckningar*. Stockholm.
- Forsell, Marie-Louise (1915): *Sällskapslif och hemlif i Stockholm på 1840-talet*. Stockholm.
- Forsell, Marie-Louise (1916): *Herrgårdslif i Bergslagen för sjuttio år sedan*. Stockholm.
- Foster, George M. (1965): Peasant society and the image of limited good. *American anthropologist* 67.

Foucault, Michel (2002, franskt original 1976): *Sexualitetens historia. Band 1. Viljan att veta*. Göteborg.

Framåt: tidskrift utgifven af Göteborgs Kvinnoförening nr 7 (1887). http://www.ub.gu.se/kvinn/digtid/01/1887/07/frames1887_7.pdf hämtat 10.7.2007.

Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (1979): *Den kultiverade människan*. Lund.

Fula visboken. 50 folkliga och erotiska visor (1977). Valda och kommenterade av Bengt af Klintberg och Christina Mattsson. Stockholm.

Det fullständiga blomsterspråket såväl orimligt som på vers, efter österländskt bruk, samt färgornas betydelse i buketter och kransar, äfvensom utvalda vackra verser för album och minnesböcker (1848). Westervik.

Gillis, John R. (1997): *A world of their own making. A history of myth and ritual in family life*. Oxford.

Glaser, Barney G. & Strauss, Anselm L. (1967): *The discovery of grounded theory*. Chicago.

Golovin, Valentin (1996): Girls' albums of the 20th century: changes in traditions. *Contemporary folklore: changing world view and tradition*. Ed. Mare Köiva. Tartu. 129–136.

Gothlin, Eva (1999): *Kön eller genus?* (Nationella sekretariatet för genusforskning.) Göteborg.

Graak, Karl (1979): *Poesiealbumverse aus den 19. Jahrhundert*. Stuttgart.

Granger, Byrd H. (1964): Roses are red; violets are blue. *Western folklore* 23: 2. 172.

Green, Thomas A. & Devaney, Lisa (1989): Linguistic play in autograph book inscriptions. *Western folklore* 48. 51–58.

Gullström-Portin, Susanne (1984): *EOS – Finlands första barntidning 1854–1866*. Otryckt avhandling pro gradu i litteraturvetenskap, Åbo Akademi. Åbo.

Hammarberg, Gitta (1996): Flirting with words: domestic albums, 1770–1840. *Russia-women-culture*. Ed. Helena Gosילו & Beth Holmgren. Bloomington Indiana. [297]–320.

Harder, Kelsie B. (1956): Jingle lore of pigtales, pals and puppy Love. *Tennessee folklore society bulletin* 22: 1. 1–9.

Harder, Kelsie B. (1962): Yours till the brain washes: a note on autograph book compliments. *Midwest folklore* 12: 1. 25.

Heggli, Gry (2000): Den skriftlige samtalen. *Aspekter på narrativitet*. Red. Ulf Palmenfelt. (Barnkulturforskning i Norden 2.) Åbo. 143–158.

Heggli, Gry (2002): *Skoledagboken. En folkloristisk studie av unge jenters skrivehandlinger*. Oslo. (Diss.)

Heikel, Yngvar (1930): Några namnsdagsgratulationer och nyårslyckönskningar från Kyrkslätt. *Budkavlen*. 33–109.

Helk, Vello (2001): *Stambogsskikken i det danske monarki indtil 1800 – med en fortegnelse over danske, norske, islandske og slesvig-holstenske stambøger samt udlændinges stambøger med inførsler fra ophold i det danske monarki*. Odense.

Hellesund, Tone (2002): *Den norske peppermør: om kulturell konstituering av kjønn og organisering av enslighet 1870–1940*. Bergen. (Diss.)

Hellsing, Lennart (1964): Far ror – mor syr. *Ord & bild* 5. 380.

Hendricks, Sylvia C. (1978): The gentle pastime. *Indiana folklore* 11:2. 161–173.

Henriksson, Anders, Lilia, Thomas & Olofsson, Lennart (1973): *Snappat, saxat, hugget, stucket. På kors och tvärs bland barnens vers*. Opublicerad uppsats. Kristianstad.

Henriksson, Blanka (2003a): Children's autograph albums and nostalgic childhood. *Journal of Indian Folkloristics* Vol. V. No. 1/2. 177–183.

Henriksson, Blanka (2003b): "Får jag sitta i ditt minne" Odödlighet, nostalgi och minne i minnesbokstraditionen. *Människan och tiden. Time and humanity*. Red. Nils G. Holm & Ulrika Wolf-Knuts. (Religionsvetenskapliga skrifter nr 60.) Åbo. 75–92.

Henriksson, Blanka (2004): En introduktion till kulturanalys. *Metodkompassen. Kulturvetarens metodbok*. Red. Lena Marander-Eklund, Ruth Illman & Blanka Henriksson. Åbo. 167–188.

Henriksson, Blanka (2005a): Havet som symbol i minnesverserna. *Skärgård* 1. 8–11.

Henriksson, Blanka (2005b): Tills döden ändrar mina dar – döden i minnesböckerna. *Laboratorium för folk och kultur* 1. 18–20.

Henriksson, Blanka (under utgivning): Familjen i poesialbumen. *Kulturella processer i Europa*. Red. Flemming Hemmersam, Lene Otto, Lykke Pedersen og Astrid Espersen. København.

Henriksson, Tua (1990): *Folklore i skolans undervisning – traditionsspridning idag*. (IF-rapport nr 11.) Åbo.

- Herranen, Gun (1986): Med velociped, vaxdukshäfte och penna. V E V
Wessman som insamlare av folkloristiskt material i seklets början. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 61. (SLS 531.) 213–230.
- Herranen, Gun (1987): Litterära sagor i en blind berättares repertoar. *Folklore och litteratur i Norden*. Red. Ebbe Schön. (NIF Publications No.17.) Stockholm. 177–213.
- Herzog, Hanna & Shapira, Rina (1986): Will you sign my autograph book? Using autograph books for a sociohistorical study of youth and social frameworks. *Qualitative sociology* 9(2). 109–125.
- Hirdman, Yvonne (2001): *Genus. Om det stablas föränderliga former*. Malmö.
- Hodne, Bjarne (1984): Anne Jordgrav. En eventyrforteller fra vårt eget århundre. En studie i tradert booklore. *Norveg* 27. 69–93.
- Holm, Pelle (1986, originalutgåva 1965): *Ordspråk och talesätt*. Stockholm.
- Holm, Pelle (1989, originalutgåva 1939): *Bevingade ord*. Stockholm.
- Honko, Lauri (1981): Forskningsmetoderna inom prosatraditionen och deras framtid. *Folkloristikens aktuella paradig*. Red. Gun Herranen. (NIF publications No. 10.) Åbo. [15]–54.
- Howard, Dorothy (1959): Autograph album customs in Australia. *Southern folklore quarterly* 23. 207–212.
- Huizinga, J. (1945, holländskt original 1938): *Den lekande människan*. Stockholm.
- Häggman, Ann-Mari (1990): Jakob Edvard Wefvar. *Inte bara visor*. Stockholm. 139–156.
- Högnäs, Sten (1999): Lidelsefull vänskap och förnuftig kärlek. *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet*. Red. Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén. Stockholm. 19–[37].
- Ingers, Ingemar (1977): *Lundensisk slang. Skolslang och studentslang samt akademiskt vardagsspråk i Lund*. Lund.
- Jabour, Anya (1999): Albums of affection. Female friendship and coming of age in antebellum Virginia. *Virginia magazine of history & biography* spring 99, vol. 107 issue 2. 125–158.
- Jansson, Betty (under signaturen Betty) (1884): *Hemmets solsken. Interiörer ur svenska familjelivet*. Stockholm.

Johannesson, Eric (1980): *Den läsande familjen. Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*. (Nordiska museets Handlingar 96.) Uddevalla.

Johannisson, Karin (2001): *Nostalgia – en känslas historia*. Stockholm.

Johansson, Anna (2005): *Narrativ teori och metod. Med livsberättelsen i fokus*. Lund.

Kaas Nielsen, Erik (2000): *Den der er forkølet skal i fængsel – en bog om børns leg og fortællinger*. (Skriftserie fra Sekretariat for Børnekulturnetværk, nr.1.) Viborg.

Kalmre, Eda (1997): This long short way from the memory album to the oracle. Girl's written lore of the years 1970 to 1990. *Journal of the Baltic Institute of Folklore* 2. 97–112.

Karlfeldt, Erik Axel (1918): *Flora och Bellona*.

Klein, Barbro (1990): Transkribering är en analytisk akt. *Rig* 73: 2. 41–66.

Klintberg, Bengt af (1965): *Svenska trollformler*. Stockholm.

Klintberg, Bengt af (1979): Varför samlar man folklöre? *Norveg* 22. 223–229.

Klintberg, Bengt af (1981): Skall vi behålla våra genresystem? *Folkloristikens aktuella paradig*. Red. Gun Herranen. (NIF publications No. 10.) Åbo. [75]–95.

Klintberg, Bengt af (1982a, originalutgåva 1978): Förgät ej mig! Om albumpoesin i Sverige. *Harens klagan*. Stockholm. 48–72.

Klintberg, Bengt af (1982b, originalutgåva 1978): Varför har elefanterna röda ögon? *Harens klagan*. Stockholm. 73–95.

Klintberg, Bengt af (2001, originalutgåva 1980): *Hallå där – köp blåbär! Rim och ramsor sammanställda av Bengt af Klintberg*. Stockholm.

Kurras, Lotte & Dillman, Eva (1998): *Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek Stockholm*. Stockholm.

Kyle, Gunhild (1972): *Svensk flickskola under 1800-talet*. Malmö. (Diss.)

Lagercrantz, Olof (1961): Kattfötter på parnassen. *Svenska lyriker*. Helsingfors.

Lagesson, Cecilia (1991): *En samling vänner: en etnologisk studie av poesialbum*. Opublicerad seminarieuppsats i etnologi. Lunds universitet.

Landtman, Gunnar (1927): Silhuettklipp. *Husmodern*. 209–214.

Landtman, Gunnar (1929): Silhuetteringskonsten och dess utövning i Finland. *Finsk tidskrift*. Maj–juni. 363–385.

Liede, Alfred (1992, originalutgåva 1963): *Dichtung als Spiel. Studien zur Unsinnspoese an den Grenzen der Sprache*. Berlin.

Liliequist, Jonas (2004): Manlighet och socialitet – från duellernas hedersretorik till 1700- och 1800-talens vänskapskult. *Historiens mångfald*. Red. Ann-Katrin Hatje. (Historiska perspektiv.) Umeå.

Lindberg, Sten G. (1983): Ingeborg Totts/Ingeborg Oxenstiernas och Anna Totts minnesböcker. *Bland böcker och människor*. Uddevalla. 221–241.

Lindström, Maj-Britt (1986): "Tre ord till dig, Förglöm ej mig". En jämförelse mellan två poesialbum. *Xenia Huldéniana. En vänskrift tillägnad Lars Huldén på hans 60-årsdag 5.2.1986*. (Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.) Helsingfors. 71–76.

Lindström, Ulla (1994): *Barndom i backspegeln. Självbiografiska berättelser av människor födda på 1890-talet*. Stockholm.

Liora, Walter (1941): Systematik der musikalischen Erscheinungen des Umsingens. *Jarbuch für Volksliedforschung VII*.

Lipponen, Ulla (1992): *Usko toivo rakkaus*. Tammerfors.

Lipponen, Ulla (1996): The cultural construction of femininity and masculinity: clues from girls' notebooks of the 1980s. *Contemporary folklore: changing world view and tradition*. Ed. Mare Köiva. Tartu. 105–128.

Londos, Eva (1993): *Uppåt väggarna i svenska hem: en etnologisk studie av bildbruk*. Stockholm. (Diss.)

Lukala, Marianne (1981): *Minnesboken i början av seklet och på 1970-talet*. Opublicerad proseminarieuppsats i nordisk folkloristik. Åbo Akademi.

Lundbergh, Beate (1986): *Kom ihåg att du är underlägsen! Pedagogik för borgarflickor i 1880-talets Sverige*. Lund. (Diss.)

Lundequist, Nils Vilhelm (1893): *Kärlekens budbärare*. Andra tillökade upplagan. Norrköping.

Lundgren, Britta (1995): *Den ofullkomliga vänskapen*. Stockholm.

Låt mig sitta i ditt minne... Minnesverser nedtecknade i Pargas (1986). Åbo.

Läsebok för folkskolan (1868). Stockholm.

Lönnqvist, Bo (1985): Hemmet som ideal. *Finsk tidskrift* 10. 563–584.

Mansén, Elisabeth (1999): Vänskap och kärlek inom kurortskulturen. *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet*. Red. Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén. Stockholm. 111–[145].

Mauss, Marcel (1969, franskt original 1925): *The gift. Forms and functions of exchange in archaic societies*. London.

McNeil, W.K. (1968): The autograph album custom: a tradition and its scholarly treatment. *Keystone folklore quarterly* 12: 1. 29–40.

McNeil, W.K. (1970): From advice to laments once again: New York autograph album verse: 1850-1900. *New York folklore quarterly* 26: 3. 163–203.

Meistere, Baiba (1996): Memory albums as a means of the informal communication among schoolchildren. *Contemporary folklore: changing world view and tradition*. Ed. Mare Kõiva. Tartu. 137–150.

Montgomery, Lucy Maud (1909, engelskt original 1908): *Anne på Grönkulla*. Lund.

Muistoa minulta pyysit... (1986). Toim. Lena Järvenpää. Hämeenlinna.

Nationalencyklopedin (1989–1996). Höganäs.

Netterstad, Märta (1982): *Så sjöng barnen förr. Textmaterialet i de svenska skolsångböckerna 1842–1972*. (Skrifter utgivna av Svenskt Visarkiv 8.) Stockholm. (Diss.)

Neumann, Birgit (1999): Om förtroliga samtal – med den gudomliga Vännen, med vänner utanför ”stora världen” samt med läsaren som vän. *Ljuva möten och ömma samtal. Om kärlek och vänskap på 1700-talet*. Red. Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén. Stockholm. 163–[196].

Nicander, Karl August (1826): *Dikter*. Stockholm.

Nikula, Sigrid (1983): Sofie Holmudds minnesbok. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 58. Helsingfors. 261–283.

Nilsson, Annie (2000): *Det gamla poesialbumet*. Växjö.

Nordisk familjebok (1876–1899). Första utgåvan.

Nordisk familjebok (1904–1926). Andra utgåvan, även kallad ”uggleutgåvan”.

Nuorteva, Jussi (1983): *Suomalaiset muistokirjat ja muistokirjamerkinnet ennen isoaviihaa*. Helsingfors.

Nuorteva, Jussi (1996): Ruit Hora. Greifswaldilaisen Petrus Heiderichin Muistokirja Museoviraston kirjastossa. *Mundus Librorum. Bok- och lärdomshistoriska uppsatser. Festskrift till Esko Häkli på hans 60-årsdag den 30 november 1996*. Vammala.

Nyaste svenska blomster-språket, innehållande blommornas betydelse efter det österländska sättet, ett blomsterur, färgernas betydelse i blomsterbuketter, samt passande verser för minnesböcker (1852). Göteborg.

Om flickor för flickor (1994). Red. Ying Toijer-Nilsson & Boel Westin. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet.) Stockholm.

Opie, Iona & Peter (1952): *The Oxford dictionary of nursery rhymes*. Oxford.

Opie, Iona & Peter (1970): *The lore and language of school children*. Oxford.

Otto, Ingrid (1990): *Bürgerliche Töchtererziehung im Spiegel illustrierter Zeitschriften von 1865 bis 1915*. Hildesheim.

Otto, Lene & Pedersen, Lykke L. (1998): Collecting oneself. Life stories and objects of memory. *Ethnologia Scandinavica* 28. 77–92.

Palmenfelt, Ulf (1986): *Osedliga historier*. Stockholm.

Palmenfelt, Ulf (1989, originalutgåva 1986): *Modern folkhumor*. Stockholm.

Palmenfelt, Ulf (1991): *Olämpliga moderna barnrim. Alla barnen...* Stockholm.

Palmenfelt, Ulf (1996): Vad är det för skojigt med bönder? *Humor och kultur*. Red. Ulf Palmfelt. (NIF publications 34.) Åbo. [131]–149.

Parland-von Essen, Jessica (1997): Att utbildas till hovdam. Augusta Armfelts uppfostran och läroår. *Historisk tidskrift för Finland* 3. [349]–367.

Parland-von Essen, Jessica (2001): Adelsdöttrarnas adolescens 1780–1799. Från flicka till fröken till fru. *Historisk tidskrift för Finland* 2. [221]–237.

Parland-von Essen, Jessica (2002): Filosofi för adelsdöttrar under slutet av 1700-talet. Adelsedukationen i teori och praktik. *Historisk tidskrift* 1. [3]–28.

Parland-von Essen, Jessica (2005): *Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*. Helsingfors. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/histo/vk/parland-essen/behagets.pdf>

Penttinen, Kirsti (1983): *Muistokirjan tarina*. Borgå.

Poesialbum: minnesverser (1989). Helsingfors.

Porter, Eleanor H. (1914): *Pollyanna*. Uppsala.

Potter, Charles Francis (1948): Round went the album. *New York folklore quarterly* 4. 5–14.

Potter, Charles Francis (1972): Autograph album rimes. *Standard dictionary of folklore, mythology, and legend*. Ed. Maria Leach. San Francisco. 94–96.

Psalmer och sånger (1987). Stockholm.

Qvist, Gunnar (1978): *Konsten att blifva en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*. Stockholm.

Ralf, Elisabeth (1983): *Lyckliga stunder med bokmärken*. Stockholm.

Randolph, Vance och Kennedy McCord, May (1948): Autograph albums in the Ozarks. *Journal of American folklore* vol. 61. Philadelphia. 182–193.

Rehnberg, Mats (1944): Gratulationer och minnestavlor. *Fataburen*. 61–84.

Rehnberg, Mats (1967): *Blå välling – sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor*. Stockholm, Nordiska museet.

Rim og remser for små og store (1974). Samlet af Erik Kaas Nielsen. København.

Rogan, Bjarne (1998): Things with a history – and other possessions. Some notes on public and private aspects of possessions among elderly people. *Ethnologia Scandinavica* 28. 93–107.

Roos, Anna Maria (1912a): *Hem och hembygd. Sörgården. Första skolåret*. Stockholm.

Roos, Anna Maria (1912b): *Hem och hembygd. I Önnemo. Andra skolåret*. Stockholm.

Rooth, Anna Birgitta (1965): *Folklig diktning: form och teknik*. Lund.

Rooth, Anna Birgitta (1971): Inledning. *Folkdikt och folktra*. Red. Anna Birgitta Rooth. Lund. 9–17.

Rosor är röda: älskade verser ur gamla minnesböcker (2000). I urval av Leena Järvenpää. Stockholm.

Rossin, Jürgen (1985): *Das Poesiealbum*. Frankfurt am Main.

Rundquist, Angela (1989): *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Stockholm. (Diss.)

Runeberg, Johan Ludvig (1994, originalutgåva 1848 & 1860): *Fänrik Ståls sägner*. Malmö.

Ryberg, Inger (1994): Carl Ludvig Wählin och hans vänner – en stambok berättar. *Carlshamniana*. Karlshamn. 53–82.

Rydberg, Viktor (1910): *Fribytaren på Östersjön*. Stockholm.

Rydberg, Viktor (2005, faksimilutgåva från 1891): *Vapensmeden*. Tyresö.
Elektronisk utgåva: <http://www.omnibus.se/eBoklagret/>

Rørbye, Birgitte (1995): Trivialbegreppet. Några synpunkter. *Brott, kärlek, äventyr. Texter om populärkultur*. Red. Dag Hedman. Lund. 35–37.

Schaffer, Barbro (1995): Barn och blomma. *Ur barndomens historia*. Stockholm. 197–211.

Schänberg, Ingela (2004): *De dubbla budskapen. Kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen*. Lund. (Diss.)

Schön, Ebbe (1987): Inledning. *Folklore och litteratur i Norden*. Red. Ebbe Schön. (NIF Publications No.17.) Stockholm. 7–27.

Schöne neue Verse fürs Poesiealbum (2005). Red. Bellina Liebenow Stuttgart.

Schönmeijer, Bianco (1900): *Lilla blomsterskatten för minnesböcker*. Norrköping.

Die schönsten Sprüche und Gedichte fürs Poesiealbum. Von klassisch bis modern (2005, originalutgåva 2002). Red. Gerald Drews. München.

Scott, Joan (1991): The evidence of experience. *Critical inquiry* 17 summer 1991.

Scott, Joan (1988): *Gender and the politics of history*. New York.

Segertoner (1988). Stockholm.

Selander, Inger (1980): *O hur saligt att få vandra. Motiv och symboler i den frikyrkliga sången*. Stockholm. (Diss.)

Selmer-Olsen, Ivar (1990): *Barn imellom – og de voksne. En bok om barns egen kultur*. Oslo.

Selmer-Olsen, Ivar & Søbstad, Frode (1996): Alle barna fant på vitser...? *Humor och kultur*. Red. Ulf Palmenfelt. (NIF publications 34.) Åbo. [151]–175.

Shapira, Rina & Herzog, Hanna (1984): Understanding youth culture through autograph books. *Journal of American folklore* vol. 97. Philadelphia. 442–460.

Sidebäck, Göran (1992): *Kampen om barnets själ*. Stockholm. (Diss.)

Sions sånger (1951). Jakobstad.

Sions sånger (1981). Jakobstad.

Sionstoner. Sångbok för den kristliga andakten (1935). Stockholm.

Sjöblad, Christina (1993): Släktens krets och vänskapens tempel. Om kvinnans plats i stamböcker och släktböcker. *Nordisk kvinnolitteraturhistoria. Band I. I Guds namn*. Red. Eva Hættner Aurelius & Anne-Marie Mai. Höganäs. 257–266.

Sjöbohm, Anders (1995): Den steniga vägen till lyckan. Ett försök till analys av Sigge Stark. *Brott, kärlek, äventyr. Texter om populärkultur*. Red. Dag Hedman. Lund. 219–260.

Smith-Rosenberg, Carroll (1983): The female world of love and ritual: relations between women in nineteenth-century America. *The signs reader. Women, gender and scholarship*. Ed. Elisabeth Abel & Emily K. Abel. Chicago.

Spenser, Edmund (1882): The Faerie Queene. *The Complete Works in Verse and Prose of Edmund Spenser*. [London].
<http://darkwing.uoregon.edu/~rbear/fqintro.html> hämtat 9.5.2006

Stenwall, Åsa (1979): *Den frivilligt ödmjuka kvinnan. En bok om Fredrika Runebergs verklighet och diktning*. Stockholm.

Stephens, John (1996): Gender, genre, and children's literature. *Signal* 1996/79. 17–30.

Stern, Stephen (1973): Autograph memorabilia as an output of social interaction and communication. *New York folklore quarterly* 24. [219]–239.

Stewart, Susan (1989): *Nonsense. Aspects of intertextuality in folklore and literature*. Baltimore.

Stewart, Susan (1999): *On Longing: narratives of the miniature, the gigantic, the souvenir, the collection*. Durham & London.

Stockholms söndagsskolförenings sångbok (1882). Stockholm.

Story, M. L. (1953): The folklore of adolescence: autograph books. *Southern folklore quarterly* 17. 207–212.

Strauss, Anselm & Corbin, Juliet (1990): *Basics of qualitative research. Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park CA.

Ström, Fredrik (1926): *Svenskarna i sina ordspråk jämte sju tusen svenska ordspråk om gud, djävulen, mannen, kvinnan och kärleken, livet och döden, glädjen och sorgen, ämbeten och yrken etc.* Stockholm.

Ström, Fredrik (1929): *Svenska ordstäv eller vad prästen sa om nattvardsgästerna, klockarn om orgelverket, torparn om hovmarskalken, gubben om döden och flickan om kärleken etc.* Stockholm.

Strömbäck, Dag (1989): *Den osynliga närvaron. Studier i folketro och folkdikt*. Urval och redigering: Gerd Jonzon. Hedemora.

Sutton-Smith, Brian (1970): Psychology of childlore: The triviality barrier. *Western folklore* 29. 1–8.

Swahn, Jan-Öyvind (1986): *Grötrim på skämt och allvar*. Höganäs.

Svensk folkpoesi (1971). I urval av Bengt af Klintberg och Finn Zetterholm. Stockholm.

Svensk Ordbok (1999). Stockholm.

Svensk psalmbok för de evangelisk-lutherska församlingarna i Finland (1943). Helsingfors.

Svensk psalmbok för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland (1986). [Helsingfors].

Svenska Akademiens ordbok (1893–). Lund.

Svenska Akademiens ordlista (2006). Stockholm.

Den svenska psalmboken (1819). Även kallad "Den Wallinska psalmboken". Stockholm.

Den svenska psalmboken (1937). Stockholm.

Den svenska psalmboken (1986). Stockholm.

Svensson, Birgitta (1997): Livstid. Metodiska reflexioner över biografiskt särskiljande och modern identitetsformering. *Skjorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Red. Gunnar Alsmark. Lund. 38–61.

Svensson, Sonja (1983): *Läsning för folkets barn. Folkskolans Barntidning och dess förlag 1892–1914*. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksinstitutet.) Stockholm. (Diss.)

- Tankar om små barns fostran. Texter ur förskolepedagogikens historia* (1981). Sammanställda av Gerda Simmons-Christenson. Stockholm.
- Tedlock, Dennis (1971): On the translation of style in oral narrative. *Journal of American folklore* 89. 114–133.
- Tedlock, Dennis (1983): *The spoken word and the word of interpretation*. Philadelphia.
- Tingsten, Herbert (1969): *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*. Stockholm.
- Toft, Herdis (1992): Fra folkløre til bookløre: fabler, eventyr, rim og remser. *Dansk børnelitteratur historie*. Red. Kari Sønsthagen & Lena Eilstrup. København. [9]–33.
- Topelius, Zacharias (1865–1896): *Läsning för barn*. Första till åttonde boken. Stockholm.
- Topelius, Zacharias (1893, originalutgåva 1866): *Läsning för barn. Andra boken. Visor och sagor*. Stockholm.
- Topelius, Zacharias (1907, originalutgåva 1875): *Boken om vårt land. Läsebok för de lägsta läroverken i Finland. Andra kursen*. Helsingfors.
- Torell, Viveka Berggren (2006): *Klädd för lek och ras i sol och regn. Folkhemmets aktiva, lekande klädda barn*. Opublicerat föredrag. Metamorfoser – Nordiska etnolog- och folkløristkongressen 14–18 juni 2006, Stockholm.
- Tornell, Brita (1982): *Linnea. Tidning för barn utgiven av Onkel Adam 1861–1871*. (Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet Nr 13.) Göteborg. (Diss.)
- Trolle, Alice (1944): *De voro ett lysande följe. Alice Trolle berättar sitt livs minnen*. Stockholm.
- Tvinnereim, Audun (1979): Innledning. *Triviallitteratur, populærlitteratur, masselitteratur. En antologi*. Red. Audun Tvinnereim. Bergen. 9–22.
- Ulvros, Eva Helen (2004): "Vi lutade våra hufvuden och hjertan till varann". Om kvinnors kärlek och vänskap på 1800-talet. *Finsk Tidskrift* 2–3. 157–168.
- Vainshtein, Olga (utan årtal): *Contemporary notebooks of love: girls' subculture in Russia*. <http://www.ruthenia.ru/folklore/veinstein2.htm>, hämtat 2.8.2002
- Walde, O. (1918): Om bokanteckningar som källor och behovet af proveniensskataloger. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*. [75]–111.
- Washington, Mary (1961): Yours till. *Western folklore* 20. 228.

Weber, Max (1978, originalutgåva 1943): *Den protestantiska arbetsetiken och kapitalismens anda*. [Lund].

Wilson, Marguerite Ivins (1947): Yours till – a study of children's autograph rhymes in Utah. *Utah humanities review* 3. 254–260.

Wippering, Nils Fredrik (1856): *Ny brefställare för älskande*. Stockholm.

Virtanen, Leea (1970): *Antti pantti pakana: kouluikäisten nykyperinne*. Helsinki.

Virtanen, Leea (1978): *Children's lore*. (Suomalaisen kirjallisuuden seura.) Helsinki.

Wolf-Knuts, Ulrika (1995): Drömmen om den gamla goda tiden. Om nostalgi i veckotidningar. *Nostalgi og sensasjoner*. Red. Torunn Selberg. (NIF publications.) Åbo. 183–219.

Vänners värme (1983). Nylands svenska barn- och tonårsförbund r.f. Lovisa.

Yours till banana splits: 201 autograph rhymes (1995). Compiled by Joanna Cole & Stephanie Calmenson. New York.

Ystäväni muistokirja (1983). Red. Taina Huuhtanen. Helsingfors.

Zetterholm, Finn (1969): *Barnvisan i Sverige. Barnvisans blomstring kring sekelskiftet: bakgrund, genrer och motiv*. Stockholm.

Zola, Meguido (1980): "By hook or by crook": New look at the autograph book. *New York folklore* 6. 185–194.

Åström, Lissie (1986): *I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer*. Lund. (Diss.)

Ørvig, Mary (1973): *Så skulle flickor vara*. Södertälje.

Östergren, Olof (1981, originalutgåva 1915–1972): *Nusvensk ordbok*. Stockholm.

Österlund, Maria (2005): *Förklädda flickor. Könsöverskridning i 1980-talets svenska ungdomsroman*. Åbo. (Diss.)

Appendix 1

Författarregister

Register över skönlitterära författare som förekommer i avhandlingen.

Arrhenius, Jakob (1642–1725)	175
Bergman, Bo (1869–1967)	231
Beskow, Elisabeth (signaturen Runa) (1870–1928)	179
Beskow, Elsa (1874–1953)	48, 143, 209
Björnberg, Signe (se Stark, Sigge)	
Boström, Pereric (1927–)	217
Boye, Karin (1900–1941)	192, 221
Bremer, Fredrika (1801–1865)	126
Bunyan, John (1628–1688)	192
Böttiger, Carl Wilhelm (1807–1878)	166, 195
Dahlgren, Carl Fredric (1791–1844)	73
Dahlquist, Valdemar (1888–1937)	121
Ehrenborg-Posse, Betty (1818–1880)	176
Fallström, Daniel (1858–1937)	139
Franzén, Frans Michael (1772–1847)	131, 163
Frese, Jacob (1690–1729)	155
Geijer, Erik Gustaf (1783–1847)	180, 214, 231
Granqvist, Ida (1872–1949)	195
Hemmer, Jarl (1893–1944)	187
Jansson, Betty (1836–1927)	120
Karlfeldt, Erik Axel (1864–1931)	233
Lindblad, Otto (1809–1864)	26
Martin, Civilla (Celia) Durfee (1866–1948)	217
Montgomery, Lucy Maud (1874–1942)	121, 195
Nicander, Karl-August (1799–1839)	113, 138, 216, 221
Nordenflycht, Hedvig Charlotta (1718–1763)	147, 182
Nybom, Johan (1815–1889)	114, 236
Oxenstjerna, Johan Gabriel (1750–1818)	182

Porter, Eleanor H. (1868–1920)	121
Renliden, Ivan (1936–)	221
Roos, Anna Maria (1862–1928)	48, 143
Runa (se Beskow, Elisabeth)	
Runeberg, Johan Ludvig (1804–1877)	196, 208, 214, 233, 234, 235
Rydberg, Viktor (1928–1895)	84
Sandell-Berg, Lina (1832–1903)	176, 198
Sévigné, madame de (1628–1696)	68
Shakespeare, William (1564–1616)	83
Spenser, Edmund (1552?–1599)	95, 98
Stark, Sigge (pseudonym för Signe Björnberg) (1896–1964)	118, 130
Stålberg, Vilhelmina (1803–1872)	125, 199
Tammelin, Filip (1839–1915)	117, 118, 181
Topelius, Zacharias (1818–1898)	5, 27, 30, 46, 57, 101, 120, 124, 183, 186, 195, 197, 209, 231, 232
Wallin, Johan Olof (1779–1839)	83, 114, 118, 175, 176, 185, 200, 201, 228
Wecksell, J.J. (1838–1907)	89, 185
Wetterbergh, Carl Anton "Onkel Adam" (1804–1889)	46, 140
Witt, Otto (1848–1923)	217
Östergren, Carl Ludvig "Fjalar" (1842–1881)	180

Appendix 2

Register över minnesverser med litterär förebild

Registret är uppställt efter författare⁹⁵ och innehåller svenskspråkiga minnesverser baserade på kända författares verk, i svenska och finlandssvenska minnesböcker.

Författare, levnadsår, minnesversvariantens första ord, ev. originaltitel eller ev. psalmnummer⁹⁶

Amiel, Henri Frédéric (1821–1881):	För andra lev
Almqvist, Carl Jonas Love (1793–1866):	Om bland tusen stjärnor <i>Om bland tusen stjärnor</i>
Atterbom, P. D. A. (1790–1855):	Livets makter
Atterbom, P. D. A.:	Våga att ha karaktär
Beckman, Ernst (1850–1924):	Glömma, rycka med
Billing, Einar (1871–1939):	Ser ögat Guds himmel <i>SvPs 1986:272; FiSvPs 1986: 373</i>
Bergklint, Olof (1733–1805):	Natur hur är väl
Bergman, Bo (1869–1967):	Hjärtat skall gro <i>Hjärtat skall gro av drömmar</i>
Bergman, Bo:	Lillebarn, barn lilla
Björck, Ernst Daniel (1838–1868):	Skönt är allt som <i>Tussilago och Blåsippan</i>
Björkman, C.:	Tryggt kan jag lämna
Bjørnson, Bjørnstjerne (1832–1910):	Var glad, när faran
Blomberg, Erik (1894–1965):	I dag är luften blå <i>Snöblommor</i>
Boye, Karin (1900–1941):	Om av det långa <i>Önskan</i>

95 Flera av författarna och deras verk är identifierade av Bengt af Klintberg, och finns i det versregister han gjort. Registret finns hos Svenskt visarkiv.

96 För psalmerna ges referenser till den senaste upplagan av både den finlandssvenska och den rikssvenska psalmboken. Finns psalmen inte där, eller har texten ändrats helt, har en äldre version av psalmbok använts.

Braun, Wilhelm von (1813–1860):	Har du älskat <i>Hvad gör det</i>
Braun, Wilhelm von:	Om i minnets <i>I en flickas minnesbok</i>
Braun, Wilhelm von:	Vill du se en skymt
Bremer, Fredrika (1801–1865):	Flitig var <i>Tre gyllene regler</i>
Brook, Th.:	Våra hjärtan likna
Bäckström, Edvard (1841–1886):	Så kasta handsken
Bäckström, Edvard:	Tror ännu på en <i>Tystnad</i>
Börjesson, Johan? (1790–1866):	Den högsta lycka
Böttiger, Carl Wilhelm (1807–1878):	Aldrig den i striden
Böttiger, Carl Wilhelm:	Det högsta blott
Böttiger, Carl Wilhelm:	Fast vänner skiljas <i>Sambandet</i>
Böttiger, Carl Wilhelm:	Fort, fort tiden går <i>Den slumrande lilla flickan</i>
Böttiger, Carl Wilhelm:	Gå till botten <i>Sken och ljus</i>
Böttiger, Carl Wilhelm:	Göm troget skatterna
Böttiger, Carl Wilhelm:	Lev så ren <i>Först och sist</i>
Böttiger, Carl Wilhelm:	Låt dig ej af ytan <i>Sken och ljus</i>
Böttiger, Carl Wilhelm:	När jag mot djupet
Böttiger, Carl Wilhelm:	Tänk någon gång på den <i>I avskedets stund</i>
Böttiger, Carl Wilhelm:	Tänk någon gång, när nattens <i>I avskedets stund</i>
Carney, Julia A. Fletcher:	Ringa vattendroppar <i>Little things</i> ⁹⁷
	Ringa verk av kärlek <i>Little things</i> ⁹⁸
Chalniers, Th.:	De tre stora
Dahlgren, Carl Fredric (1791–1844):	Hur ljuvt att skåda <i>En skäl för naturforskningen</i>
Dahlgren, Carl Fredric:	Två klara stjärnor <i>Till tvenne makar</i>
Dahlgren, Carl Fredric:	Önskar du ernä <i>Salomo och hans narr Marcolphus</i>
Dahlquist, Valdemar (1888–1937):	Sol ute, sol inne

97 Det engelska originalet är från 1845 och den svenska översättningen från 1870, även tillskriven Fr. Sandberg. Finns bland annat i *Stockholms söndags-skolförenings sångbok* (1882) under titeln *Vattendroppen och sandkornet*.

98 Ibid.

Dalin, Olof von (1708–1763):	Födäs, gråta, svepas <i>Födäs, gråta, di och lindas</i>
Diktonius, Elmer (1896–1961):	Vad är sommarens
Elna (1800-tal):	Du hade ordets gåfva ⁹⁹
Evers, Edvard (1853–1919):	Ungdomsären, levnadsären <i>FiSvPs 1943:496; SvPs 1937:529</i>
Fallström, Daniel (1858–1937):	Stor i det lilla
Fallström, Daniel:	Tindrande, fagra stjärna
Franzén, Frans Michael (1772–1847):	Att sjunga ut <i>Tystnadens ålder</i>
Franzén, Frans Michael:	Din sol går bort <i>Aftonpsalmer</i>
Franzén, Frans Michael:	En blomma är glädjen <i>Bordvisa</i>
Franzén, Frans Michael:	Har daggens tår
Franzén, Frans Michael:	Medan livet blommar <i>Till en ung flicka</i>
Franzén, Frans Michael:	Minnet har kvar <i>Den inre föreningen</i>
Franzén, Frans Michael:	Sörj ej den gryende <i>Glädjens ögonblick</i>
Franzén, Frans Michael:	Unga flicka <i>Till en ung flicka</i>
Franzén, Frans Michael:	Varför är liljan
Franzén, Frans Michael:	Världarna sig röra <i>WallPs 1819:44</i>
Frese, Jacob (1690–1729):	När körsbär <i>Kärlekspris</i>
Fröding, Gustaf (1860–1911):	Det borde varit stjärnor <i>Det borde varit stjärnor</i>
Fröding, Gustaf:	Strunt är strunt <i>Idealism och realism</i>
Geijer, Erik Gustaf (1783–1847):	Ack, lita ej <i>Kom! Farväl!</i>
Geijer, Erik Gustaf:	Det vilar uti mänskans
Geijer, Erik Gustaf:	Ensam i bräcklig <i>På nyårsdagen 1838</i>
Geijer, Erik Gustaf:	Hur skönt ur vinterns dvala <i>Till min dotter. Pingstdagen 1840</i> <i>(Tillägnet)</i>
Geijer, Erik Gustaf:	Jag vet en hälsning <i>Första aftonen i det nya hemmet</i>
Geijer, Erik Gustaf:	Stilla gå

99 Dikten finns publicerad i *Framåt: tidskrift utgifven af Göteborgs Kvinnoför-
ening* nr 7 (1887). http://www.ub.gu.se/kvinn/digtid/01/1887/07/framat1887_7.pdf hämtat 10.7.2007.

Geijer, Erik Gustaf:	Var plåga har sitt <i>Odalbonden</i>
Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832):	Huru ofta har du
Grafström, Anders Abraham (1790–1870):	Blir den lugn Du ungdom <i>Vid invigningen af Nya Elementarläroverket i Umeå den 28 januari 1860</i>
Grafström, Anders Abraham:	Flickans talanger
Grafström, Anders Abraham:	Onda människors vänskap
Grafström, Anders Abraham:	På minsta känsla <i>Varning</i>
Grafström, Frithiof (1827–1883):	De växla, livets stunder
Granqvist, Ida (1872–1949):	Det gäller att så <i>Det gäller</i>
Granqvist, Ida:	Vad är storhet
Gripenberg, Bertel (1878–1947):	Den sång är skönast
Gripenberg, Bertel:	I dag är intet
Havamal:	Ej bättre börda
Havamal:	Tål intet ont
Hedberg, Frans (1828–1908):	Ack, tro mig <i>Till den sextonåriga</i>
Hedberg, Frans:	Hoppet sviker <i>Spridda stanzer 12</i>
Hedborn, Samuel (1783–1849):	Liten fager jungfru <i>Ute blåser sommarvind</i>
Hedenstierna, Alfred ”Sigurd” (1852–1906):	Var skog har nog <i>Hjärtats saga</i>
Heidenstam, Verner von (1859–1940):	Det är stoltare <i>Åkallan och löfte</i>
Heidenstam, Verner von:	Kring halva jorden
Hellsing, Lennart (1919–):	Här dansar Herr Gurka
Hemmer, Jarl (1893–1944):	När Gud andas
Henrikson, Alf (1905–1995):	Dagen idag
Hertzberg, Rafael (1845–1896):	Gå modigt ut
Holmgren, Frithiof (1831–1897):	Barndomstid och barnafröjder
Horatius (65–8 f.Kr.):	Varför slösa kraft
Ibsen, Henrik (1828–1906):	Var icke ett
Jansemin, Jacques (pseudonym för Jacques Boé 1798–1864):	Den sköna turturduva
Justinus, martyrt († 165):	Det är lättare
Kalevala:	Lyss till den granens
Kellgren, Johan Henric (1751–1795):	Du som af skönhet <i>Den nya skapelsen eller Inbillningens värld</i>

Kellgren, Johan Henric:	Låt ödet rasa <i>En stadig man</i>
Kempis, Thomas a (ca 1379–1471):	Stor frid
Koch, Martin (1882–1940):	Men det skall vi lära
Lagerkvist, Pär (1891–1974):	Det är vackrast
Lenngren, Anna Maria (1754–1817):	För mycken misstro <i>Några ord till min kära dotter ifall jag hade någon</i>
Lenngren, Anna Maria:	Genom dalens stilla <i>Källan</i>
Lenngren, Anna Maria:	Gläd dig i din ungdomsvår <i>Till en ung flicka på hennes födelsedag</i>
Lenngren, Anna Maria:	Gör nöjet bofast <i>Några ord till min kära dotter ifall jag hade någon</i>
Lenngren, Anna Maria:	Intet ögonblick förspill <i>Till en ung flicka</i>
Lenngren, Anna Maria:	Jag minns den ljuva tiden <i>Pojkarne</i>
Lenngren, Anna Maria:	Lycklig den, med sorgfritt <i>Lycklig den!</i>
Lenngren, Anna Maria:	Lycklig den, som orädd <i>Lycklig den!</i>
Lenngren, Anna Maria:	Lycklig den, vars levnad <i>Lycklig den!</i>
Lenngren, Anna Maria:	Med läsning öd ej <i>Några ord till min kära dotter ifall jag hade någon</i>
Lenngren, Anna Maria:	Om våra flickor <i>Tekonseljen</i>
Lenngren, Anna Maria:	Tag händelser
Lenngren, Anna Maria:	Ungdom, du vars <i>Till ungdomen</i>
Leopold, Carl Gustaf af (1756–1829):	Sök ett levnadstillstånd
Leopold, Carl Gustaf af:	Vill du naturens <i>Predikaren</i>
Lidner, Bengt (1757–1793):	Med det förnuft
Lindblad, Johan Michael (1817–1893):	För vilken tror du <i>Tre frågor och tre svar</i>
Lindblad, Otto (1809–1864):	Nog vet jag vad
Lindholm, Charlotte (1800-tal):	Hjärta, o
Lindholm, Charlotte:	Är hon törnbeströdd
Ljunggren, Algot (1800-tal):	När slumrande oskuld
Longfellow, Henry (1807–1882):	Bär en lilja
Longfellow, Henry:	Det soligt är
Longfellow, Henry:	Ty allt vad du vill
Longfellow, Henry:	Varken njutning eller smärta

- Lundberg, Ellen (1869?–1953): En enda dag
Luther, Martin (1483–1586): O ädla ljus
FiSvPs 1986:109; SvPs 1986:362
- Lybeck, Mikael (1864–1925): Vi bära ansvar
Malmström, Bernhard Elis (1816–65): Dofta, dofta blomma
Blomman
- Malmström, Bernhard Elis: Envar sin bana har
Till de unga
- Malmström, Bernhard Elis: Må ej nattens frost
Blomman
- Malmström, Bernhard Elis: Segla mellan
Malmström, Bernhard Elis: Ödmjucker er
Ödmjucker er
- Manderström, Christopher (1727–1788): Snabba äro livets
Melin, Karl Alfred (1849–1919): Lång är konsten
Modin, Victor (1843–1911): Lycklig den som lärt
Lycklig den som lärt att lida
- Modin, Victor: Säll är den som troget
Sällhet
- Nicander, Karl August (1799–1839): En ängel på glänsande
Aftonen
- Nicander, Karl August: Fly till naturen
Konung Enzio
- Nicander, Karl August: Först efter gärningen
Konung Enzio
- Nicander, Karl August: Gud är det första
Konung Enzio
- Nicander, Karl August: Härligt är endast
Nicander, Karl August: Mitt liv är
Nicander, Karl August: Mödan är vilans
Konung Enzio
- Nicander, Karl August: Offra åt Herren
Konung Enzio
- Nicander, Karl August: Sök ej i storm
Konung Enzio
- Nicander, Karl August: Tro den du älskar
Konung Enzio
- Nicander, Karl August: Vad är livet?
En blick i djupet
- Nilsson, (Lars Johan Paulinus) Paul (1866–1951): Ett vänligt ord kan göra under
FiSvPs 1986:482; SvPs 1986:98
- Nordelius, Birger (1919–): Det man riktigt
Nordenflycht, Hedvig Charlotta (1718–1763): Det finns en kärlek
Nordenflycht, Hedvig Charlotta: Ej något jordiskt
Nybom, Johan (1815–1889): Bliv vad du är
Till Minna

Nyбом, Johan:	Jag fick en gnista
Nyбом, Johan:	Kärlek här på jorden <i>Daura</i>
Nyбом, Johan:	Som blommans soldröm <i>Avsked</i>
Nyбом, Johan:	Tro ej ytan <i>Till Emma</i>
Nyбом, Johan:	Unga flicka, i vars <i>Till Tilda</i>
Nyбом, Johan:	Uppå alla livets höjder <i>Till Emma</i>
Nyбом, Johan:	Vandra ödmjukt <i>Det lekande barnet</i>
Oscar II (1829–1907):	Hur godt är därute
Oscar II:	En finns, vars hand
Oscar II:	Ja, sanningen segrar <i>Lofsång</i>
Oxenstjerna, Johan Gabriel (1750–1818):	Din dyrkan vare skänkt
Richardt, Christian (1831–1892):	Aldrig rädd för mörkrets <i>Væbnersang</i>
Ridderstad, Carl Fredrik (1807–1886):	Av kärlek livet
Rolf, Ernst (1891–1932):	Jag är ute när gumman ¹⁰⁰
Ruda, Elias Wilhelm (1807–1833):	Lev hellre fri <i>Gossen och Fogeln i bur</i>
Runeberg, Johan Ludvig (1804–1877):	Bed som blomman <i>I en ung flickas minnesbok</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Bevara Gud <i>FiSvPs 1986:546; SvPs 1986:593</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Bland de makter <i>Ungdomen</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Förbi far molnet <i>Bondgossen</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Har du på lifvets <i>Fänrikens hälsning</i> ¹⁰¹
Runeberg, Johan Ludvig:	Men fast solar ramla <i>Det ädlas seger</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	På silvermolnets kant <i>Den första kyssen</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Rosen blommar <i>Höstsång</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Solen några purpurdroppar <i>Morgonen</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Skynda, skynda, allt <i>Till en ros</i>

¹⁰⁰Text tillsammans med Nils-Georg, pseudonym för Nils Perne och Georg Eliasson, samt Gösta Stevens.

¹⁰¹*Fänrik Ståls sägner* (1994, originalutgåvor 1848 & 1860).

Runeberg, Johan Ludvig:	Så le du lilla
Runeberg, Johan Ludvig:	Såsom stormen far <i>Tankespråk</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Tanke, se hur <i>Tanken</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Varje själ som längtan <i>Kantat vid jubelfestpromotionen i Uppsala 1877</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Varm på fästet <i>I en ung flickas minnesbok</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Vill du livets visdom
Runeberg, Johan Ludvig:	Älska, njut och låga <i>Till en ros</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Älskat har jag många <i>Älskat har jag många</i>
Runeberg, Johan Ludvig:	Är det glatt på jorden <i>Tanken</i>
Rydberg, Viktor (1828–1895):	De hårda hjältelivets <i>Snöfrid</i>
Rydberg, Viktor:	Du människobarn, hur tung <i>Din sorg är din</i>
Rydberg, Viktor:	O klagan ej
Rydberg, Viktor:	Omätligt är ditt tålmod <i>Fåfäng skönhet</i> ¹⁰²
Rydberg, Viktor:	Vad rätt du tänkt <i>Kantat vid jubelfestpromotionen i Uppsala 1877</i>
Rydberg, Viktor:	Varje själ som längtan <i>Kantat vid jubelfestpromotionen i Uppsala 1877</i>
Sandell-Berg, Lina (1832–1903):	I ungdomens rosiga <i>Sions sånger 1951:214</i>
Sandell-Berg, Lina:	Lev för Jesus <i>SvPs 1986:279</i>
Sandell-Berg, Lina:	När du talar, o hav <i>En gyllene regel</i>
Schoultz, Solveig von (1907–1996):	Var sån att man ständigt
Scott, Walter (1771–1832):	Så hastigt roddarn
Sehlstedt, Elias (1808–1874):	Bekymmer finnas <i>Om hundra år</i>
Sehlstedt, Elias:	Böj din panna <i>Ett ord i bedrövelsen</i>
Sehlstedt, Elias:	Ingen stjärnas glans <i>Till Clara</i>
Sehlstedt, Elias:	Litet bo jag sätta vill

102 *Vapensmeden* (2005, originalutgåva 1891).

Sehlstedt, Elias:	Skriv mod och kraft <i>Det rätta sättet</i>
Sehlstedt, Elias:	Säll den, vars rena bröst
Sehlstedt, Elias:	Tro att under livets <i>Bed</i>
Sehlstedt, Elias:	Vad skall jag i din <i>Stamboksvers</i>
Selander, Ingrid (1900-tal):	En blomma, som doftar
Seneca (ca 5 f.Kr.–65 e.Kr.):	Du måste leva
Shierbeek, Paul:	fågel sjunger
Silverstolpe, Gudmund Leonard (1815–1853):	Se glad ut <i>Se frisk op!</i>
Sjöberg, Erik "Vitalis" (1794 – 1828):	Hvi skulle jag <i>Försakelse</i>
Snoilsky, Carl (1841–1903):	Du måste vara ett <i>Du valde själv</i>
Snoilsky, Carl:	En sökte pärlan <i>Du valde själv</i>
Snoilsky, Carl:	På telegrafens <i>Telegrafan och foglarne</i>
Snoilsky, Carl:	Styrkedryck
Snoilsky, Carl:	Tvenne frön
Spurgeon, C. H. (1834–1892):	Giv icke ut
Stagnelius, Erik Johan (1793–1823):	När grymt sig förbyter <i>Flyttfoglarne</i>
Stagnelius, Erik Johan:	På liljan
Stjernstolpe, Jonas Magnus? (1777–1831):	Om att fästa dig
Strandberg, C. V. A. (1818–1877):	Den som en hjertsorg I det större som det
Stålberg, Wilhelmina (1803–1872):	Flicka, du som leende <i>Blomsterspråket</i>
Stålberg, Wilhelmina:	Ihärdig var <i>Blomsterspråket</i>
Svedelius, Wilhelm Erik (1816–1889):	Den verkliga glädjen
Tammelin, Filip (1839–1915):	Att vara nöjd med litet <i>Att vara nöjd</i>
Tammelin, Filip:	Ett vänligt ord <i>Ett vänligt ord</i>
Tammelin, Filip:	Säg din mening
Tavaststjerna, Karl August (1860–98):	Du kom mig
Tavaststjerna, Karl August:	Långsamt som kvällsskyn <i>Långsamt som kvällsskyn</i>
Tavaststjerna, Karl August:	Morgonbrisen i unga år <i>För morgonbris</i>
Tavaststjerna, Karl August:	Än är solen fullkomligt <i>För morgonbris</i>
Tegnér, Esaias (1782–1846):	Detta är hos människan

Tegnér, Esaias:	Du smälter
Tegnér, Esaias:	Där kommer hon <i>Frithiofs saga</i>
Tegnér, Esaias:	Mänska, någon himmelsk
Tegnér, Esaias:	Sanningen lever <i>Det eviga</i>
Tegnér, Esaias:	Så fatta all sanning <i>Det eviga</i>
Tegnér, Esaias:	Tro ej multna hjärtas <i>I Vendela Å:s minnesbok</i>
Tegnér, Esaias:	Välj ej till förtrogen <i>Frithiofs saga</i>
Tegnér, Esaias:	Är du lycklig <i>Fridsröster</i>
Ullman, Gustaf (1881–1945):	Av sol från gyllne
Usteri, Martin (1763–1827):	Gläd dig åt livet <i>Freut euch des Lebens</i>
Wallin, Johan Olof (1779–1839):	Ack, när så mycket <i>FiSvPs 1986:449; SvPs 1986:305</i>
Wallin, Johan Olof:	Bed trägen <i>SvPs 1986:526</i>
Wallin, Johan Olof:	Befall i Herrens <i>FiSvPs 1986:413; SvPs 1986:247</i>
Wallin, Johan Olof:	Bliv from och vis <i>Första uppfostringen</i>
Wallin, Johan Olof:	Blott det goda
Wallin, Johan Olof:	Det ges en sällhet <i>I en stambok</i>
Wallin, Johan Olof:	Far du från oss
Wallin, Johan Olof:	Flicka vackrare
Wallin, Johan Olof:	Flit bräcker
Wallin, Johan Olof:	För dig, o Herre <i>SvPs 1937:539</i>
Wallin, Johan Olof:	För lycka bröd <i>FiSvPs 1986:413; SvPs 1986:247</i>
Wallin, Johan Olof:	Gäck trygg <i>Dödens ängel</i>
Wallin, Johan Olof:	Glädje utan Gud <i>FiSvPs 1986:561; SvPs 1986:561</i>
Wallin, Johan Olof:	Gör rätt åt alla <i>Dödens ängel</i>
Wallin, Johan Olof:	Hör anderösten <i>Dödens ängel</i>
Wallin, Johan Olof:	Jesus, lär mig så <i>SvPs 1986:274</i>
Wallin, Johan Olof:	Livets kalk må <i>Hjertat</i>

Wallin, Johan Olof:	Livets vår blott <i>Höstbetraktelse</i>
Wallin, Johan Olof:	Ljuv som ett särila
Wallin, Johan Olof:	Låt ingen flärd <i>WallPs 1819:354</i>
Wallin, Johan Olof:	Låt mitt hjärta
Wallin, Johan Olof:	Min flicka, var glad <i>Gummans råd</i>
Wallin, Johan Olof:	Min flicka, var god <i>Gummans råd</i>
Wallin, Johan Olof:	Odling oförtruten <i>Tidens värde</i>
Wallin, Johan Olof:	Orättvisan tungt <i>Det bästa rådet</i>
Wallin, Johan Olof:	Oskuldsvän! Förbliv <i>Till den okända</i>
Wallin, Johan Olof:	Pengar kan du mista <i>Tidens värde</i>
Wallin, Johan Olof:	Tiden är så kort <i>Tidens bruk</i>
Wallin, Johan Olof:	Tro och svärma <i>Till den okända</i>
Wallin, Johan Olof:	Under livets sorl <i>En mor till sin 14-åriga dotter</i>
Wallin, Johan Olof:	Vad Herren äskar
Wallin, Johan Olof:	Var är den vän <i>FiSvPs 1986:449; SvPs 1986:305</i>
Wallin, Johan Olof:	Väl den som redligt <i>Dödens ängel</i>
Wecksell, Josef Julius (1838–1907):	Allt i livet är ej sol <i>Allt i livet är ej sol</i>
Wecksell, Josef Julius:	Allt i livet är ej vår <i>Allt i livet är ej sol</i>
Wecksell, Josef Julius:	Du söker vänners <i>I en ung flickas album</i>
Wecksell, Josef Julius:	Framåt på livets väg <i>Ynglingens bön</i>
Wecksell, Josef Julius:	Gå till din sällhet
Wecksell, Josef Julius:	Som stjärnan står <i>Studentsång</i>
Wetterbergh, Carl Anton "Onkel Adam" (1804–1889):	Mellan själens djup
Wirsén, Carl David af (1842–1912):	Bevara ren din barndoms <i>Den döda</i>
Wirsén, Carl David af:	Blott den som
Wirsén, Carl David af:	Mörka skuggor
Wirsén, Carl David af:	Nog har du

Wirsén, Carl David af:

Wirsén, Carl David af:

Wrede, Sigrid (1887-?):

Åkermark, J. W. (1800-t):

Östergren, Carl Ludvig

"Fjalar" (1842-1881):

Östergren, Carl Ludvig "Fjalar":

Östergren, Carl Ludvig "Fjalar":

Östergren, Carl Ludvig "Fjalar":

Sök dig en stilla

Varför tvista?

Vill du väg

Ut till lek!

Att gå som

Och göms din gärning

Och mötte med köld

Om världen synes

Appendix 3

Register över minnesverser med ursprung i Topelius diktning

Sorterat efter minnesversens första ord (originaldiktens titel i kursiv).

Topelius, Zacharias (1818–1898):

Ack, Du, o min ljung	<i>Barnatro</i>
Allt, allt vad	<i>Miranda</i>
Arbeta sedan friskt	<i>Skyddsängelns röst</i>
Arbete, kärlek, bön	<i>Svalan från Egypti land</i>
Behåll Guds rike	<i>Behåll din krona</i>
Bliv hemmets solsken	<i>Skyddsängelns röst</i>
De flydda ungdomsminnen	<i>Dröm och verklighet</i>
Den goda blott	<i>Till en flicka</i>
Det dagas i Nord	<i>Världluft</i>
Det goda löjet	<i>Jacob Gabriel Leistenius</i>
Det ord som jag skriver	<i>Stenografen</i>
Du kära barn	<i>Nyårsnatten</i>
Du lilla kära	<i>Behåll din krona</i>
Du vårens barn	<i>Till en flicka</i>
En skål för	<i>Idyll i Valerii stil</i>
Frid i naturen	<i>Fridsböner i aftonens lugn</i>
Gud allsmäktig	<i>Snöflingorna</i>
Gå vandrare	<i>Georg August Wallin</i>
Mer än dig själv	<i>Hvad skall du älska</i>
Minns du den ängel	<i>Skyddsängelns röst</i>
Se var och en	<i>Till en gosse</i>
Spinn och sy	<i>Till en flicka</i>
Strid yngling	<i>Finlands höjning</i>
Sträva för det ädla	
Svik ej din vän	<i>Till en gosse</i>
Ty ingen glädje	<i>Julgranen</i>
Tänk stort!	<i>Till en flicka</i>
Var glad som sparven	<i>Till en flicka</i>
Var hastig att förlåta	<i>Till en flicka</i>
Var trofast	<i>Skyddsängelns röst</i>

Var vinter har vår
Vet mamma
Vilket stort lugn
Väx ej för världens
Väx för Guds
Väx som en blommas

Lärkröster i maj
Visan om lilla Maja
Blad ur min tänkebok
Till en flicka
Till en flicka
Till en flicka

Appendix 4

Zacharias Topelius dikt "Till en flicka"

Originalen finns publicerat i *Eos* 1860 och *Läsning för barn. Andra boken. Visor och sagor* (1866). De delar av dikten som använts i minnesverserna är kursiverade.

*Du vårens barn, du friska,
du glada, lilla vän,
med hjärtat af en siska
och vingar liksom den,
väx som en ängens blomma
i morgonsolens glans,
när bin och humlor brumma
musik till myggans dans.*

*Väx ej i band, så präktig,
af trånga snörlif tryckt;
väx, liksom Gud allsmäktig
den unga björken byggt.
Han reser fri sin långa,
sin raka stam mot skyn
och dricker luftens ånga
och gläder människans syn.*

*Var glad, som sparfven kvittrar
också en mulen dag;
ondt lynne allt förbittrar,
men glädjen ger behag.
Var hastig att förlåta
och sen att felen se
och gråt med dem som gråta
och le med dem som le.*

*Och spinn, och sy, och baka;
läs, spela, sjung också:
blif som en sockerkaka
med hjortronsylt uppå.
Men mer än alla bjärta
talanger, som du lärt,
är dock ett troget hjärta,
som har det goda kärt.*

*Tänk stort! Tro ej, min flicka,
att Gud dig föreskref,
till låga jorden blicka
för det du flicka blef.
Nej, älska, varmt i hågen,
ljus, ära, fosterland;
men älska, ljuft som vågen
slår mot en blommig strand.*

*Och älska dem, som solen
ur vintertöcken går
och smälter is vid polen
och tusen blommor sår.
Ja, älska dem, som tåren
ur gyllne morgonsky:
han rinner bort, men våren
uppspirar sedan ny.*

*Väx ej för världens villa,
och blomstra ej i flärd:
den gör ditt hjärta illa,
och du är bättre värd.
Väx hellre för Guds rike,
så är din himmel klar;
blif goda änglars like,
och deras syster var!*

*Den goda blott är vacker;
varm vår är tidigt grön.
Lyss ej på smickrets schacker,
som hviskar: du är skön!
Hvar nejlika vid bäcken,
hon doftar högre ju;
hvar ros i blomsterhäcken
är skönare än du.*

Och vore du så firad,
så skön, som himlens dag.
Så rik, så grann, så sirad
med tusende behag,
och bar ett hjärta, öde
och hårdt och bittert, – nej,
hvad namn de än dig bjöde,
Guds barn, det vor' du ej.

*Och därför, du friska,
du glada lilla vän,
med hjärtat af en siska
och vingar liksom den,
väx som en blommas like,
Guds goda barn förblif,
och blomstra för Guds rike
och dofta evigt lif!
(Topelius 1893: [10]–12)*

I minnesböcker, eller poesialbum, har unga kvinnor och flickor i bland annat Finland och Sverige samlat inskrifter från vänner och bekanta som ett minne av upplevd vänskap.

I denna avhandling undersöks minnesbokstraditionen under nästan två sekel, med början i 1800-talets sväriska vänskapsförklaringar och slut i det sena 1900-talets nonsensdiktning. Minnesböckerna och deras innehåll kan vid en första anblick verka triviala, men en närmare genomgång visar att det under ytan finns en mängd starka budskap riktade till de unga användarna. Genom generationers versskrivande konstrueras "den goda kvinnan". Hennes egenskaper prisas och flickläsarna uppmanas att leva upp till en idealkvinna vars beståndsdelar även återfinns i samtida uppfostringslitteratur och läsning riktad till kvinnor.